

YILDIRIM KOÇ
Türkiye İşçi Sınıfı ve
Sendikacılık Hareketi Tarihi

Yıldırım Koç, bu kitabında işçi sınıfının ortaya çıkışı, işçi ve memur örgütlenmeleri, mücadeleleri ve eylemleri, sendikaların ortaya çıkışı ve gelişimi, işçi ve memur ücretleri ve çalışma koşullarını tarihsel bir perspektifle ele alıyor.

1951 yılında doğan Yıldırım Koç, 1973 yılında ODTÜ İktisat Bölümü'nden mezun oldu.

AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yüksek lisans derecesi aldı. Maden-İş, Yeraltı Maden-İş Sendikaları'nda toplu sözleşme uzmanı ve eğitmeni olarak çalıştı.

1985 yılından beri

Türkiye YOL-İŞ Sendikası'nda uzman olarak çalışıyor. 1993 yılından beri TÜRK-İŞ Genel Başkan Danışmanı. Ayrıca, ODTÜ İktisat Bölümü ve İş İdaresi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak işçi-işveren ilişkileri tarihi ve günümüzde işçi-işveren ilişkileri konularında ders veriyor.

Mülkiye ve *Jeopolitik* dergileri yazı kurulu üyesi ve *Aydınlık* dergisi yazarı.

YILDIRIM KOÇ, Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi

380

YILDIRIM KOÇ
Türkiye İşçi Sınıfı ve
Sendikacılık Hareketi
Tarihi

GENİŞLETİM 2 BASKI

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ TARİHİ

Yıldırım Koç

**Kaynak Yayınları
İstanbul
Eylül 2003**

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

I. GİRİŞ

I.1. İŞÇİ SINIFI NEDİR?

I.2. SENDİKA NEDİR?

I.3. İŞÇİLERİN HAK ALMA ARAÇLARI NELERDİR?

II. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

II.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKIŞI VE NESNEL DURUMU

II.1.1. İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı

II.1.2. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde İşçi Sınıfının Nesnel Durumu

II.2. İŞÇİ HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

II.3. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

II.4. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

II.5. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

III. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ

III.1. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

III.2. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA İŞÇİLER LEHİNE YAPILAN DÜZENLEMELER

III.3. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

III.4. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

IV. 1923-1946 DÖNEMİ

IV.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

IV.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

IV.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

IV.3.1. Mevzuat

IV.3.2. Toplulukla İş Uyuşmazlıkları Yoluyla Hak Alma

IV.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİNİN GELİŞİMİ

IV.5. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

IV.6. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

V. 1946-1961 DÖNEMİ

V.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

V.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

V.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

V.3.1. Mevzuat

V.3.2. 1950'li Yıllarda İş Yönetmelikler ve İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri

V.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

V.4.1. Sendikaların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

V.4.2. "1946 Sendikacılığı"

V.4.3. TÜRK-İŞ'in Kuruluşu

V.4.4. TÜRK-İŞ'in 1952-1960 Döneminde Siyasal Tavrı

V.4.5. 27 Mayıs'ta TÜRK-İŞ'in Tavrı

V.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

V.5.1. Eylemler

V.5.2. 1 Mayıs'ı İşçi Bayramı Olarak Kutlayan İlk Başbakan

V.6. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

V.6.1. Ücretler

V.6.2. İşçi Sigortaları Kurumu'nun Kuruluşu

V.6.3. Türkiye'de İşçi Konut Kooperatifçiliği

VI. 1961-1980 DÖNEMİ

VI.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

VI.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

VI.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

VI.3.1. Mevzuat

VI.3.2. 24 Temmuz İşçi Bayramı mıdır?

VI.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

VI.4.1. Örgütlenmeler

VI.4.2. İşkolları Yönetmeliği

VI.4.3. 12 Mart 1971 Darbesinde TÜRK-İŞ'in ve DİSK'in Tavrı

VI.4.4. 12 Eylül 1980 Darbesinde TÜRK-İŞ'in, DİSK'in ve HAK-İŞ'in Tavrı

VI.4.5. Sendikal Örgütlerin Uluslararası İlişkileri ve AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü)

VI.4.6. Türk Hür-İş Konfederasyonu'nun Kuruluşu ve Kapanışı

VI.4.7. Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi ve ÖZ-İŞ Konfederasyonu

VI.4.8. Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA)

VI.4.9. DİSK'in Kuruluşu ve Faaliyetleri

VI.4.10. 1975-1980 Döneminde DİSK İçinde Yaşanan Sorunlar ve DİSK'in Siyasal Tavrı

VI.4.11. "Sınıf ve Kitle Sendikacılığı"

VI.4.12. 12 Eylül Öncesinde TÜRK-İŞ - DİSK İlişkileri

VI.4.13. MİSK'in Kuruluşu ve Siyasal Tavrı

VI.4.14. HAK-İŞ'in Kuruluşu ve Siyasal Tavrı

- VI.4.15. Sosyal Demokrat-İş
- VI.4.16. Türk Ülke-İş
- VI.4.17. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Sendikalarla İlişkileri
- VI.4.18. Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi
- VI.4.19. TÜRK-İŞ ve Partilerüstü Politika
- VI.4.20. 1968-1970 Döneminde Öğrenci Gençlik - Sendika İlişkisi
- VI.4.21. DEV-GÜÇ ve Sendikalarla İlişkisi
- VI.4.22. Ulusal Demokratik Cephe (UDC) ve Demokratik Platform

VI.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

- VI.5.1. Eylemler
- VI.5.2. 15-16 Haziran Olayları

VI.6. İŞÇİLERİN ÜCRETLERİ

- VI.6.1. Ücretler
- VI.6.2. Yurtdışına Gidenlerin Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketine Etkileri

VII. 1980-2003 DÖNEMİ

VII.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

- VII.1.1. Kapitalizmin Altın Çağı'nın Sona Erişinin ve Yeni Uluslararası İşbölümünün Etkileri
- VII.1.2. Türkiye'deki Gelişmeler

VII.2. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ VE İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

VII.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

- VII.3.1. Mevzuat
- VII.3.2. İşkolları Tüzüğü ve Hizmet Kolları
- VII.3.3. Sendikal Hak Mücadelesinde Uluslararası Çalışma Örgütü
- VII.3.4. Türkiye'de İş Güvencesi
  - VII.3.4.a. 15 Mart 2003 Tarihine Kadarki Uygulama
  - VII.3.4.b. 4773 Sayılı İş Güvencesi Yasası ve 4857 Sayılı İş Yasası'nın Getirdiği Düzenleme
  - VII.3.4.c. 4857 Sayılı İş Yasasında İş Güvencesinin Eksiklikleri
  - VII.3.4.c.i. İş Güvencesinin Kapsamı Dışında Kalanlar
  - VII.3.4.c.ii. Belirli Süreli İş Sözleşmesi
  - VII.3.4.c.iii. İş Sözleşmesinin Feshinde Geçerli Neden
  - VII.3.4.c.iv. Feshin Geçerli Nedene Dayandırılmasında İspat Yükümlülüğü
  - VII.3.4.c.v. Haklı Nedenle Derhal Fesih
  - VII.3.4.c.vi. Derhal Fesih Hakkını Kullanma Süresi
  - VII.3.4.c.vii. Geçerli Neden Bulunmadan İş Sözleşmesinin Feshinde Tazminat
  - VII.3.4.c.viii. Sonuç

VII.4. İŞÇİ VE KAMU ÇALIŞANI ÖRGÜTLENMELERİNİN GELİŞİMİ

- VII.4.1. İşçi Örgütlenmeleri
- VII.4.2. Sendikal Örgütlenmenin Önündeki Engeller
- VII.4.3. Kamu Çalışanlarının Örgütlenmesi
- VII.4.4. İşçi ve Kamu Çalışanları Konfederasyonları Arasındaki İlişkiler ve Farklar

- VII.4.5. Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu
- VII.4.6. Emek Platformu
- VII.4.7. Siyasal Faaliyet Yasaklarının Kalkması, TÜRK-İŞ ve Siyasal Faaliyet
- VII.4.8. Sendikacılık Hareketinin Durumu
- VII.4.9. Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Karşı Karşıya Bulunduğu Önemli Sorunlar
- VII.4.10. İşçilerin ve Kamu Çalışanlarının Özelleştirme Konusundaki Tavrı
- VII.4.11. “Kahrolsun IMF, Bağımsız Türkiye” Sloganı
- VII.4.12. Sendikacılık ve Laiklik
- VII.4.13. Değişen Koşullar ve Sendikacılık
- VII.4.14. “Ücret Sendikacılığı” Tartışmaları
- VII.4.15. Toplu Sözleşme Sendikacılığı ve Sorunları
- VII.4.16. Halktan Tecrit Olmuş Bir Sendikacılık Hareketinin Sorunları
- VII.4.17. İşçi Sınıfının Siyasal Alandaki Gücü
- VII.4.18. İşçi Sınıfının Tüketici Olarak Gücü ve Sendikal Mücadele
- VII.4.19. Sendikal Yapı ve İşleyişte Değişim
- VII.4.20. Türkiye Sendikacılık Hareketinin Uluslararası Sendikal Örgütlerle İlişkileri
- VII.4.21. Beşli Girişim (Sivil İnisiyatif)
- VII.4.22. Ekonomik ve Sosyal Konsey

VII.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

VII.6. İŞÇİ ÜCRETLERİ, MEMUR AYLIKLARI VE SOSYAL GÜVENLİK

- VII.6.1. İşçi Ücretleri
- VII.6.2. Memur Aylıkları
- VII.6.3. SSK'nın Bunalıma Girişi ve Çözüm Önerileri

EK.1. TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ TARİHLERİ

EK.2. KONFEDERASYON KAYNAKÇALARI

- EK.2.1. TÜRK-İŞ Kaynakçası
- EK.2.2. DİSK Kaynakçası
- EK.2.3. HAK-İŞ Kaynakçası
- EK.2.4. KESK Kaynakçası
- EK.2.5. Türkiye KAMU-SEN Kaynakçası
- EK.2.6. MEMUR-SEN Kaynakçası

EK.3. TÜRKİYE'DE GREV VE EYLEMLERE İLİŞKİN KAYNAKÇA

I. SUNUŞ

Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi kitabının uzun bir öyküsü var. 1974 yılında Tüm İktisatçılar Birliği'ni kurmuştuk. Önce resimli işçi eğitim dizisini yayımlamaya başladık. Bu dizide çıkan 13 kitabın 11'ini ben yazmışım¹. O yılların koşullarında çok tutulmuştu. TİB'in çalışmalarını sendikal alana kaydırmaya çabalıyorduk. Sendikalarla birlikte

¹ TİB Resimli İşçi Dizisi: No.1: **Pahalılık**; No.2: **Türkiye'de Sınıflar**; No.3: **Türkiye'de İşçi Hakları**; No.4: **Grev**; No.5: **İşsizlik**; No.6: **Tekelci Sermaye ile İçiş**; No.7: **Anadolu Halk Ayaklanmaları**; No.8: **Gelir Dağılımı**; No.9: **Emperyalizm**; No.10: **Ekonomik-Demokratik Mücadele**; No.11: **Toplu Sözleşmeler**.

Türkiye’de işçi ücretleri konusunda bir ortak çalışma yapıp yayınladık ². Ardından da eşim Canan Koç’la birlikte **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi** ³ kitabını yazdık. Kitap, yazarlar belirtilmeden, TİB tarafından 1976 yılı sonlarında yayımlandı. Bu kitap, dönemin ve bizim sınırlı kaynaklarımızla, sınırlı perspektifimizle ve sınırlı zamanımızla yazılmış sınırlı bir kitap olarak kaldı. Bir daha böyle bir tarih yazmaya ancak 22 yıl sonra, 1998 yılında cesaret edebildim. Bu arada genellikle daha özel konuları öğrenmeye ve yazmaya çalıştım.

Gerçek Yayınları’nın sahibi ve yöneticisi Fethi Naci Kalpakçıoğlu 1998 yılında 100 Soruda dizisinden bir işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihi yazmamı istedi. Bu kitabın ilk basımı böylece ortaya çıktı ⁴. Kaynak Yayınlarından çıkan bu basımı ise, hem aradan geçen 5 yılda meydana gelen önemli gelişmeler, hem de kitabın biçiminin değişmesi nedeniyle, önemli ölçüde değişti.

Bu kitap, bu alanla ilgilenenlere bütünlükçü bir **giriş** sunabilmeye çalışıyor. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihiyle ilgili olarak yazılanların önemli bir bölümünde ciddi maddi hatalar vardır. Bu alanla ilgilenenlerin bir bölümü ise, olanları değil, görmek istediklerini anlatmaktadır. Hekimlikte ilk kural, “önce zarar verme”dir. Bu kitabın ilk kaygısı da, “önce maddi hata yapmama”dır; olup bitenlere ilişkin doğru bilgilerin aktarılmasıdır.

İkinci kaygı veya amaç, olanları ve ilgili kişi veya örgütleri yargılamak değil, anlamaya çalışmaktır. Sendikal alana ilk girişim, daha üniversitede öğrenciyken, 1972 yılında oldu. Bir grup iktisatçı 1974 yılı Haziran ayında Tüm İktisatçılar Birliği’ni kurduk. Bir süre sonra da tam zamanlı olarak sendikalarda çalışmaya başladım. Böylece, aralıklarla da olsa, 30 yılı aşkın bir sendika çalışması birikimim var. Belki de bu 30 yılı aşkın sürede yaşadıklarım nedeniyle, yargılamak yerine anlamaya çalışmanın daha doğru bir yöntem olduğunu düşünüyorum.

Her alanın olduğu gibi, bu alan da bir deryadır. Araştırılması gereken yüzlerce konu, yazılması gereken binlerce yazı var. Bu kitabın bir amacı da, bu alanla ilgilenenlere konunun karmaşıklığını göstermeye çalışmak ve onları üzerinde çalışılmamış yüzlerce konuda araştırma yapmaya ve yazmaya yöneltmek.

Tüm bunların temelinde yatan ise, baskısız ve sömürsüz bir dünyanın maddi koşullarının bulunduğu günümüzde böyle bir dünyayı yaratabilecek gücün işçi sınıfı olduğu gerçeği veya inancı ve umududur. İşçi sınıfının tarihsel misyonu her zamankinden daha doğrudur ve günceldir. İşçi sınıfının, dünyayı iyiye doğru dönüştürecek bu büyük gücün yapısı, özellikleri ve davranış kalıpları anlaşılmadan, ülkemizin ve dünyamızın sorunları çözüme kavuşturulamaz. İşçi sınıfı, kendi sorunlarını çözmeye çalışırken, ülkemizin de, dünyamızın da, insanlığın da sorunlarını çözecek güce sahiptir. Bu kitabın temel amacı ise, Türkiye işçi sınıfının gücüne inanmış olanlara, insanlığın daha güzel geleceğinde umudunu işçi sınıfına bağlamış olanlara onu anlatmaktır.

Bu alanı ve konuyu öğrenmemde ve yazdıklarımda en önemli hocam, Prof.Dr.Alpaslan Işıklı oldu. Alpaslan Hoca’yı, ilk baskısı 1972 yılında yayımlanan **Sendikacılık ve Siyaset** kitabı ile tanıdım. Yazdığı tüm kitapları okudum. 1980-1983 döneminde de SBF’de lisansüstü programında hocam oldu. Önce Alpaslan Hoca, sonra ben 1402’lik olduk. YOL-İŞ’te 4 yıl aynı odada çalıştık. Hoca - öğrenci ilişkimiz daha sonraki yıllarda da sürdü ve sürüyor. Bu alanı öğrenmek isteyenlerin başvurmaları gereken ilk ve temel kişinin Prof.Dr.Alpaslan Işıklı olduğu kanısındayım ⁵.

Çağdaş sosyal politika anlayışını Türkiye’de yerleştiren ve bu alanda çalışan birçok kişinin hocası olan kişi ise Prof.Dr.Cahit Talas’dır. 22 yıl önce SBF’de lisansüstü programda öğrenciliğini yaptığım Cahit Talas Hoca, 98 sayılı ILO Sözleşmesi’nin Türkiye tarafından 1951 yılında onaylanmasındaki katkılarıyla, 27 Mayıs 1960 sonrasında Çalışma Bakanı

² Tüm İktisatçılar Birliği (TİB), DİSK (Maden-İş, Sosyal-İş, Kimya-İş), Turizm-İş, Asis (Ağaç İşçileri Sendikası), Çağdaş Metal-İş, T.Banka ve Büro-İş, **Türkiye’de İşçi Ücretleri ve Enflasyon**, Ankara, 1974, 69 s.

³ TİB, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, Yay.No.16, Ankara, 1976, 332 s.

⁴ Koç, Y., **Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Gerçek Yay., İstanbul, 1998, 203 s.

⁵ Prof.Dr.Alpaslan Işıklı’nın yapıtlarının listesi için bkz.

www.ankara.edu.tr/faculties/political/html/eng/ceko/isikli1.htm

olarak sağladığı demokratikleşmeyle, yetiştirdiği öğrencilerle ve yazdığı kitaplarla, unutulmayacak bir yere sahiptir ⁶.

Sendikacılık tarihi konusunda öğrenebildiklerimde diğer önemli hocam, eski sendikacılar ve işçilerdir. 1987-1999 döneminde sözlü tarih çalışması yaptım. 77 eski sendikacıyla yaptığım ve yayımladığım ⁷ görüşmeler, hem yazılmamış birçok konuda ipuçları ve bilgiler verdi, hem de süreci anlamama yardımcı oldu. Eğitimci olarak katıldığım yüzlerce toplantıdaki tartışmalar benim için de birer eğitimdi.

Yararlandığım diğer yazarların ancak bir bölümü dipnotlarda belirtildi. Ele alınan konularla ilgili daha ayrıntılı bilgi sunan makale ve kitaplarıma da dipnotlarda gönderme yapıldı.

Bir ülkede işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin yapısını ve dinamiklerini kavrayabilmek için, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik, toplumsal ve siyasal tarih, ekonomi, uluslararası sendikal hareket, sosyalist-komünist hareket konularını da öğrenmek ve çözümlenmelerde dikkate almak zorunludur. Kitabın bu boyutunun geliştirilmesi gerektiği açıktır.

Kitaba üç de ek kondu. Birinci ekte, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihleriyle ilgili kitaplar-broşürler ve bu konuda bazı değerlendirmeler; ikinci ekte TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, KESK, Türkiye KAMU-SEN ve MEMUR-SEN'e ilişkin kaynakçalar; üçüncü ekte ise, grev ve eylemlere ilişkin kitap ve broşürler kaynakçası yer almaktadır.

Bu alanda çalışmanın en büyük zorluklarından biri, kaynaklara ve özellikle de birinci el kaynaklara erişmektir. Ekteki kaynakçalarda ilgili konularda küçümsenmeyecek sayıda yayın yapılmış olduğu görülecektir. Ancak kendi özel arşivi olmayan bir araştırmacı bu yayınların ancak küçük bir bölümüne kütüphaneler aracılığıyla erişebilir. Bu konuda kütüphanelerin ilgisizliğini başımdan geçen bir olay anlatabilir. 1960-1974 döneminde TÜRK-İŞ Genel Sekreteri ve 1974-1979 döneminde TÜRK-İŞ Genel Başkanlığı yapmış olan Halil Tunç, ölümünden kısa bir süre önce, 2002 yılında, kitaplığını Ankara'daki Emekli Sendikacılar Derneği'ne verdi. Emekli Sendikacılar Derneği'nin yöneticileri, büyük bir dostluk göstererek, beni aradılar ve istediğim yayınları alabileceğimi söylediler. Halil Tunç'un kitaplığını taradım; bizde olmayan bazı yayınları aldım. Bunları başka bir yerde bulabilmem de olanaklı değildi. Ardından ODTÜ'de bir yetkili ile bağ kurup, Halil Tunç'un kitaplığındaki bazı kitapları parasız olarak temin edebileceğimi belirttim. Bir kamyon ve taşımada yardımcı olacak kişileri ayarladılar. Bir gün gidip kitaplıktan 13-14 metrelik kitap seçtim ve ODTÜ'ye yolladım. Emekli Sendikacılar Derneği'nin büyük iyi niyeti ve bilime saygısı sayesinde, 1960'lı ve 1970'li yıllara ait birçok birinci el belge (sendika ve konfederasyon yayını) ODTÜ kitaplığına gönderildi. Bir süre sonra ODTÜ'de ilgili kişiyi gördüğümde, "bize gönderdiğin kitaplara baktım; işe yarar birşey yok, hep rapormuş" dedi. Ben de kendisine asıl onların değerli ve temin edilmesi mümkün olmayan belgeler olduğunu anlatmaya çalışmadım.

⁶ Işıklı, A. - Gülmez, M., "Cahit Talas ile Söyleşi, Yaşam Öyküsü"; Gülmez, M., "Cahit Talas'ın Yayınları," **Cahit Talas'a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 1990, s.1-42 ve 105-116.

⁷ Koç, Y., **TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar - Gözlemler** (2 cilt), TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999.

I. GİRİŞ

I.1. İŞÇİ SINIFI NEDİR?

İşçi sınıfı, bir işverene işgücünü satarak aldığı ücret karşılığında yaşamını sürdüren insanların oluşturduğu toplumsal sınıftır. Bu işveren özel sektör de olabilir, kamu sektörü de. İşçi sınıfı, esas olarak, kapitalizmin ürünüdür. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde de işçiler vardır; fakat bunların sayısı, ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeleri etkileyebilecek boyutta değildir.

İşçileri, tarihte daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış ve sömürülen sınıflardan ayıran temel özellik, özgürleşmiş emek olmalarıdır. Bu “özgürleşme” iki boyutludur. Birinci boyut, emeğin kölelik veya serflik bağımlılığından kurtulması, emekgücünün meta haline gelmesi ve böylece özgürleşmesidir. İkinci boyut ise, üretim araçları mülkiyetinden özgürleşmesi, kopmasıdır. Bu ikinci boyut, mülksüzleşmedir. İşçi, geçimini sağlayabilmek için işgücünü satmaktan başka yolu olmayan ve ayrıca işgücünü satabilme özgürlüğüne sahip bulunan ve üretimi kendi başına sürdürebilecek başka olanaklara sahip bulunmayan (mülksüzleşmiş) ücretlidir.

İşçi sınıfı çeşitli katmanlardan oluşur. Bu katmanlar, üretimin ve istihdamın yapısına, toplumsal ve siyasal koşullara ve teknolojiye bağlı olarak değişiklik gösterir. Diğer bir deyişle, işçi sınıfı, homojen değil, heterojendir. Ancak, ücretli emek olması, farklı tabakalar arasında ortak bir sınıf bağı yaratır.

İşçi sınıfı güneş gibi düşünülürse, çekirdekte, emeğini maddi bir ürüne dönüştüren üretken emeğe sahip olan kesim bulunur. Tarım, gıda, ağaç işleme, metal işleme, elektrik enerjisi üretimi, inşaat gibi sektörlerde doğrudan üretimde çalışan veya üretime kafa emeğiyle katkıda bulunanlar bu çekirdekte yer alır. Bunun çevresinde, emeğini maddi bir ürüne dönüştürmeden ücretli olarak çalışan kişiler bulunur. Ulaştırma, bankacılık, sigortacılık, temizlik, yükleme-boşaltma, eğitim gibi alanlarda çalışanlar bu niteliktedir. Kürenin daha dış kenarlarında ise, işçilik dışında geliri olan, tam olarak mülksüzleşmemiş yarı-işçiler vardır.

Birçok ülkede çeşitli dönemlerde görülen önemli bir tabaka, işçi aristokrasisidir. İşçi aristokrasisi, ücretli emek olmasına karşın, kısa vadeli çıkarları gereği işverenlerin yanında yer alan tabakadır. İşçi aristokrasisinin ortaya çıkmasında, nesnel konumun ötesinde, işverenlerden yana bir bilinç unsuru da söz konusudur.

Ayrıca, özellikle Türkiye’de kamu kesiminde istihdam edilen bazı işçilerin konumlarını anlatmada, “yapay proletarya” kavramı önem kazanmaktadır. “Yapay proletarya” ile kastedilen, siyasal iktidarlarca kamu kesiminde istihdam edilen ve genellikle ciddi bir biçimde çalışmaları beklenmeyen parti sempatanlarıdır.

İşçiliği mavi yakalı işçilikle özdeşleştirmek temel bir hatadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde istihdamın yapısında önemli değişiklikler yaşanmakta, beyaz yakalı işçilerin istihdam içindeki payı hızla artmaktadır. İşçi sınıfı, beyaz ve mavi yakalı ücretlilerin hemen hemen tümünü kapsar. Yalnızca işveren adına yetki kullanan üst düzey yönetici durumundaki ücretlileri işçi sınıfının dışında tutmak doğru olur.

İşçi sınıfı, bağlı bulunulan yasa ve statüye göre tanımlanmaz. Örneğin, günümüzde 4857 sayılı İş Yasası’na veya sözleşmeli personele ilişkin 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye veya 657 sayılı Devlet Memurları Yasası’na bağlı olarak çalışan ücretlilerin hemen hemen tümü işçi sınıfı içinde değerlendirilmelidir. Türkiye’de bir dönem işçi sınıfının bir kesimi işçi aristokrasisi haline getirilerek “memur” statüsünde çalıştırılmıştı. Memurlar uzun süre bu ayrıcalıklarını korudular ve kendilerini işçi sınıfının diğer kesimlerinden ayrı gördüler. Bu yanlış bilinç, onların işçi sınıfının parçasını oluşturdukları gerçeğini değiştirmez.

İşçi sınıfı, mesleklere göre de belirlenmez. Meslek, bağlı bulunulan toplumsal sınıfı değil, yapılan işi gösterir. Tüm geliri, SSK hastanesinde çalışarak elde ettiği ücret olan bir hekim, işçi sınıfının bir parçasıdır. Bir özel inşaat şirketinde şantiyede veya bir kamu kuruluşunda atelyede çalışan bir mühendis de işçi sınıfındandır.

İnsanların toplumsal sınıflarını, bu konumlarının bilincinde olup olmamaları da belirlemez. İşçi sınıfından kişiler, farklı etmenlere bağlı olarak, kendi kısa veya uzun vadeli sınıf çıkarlarına aykırı davranışlar içinde olabilir. Böylesi bir durum, işçi sınıfının ortaya çıkmadığını değil, işçi sınıfının henüz kendiliğinden bir sınıf olmaktan çıkarak kendisi için bir sınıf olma aşamasına gelemediğini gösterir.

İnsanın ücretli olarak çalışmaya başlaması onun hemen bilinçlenmesini getirmeyebilir. Ayrıca, bilinçlenmede de farklı aşamalar söz konusudur. Bunların birbirine karıştırılması çeşitli değerlendirme hatalarına yol açar.

İşçinin, sorunlarının sorumlusu olarak kendi patronunu görmesi ve ona karşı tavır almaya başlamasıyla birlikte, “işçilik bilinci”nden söz edilebilir. Yeni işçileşen kesimlerde bu bilincin gelişmesi önemli bir zaman alır. Özellikle tam mülksüzleşmemiş ve işçiliğe geçici bir durum olarak bakan geçici işçilerde işçilik bilinci kolay kolay ortaya çıkmaz.

İşçinin, sorunlarının sorumlusu olarak sermayedar sınıfı görmesi ve diğer işçilerle birlikte sermayedar sınıfa karşı tavır almasıyla birlikte, “sınıf bilinci”nden söz edilebilir. Bu tavır, henüz anti-kapitalist bir bilinç değildir. İşçi, kapitalist düzen çerçevesinde sermayedar sınıfa karşı işçi sınıfının bir parçası olarak mücadele ederek durumunu düzeltmeye çalışmaya başladığında, sınıf bilincine ulaşmıştır. Sınıf olgusu, sınıf bilinci ve ona dayalı sınıf hareketi, 19. yüzyılın ilk yarısında da vardı.

İşçinin, sorunlarının sorumlusu olarak kapitalist düzeni görmesi ve kapitalizme karşı tavır alması ise, sınıf bilincinin ötesinde bir siyasal bilinç anlamına gelir. Türkiye’de uzun yıllar sınıf bilinci ile anti-kapitalist siyasal bilinç birbirine karıştırılmıştır.

I.2. SENDİKA NEDİR?

Sendika, işçilerin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları örgütlenmedir. İşçilerin haklarının ve kısa ve uzun vadeli çıkarlarının ne olduğu konusunda farklı görüş ve eğilimler vardır. Buna bağlı olarak da, farklı sendikal anlayışlar ve yapılar ve farklı sendikal mücadele biçimleri ortaya çıkar. Farklı anlayıştaki sendikalar da birbirlerini suçlarlar.

Sendikaların bir bölümü meslek sendikasıdır; yalnızca aynı meslekten olan ücretlileri bünyesinde barındırır. Bazı sendikalar, işyeri sendikasıdır; yalnızca belirli bir işyerindeki ücretliler bu sendikada örgütlenir. İşkolu sendikalarında, aynı işkolunda kabul edilen ücretliler biraraya gelir. Genel sendikalar ise tüm işkollarındaki ücretlileri örgütlemeyi amaçlar.

Sendika birlikleri, genellikle, aynı yörede farklı işyerleri ve işkollarında örgütlü sendikaların üst örgütüdür. Federasyonlar ise, genellikle, farklı yörelerde aynı meslekte veya aynı işkolunda örgütlenmiş sendikaların üst örgütüdür. Konfederasyon ise, genellikle, tüm meslekler, bölgeler, işyerleri ve işkollarındaki kuruluşların ulusal düzeydeki örgütlenmesidir.

Ancak bu kavramlar ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Her ülke, kendi tarihinden kaynaklanan bazı özelliklere bağlı olarak, sendikal örgütlenmesini biçimlendirir ve isimlendirir. Örneğin, İngiltere’deki konfederasyonun adı Sendikalar Kongresi’dir (Trade Unions Congress); çünkü bugünün bu örgütü 1868 yılında her yıl toplanan bir kongre biçiminde ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki üst örgütün adı, Amerikan Emek Federasyonu - Endüstriyel Örgütler Kongresi’dir (AFL-CIO); bu örgüt, önce ikiye bölünmüş, daha sonra bu iki parça birleşince, ikisinin adları yanyana getirilmiştir. Türkiye’de ise yukarıda belirtilen kavramlar kullanılmaktadır.

Sendikalar dışında da işçi örgütleri vardır. İşçiler, çeşitli dernekler, yardımlaşma sandıkları, konut ve tüketim kooperatifleri ve siyasal örgütlenmeler de oluşturabilir. Bir biçimde kurulan bir örgütlenme, bir süre sonra bir başka biçim ve içerik de kazanabilir. Bir yardımlaşma sandığının veya bir derneğin sendikaya dönüştüğü birçok örnek vardır.

Bu nedenle, sendikacılık tarihinde, “ilk sendika” diye bir örnek aramak yanlıştır. İnsanın, evrim kuramında açıklandığı biçimde evrilerek, evriminin belirli bir noktasında insan niteliklerinin ağır basması gibi, işçileşme sürecindeki üreticilerin veya işçilerin oluşturdukları

çeşitli örgütlenmelerin evrilme sürecinde de bir noktada bu örgütlenmelere sendika adı verilmiştir.

İşçi sınıfının yapısı ve dinamikleri incelenirken, ele alınması gereken öncelikli örgütlenme, sendikalardır. Ancak, diğer örgütlenmeleri de unutmamak gerekir.

1.3. İŞÇİLERİN HAK ALMA ARAÇLARI NELERDİR?

İşçi sınıfı kapitalist düzende gücü kadar hak alır. Ancak bu güç, genellikle zannedildiğinin aksine, yalnızca eylemlilik değildir. İşçi sınıfının gücü tartışıldığında, ücretli işgücünün yetersizliği (işçi azlığı), becerili işgücünün yetersizliği, işsizlik düzeyi, işçilik bilinci, sınıf bilinci, örgütlülük biçimi ve düzeyi, grev hakkı, eylemlilik alışkanlığı, siyasal bilinç, siyasal bilincin etkili olabildiği demokratik ortam gibi etmenler önemlidir.

Bu ve benzeri etmenler, işçi sınıfı tarafının gücünü belirler. Ancak, bu gücün alınan haklara dönüşebilmesi için, karşı tarafın gücü ve olanakları da etkilidir. İşçi sınıfı, aynı bilinç ve örgütlülük düzeyiyle, ekonomik bunalım dönemlerine göre, ekonomik büyüme dönemlerinde daha fazla hak ve özgürlük elde edebilir. Sermaye cephesindeki çatlak veya gedikler ise işçi sınıfı hareketinin güçlenmesine katkıda bulunur. Örneğin, irticaya karşı verilen mücadelede sermaye cephesinde meydana gelen bölünmeler ve bu konuda işçi sınıfının siyasal ve toplumsal desteğine duyulan gereksinim, işçiler lehine çeşitli düzenlemelerin yapılmasını olanaklı kılabılır.

Sermayenin denetiminde ve çıkarları doğrultusunda yaşanan küreselleşme sürecinde, sınıflar arasındaki güç saflaşması ve dengelerine ulusal devletin sınırlarını aşan bir anlayışla yaklaşmak gerekir. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın uluslararası ve ulusötesi sermaye adına yaptığı müdahaleler ve işçi sınıfının yavaş yavaş güçlenmekte olan uluslararası dayanışması da güç dengelerinin unsurlarıdır.

Kural olarak, haklı olduğu için hak elde etmek olanaklı değildir; gücü olmayan hak elde edemez; güç kadar hak elde edilir. Ancak bu güç bazen işçi azlığıdır, işgücünün yetersizliğidir, bazen eylemdir. Türkiye işçi sınıfı tarihinde bazı dönemlerde eylemler olmadan hak alınabilmiş olması, bu hakların bağışlanmış olduğu anlamına gelmez. Bu haklar, işçi sınıfının bazen farkında olmadığı bazı güçlerinin ürünüdür.

Bir dönem ülkede mülksüzleşme düzeyinin geriliğine ve nitelikli veya becerili işçinin azlığına (işgücü yetersizliğine) bağlı olarak, işçi sınıfının çeşitli kesimlerine önemli haklar tanınmıştır. Ancak günümüzde işgücü veya becerili işgücü yetersizliğinden kaynaklanan bir güç kaynağı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. İşçi sınıfının çok büyük bir kesimi, ancak örgütlü sendikal ve siyasal mücadele ile hak alabilmektedir.

İşçi hak ve özgürlüklerini düzenleyen iki ana araç vardır: Mevzuat ve toplu iş sözleşmeleri. Mevzuat, genel kural olarak, işçilerin sendikalarda örgütlü olup olmadıklarına bakılmaksızın uygulanır. Toplu iş sözleşmeleri ise, kural olarak, sendikalarda örgütlü bulunan işçilerin yararlanabildiği bir araçtır. Toplu iş sözleşmesi imzalanmış bir işyerinde çalışan sendikasız işçiler, ilgili sendikaya, dayanışma aidatı adı altında bir para ödeyerek, yürürlükteki toplu iş sözleşmesinin getirdiği hakların çoğundan yararlanabilirler.

Sendikalar, yeni hak ve özgürlükler elde etme mücadelesinde, mevzuat ile toplu iş sözleşmeleri arasında uygun bir denge oluşturmak zorundadır. Mevzuata çok fazla ağırlık verilirse, işçilerin sendikalarda örgütlenmeleri doğrultusundaki eğilimde bir azalma gözlenir. Fransa'da bugün sendikalaşma oranının yüzde 9 dolaylarında olmasının nedenlerinden biri bu durumdur. Toplu iş sözleşmelerine çok fazla ağırlık verilirse, işçi sınıfının sendikalarda örgütlü kesimlerinin sınıfın diğer kesimlerinden tecrit olması gibi bir sonuç doğabilir.

Ülkemizde, mevzuat ve toplu iş sözleşmelerinin yanı sıra başka bazı yollardan da hak elde edebilmek mümkündür. İş sözleşmesi (hizmet akdi), işçinin tek başına işvereni ile bağladığı sözleşmedir. Takım sözleşmesi, sendika üyesi olmayan bir grup işçinin, işverenle görüşerek imzaladıkları anlaşmadır. Umumi mukavele, Borçlar Yasası'na göre, işçiler veya işçi örgütleriyle, işverenler veya işveren örgütleri arasında imzalanan anlaşmadır. Bir işçi örgütü ile bir işveren arasında imzalanmış bir umumi mukavele, bir toplu iş sözleşmesi demektir. Bakanlar Kurulu, bir işkolunda yürürlükte bulunan bir toplu iş sözleşmesini aynen

veya gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak bir kararname ile sendikasız işçilerin çalıştığı işyerlerine uygulatabilir (teşmil). Ayrıca, Türkiye tarafından onaylanmış 94 sayılı ILO Sözleşmesine ve bu konuda çıkarılmış bir Bakanlar Kurulu kararına göre, kamu kesiminde ihale alan bir müteahhit, taşeron veya fabrikatör, çalıştırdığı sendikasız işçilere, o işkolunda imzalanmış toplu iş sözleşmelerinde geçerli olan hakları kendiliğinden uygulamak zorundadır.

Belirli hakların kağıt üzerine geçirilmesi ile uygulanması arasında da fark vardır. Örneğin, 94 sayılı ILO Sözleşmesi ve ilgili Bakanlar Kurulu kararı son derece önemli bir haktır; ancak bu hak, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin bilinçli mücadelesiyle elde edilmemiştir. Uluslararası işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin ILO'daki gücüne ve çeşitli bazı başka etmenlere bağlı olarak, böyle bir Sözleşme ILO'da kabul edilmiştir. Türkiye de, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra, uluslararası alanda olumlu adımlar atabilme çabasının bir parçası olarak, bu Sözleşmeyi onaylamıştır. Bu Sözleşmenin uygulanması konusundaki Bakanlar Kurulu kararı da, yine uluslararası sendikacılık hareketinin ILO'daki çabaları sonucunda 1988 yılında çıkarılabilmektedir. Bu Bakanlar Kurulu kararının çıkarılmasında ülkemiz sendikacılık hareketinin bir etkisi olmamıştır. Bu nedenlere bağlı olarak, varolan bu hak uzun yıllar kullanılamamıştır. Sendikacılık hareketi taşeronlaşma sorununun iyice önem kazandığı bir dönemin ardından ancak 1991 yılında bu konuda girişimlerde bulunmaya başlamıştır ve henüz sonuç alamamıştır. Hakların elde edilmesi kadar kullanılabilmesi de bilinci ve bazen ek mücadeleleri gerektirmektedir.

1990'lı yıllarda sendikaların bazı girişimleri sonucunda çıkarılan teşmil kararnamelemleri ile bazı toplu iş sözleşmelerinin sendikasız işyerlerine uygulanması doğrultusunda önemli bir adım atıldı. Ancak yaygın işsizliğe, iş güvencesinin bulunmamasına, bu işyerlerindeki sendikasız işçilerin bilinçsizliğine ve sendikaların yeterli çalışmayı yapmamalarına bağlı olarak, teşmil kararnamesiyle kağıt üzerinde sağlanan haklar uygulanamadı.

Bu durum sermayedar sınıf ve hükümetler için de geçerlidir. Yasaların yasakladığı bazı eylemlerin yapılması durumunda işverenlere ve hükümetlere çok geniş yetkiler tanınmıştır. Ancak işverenler ve hükümetler, bu yetkileri kullandıklarında karşılaşılabilecekleri tepkileri hesap ederek hareket ettiklerinde, bazen adım atmaktan kaçınmaktadırlar. Örneğin, 20 Temmuz 1994 tarihinde TÜRK-İŞ bir genel eylem kararı almış, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütler de bu kararı desteklemiştir. Bu eylem, hükümetin aldığı bazı kararların değiştirilmesini öngören bir yasadışı grevdir. Böyle bir kararı almanın ve uygulamanın bu tarihte yürürlükte bulunan yasalara göre cezası, ilgili sendika ve konfederasyonların kapatılması (2821/58), eyleme katılan işçilerin tazminatsız olarak işten çıkarılması (1475/17/II/g) ve herbirine 6 aydan az olmamak üzere hapis cezası verilmesiydi (2822/73). Ancak hükümet ve işverenler, işbaşında iş durdurma biçiminde uygulanan 20 Temmuz genel eylemi sonrasında bu yetkilerini kullanamadılar. Bu durumu, Sayın Süleyman Demirel'in 3 Ocak 1991 genel eyleminden önce söyledikleri gayet güzel ifade etmektedir⁸: "Yüzbinleri nasıl cezalandıracaksınız? Yüzbinlerin bu çeşit harekete kalkması, fiili suç bile sayılsa, bu, yasayı işlemez hale getirir. Yöneticiler, yüzbinleri cezalandırmayı düşüneneğine, işçiyi bu noktaya getiren nedenleri ortaya koysun, onlara ilgi göstereyin."

Aynı durum kamu çalışanları için de geçerlidir. 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'na göre, memurların toplu eylem ve hareketleri (M.26) ve grev yapmaları (M.27) yasaktır. Türk Ceza Yasası'na göre, toplu eylem ve hareketin cezası aylıktan kesme, grevin cezası devlet memurluğundan çıkarmadır (M.125). Memur ve sözleşmeli personelin grev yapması veya iş yavaşlatmasının cezası ise 4 aydan 1 yıla kadar hapis ve geçici veya sürekli olarak memuriyetten çıkarılmaktır. Bu eylemin dernek veya meslek kuruluşunun aldığı karar sonucunda yapılması durumunda, kararı alanlar 1 yıldan 3 yıla kadar hapisle cezalandırılırken, katılan memurun sürekli olarak memuriyetten çıkarılması öngörülmektedir (Türk Ceza Yasası, M.236).

Türk Ceza Yasası'na göre, "her kim... cebir ve şiddet veya tehdit olmaksızın, işyerini her ne suretle olursa olsun kısmen veya tamamen işgal ederse bir aydan bir seneye kadar hapis cezasıyla" cezalandırılmaktadır (M.201). Ancak bu madde de son yıllarda işletilememiştir.

⁸ Milliyet, 3 Ocak 1991.

İşçi sınıfı ile sermayedar sınıf ve hükümet arasında, çok sayıda etmene bağlı olarak her gün değişen bir güç dengesi vardır. Bu güç dengesi, kağıt üzerine geçirilen hakları ve bu hakların kullanılabilirliğini belirler. İşverenlere ve hükümete yasalarda tanınan yetkilerin kullanılabilmesinde de aynı ilkeler geçerlidir.

Günümüzde Türkiye’de hak almada en yaygın biçimde kullanılan araç, toplu iş sözleşmeleridir. Toplu iş sözleşmelerinde, ücret ve parasal ödemeler, çalışma süresi, iş güvencesi, yönetime katılmaya ilişkin kurullar, işçi sağlığı ve iş güvenliği ve diğer konularda önemli düzenlemeler vardır.

Toplu iş sözleşmesi, kapitalist düzen içinde belirli hak ve özgürlükler elde etmenin aracıdır. İşveren, işçilerin isteklerini kendi açısından kabul edilemez bulursa, lokavta gitme veya işyerini bir süre veya sürekli olarak kapatma yetkisine sahiptir. Bu nedenle, bir toplu iş sözleşmesinde ulaşılabilecek sonucu aşağıda belirtilen ve benzeri etmenler belirler:

■ Ülkede, işkolunda, bölgede ve işyerinde sendikalaşma düzeyi, sendikal birlik, sendikaların üye sayısı ve maddi gücü, mücadele geleneği ve gerçekleştirilen mücadele;

- Demokratik ve siyasal haklar;
- Siyasal iktidarın yapısı;
- Kamu kesiminin genişliği;
- Diğer ücretlilerin ve emekçilerin desteği;
- Sermayedar sınıfın örgütlülük düzeyi;
- Ekonominin genel durumu;
- Sektörün ekonomik durumu;
- İşyerinin ekonomik durumu;
- İşçilik giderlerinin işletmenin toplam giderleri içindeki oranı;
- Devletin ücretlere dolaylı katkısı;
- Ülkede, işyerinde ve işyerinin bulunduğu bölgede işgücüne olan gereksinim ve işsizlik düzeyi;

- İşgücünün vasıflılık düzeyi;
- Çocukların ve kadınların çalıştırılması;
- İşçilerin normal ihtiyaç olarak kabul ettikleri mal ve hizmetler (tüketim kalıbı);
- İşçilerin diğer gelir kaynakları ve konut mülkiyeti;
- Teknolojik düzey veya emek üretkenliği düzeyi.

■ II. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ ⁹

II.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKIŞI VE NESNEL DURUMU

II.1.1. İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı öncelikle inşaat sektöründe, madencilikte ve askerlikte ortaya çıktı. Örneğin, 1550-1557 yıllarında gerçekleştirilen Süleymaniye Camii ve İmareti inşaatında 2,7 milyon işgünü çalışılmıştı. Bu sürenin 1,5 milyon gününü (yüzde 55'ini) ücretli işçiler, 1,1 milyon gününü acemi oğlanlar, 140 bin gününü de köleler gerçekleştirmişti. Ücretlilerin çalıştığı 1,5 milyon işgününün 290 bin günü vasıfsız işçilere aitti ¹⁰. 1631 yılında Musul Kalesi'nin yapımında ücretli olarak çalışanların (ücretli işçilerin) sayısı da 3035 idi ¹¹. Devlete ait madenlerde de ücretli işçi çalıştırılırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapıkullarının önemli bir bölümü de ücretli emektir. Örneğin, kapıkullarının acemi oğlanlar kesimi onyedinci yüzyıldan itibaren "özgür emek" niteliği kazanmıştır. Acemi oğlanlar, ücret karşılığında, inşaat sektöründe, kamu imalathanelerinde, kamu gemilerinde, odun ambarlarında, Tophane'de, kamu fırınlarında, su yollarında, bahçelerde, hasta odalarında ve bazı bölgelerde de sultan hanımların hizmetinde çalışırlardı. Yeniçeriler, ücretli savaşırlardı. Kapıkullarının Cebeci Ocağındaki cebeciler, silah yapımı, barut ıslahı ve silah tamiriyle uğraşırlardı. Topçu Ocağı ve Top Arabacıları Ocağı mensupları da ücretli üreticilerdi. Ancak bu ücretliler tarihsel süreç içinde yok oldu; çağdaş bir işçi sınıfına dönüşme olanağından yoksundu ¹².

İşçi sınıfı 19. yüzyılın ilk yarısında Ege Bölgesi'nde yabancılar tarafından kurulan tarım işletmelerinde de ortaya çıktı. Çukurova bölgesinde de aynı dönemde tarım işçileri vardı. Hüseyin Avni Şanda, Seyhan Milletvekili Hilmi Oran'ın yazdıklarından hareketle, Çukurova Bölgesi'ndeki işçiler hakkında şu bilgileri vermektedir ¹³:

"Pamuk tarımının genişlemesi, yeni yeni köylü tipleri de meydana getirmişti. Örneğin, Adana'da geçici ve sürekli olarak iki çeşit tarım işçisi meydana gelmişti. Bunlara 'tutma' denirdi. Tutmalar da 'yaz tutması' ve 'kış tutması' olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kış tutmalarına, yılda yüz lira kadar bir ücret verilmekte ve bir çizme ile don gömlekten ibaret olan giyeceği ile yiyeceği de çiftlik sahibine ait bulunmakta idi.

"Pamuk ekiminde ilk gelişme döneminde tutmalara çalışmalarına karşılık, altı batman kadar pamuk tohumu verilirdi. Tutma, çiftlik sahibinin çiftlikte kendisine ayırdığı bir yerde pamuk eker, bu pamuk kendisinin olurdu. Buna 'şekere' denirdi. 'Şekere' feodal ilişkilerin bir kalıntısını hatırlatmaktadır.

"Zamanla tutmanın çalışmasına karşılık 'şekere' gibi mal üzerinden ödeme yapmak durumu ortadan kalkmış, pamuk tarımcısı ile işçi arasında ücret ilişkisi başlamıştır."

Demiryolları inşaatı da, tam olarak mülksüzleşmemiş birçok kişinin işçilik yaparak ek gelir elde etmesini sağladı.

⁹ Bu dönem için Işıklı, A., **Sendikacılık ve Siyaset**, 4. Basım, İmge Yay., Ankara, 1990, s. 310-313. Makal, A., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Yay., 1997.

¹⁰ Barkan, Ö.L., **Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)**, Cilt I, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 104, 105, 161.

¹¹ Murphey, R., "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure," Okyar, O - İnalçık, H. (Ed.), **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1980, s. 166.

¹² Koç, Y., "Kapıkulları Hangi Sınıftandı?", **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, Atalol Yay., İstanbul, 1992, s.20-35.

¹³ Şanda, H.A., **Reaya ve Köylü**, 2. Basım, Habora Yay., İstanbul, 1975, s. 119-120.

Devlet memurları ise Tanzimat'tan sonra ücretlileşti¹⁴. Devlet fabrikalarında ve daha sonraki yıllarda kurulan özel sektör fabrikalarında da ücretli işçi istihdamı gelişti.

Dönemin gelişmiş kapitalist ülkelerinden farklı olarak, loncaların sıkı disiplini altındaki küçük üretim yaygın biçimde kapitalist üretime dönüşmedi. Buna koşut olarak, loncalarda örgütlü esnaf (ustalar) kapitalistleşemedi; ustaların yanında ücret karşılığında çalışan kalfa ve çıraklar, çağdaş anlamda bir işçi sınıfına dönüşemedi. Osmanlı sanayii, özellikle 1838 Baltalimanı Anlaşması sonrası büyük ölçüde çöktüğünde¹⁵, usta, kalfa ve çıraklar geleneksel mesleklerinden koştular.

Avrupa'nın bazı ülkelerinde, sendikalar, loncaların çözülme sürecinde kalfaların oluşturduğu gizli kardeşlik örgütlerinin evrimi sonucunda ortaya çıkmıştır¹⁶. Osmanlı Devleti'nde ise merkezi devletin loncalar üzerindeki sıkı denetimi sürmüş ve loncalarda ustalarla çıraklar ve kalfalar arasında sınıf farklılaşması ve çatışması yaşanmamıştır. Bu konuda bulabildiğimiz tek örnek, 1734 yılında simkeş kalfaları ile ustalar arasındaki çekişmeye ilişkin bir araştırmada yer alan bilgilerdir¹⁷.

II.1.2. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde İşçi Sınıfının Nesnel Durumu

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ülkede bir işgücü yetersizliğinden söz edilebilir. Ülkede nüfus az, küçük bir bedel karşılığında ekilebilir toprak boldu. Bunun en önemli nedenlerinin başında, savaşlar ve sağlık bilgisinin ve hizmetlerinin yetersizliği geliyordu. 1938 yılında Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'ne sunulan kitapta bu konuda şu değerlendirme yer alıyordu¹⁸:

“İmparatorluk devrinde hükümetin sağlam bir nüfus siyaseti bulunmaması yüzünden Türk nüfusu gittikçe memlekette ve bilhassa köylerde azaldı. Ardi arkası kesilmeyen şakavet, zulüm, dahili muharebeler ve isyanlarla sık sık memlekette hüküm süren kıtlıklar birçok köylerin harap olmasına, nüfusunun dağılmasına ve azalmasına sebep oldular. Muhtelif hastalıklar Türk ırkına büyük zarar verdi. Hükümet müsbet tedbirler almadı...

“Askerlik Tanzimat'tan önce kaydıhayat ile mukayyetti. Tanzimat'tan sonra askerlik müddeti beş, altı seneye indirildi. Fakat askere gidenlerin çoğu bakımsızlık yüzünden mahvoldu. Askerliğini Yemen gibi yerlerde yapanların sağ dönmeleri pek nadirdi. Askerliğin yalnız Türk ırkına ve İstanbul dışına münhasır olması köylerde Türk unsurunun azalmasına sebep oldu.”

19. yüzyılda Urla Yarımadası konusunda yapılan bir çalışma da benzer bir tablo sunmaktadır¹⁹:

“XIX. yüzyılda devamlı savaşlar, Türk nüfusun gerilemesinde en önemli etkenlerden birisidir. Özellikle Yeniçerilerin kaldırılmasından sonraki savaşların daha çok etkili oldukları muhakkaktır. 1828-29, 1831-32, 1854-55 ve 1876-77 savaşları, Anadolu'yu olduğu gibi, Urla yarımadasını da etkilemiş olmalıdır. 1828-29 savaşı sırasında Batı Anadolu'daki Türk erkeklerinin büyük çoğunluğunun savaşa gittiğini, şehir ve köylerin adeta boşaldığını biliyoruz. 1876-77 savaşı sırasında da Orta Anadolu'dan gidenlerin yüzde 90'ının geri dönmedikleri, Balkan veya Kafkas dağlarında şehit düştükleri gerçektir. Bu durum şüphesiz Urla yarımadası için de geçerlidir.

¹⁴ Koç, Y., “Osmanlı Memurları,” **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi (Olaylar-Değerlendirmeler)**, YOL-İŞ Yay., Ankara, 1996, s.16-26.

¹⁵ Sarç, Ö.C., “Tanzimat ve Sanayimiz,” **Tanzimat**, 2. Basım, MEB Yay., İstanbul, 1999, s. 423-440.

¹⁶ Webb, S. - Webb, B., **The History of Trade Unionism**, (Birinci Basım 1894) (2. Basım, New York, 1965, s.4-24; Ponomarev, B.N. ve diğerleri, **The International Working Class Movement**, C.1, Progress Publishers, Moskova, 1980, s.90, 91, 219-221.

¹⁷ Sahillioğlu, H., “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi,” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 17, 1969, s. 58-61.

¹⁸ Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, 1938, s. 240-1.

¹⁹ Baykara, T., “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri,” Okyar, O. - İnalçık, H. (ed.), **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1980, s.282.

“II. Mahmut döneminde başlayıp devam eden dönemde, özellikle 1826’dan sonra hristiyanların cizye/haracı bir nevi askerlik vergisi şekline dönüştürülerek, bu görev sadece Türk erkeklerinin omuzlarına yüklenmişti. Genç Türk erkeklerinin askerlikte uzun seneler kalmaları, pek çoğunun geri dönmemesi yanında Türk olmayan unsurun işinde-gücünde olması hristiyan nüfusun artmasında en önemli etkenlerden birisidir.”

Devlet, işgücü yetersizliği nedeniyle, yol yapımında²⁰, madencilikte (özellikle Ereğli Kömür Havzası’nda) ve ulaşımda zorla çalıştırmaya başvuruyordu. 1913 yılında amele taburlarının oluşturulması da, savaş nedeniyle artan genç insangücü talebinin bir ürünüydü²¹. İşyerlerinde askerlerin ve hükümlülerin çalıştırılması da aynı gereksinimi yansıtıyordu²². Birinci Dünya Savaşı döneminde ise tarımda çalışma yükümlülüğü getirildi²³.

Ancak buna karşın, kentlerde düzenli iş olanaklarının sınırlılığına bağlı olarak, işsizlik de vardı. İşsizlik genellikle vasıfsız işçiler ve tam mülksüzleşmemiş yarı-işçiler arasında yaygındı.

İmparatorluğun dağılma döneminde ülkeye gelen göçmenler de, bir süre, zaten sınırlı olan iş olanaklarının bir bölümünü kullanıyordu.

1854 Kırım savaşı sonrasındaki on yıllık dönemde Kırım ve Kafkasya’dan 595 bin kişi Türkiye’ye göç etti. 1862 yılında Sırbistan’dan çekilme sonrasında çok sayıda Türk, varlıksız ve perişan bir biçimde Anadolu’ya sığındı²⁴. 1876-1896 döneminde 850 bin göçmenin geldiği tahmin edilmektedir²⁵. Bu insanların büyük bir bölümü, göç nedeniyle mülksüzleşmişlerdi. Ancak Anadolu’nun büyük toprak potansiyeli, bu insanların büyük bir bölümünün yeniden arazi sahibi olmalarını olanaklı kıldı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde bir işyerinde ücretli olarak çalışanların önemli bir bölümü tam anlamıyla mülksüzleşmemiş kişilerdi. Bu da, onların gerek kendi aralarındaki, gerek işverenlerle olan ilişkilerinde tam olarak mülksüzleşmiş işçilerden farklı durumlar ortaya çıkarıyordu²⁶. Kurt Steinhaus, 20. yüzyılın başındaki işçilerle ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır²⁷:

“Kıyı kentlerinde oluşmaya başlayan, yarı-proleter karakterli işçi sınıfı sayı bakımından kuvvetsizdi: Bir yandan endüstri, küçük el sanatlarından öte bir üretime geçemiyor; öte yandan, köylüler fabrika ve maden işçiliğini sürekli bir uğraş değil, ek bir iş olarak yapıyorlardı.”

Madenlerde çalışanların büyük bir bölümü henüz tam olarak mülksüzleşmemiş yarı-işçiydi. Hüseyin Avni Şanda, Ereğli Havzası’nda 19. yüzyılın ikinci yarısında işçilerin durumunu şöyle anlatıyordu²⁸:

“Fransız sermayedarlarının işçi çalıştırma şekilleri pek ilkel. Sömürgelerde zenci işçiyi kullandıkları gibi, Ereğli havzasına gelen köylülere de aynı işlemi yapıyorlardı. Bu işçinin yaşamını şöyle anlatabiliriz: (1) Kömür havzasında çalışan işçi, devamlı işçi değildi. Aslında köylü köydeki borcunu ödemek amacıyla buraya iş aramaya geliyordu.

²⁰ Berksan, N., *Yol Davamız Nerede*, 2. Basım, Ankara, 1950.

²¹ Tunaya, T.Z., *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.285. Ayrıca Sotiriyu, D., *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*, Sander Yay., İstanbul, 1980; Zürcher, E.J., “Ottoman Labour Battalions in World War I”, 2002, 8 s.

²² Koç, Y., “Asker ve Hükümlü İşçiler,” a.g.k., 1992, s.80-88; Çatma, E., *Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler*, KESK/Maden-Sen Zonguldak Şubesi Yay., Ankara, 1996, 80 s.; Çatma, E., *Asker İşçiler*, Ceylan Yay., İstanbul, 1998, 184 s.

²³ Ökçün, G., *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1983.

²⁴ Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, TTK Yay., Ankara, 1977, s. 277-8.

²⁵ Akbayır, N., “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devlet Nüfusu,” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Tarihi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.1242.

²⁶ Koç, Y., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu,” a.g.k., 1992, s.36-62.

²⁷ Steinhaus, K., *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sander Yay., İstanbul, 1973, s. 78.

²⁸ Şanda, H.A., *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, Gözlem Yay., İst., s. 97.

Bunlar devamlı çalışan kalifiye işçi haline getirilmemişti. İşçilere göre bir işçi mahallesi yapılmamıştı.”

Tarım ve inşaat sektörlerinde de aynı yapı geçerliydi.

İmalat sanayii sınırlı ölçüde gelişmişti. İmalat sanayiinde kamu kesiminin önemli bir yeri vardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911 yılında çalıştırdığı personel sayısı 1000'in üstünde olan 13 kuruluş bulunuyordu: Tütün Rejisi (13.969 kişi), Şark Demiryolları (3758), Anadolu Demiryolları (2850), Aydın Demiryolları (1607), İzmir-Kasaba ve temdidi demiryolları (1983), Seyrisefain İdaresi (1200), İmalatı Harbiye fabrikaları (2733), Ereğli Kömür Şirketi (5185), Balya Karaaydın Madeni (1018), Yorgi ve Rumbaki Kömür Şirketi (1488), Osmanlı Bankası (1216), Ziraat Bankası (1022), Hicaz Demiryolu (1628) ²⁹. Ayrıca, eve-iş-verme sistemi de kunduracılık, halıcılık ve dokuma gibi işlerde oldukça yaygındı ³⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 ve 1915 yıllarında sanayi sayımı yapıldı. Bu sayımın kapsamı dışında bırakılanlar ve ayrıca sayımın kapsamı içinde olup da yayımlanmayan bilgiler de eklendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin ve 1915 yılında da 38,8 bin kişi çalışıyordu ³¹.

Savaş öncesindeki dönemde sanayi işçilerinin önemli bir bölümü de yabancı uyrukluydu ³².

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 18,5 milyonu ve bunun 15,0 milyonluk bölümünü Müslümanlar oluşturuyordu. 1915 sanayi sayımının yayımlanan sonuçları kapsamında 14,1 bin işçi çalışıyordu. Bunların yalnızca yüzde 15'i Müslüman, yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u Yahudiydi ³³.

Vasıflı işgücünün (işçinin) azlığı, meslek sahibi ücretlilere kendi işyerlerini açma olanağını tanıyordu. Ayrıca, kolayca toprak edinebilme olanağı da, tam olarak mülksüzleşmiş işçilerin bile davranışlarını etkiliyordu.

Donald Quataert, 20. yüzyılın başında madenlerde çalışan işçi sayısının 15 bin dolayında olduğunu tahmin etmektedir. Vedat Eldem'in 1911 yılına ilişkin tahmini ise 14,8 bindir .

Osmanlı Devleti'nde ayrıca memurlar vardı. Memur sayısının 1910 yılında 138 bin ve 1911 yılında 97 bin olduğu tahmin edilmektedir. Yalnızca Düyun-u Umumiye'de 1912 yılında 9 bin memur çalışıyordu. Ancak memurlar, yaşamlarını ücret geliriyle sürdüren insanlar olmalarına karşın, kendilerini “ameleler”den farklı görüyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki savaşlar üretken insangücünü ciddi biçimde tahrip etti. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Birinci Dünya Savaşı yıllarında 2,9 milyon kişi askere alındı; savaşta 325 bin kişi şehit oldu veya hastalıktan öldü. 400 bin kişi yaralandı. 1,6 milyon kişi ise hastalandı veya kayıptı ³⁴. Ahmet Bedevi Kuran'a göre ise, 550 bin kişi şehit oldu; 891 bin kişi sakat kaldı. 104 bin kişi kayboldu. 2,2 milyon kişi yaralandı. 130 bin kişi esir düştü ³⁵. Birinci Dünya Savaşı ülkedeki işgücünü ciddi biçimde azalttı. Birinci Dünya Savaşı dönemindeki Ermeni tehciri de işgücünün azalmasında etkili oldu.

Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal bilincin geliştiği ve ulusal ayaklanmaların yaygınlaştığı dönemde, Osmanlı işçi sınıfında etnik, dinsel ve ulusal kimlik ön plana çıktı ve işçiler arasında sınıf bilincinin gelişmesini olumsuz doğrultuda etkiledi.

İşçi ve memurların sayılarının göreceli olarak azlığına, bunların çoğunun henüz tam olarak mülksüzleşmemiş olmalarına, bir sınıf hareketi geleneğinin bulunmamasına ve gelişen ulusal hareketlerin yaşattığı bölünmelere bağlı olarak, Osmanlı işçi sınıfı zayıftı ve sınıf bilinci yeterince gelişmediğinden sınıf çıkarları doğrultusunda toplumsal ve siyasal gelişmelere ağırlığını koyamıyordu.

²⁹ Eldem, V., **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 208.

³⁰ Ökçün, G., **Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1970, s.vii.

³¹ Eldem, V., a.g.k., 1970, s. 125.

³² Koç, Y., “Osmanlı İşçi Sınıfında Etnik Bölünme,” a.g.k., 1992, s.74.

³³ DİE, **Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı**, Ankara, 1973, s. 143. Ayrıca Koç, Y., “Osmanlı İşçi Sınıfında Etnik Bölünme,” a.g.k., 1992, s. 79.

³⁴ Aydemir, Ş.S., **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972, s. 491.

³⁵ Kuran, A.B., **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1959, s. 772.

II.2. İŞÇİ HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

Osmanlı Devleti'nde ücretli işçiler lehine bazı sınırlı düzenlemeler 19. yüzyılda ortaya çıktı. Dünyadaki ilk toplu iş sözleşmesinin 1764 yılında Kütahya'da imzalandığı yolunda basında ve bazı kitaplarda yer alan haberler ise bilimsellikten uzaktır. Kütahya Belediye Başkanı Abdurrahman Kara, 1969 yılı Nisan ayında yaptığı bir açıklamada ³⁶, "İngiltere'den sonra dünyadaki ilk toplu iş sözleşmesinin Kütahya'da yapıldığını" ileri sürdü ve şöyle dedi: "Kütahya Şer'iyeye Mahkemesince 1180 tarihinde tescilli yapılan Fincancılar Cemiyeti anlaşması ile imal edilecek fincanlara ödenecek fiatlar tesbit edilmiştir. Bu konuda bir müeyyide getiren mahkeme kararı, bir toplu sözleşme mahiyetinde idi." Abdurrahman Kara, bu açıklamayı, 16.9.1966 günü Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde bulunan bir belgeye dayanarak yapıyordu. Kütahya Belediye Başkanı Abdurrahman Kara, 1975 yılında bu iddiasını yineledi; ancak bu kez dünyadaki ilk toplu iş sözleşmesinin Kütahya'da imzalandığını ileri sürdü ³⁷.

Bu iddia Gerçek Dergisi tarafından 1993 yılında ³⁸; Şükrü Er tarafından 1994 yılında ³⁹; Nihat Yüksel tarafından 1997 yılında ⁴⁰; Yeni Şafak Gazetesi tarafından 2000 yılında ⁴¹ yineleni. Kütahya Valiliği 22 Ocak 1999 günü TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK'e yazdığı yazıda, "Dünyada ilk toplu iş sözleşmesi" hakkında bir açık oturum yapılması konusunda görüş istedi. Yazının ekinde, Kütahya Müze Müdürlüğü'nün bir raporu vardı. Raporda, bu sözleşmenin, İngiltere'de yapılan ilk toplu sözleşmeden 49 yıl önce imzalandığı ve anlaşma metninin, Ankara Milli Kütüphane arşivine gönderildiği belirtiliyordu.

Halbuki ortadaki metin bir toplu iş sözleşmesi değil, loncanın hakimi olan ustaların yöneticilerinin kendi aralarında imzaladıkları bir belgedir. Belgenin altında kalfaların ve çırakların imzası yoktur. Büyük olasılıkla, bazı ustaların daha yüksek ücret vererek birbirinin kalfa ve çıraklarını ayartmasını ve düşük ücretler yoluyla haksız rekabete başvurulmasını önlemek amacıyla düzenlenen bu metin, kesinlikle bir toplu iş sözleşmesi değildir.

Saptayabildiğimiz kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan işçileri korumaya yönelik ilk düzenleme, 1834 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bir süre işgal ettiği Çukurova bölgesinde tarım işçileri için getirdiği kurallardır. Bu düzenlemeyle, işçilere haftada 1,5 gün tatil getiriliyor ve bu sürenin yarım günü için ücret ödenmesi öngörülüyordu ⁴².

1845 yılında kabul edilen Polis Nizamnamesi'nin 12. maddesi, polise, greve gitmeyi amaçlayan işçi örgütlenmelerinin ortadan kaldırılması görevini de veriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan ilk grev yasağı olarak düşünülebilecek düzenleme, 1867 yılında kabul edilen Memaliki Mahsusa Demiryollarının Usulü Zabitasına Dair Nizamname'de yer almaktadır. Bu nizamnameye göre, "her ne suretle olursa olsun arabaların seyrü hareketine mani olmak" suçunu işleyenler hakkında bir seneden üç seneye kadar hapis cezası öngörülüyordu ⁴³.

Önemli diğer bir düzenleme, 1865 yılında kabul edilen ve ne ölçüde uygulandığı tartışmalı olan, Dilaver Paşa Nizamnamesi'dir. Ereğli sancağında bulunan 14 ilçe halkına uygulanması öngörülen bu nizamnamenin amacı işçiyi korumak değil, kömür madenlerinde üretimin düzenli biçimde sürdürülmesini sağlamak ve üretimi artırmaktı.

³⁶ Gerçek, Bülten No.173, 28 Nisan 1969.

³⁷ Milliyet, 23.6.1975.

³⁸ Gerçek, 1.5.1993, s. 36.

³⁹ Er, Ş., "Osmanlılar Döneminde Çalışma Düzeni," İşveren, Ocak 1994, s. 25-27.

⁴⁰ Yüksel, N., Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim, TİSK Yay., Ankara, 1997, s. 78.

⁴¹ "Sendikacılıkta Osmanlı'nın Gerisindeyiz," Yeni Şafak, 3.1.2000.

⁴² Aksoy, S., Tarımda İş Hukuku, Türk Ziraat Ekonomi Derneği Yay.No.1, Ankara, 1969, s.23; Yalman, A.R., Cenup'ta Türkmen Oymakları, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, s. 500. Adana eski valisi Hilmi Uran'ın ilk kez 1925 yılında, daha sonra da 1939 yılında yayımlanan Adana Ziraat Amelesi isimli çalışmasında da bu konuda bilgi vardır. Bu çalışma TÜRK-İŞ'in Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Problemleri (Ankara, 1964) isimli çoğaltma yayınında tekrar basılmıştır.

⁴³ Koç, Y., "Demiryollarında İlk Grev Yasağı (1867)," a.g.k., 1996, s.14-15.

1868-1876 yılları arasında yayımlanan Mecelle, işçiyi “ecir, nefsinin kiraya veren kimse” olarak tanımlıyordu ve işçiler lehine bir düzenleme getirmiyordu.

1876 Anayasası, milletvekili seçilebilmek için “bir kimsenin hizmetkarlığında bulunmama” koşulunu arıyordu. Seçimlere ilişkin diğer bir düzenleme ise, seçilme hakkını, “az çok emlak sahibi bulunma” koşuluna bağlıyordu.

Anayasa, angaryanın yasak olduğunu da belirtiyordu.

1908 yılındaki yaygın grevlerin ardından, Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat yayımlandı. Bu düzenleme, ufak değişikliklerle, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü. Bu Yasa Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kaldı ve bazı maddeleri ancak 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Yasası ile yürürlükten kaldırıldı. Tatil-i Eşgal Yasası ile, kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kurumlarda sendikalaşma yasaklandı. Ancak bu yasağı ihlalin yaptırımı, 1 haftadan 6 aya kadar hapis veya 1 liradan 25 liraya kadar para cezasıydı. Kamuya yönelik hizmetlerde greve gidilebilmesi için önce bir uzlaştırma aşamasından geçme koşulu kondu. Bu kurala uymadan greve gitmenin cezası ise 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezasıydı. Bu yaptırımların çok yumuşak olduğu ortadadır⁴⁴.

Osmanlı Devleti döneminde işçiyi koruyucu önemli düzenlemeler yapılmadı. Yapılanlar ise, işçilerin bu doğrultudaki örgütlü mücadeleleri ve eylemlerinin sonucu olmaktan çok, ücretli işgücü yetersizliği koşullarında üretimin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla yönelikti.

II.3. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi örgütlenmelerinin tarihine ilişkin çalışmaların büyük bir bölümünde, ilk örgüt olarak Amelepver Cemiyeti gösterilmektedir. Gerçek adı Amelpver Cemiyeti olan ve 1 Nisan 1866 tarihinde İstanbul'da kurulmuş olan bu örgüt⁴⁵, bir işçi örgütlenmesi değil, bir yardımseverler derneği veya hayır kuruluşudur. Bugüne kadarki çalışmalarda saptanan ilk örgütlenme, 1894-1895 yıllarında İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kurulmuş olan Amele-i Osmani Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet de kurulmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkarılmış ve dağıtılmıştır.

1908 darbesinden sonra kısa bir süre burjuva demokratik hak ve özgürlükler kullanılabilir. İşçiler de, sınıf çıkarları veya parçasını oluşturdukları ulusalcı hareketlerin çıkarları doğrultusunda örgütler kurdular.

Bu dönemde kurulan işyeri örgütlenmelerinin bir örneği, Anadolu-Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkarisi idi. İstanbul, Selanik, İzmir, Zonguldak, Drama, Kavala, Ksanti, Gümölcine ve Gevgeli'de bu nitelikte örgütler oluşturuldu. İttihat ve Terakki de kendi denetimi altında işçi örgütleri oluşturmaya çalıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen nizamnamede şu hüküm vardı (M.73) : “Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşad edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i içtimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır.”

Sosyalist ve komünist hareket ve örgütlenmeler de bu sürece katıldı. Örneğin, Selanik Tütün İşçileri Sendikası, Bulgar komünistlerinin etkinliği altındaydı. A. Benoraya ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu kurdu. Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal bir mücadele içindeki hareketler de işçi sınıfı içinde etkili olmaya çalıştı⁴⁶.

II.4. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

⁴⁴ Mevzuat konusunda Ağaoğlu, S. - Hüdaioğlu, S., **Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi**, Merkez Basımevi, 1939; Gülmez, M., **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yay., Ankara, 1983, 443 s.; Gülmez, M., **Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)**, TODAİE Yay., Ankara, 1983, 558 s.; Ökçün, G., **Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1982, 164 s.

⁴⁵ Serçe, E., “Amelpver Cemiyeti,” **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul, 1996, s. 41.

⁴⁶ 1908-1925 dönemi işçi ve sendikacılık hareketi için temel bir başvuru kitabı: Tunçay, M., **Türkiye'de Sol Akımlar - I (1908-1925)**, (2. Basım), BDS Yay., İstanbul, 2000, 632 s.

Kapıkullarının enflasyon (akçe taşıması) nedeniyle gerçek ücretlerinin düşmesine tepki olarak, önce çorba kaplarını ayaklarıyla devirmeleri ve sonra da kutsal kabul edilen yemek kazanlarını kaldırmaları ("kazan kaldırma") da bir tür grevdir. Kapıkullarının bu tepkisi bazen kazan kaldırmayı da aşarak, ücretlere zam ve yaklaşık bir yıllık ücrete eşit olan cülus bahşisini alabilmek amacıyla, padişah değiştirmeye kadar gitmekteydi.

Kapıkullarının en önemli kesimi olan yeniçerilerin bilinen bu nitelikteki ilk başkaldırısı 1444 yılındadır. Akçenin ayarının düşürülmesi (enflasyon nedeniyle gerçek ücretlerin düşmesi) üzerine yeniçeriler Edirne'de ayaklanmışlar, yevmiyelerine yarım akçe zam yapılmasına karşın ayaklanmayı sürdürmüşler ve padişahı değiştirmişlerdir.

Kapıkulu süvarilerinin bilinen ilk ayaklanması ise, yine akçe taşımasına bağlı olarak, 1588 yılında gerçekleşti; eylem amacına ulaştı ve zam alındı.

Kapıkullarının eylemlerinin dışında saptayabildiğimiz ilk grev izi, 1587 yılında İstanbul'da Mehmet Paşa tarafından yaptırılan camide çalışan duvarcı, marangoz ve taşçı ustalarının (işgüçlerinden başka satacak birşeyleri olmayan ücretli işçilerin) 12 akçe olan yevmiyelerinin yetmediğini bildirip 4'er akçe zam istemeleri ve bu zammın verilmesinden sonra da iş durdurmayı sürdürmeleri olayıdır⁴⁷.

18 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde polisin görevleri arasında, "işini bırakarak greve gitmeyi amaçlayan işçilerin" derneklerinin ortadan kaldırılması da yer almaktadır. Bazı araştırmacılar, bu hükmün konmasını, bu dönemdeki çeşitli işçi eylemlerinin yarattığı gereksinim olarak yorumlamaktadır. Ancak sözkonusu Polis Nizamnamesi, Fransa'daki bir nizamnamenin çevirisidir. Ayrıca, 1845 yılında Prusya'da kabul edilen bir düzenleme de işçi örgütlerinin oluşturulmasını ve grev yapılmasını yasaklamaktadır. Giderek ağır basan düşünce, Polis Nizamnamesi'ndeki hükmün, Osmanlı Devleti'nde yaşanan bir gereksinimin ürünü olmaktan çok, Fransa ve Almanya gibi ülkelerdeki deneyimler ışığında, bu ülkelerdeki mevzuatın çevrilmesi sırasında yer aldığıdır.

Birten Çelik, 1826 yılında "Kal'a-yı Tis'a" (Dokuzuncu Kale) olarak belirtilen kalenin inşaatı sırasında işçilerin iş bırakma eylemi yaptıklarını ve Elbisehane-i Askeri işçilerinin ödenmeyen ücretlerini alabilmek amacıyla Mayıs ile Eylül 1862 arasında beş ay iş durdurduklarını saptamıştır⁴⁸. İssawi ise, 1863 yılında Ereğli kömür madenlerinde bir grev yapıldığından söz etmektedir⁴⁹.

Daha ayrıntılı bilinen ilk grev ise, 1872 yılı Şubat ayı içinde Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Birçok yayında ilk grev olarak belirtilen Tersane işçileri grevi ise, 11 aydır ücretlerini alamayan işçilerin 1873 yılı Ocak ayında yaptıkları eylemdir. Oya Sencer'in (Baydar) saptamalarına göre, 1872-1906 döneminde 24 işçi eylemi oldu⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi eylemleri dalgası, burjuva demokratik devrimde veya Türk aydınlanmasında önemli bir adım olan 1908 darbesinden sonradır. İşçi hareketlerine ilişkin genel bir kural, hakim sınıflar cephesinde bir gediğin ortaya çıkması ve iç çelişkilerin önem kazanması durumunda, işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden geliştiğidir. Ayrıca, 1905 Rus Devriminin de sınırlı da olsa etkisinden söz etmek olanaklıdır. Oya Baydar'a göre, İkinci Meşrutiyet'i izleyen ilk üç aylık sürede, 60 kadar grev yapıldı. Oya Baydar, bu grevlere katılan işçi sayısının 100 bini aştığını tahmin etmektedir. Şehmus Güzel ise 1908 yılında 111 grevin listesini vermektedir⁵¹.

Bu grevlerin çoğundan önce işçiler İttihat ve Terakki Partisi'ne başvurular. Hükümetler bu grevlere karşı idari ve hukuki engeller geliştirdi. Bu grevler sınırlı örgütlülüğe dayanıyordu ve kalıcı örgütlenmelere de yol açmadı. Ayrıca, bu grevlerde Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal mücadele içinde olan Rum ve Ermenilerin etkileri de gözönüne alınmalıdır. Grevler 1914 yılı başlarından sonra kesintiye uğradı.

⁴⁷ Refik, A., **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)**, 2 Basım, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935, s. 73.

⁴⁸ Çelik, B., **Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800-1870)**, Doktora Tezi, İzmir, 1999.

⁴⁹ İssawi, **The Economic History of Turkey**, Chicago, 1980, s.50-51, aktaran: Ortaylı, İ., **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.154.

⁵⁰ Sencer, O., **Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yay., İstanbul, 1969 (Bu önemli başvuru kitabının ikinci baskısı: Baydar, O., **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (I)**, infograph, Frankfurt, 1982.

⁵¹ Güzel, Ş., **Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984**, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s. 35-47.

İşçi sınıfının bir parçasını oluşturan memurlar da bu dönemde çeşitli eylemler yaptılar. Eylemlerin ana nedeni, aylıkların zamanında ödenmemesiydi. Örneğin, 1906 yılı Aralık ayında, ücretlerinin ödenmesindeki gecikmeyi ve görev süresinin fazlalığını protesto eden 450 kadar tayfa, Bahriye Komutanı Ahmet Paşa'nın evini bastı, 3 subayını dövdü, ev sahibini yaraladı. Tayfaların aylıkları hemen ödendi ⁵².

II.5. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Geçmiş dönemlerde işçilerin ve memurların ücretlerini ve çalışma koşullarını bugünle değil, o dönemin tüketim kalıpları içinde günün koşullarıyla ve özellikle de ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan köylülüğün koşullarıyla karşılaştırarak değerlendirme yapmak gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, işgücü yetersizliği de düşünüldüğünde, işçi ücretlerinin ve memur aylıklarının günün koşullarında çok da kötü olmadığı görülmektedir.

Süleyman Kazmaz'ın 1946 yılında yayımlanan bir araştırmasında, 19. yüzyılın ortalarında Küre'deki maden işçilerin durumu şöyle anlatılmaktadır ⁵³:

“85-90 yıl kadar önce şehrin 4 bin evli, 12000 nüfuslu olduğu anlaşılıyor... Maden işlediği zamanlarda şehirde kalabalık bir işçi kitlesi vardı. O zamanki para ile 2,5 - 5 kuruş gündelik alan işçi şehirde geniş bir ticaret hayatı yaratırdı... Pazardan önce maden işçisi, sonra halk ununu alırdı. Bakırda çalışanlara tanınan başka üstünlükler de vardı. Şehirdeki hamama önce maden işçileri girerdi... Bakırda çalışanlar askere alınmazdı. Halk da onların bu üstünlüklerini tanımış olmalı ki, 'bakırda çalışanlara laf söylenmez' derlermiş... Bu kalabalık işçi kitlesi çarşıda canlı bir hayat yaratırdı. Hele pazartesi günleri, haftalık ücret verildiği için bu canlılık, alış veriş daha çok artardı. Bu arada içki ve sarhoşluk gibi sapıtmalar da kendini göstermekten geri kalmazdı.”

Korkut Boratav, Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1839-1913 döneminde Osmanlı Devleti'nde kentsel bölgelerde parasal işçi ücretleri yılda ortalama yüzde 1,1 oranında arttı. Diğer bir deyişle, 1839 yılından 1913 yılına kadar yüzde 123'lük bir artış yaşandı. Gerçek ücretlerin de benzer bir çizgi izlediği tahmin edilmektedir. Daha da önemlisi, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ortalama ücretlerin İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 40'ını aşmasıdır. 1880-1889 döneminde Osmanlı'da ortalama ücretler İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 46'sına kadar yükselmiştir.

Araştırmacıların da belirttiği gibi, İngiltere'de genel fiyat düzeyinin daha yüksek olduğu düşünülürse, iki ülke arasındaki ücret farkı daha da azalmaktadır ⁵⁴. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan fiyatlar nedeniyle gerçek ücretler hızla geriledi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde memurların en büyük sorunu ise düzenli aylık alamamalarıydı. Bazı dönemlerde aylarca aylık ödenmedi. Aylıkların ödenmesi, “umumi maaş çıktı” biçiminde gazete haberi oluyordu ⁵⁵.

⁵² Petrosyan, Y.A., **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Bilgi Yay., Ankara, 1974, s. 233.

⁵³ Kazmaz, S., “Eski Bir Maden Şehri Küre'den Notlar,” **Çalışma**, Çalışma Bakanlığı Dergisi, Sayı 3, Ocak 1946, s. 87-88.

⁵⁴ Boratav, K. - Ökçün, G. - Pamuk, Ş., “Ottoman Wages and the World Economy, 1839-1913,” **Review, Fernand Braudel Center**, 9, 1985, s.379-406; ayrıca Pamuk, Ş., **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998**, DİE Yay.No.2397, Ankara, 2000, 209 s.

⁵⁵ Yalman, A.E., **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt I, İstanbul, 1970, s. 49.

III. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ

III.1. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa gibi yerler dışında “milli hudutlar içinde” 33 bin işyerinde toplam 76 bin işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 35 bini tekstil, 17 bini deri işleme işkolundaydı. Metalurji işkolunda 8 bin, ağaç ve marangozluk işyerlerinde de 6 bin işçi vardı. İşyeri başına düşen ortalama işçi sayısı, 2,3’tü. Diğer bir deyişle, bu işletmeler, gerçek anlamda birer kapitalist işletme olmaktan çok, esnaf ve sanatkara ait işyerleriydi (kapitalist üretimin önkoşulu olan genişletilmiş yeniden üretim yerine, basit yeniden üretim söz konusuydu).

İşçi-sermayedar çelişkisinin gelişebileceği daha büyük işletmeler ise İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana’da bulunuyordu.

Bu dönemde işçilerin önemli bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş veya yeniden toprak sahibi olabilme veya kendilerine ait işyeri açabilme olanağına sahip ücretlilerdi.

III.2. ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA İŞÇİLER LEHİNE YAPILAN DÜZENLEMELER

1919-1922 döneminde İstanbul’da işçiler lehinde hiçbir yeni düzenleme yapılmadı. Ankara ise işçileri koruyucu iki önemli düzenleme getirdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı devam ederken, Zonguldak bölgesinde çalışan kömür işçilerini ilgilendiren iki yasa kabul edildi.

9 Mayıs 1337 (1921) gün ve 114 sayılı Yasa, kömür tozlarının “amele heyeti idaresi” tarafından açık artırma ile satılmasını ve satıştan elde edilen gelirin “amele heyeti” adına Ziraat Bankası’na yatırılmasını öngörüyordu.

12 Eylül 1337 (1921) gün ve 151 sayılı Yasa ise, işçiler için koğuş ve hamam yaptırılmasını öngörüyor; işçilerin zorla çalıştırılmasını ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklıyor; işçilerin kuracağı “ihtiyat ve teavün sandıklarına” işverenlerce işçi ücretinin yüzde 1’inden az olmayacak bir miktarın yatırılmasını zorunlu kılıyor; hastalanan ve kazaya uğrayan işçinin işverenlerce tedavi edilmesi zorunluluğunu getiriyor; işveren hatalarından kaynaklanan iş kazası nedeniyle ölümlerde işçinin ailesine işverence tazminat ödenmesini zorunlu kılıyor; günlük çalışma süresini 8 saatle sınırlıyor; fazla çalışma zorunluluğunu kaldırıyor; fazla çalışma ücretini yüzde 100 zamlı olarak belirliyor; madene iniş ve madenden çıkış sürelerini çalışma süresi içinde kabul ediyor; maden işçileri için asgari ücret düzenlemesi getiriyordu⁵⁶.

Bu dönemde yabancı şirketler tarafından işletilen maden ocaklarında çalışan işçileri korumak amacıyla 1921 yılında kabul edilen bu yasalar, büyük ölçüde toprağa bağımlı yarı-köylü niteliğindeki maden işçilerinin örgütlü ve bilinçli mücadelesiyle değil, başta üretimde süreklilik sağlamak olmak üzere, başka kaygı ve amaçlarla kabul edildi; tam mülksüzleşmemiş veya işçileşmemiş maden işçilerinin kararlı bir tavrı gelişmediğinden, büyük ölçüde kağıt üzerinde kaldı ve uygulanmadı.

III.3. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Bu yıllar ülkede ciddi bir yoksullaşmanın yaşandığı bir dönemdi. Gerek Anadolu’da, gerek İstanbul’da ücretler düşük, çalışma koşulları kötüydü. Ancak birçok insan, kendi konumunu daha büyük bir yoksulluğun yaşandığı kırsal kesimle karşılaştığında, daha büyük tepki göstermek yerine durumuna katlanmayı yeğliyordu. Ayrıca, yıllar süren savaşlar nedeniyle

⁵⁶ Koç, Y., “Ereğli Kömür Havzası İşçileri ile İlgili Yasalar (1921),” a.g.k., 1992, s.89-99.

meydana gelen işgücü kaybına bağlı olarak, ücretli işgücünün göreceli bazı avantajları da vardı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın verildiği dönemde Anadolu'da tüm olanaklar ortak bağımsızlık hedefi için seferber edilmişti. Bu nedenle, bağımsız işçi örgütleri son derece sınırlıdır.

İstanbul ise 1919-1923 yıllarında son derece canlı bir dönem yaşadı. İşgalci güçlerin ülkelerindeki göreceli demokratik ortam, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulmasını gerekli kılan siyasal ve toplumsal koşullar ve bu Örgütün kuruluşu (1919), işgalci güçler arasındaki çelişkiler, Bolşevizm korkusu ve ulusalcı güçlerin etkileri, oldukça geniş bir özgürlük ortamında çok çeşitli işçi örgütlenmelerinin doğmasına yol açtı.

İstanbul'daki emperyalist işgal kuvvetlerinin bu yıllarda sendikaların tavrına ve mücadelelerine hoşgörüsüyle yaklaşmalarının en önemli nedeni ise, İstanbul sendikalarının emperyalizme açıkça karşı çıkmamalarıydı. İstanbul sendikaları, ücretler ve 1 Mayıs kutlamaları konusunda gösterdikleri duyarlılığı İzmir'in işgali, İstanbul'un işgali, Anadolu'da emperyalist işgal ve zulüm konularında göstermediler, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vermediler. Destek, tek tek işçiler düzeyinde kaldı. Diğer taraftan, bu yıllarda İstanbul sendikaları üzerinde büyük etkisi olan Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi), Fransızlara ait Tramvay Şirketi'ndeki greve destek için İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'ndan para alabiliyordu ⁵⁷.

Hüseyin Hilmi veya yaygın bilinen adıyla İştirakçi Hilmi, 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Fırka'nın çalışmaları bir süre sonra durduruldu. Hüseyin Hilmi 1913 yılında Sinop'a sürüldü. İki yıl sürgün hayatı yaşadı. 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu. İştirakçi Hilmi 1919-1922 döneminde İstanbul'da işçi sendikaları ile yakından bağlantılıydı. Dönemin önemli iki grevinden birini yönetti, birini destekledi. Kendisini tanıyan Çapanoğlu'nun anlattığına ve Refik Halid'den aktardığına göre, İştirakçi Hilmi hep kırmızı bir yelek giyermiş. Herkese "arkadaş" diye hitap edermiş. 1913 öncesinde de ikide bir de hapse atılmış.

"1913 öncesinde "İstanbul'da geçirdiği her ay, muhakkak bir defa onu polisler arar ve askerler Bekirağa Bölüğüne tıkarı. Artık oranın gediklişi olmuştu. Bir yırtık muşamba bavulu daima mahbusa girmek için hazır dururdu." ⁵⁸

"1913-1919 döneminde "Çorum'da bana daha sık gelir... Ah, derdi, 1 Mayıs bayramı... Onu amele ile beraber ne zaman yapabileceğim. Bu esnada bizim bayramlar gelirdi, şeker bayramları, kurban bayramları. Onu tebrik edenlere, Arkadaş, derdi, benim bayramım bir Mayıs'ta. O günü gel de koklaşalım... İştirakçi 1 Mayıs'ta kırmızı yeleğine ilaveten bir de kırmızı boyunbağı takar, yakasına da gelincik ilişirir, bir başına o günü tes'it ederdi." ⁵⁹

İştirakçi Hilmi 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Partinin programında üretim ve değişim araçlarının milli bir temele dönüştürüleceği belirtilmektedir. Mete Tunçay, bu hükmü, devletleştirme olarak yorumlamaktadır ⁶⁰. Partinin programının 11. maddesi ise şöyledir: "Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil müessesat-ı iktisadiye ile bilumum vesait-i istihsaliye ve imaliyenin içtimai bir hale ifrağı, yani Devlet tarafından idaresi." Diğer bir deyişle, en genel hatlarıyla sosyalizmi savunan bir programdı.

Bu parti enternasyonalistti de. Programın giriş bölümünde, aynı amacı güdenlerle uluslararası düzeyde işbirliği yapılması ilkesi kabul edilmişti. Partiyi İkinci Enternasyonal'in 1919 yılında toplanan Bern Kongresinde iki kişi temsil etti. İkinci Enternasyonal'in 1920 yılında toplanan Cenevre Kongresine de Hüseyin Hilmi imzasıyla "Türkiye Sosyalist Fırkası Tarihi" başlıklı bir rapor sunuldu ⁶¹.

Ancak İştirakçi Hilmi, o yıllarda Anadolu'da emperyalizme karşı kanla ateşle verilen İstiklal Savaşı'na karşıydı. Mete Tunçay bu konuda şunları yazmaktadır ⁶²: "Türkiye Sosyalist

⁵⁷ Koç, Y., "İstiklal Harbinde İstanbul Sendikaları Görevini Yaptı mı?," **TÜRK-İŞ Dergisi**, No.350, Nisan-Mayıs 2002, s.58-61.

⁵⁸ Refik Halit'ten aktaran Çapanoğlu, M.S., **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yay., İstanbul, 1964, s.80.

⁵⁹ Refik Halit'den aktaran Çapanoğlu, M.S., a.g.k., 1964, s.82-83.

⁶⁰ Tunçay, M., **Türkiye'de Sol Akımlar - 1 (1908-1925)**. 2. Basım, BDS Yay., İstanbul, 2000, s.38.

⁶¹ Tunçay, M., a.g.k., 2000, s.39.

⁶² Tunçay, M., a.g.k., 2000, s.39.

Fırkası'nın Milli Mücadeleye karşı olumsuz bir tavır takındığı söylenmiştir; bu söylenti herhalde doğrudur... (Hüseyin Hilmi'nin yayımladığı) İdrak... kurtuluşu galip devletlerin iyiniyetlerinden beklemektedir.”

İştirakçi Hilmi bununla da yetinmemekte, İngiliz İşgal Kuvvetleri'nden, yani işgalci emperyalist güçlerden para almaktaydı. İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin başında bulunan İngiliz Generali Harington anılarında Hüseyin Hilmi'yle yakın ilişkileri olduğunu belirtmektedir ⁶³. İştirakçi Hilmi'nin İngilizlerle yakın ilişkisi ve grevler sırasında onlardan para aldığı, Zeki Cemal'in Meslek Dergisi'nde 1925 yılında yayımlanan yazısında da yer almaktadır ⁶⁴.

Hüseyin Hilmi 1919-1922 döneminde gözaltına alınmadı, tutuklanmadı. 1913 öncesinde sık sık hapse atılan İştirakçi Hilmi, emperyalistlerle işbirliği yapınca, programına daha sosyalistçe hükümler de koydu, 1 Mayıs'ı da kutladı, kırmızı yeleğine bir de kırmızı otomobil ekledi, ama grevlerde (ve belki başka zamanlarda da) emperyalistlerden para yardımı aldı. Çapanoğlu şöyle anlatıyor ⁶⁵:

“Hilmi mütareke yıllarında oldukça büyük bir faaliyet gösterdiği halde, ona ne hükümet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi, kırmızı otomobilinde, azametle dolaştı. Yedi, içti, eğlendi. Ona niçin dokunmadılar? ... Bu adamın bol bol para harcaması dikkati çekmesi lazım gelen bir olaydı. Paralar nereden geliyordu? Partinin meteliği yoktu. Öyleyse otomobil nasıl geldi? Bol bol para harcamaların kaynağı neresiydi? Günahı söyleyenlerin boynuna, bu kaynağın İngilizler olduğu, Hilmi'nin İngiliz İtelicans Servisi hesabına çalıştığını, casusluk yaptığını iddia edenler oldu. Doğru mu? Bilmiyorum. Elimde vesika yok.”

Bu yıllarda bir tarafta, 1919 yılında kurulan Komünist Enternasyonal'in ve 1921 yılında kurulan Sendikalar Kızıl Enternasyonalinin (Profintern) etkisi vardı. Örneğin, ağırlıklı Rum ve Ermeni işçilerin üyesi bulunduğu Beynelmille İşçiler İttihadı, Profintern üyesiydi. 1919 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kuruldu. Daha sonra Türkiye Komünist Partisi'nin İstanbul kanadı olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın işçiler arasındaki çalışması, 1921 yılında kurulan Türkiye İşçi Derneği aracılığıyla yürütülüyordu. Türkiye İşçi Derneği'nin fazla bir varlık gösterememesi üzerine, 1923 yılı başlarında İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi oluşturuldu. Bu birliktelik, siyasal partileri ve çeşitli işçi cemiyetlerini birlikte barındırıyordu.

Ayrıca, Amele Siyanet Cemiyeti gibi işverenlerin denetiminde örgütlenmeler de doğdu. İstanbul Umum Amele Birliği ise komünizmle savaşıma amacıyla işverenlerin desteğiyle oluşturulmuştu. Aynı ekip, daha sonra da Türkiye Amele Birliği'ni kurdu. Türkiye Amele Birliği, 1923-1924 yıllarında İkinci Enternasyonalle bağlantı içine girmeye çalıştı .

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürecinde uluslararası sendikacılık hareketinin herhangi bir desteği veya dayanışması görülmedi. Bu dönemde en önemli uluslararası sendikal örgütlenme olan Uluslararası Sendikalar Federasyonu'nun (IFTU) genel kurul raporlarında ve dergilerinde Ulusal Kurtuluş Savaşımız konusunda hiçbir değerlendirme bile bulunmuyordu.

III.4. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın alanı ve destekçisi durumundaki Anadolu'da bu yıllarda önemli işçi eylemi olmadı. 1 Mayıs'larda çeşitli kutlamalar yapıldı.

16 Mart 1920 günü İngilizler İstanbul'u işgal ettiler. İstanbul'da sendikalar 1 Mayıs'ı kutlamadı. Trabzon ve civar illerde yapılan 1 Mayıs kutlamalarında İngiltere ve Yunanistan protesto edildi ⁶⁶.

1 Mayıs, İstanbul'da 1921 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nın önderliğinde kutlandı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın önderliğindeki 1 Mayıs kutlamaları önce parti merkezinde

⁶³ Tunçay, M., a.g.k., 2000, s.63; bkz. Harington, T., Harington Looks Back, Londra, 1940.

⁶⁴ Sencer, O., a.g.k., 1969, s.248-249.

⁶⁵ Çapanoğlu, M.N., a.g.k., 1964, s.73-74.

⁶⁶ Güzel, Ş., **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s.120. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I** kitabında, 1920 yılında ülkenin herhangi bir yerinde kutlama yapılmadığını yazmaktadır (s.40).

bayramlaşma ile başladı, daha sonra da Parti'nin önderi Hüseyin Hilmi Bey ile üç temsilci, Sadrazam'ı ziyaret etti ⁶⁷. Kutlamalar Kağıthane'de yapıldı ⁶⁸. İkdam ve Alemdar Gazeteleri şu haberi vermektedir: "Şehrimizde işçi bayramı dün işçiler tarafından tesit edilmiştir. Şirketi Hayriye, Haliç ve Tramvay Şirketleri amelesi çalışmadıklarından, vesait-i nakliyenin büyük kısmı muattal kalmıştır. Ameleden bir kısmı, bayramlarını tesit için mavi işçi gömlekleri giydikleri, kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hepsi de kırmızı rozetlere hamil idiler. Amelenin bindiği bazı otomobillere de kırmızı bayrak takılmıştı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali'deki merkezinde tören yapılmış, saat 10'dan bire kadar müzik Enternasyonal'i çalmıştır." ⁶⁹ Türkiye Sosyalist Fırkası'nın 1 Mayıs bildirisinde de anti-emperyalist veya işgal karşıtı bir tavır söz konusu değildir ⁷⁰.

1922 yılında İstanbul'da 1 Mayıs kutlamaları Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde yapıldı. Mete Tunçay'a göre, kutlamalarda Türkiye Sosyalist Fırkası adına Şakir Rasim, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adına da Sadrettin Celal bir konuşma yapmıştır. Sadrettin Celal'in konuşmasının anti-emperyalist içerikli olduğu belirtilmektedir ⁷¹. Ancak, komünistlerin 1922 yılında İstanbul'da 1 Mayıs nedeniyle yayımladıkları bildiride anti-emperyalist tavır, bağımsızlık talebi ve İstiklal Harbi'ne destek yoktur ⁷². Buna karşılık 1 Mayıs 1922 günü Ankara'da yapılan kutlamalarda anti-emperyalizm vurgusu belirgindir; Ankara hükümetinin emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele ettiği belirtilmektedir ⁷³. Şehmus Güzel ise 1922 yılında 1 Mayıs'ı düzenleyen komitede Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası'nın da bulunduğunu belirtmekte ve işçiler "hatiplerin emek ve emeğin değeri hakkında yaptıkları söylevleri dinlemişlerdir" demektedir ⁷⁴. Oya Sencer, 1922 yılında 1 Mayıs kutlamalarının Amele Sosyalist Fırkası tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedir ⁷⁵.

İstanbul bu dönemde önemli grevlere, eylemlere ve gösterilere sahne oldu. Özellikle işgal kuvvetleri arasındaki çıkar farklılıkları ve çelişkileri ve sendikaların anti-emperyalist bir çizgi izlememeleri ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vermemeleri, işgal kuvvetlerinin hoşgörüsüne yol açtı ve bu eylemlerin gelişebilmesi açısından uygun koşullar yarattı. Savaş yıllarının yoksullaşması ve sosyalist-komünist örgütlerin ve çeşitli ulusalcı güçlerin yönlendirmeleri de eylemler için uygun koşulları oluşturuyordu.

1919-1922 döneminde özellikle demiryolu taşımacılığı ve kentiçi raylı taşımacılıkta grevler oldu. Ayrıca Kazlıçeşme deri işçilerinin, hamalların ve temizlik işçilerinin grevleri önemliydi. Grev yapılan yerler içinde yabancı sermayeli işletmeler önemli bir yer tutuyordu. Grevlerin büyük bir çoğunluğu İstanbul'daydı. Grevlerin önemli bir bölümünde, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan maddi ve manevi yardım alan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın önemli desteği oldu. Ayrıca bu yıllarda 1 Mayıs'lar, İstanbul'da oldukça büyük katılımı yapılan gösterilerle kutlandı. Ancak işgal altındaki İstanbul'da düzenlenen ve Enternasyonal'in söylendiği 1 Mayıs kutlamalarında anti-emperyalizm, bağımsızlık, ulusal egemenlik, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vurgusu yoktu.

⁶⁷ Tunçay, M., a.g.k., s.40.

⁶⁸ Güzel, Ş., a.g.k., s.120.

⁶⁹ Sencer, O., **Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yay., İstanbul, 1969, s.253.

⁷⁰ Tunçay, M., a.g.k., s.62-63.

⁷¹ Tunçay, M., a.g.k., s.41.

⁷² Tunçay, M., a.g.k., s.493-4.

⁷³ Tunçay, M., a.g.k., s.249.

⁷⁴ Güzel, Ş., a.g.k., s.121.

⁷⁵ Sencer, O., a.g.k., s.258.

IV. 1923-1946 DÖNEMİ ⁷⁶

IV.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, siyasal bağımsızlığı güvence altına alacak endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba başladı. Bu amaçla bir sermaye birikiminin sağlanması gerekiyordu.

Ayrıca, on yılı aşkın bir süre sürmüş olan savaşların yıkımının tamiri zorunlu idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmişti. Millileştirmeler, endüstrileşme için gerekli yatırım ve demiryollarının yapımı da büyük kaynakların sağlanmasını ve kullanılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, yaklaştığı hissedilen İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık da zorunlu idi.

Tüberküloz, frengi, trahom, tifo, tifüs gibi hastalıklar yaygındı; eğitim düzeyi çok geriydi. Bir sağlık ve eğitim atılımı gerekiyordu.

Diğer taraftan, emperyalistlere karşı ilk ulusal kurtuluş savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı son ulusal başkaldırı olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında ülke içinde bazı karışıklıklar da yaşandı. Kürt aşiretlerinin isyanları ülkenin kaynaklarının önemli bir bölümünü tüketti.

Osmanlı Devleti'nden devralınan ümmetin bir ulusa dönüştürülmesi ve bir aydınlanma sürecinin başlatılması çabaları, dine dayalı bir devlet kurma niyetinde olanların tepkisini çekti.

Bütün bunlara, 1927 tarım buhranının, 1929 Büyük Buhranı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri de eklenince, 1923-1946 dönemi, büyük çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu emekçi sınıf ve tabakalar için oldukça ciddi sorunlarla dolu olarak geçti.

Bu sıkıntılara karşın, ülkede demokrasinin önkoşulu olan laiklik anlayışının yerleştirilmesi ve aydınlanma doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Ancak, gelişkin bir işçi sınıfı olmadığından, demokrasi gelişemedi.

Ülke, 1923-1925 yılları ve 1930 yılındaki üç aylık dönem dışında, 1945 yılının sonlarına kadar ülkedeki tek siyasal örgütlenme olan Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yönetildi. CHP, Hükümet ve Devlet içiçe geçmişti. Yaşanan baskılar ve ekonomik sıkıntılar ve özellikle vergi toplanmasında uygulanan yöntemler, emekçi sınıf ve tabakalarda CHP'ye karşı önemli bir muhalefet oluşturdu. Çok partili düzene geçilmesiyle birlikte, bu tepki seçimlerde kullanılan oylar aracılığıyla ifade edildi.

IV.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU ⁷⁷

1923 ve sonrasında Türkiye'de mülksüzleşme değil, bir mülklüleşme dönemi yaşandı. Ülkeyi terkeden Ermeni ve Rumların arazileri, işyerleri ve binaları birçok insana yeni olanaklar sağladı. On yılı aşkın süredir devam eden savaşlar nedeniyle ülkenin üretken insangücü ciddi biçimde zarar görmüştü. Toprak işleyebilecek durumda olanlar oldukça kolay biçimde arazi edinebiliyordu ⁷⁸.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkedeki vasıflı işgücünün büyük bölümünü oluşturan Ermeni ve Rumların artık büyük ölçüde bulunmamasına bağlı olarak, bir meslek edinen ve bir parça vasıf kazanan kişilerin kendilerine ait dükkan açma olanakları vardı. 1930 yılında hazırlanan ve TBMM üyelerine dağıtılan İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor'da (İlhan Tekeli ve Selim İkin'in kitabında tıpkıbasımı vardır) bu konuda şu değerlendirme yer almaktadır ⁷⁹:

⁷⁶ Bu dönem için: Işıklı, A., **Sendikacılık ve Siyaset**, 1990, s.313-316. Makal, A., **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yay., Ankara, 1999.

⁷⁷ Bu konuda ilk ciddi (ve biraz fazla abartılı) girişim: Kivılcımlı, H., **Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı**, Marksizm Bibliyoteği, İstanbul, 1935.

⁷⁸ Koç, Y., "Türkiye'de Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu (1923-1946)," a.g.k., 1996, s.27-64.

⁷⁹ **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Ankara, 1930: Tekeli, İ. - İkin, S., **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yay., Ankara, 1977, s. 437.

“Gerek kumaşların nefasetine ve gerek imalat miktarının matlup derecede temin edilmesine müessir olan mühim sebeplerden birisi de şeraiti kafiye haiz amelenin henüz yetiştirilmemiş olması ve yetiştirilmesinin müşkül bulunmasıdır.

“Çünkü ameleye verilen ücret hayat pahalılığının şekli hazırına nazaran ameleyi tatmin edecek bir derecede değildir. Fabrikadaki amelelerden bir çoğu sevki zaruretle girdiği fabrikada iş öğrenmek ve peyda edeceği ihtisas derecesinde bir ücret alarak istikbalini temin eylemekten ziyade gün geçirmek ve ilk fırsatta kendisine başka bir meşgale aramak kaygusundadır.”

Bu dönemde birçok eğitilmiş devlet memuru ve kamu işletmelerindeki çırak okullarının bazı mezunları, bu işlerden sağladıkları parasal birikim ve iş deneyimiyle, sınıf değiştirebildi ve taşeronluk-müteahhitlik süreciyle veya doğrudan fabrikatör bile olabildi.

Vasıflı işgücünün azlığına bağlı olarak, ücretli olarak işyerlerinde çalışan vasıflı işçilere ve memurlara göreceli olarak iyi ücretler ve çalışma koşulları sağlandı ve bir işçi aristokrasisi yaratıldı. Sendikacılık hareketinin başını genellikle vasıflı işçilerin çektiği düşünülürse, bu durumun sendikacılık hareketinin gelişimini (yasaklardan çok daha etkili olarak) nasıl etkilediği görülecektir.

1927 yılında bir sanayi sayımı yapıldı. Bu sayımın sonuçlarına göre, Türkiye’de 65 bin işletmede 257 bin kişi çalışıyordu. Bu işletmelerin yüzde 36’sı tek kişilikti, yalnızca işyerinin sahibi çalışıyordu. İşletmelerin yüzde 8’inde ise, yalnızca işyeri sahibi ve aile üyeleri bulunuyordu. İşletmelerin diğer yüzde 36’lık bölümünde, işyeri sahibi dahil, 2-3 kişi çalışıyordu. 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı işyerlerindeki 166 bin kişiden 11 bini patron, geri kalanı işçi ve memurdu. Tüm Türkiye’de, çalışan kişi sayısının 100’ün üstünde olduğu işyeri sayısı 155 idi.

1932 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamındaki işletmelerde çalışan işçi ve ustabaşlarının sayısı 52,2 bin, memurların sayısı 3,1 bindi. Bu işletmelerde 1934 yılında 66,2 bin işçi ve ustabaşı ile 2,9 bin memur çalışıyordu⁸⁰.

1936 yılında 3008 sayılı İş Yasası kabul edildi. Bu yasa, 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanacağından, bir durum saptamasına gidildi. 1937 yılında 5 ve daha fazla sayıda işçinin çalıştığı 6,2 bin işyerinde 281 bin işçi istihdam ediliyordu. 1943 yılında ise 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran 3,2 bin işyerinde 301 bin işçi çalışıyordu. Bu işçilerin önemli bir bölümü de tam olarak mülksüzleşmemişti. Tarımda işgücü gereksiniminin arttığı aylarda birçok işçi işini bırakıp köyüne gidiyordu⁸¹.

Bu yıllarda kamu kesiminde sistemli bir biçimde başlatılan sanayileşme çabaları, becerili işgücü gereksinimini artırdı; becerili işgücü açığı yaşandı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında işgücü açığı, nüfusu artırma çabaları, çalışma yükümlülüğü, hükümlülerin ve askerlerin çalıştırılması⁸², bazı işkollarında çalışan işçilere vergi ayrıcalıklarının tanınması yoluyla kapatılmaya çalışıldı⁸³.

Bu dönemde yaşanan yoksulluk ve yoksullaşma, hükümetlerin uyguladıkları politikalara, sanayileşmenin sınırlılığına, kırsal kesimde ortaklığın yeniden yaygınlaşmasına ve geçici ücretli iş olanaklarının bulunmasına bağlı olarak, yaygın ve kitlesel bir mülksüzleşmeye dönüşmedi ve milyonlarca köylünün yerleşmek amacıyla kentlere akmasına yol açmadı.

Devlet memuru sayısı ise 1938 yılında 88 bin iken, 1941 yılında 87 bine indi ve 1946 yılında 152 bine çıktı.

Becerili işçiler açısından işsizlik sorunu yoktu. Vasıfsız işçiler ve özellikle vergi ödeyebilmek ve temel gereksinimlerini karşılayabilmek için gerekli olan nakit geliri kazanabilmek amacıyla belirli mevsimlerde kentlere gurbete çıkan köylüler arasında ise işsizlik yaygındı.

⁸⁰ Tökin, İ.H., **Rakamlarla Türkiye**, Cilt II, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yay.No.302, Ankara, 1949.

⁸¹ Koç, Y., “Türkiye’de Ücretli İşgücü (1923-1946), a.g.k., 1996, s.88-97.

⁸² Koç, Y., “Asker ve Hükümlü İşçiler,” a.g.k., 1992, s.80-88.

⁸³ Koç, Y., “Türkiye’de İşgücü Yetersizliği ve Daimi İşçi Sıkıntısı (1923-1946),” a.g.k., 1996, s.65-87.

IV.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

IV.3.1. Mevzuat

Bu yıllarda işçilerle ilgili yasalar, işçi-işveren ilişkilerini feodal kalıntılardan kurtararak kapitalist düzene özgü bir hukuksal bir çerçeveye içine aldı. Bu konudaki en önemli adım, 22 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen Borçlar Yasası'dır. Borçlar Yasası, hanefi hukuk anlayışına göre hazırlanmış ve 1868-1876 yılları arasında yayımlanmış olan Mecelle'nin yerini aldı. Borçlar Yasası, işçilerin veya örgütlerinin, işverenler veya örgütleriyle umumi mukavele imzalamasına olanak veren bir düzenleme getirdi. Bu hükme dayanılarak, daha sonraki yıllarda, umumi mukaveleler (bazen da toplu iş sözleşmeleri) imzalandı.

1923 yılında 2608 sayılı Amele Birliği İhtiyat Teavün Sandıkları Talimatnamesi ile bugün de varlığını sürdüren Amele Birliği kuruldu.

15 Ocak 1924 gün ve 394 sayılı Yasayla, 10 bin ve daha fazla nüfuslu yerlerdeki işyerlerinde haftada bir gün ücretsiz izin hakkı tanındı.

1924 Anayasası cemiyet kurma hakkını tanıyor, angaryayı yasaklıyordu.

17 Mart 1925 gün ve 578 sayılı Takrir-i Sükun Yasası doğrudan sendikalara ilişkin bir düzenleme getirmiyordu. Ancak bu yasada verilen yetki kullanılarak, bazı işçi örgütleri kapatıldı.

6 Mayıs 1930 gün ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasası ile 12 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmalarına kısıtlamalar getirildi; 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde doktor bulundurma zorunluluğu kondu.

1 Haziran 1935 gün ve 2739 sayılı Yasa ile ücretsiz genel tatil günleri düzenlendi.

1 Mart 1926 gün ve 765 sayılı Türk Ceza Yasası'yla, "ihafe veya tehdit veya cebr-ü şiddet veya başka suretlerle sınaat ve ticaret serbestisini men" edenlere bir aydan iki seneye kadar hapis cezası getirildi. Bu hükümlerle tanımlanan eylem "grev" değildi. Nitekim, 1933 yılında 201. madde yeniden düzenlendiğinde ikinci fıkrada "grev" açıkça tanımlandı. 8 Haziran 1933 gün ve 2275 sayılı yasanın ikinci fıkrası şöyleydi: "Her kim cebr-ü şiddet veya tehdit ile gerek ameleli ve gerek ticaret ve sanat sahiplerini veya müteahhitleri yevmiyeleri azaltıp çoğaltmaya veyahut evvelce kabul edilen şartlardan başka şartlar altında mukaveleler kabulüne icbar etmek maksadiyle bir işin tatiline veya nihayet bulmasına sebebiyet verir veya tatilin devamına amil olursa, altı aydan beş seneye kadar hapis ile cezalandırılır." Dikkat edileceği gibi, bu düzenleme her türlü grevi yasaklamadı ve cezalandırmadı; "cebr-ü şiddet ve tehdit" unsurunu aradı.

16.1932 gün ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San'at ve Hizmetler Hakkında Yasa ile, yabancı işçilerin Türklerle rekabeti önlendi. 27.12.1937 gün ve 3293 sayılı Sınai Müesseselerle Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil Türk Memur ve Müstahdemi Yetiştirilmesi Hakkında Kanun kabul edilerek, Türk işgücünün eğitimi ve istihdamı teşvik edildi.

31 Kanunuevvel 1935 günü Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname (Kararname No.2/3811) yayımlandı.

İlk İş Yasası (No.3008) 1936 yılında kabul edildi ve 1937 yılında yürürlüğe girdi. Yasa, "bir iş akti dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan" kişileri kapsıyordu. 1967 yılına kadar yürürlükte kalan bu yasada grev yasaklanıyordu. Ancak grev yasağını ihlal etmenin yaptırımı, on liradan yüz liraya kadar hafif para cezasıydı. Grevin, kamu hizmeti gören kuruluşlarda yapılması durumunda, ayrıca bir aydan altı aya kadar hafif hapis cezası öngörülüyordu. Grevin, siyasal kararları etkilemek amacıyla yapılması durumunda, cezalar ağırlaşıyordu.

İş Yasası temel bazı hakları düzenledi ve kıdem tazminatı uygulamasını getirdi. Çeşitli koşullarda işten çıkarılan işçinin 5 yıldan fazla her kıdem yılı için 15 günlük ücreti tutarında tazminat öngörülüyordu.

Yasada öngörülen hakların önemli bir bölümü yalnızca kamu işletmelerinde uygulanabili. 1946 yılından itibaren kurulan sendikaların önemli faaliyet alanlarından biri, 3008 sayılı İş Yasası ve bağlantılı mevzuatın işçi lehine getirdiği bazı hükümlerin uygulanmasını sağlamaktı. 18.1.1940 gün ve 3780 sayılı Milli Korunma Yasası ile İş Yasası'nda yer alan bazı

haklar askıya alındı ve ücret karşılığında çalışma yükümlülüğü (“ücretli iş mükellefiyeti”) getirildi. İş Yasası, “mahiyeti itibarıyla yolunda işleyebilmesi için günde en az 10 işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine” uygulanıyordu. Bu kapsam ancak 1950 yılından başlayarak Bakanlar Kurulu kararlarıyla genişletildi.

17.6.1938 gün ve 3457 sayılı Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılmasına Dair Yasa ile işgücünün eğitimine önem verildi. Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılması Hakkında Nizamname de 6.5.1939 günü kabul edildi.

24 Mart 1939 günü İş İhtilaflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi yayımlandı.

Bakanlar Kurulu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kabul ettiği bazı kararnamelerle, önemli bazı düzenlemeleri mevzuata kattı. Bakanlar Kurulu, 27.10.1939 günlü kararıyla Fazla Saatlerle Çalışma Nizamnamesini, 6.11.1940 günlü kararıyla Günde Ancak Sekiz Saat Veya Daha Az Çalışılması İcaben İşler Hakkında Nizamnameyi, 5.2.1941 günlü kararıyla İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesini, 11.10.1943 günlü kararıyla İş Müddetleri Nizamnamesini, aynı günlü kararıyla Hazırlama, Tamamlama veya Temizlik İşleri ile Aralı İşler Nizamnamesini kabul etti. 11.8.1942 günü ise Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan İşçilerin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname (Kararname No. 2/18562) kabul edildi.

Tatil-i Eşgal Yasası kamuya yönelik hizmetlerde çalışan şirketlerde sendikalaşma yasağı getiriyordu. Ancak bu yasa 1925 yılına kadar genellikle katı bir biçimde uygulanmadı.

28.6.1938 gün ve 3512 sayılı Cemiyetler Yasası ise sınıf esasına dayalı cemiyet kurmayı yasakladı. Ancak bu yasa, sınıf esasına dayanmayan meslek sendikalarını kapsamıyordu. Öngörülen yaptırım ise bir seneye kadar hafif hapisti. İşçi sınıfında güçlü bir örgütlenme eğilimi olmadığından, bu sınırlı yasağın aşılması doğrultusunda önemli bir çaba yaşanmadı.

Devlet ve hükümetler, sanayileşmeyi sağlayacak teknik işgücünü ve Osmanlı'dan devralınan ümmeti çağdaş bir ulusa dönüştürecek eğitimli kadroları “memur” statüsünde istihdam etti. 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Yasası ve 1927 yılında kabul edilen 1108 sayılı Maaş Yasası ile memurlara önemli haklar tanındı. Bunlarla ve daha sonra çıkarılan ek mevzuatla, memurların iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakları sağlandı. Memurların İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıları da, getirilen yeni düzenlemeler ve sağlanan ek ödemelerle azaltıldı.

Bu dönemde memurlara yasalarla, kamu kurum ve kuruluşlarındaki işçilerin bir bölümüne de yasalar, tüzükler ve işyeri yönetmelikleri ile tanınan göreceli olarak daha iyi koşullarla bir işçi aristokrasisi yaratılarak, bir taraftan Devlete bağımlı bir tabaka oluşturuldu, diğer taraftan daha sonraki yıllarda güçleneceği bilinen işçi sınıfı içindeki çeşitli tabakalar arasında önemli çelişkiler yaratıldı. Bu uygulamalar, Türkiye'deki sınırlı sosyal devletin çekirdeklerini de oluşturdu. Devletin, işgücü ve özellikle becerili işgücü gereksinimini sağlamak ve işçi sınıfının sendikal mücadelede geleneksel olarak başını çekmiş olan becerili önder kadrolarını yanına alabilmek için getirdiği uygulamalar, 1950'li yıllarda arttı, 1960'lı ve 1970'li yıllarda da toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla sınıfın bütününe yaygınlaştı.

1923-1946 döneminde yasalar ve yönetmeliklerle işçiler lehine getirilen düzenlemeler, işçi sınıfının örgütlü ve bilinçli bir mücadelesinin ürünü olmaktan çok, işgücü ve özellikle becerili işgücü yetersizliğine çözüm bulma ve işçi sınıfının en nitelikli unsurlarından bir işçi aristokrasisi yaratarak çıkabilecek toplumsal sorunları önleme çabalarının ve uluslararası ilişkilerin sonucuydu. Ayrıca, işçiyi koruyucu mevzuat, işçiler lehine hiçbir ciddi düzenleme yapmamış olan Osmanlı döneminden farklılığın sunulduğu alanlardan biri olarak da düşünülmüş olabilir. Bu dönemin dürüst ve vatansever bürokratlarının da bu mevzuatta işçiler lehine düzenlemeler getirilmesinde önemli katkıları olmuştur⁸⁴.

IV.3.2. Toplulukla İş Uyuşmazlıkları Yoluyla Hak Alma

3008 sayılı İş Yasası, on kişiden az olmamak üzere işçilerin en az beşte birinin birlikte başvurması durumunda toplulukla iş uyuşmazlığının çıkarılabilmesine olanak veriyordu.

⁸⁴ Koç, Y., “Türkiye’de 1923-1946 Döneminde İşçi Hakları,” a.g.k., 1996, s.98-132; “Kamu Kesiminde İşçi Hakları (1923-1946),” a.g.k., 1996, s.133-152; “Türkiye’de Memurlar (1923-1946),” a.g.k., 1996, s.153-174.

İşverene yapılan başvuruda bir sonuç alınamazsa, durum resmi makamlara bildiriliyordu. Bu uzlaştırma sürecinden de sonuç alınamazsa, Vali, "İş İhtilafları Hakem Kurulu"nu topluyordu. Bu kurulun kararına itiraz edilmesi durumunda ise, konu "İş İhtilafları Yüksek Hakem Kurulu"nda kesin karara bağlanıyordu. Yüksek Hakem Kurulu'na yansıyan ve Kurulun karara bağladığı ilk uyuşmazlık, İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş. işçilerinin başvurusu üzerine 5 Kasım 1939 tarihinde gerçekleşti. 1941-1946 döneminde İstanbul ve İzmir'deki çeşitli işyerlerindeki işçilerin yaptıkları başvurular konusunda Yüksek Hakem Kurulu kararları yayımlandı ve uygulandı.

IV.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye işçi sınıfı, Osmanlı dönemindeki örgütlülüğünden fazla bir miras devralmadı. 1923 yılında İstanbul yöresinde 1919-1923 döneminin örgütlülüğü vardı. En önemli örgütlenme, işveren denetiminde doğan ve daha sonra reformist bir sendikal çizgiye geçen Türkiye Amele Birliği idi. Bu örgütün zayıflama sürecinde ise Amele Teali Cemiyeti doğdu ve güçlendi. 12 Ağustos 1924 günü çeşitli işçi örgütlenmelerinin biraraya gelmesiyle oluşan ve içinde TKP kadrolarının da bulunduğu Amele Teali Cemiyeti, kısa bir süre içinde etkisini artırdı. 1925 yılında yabancı destekli İslamcı ve Kürt milliyetçisi bir ayaklanma olan Şeyh Sait isyanı nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası'nın verdiği yetkiler kullanılarak, mevcut işçi örgütleri kapatıldı.

Cumhuriyet Halk Fırkası, bundan sonraki 20 yıllık dönemde işçi sınıfını ya kendi denetimi altında örgütledi, ya da tümüyle örgütsüz bıraktı. Amele Teali Cemiyeti de 1925 darbesinden etkilendi; faaliyeti durduruldu. Ancak Amele Teali Cemiyeti 1927 yılına kadar çalışmalarını sürdürdü. Cemiyette TKP üyeleri hakim konumdaydı. 1927 TKP Tevkifatı sırasında Amele Teali Cemiyeti kapatıldı. Örgütün faaliyetine 1928 yılı Şubat ayında yeniden izin verildiyse de, aynı yıl içinde bir daha açılmamak üzere yeniden kapatıldı.

1932 yılında İzmir yöresinde CHP tarafından işçi dernekleri oluşturuldu. Bülent Varlık'ın araştırmasına göre, 1923 yılında İzmir'de kurulmuş bulunan Emekçiler Derneği, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yönlendiriciliğinde 1932 yılı sonunda yaptığı genel kurulunda İzmir Sanayi İşçileri Birliği'ne dönüştü. Bu tarihte, İzmir'de çeşitli imalathane ve fabrikalarda çalışan 1000-1500 dolayında işçi bu örgütte örgütlenmişti. Bu sayının 1935 yılında 2146'ya ve 1941 yılında da 5000'e ulaştığı tahmin edilmektedir⁸⁵.

Cumhuriyet Halk Fırkası, oluşturduğu İş Bürosu ve Esnaf ve İşçi Birlikleri Teşekkülleri Bürosu aracılığıyla bu kesimleri kontrol altına almaya çalıştı. Daha sonra da, İzmir Valisi General Kazım Dirik'in girişimleri sonucunda 1934 yılında çeşitli meslek ve işkollarındaki işçileri örgütleyen 31 kuruluş oluşturuldu. Bu örgütler 1935 yılında İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'ni kurdular. Bu arada, işçilerin bu örgütlere üye olma zorunluluğu ve bu örgütlere üye olmayan işçileri çalıştırma yasağı getirildi. Bu dönemde uygulanan başka politikalarla işçilerin tepkileri kontrol altına alınabildiğinden, bir ölçüde İtalya ve Almanya'dan esinlenen bu politikanın uygulanmasına fazla gerek kalmadı.

Bu yıllarda işçiler ve memurlar halkodaları ve halkevleri aracılığıyla örgütlendi. Çeşitli yörelerde memur cemiyetleri ve kulüpleri kuruldu.

İşçi sınıfının bir kesimini oluşturan memurlar Cumhuriyet Halk Partisi ile bütünleşmişti. Esasında, bu dönemde devlet-hükümet-CHP bütünleşmesi vardı ve memurlar da bu yapının parçasıydı.

Bağımsız sendikalar kurma doğrultusundaki birkaç girişim ise ezildi. Bu yıllarda TKP'nin bu alandaki çalışmaları son derece sınırlıydı. Diğer girişimler de, koşulların uygun olmaması nedeniyle, başarısızlıkla sonuçlandı.

⁸⁵ Varlık, B., "İzmir Sanayi İşçileri Birliği (1932)," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Mayıs 1993, s. 35-40; "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği Üzerine Bir Belge," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Mayıs 1994, s. 14-17; "İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953)," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Ağustos 1994, s. 35-42.

Bu yıllarda yardımlaşma sandığı, dernek ve kulüp biçiminde oldukça çok sayıda işçi ve memur örgütü vardı. Bunların bir bölümü 1946 yılından başlayarak sendikaya dönüştü veya sendikaların oluşması için gerekli maddi ve manevi desteği ve insan desteğini sağladı.

IV.5. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

1923-1946 döneminde, işçi sınıfının sayıca azlığına ve mülksüzleşme düzeyinin geriliğine, kamu kesiminde çalışan işçilere ve memurlara tanınan ve emekçi halkın diğer kesimlerine göre daha iyi olan haklara, tek parti yönetimine ve örgütlenme geleneğinin yaratılamamış olmasına bağlı olarak, çok büyük işçi ve memur eylemleri olmadı. Özellikle 1925 yılından sonra eylemler iyice azaldı.

Gerçekleştirilen eylemler de genellikle bir örgütlülüğün yansıması değildi veya kalıcı bir örgütlülüğe dönüşmedi. Eylemlerin bir bölümü, tam mülksüzleşmemiş işçilerin haksızlıklara duydukları geçici tepkiydi. Bir bölümünde ise iktidarda bulunan CHP'nin uyguladığı ekonomik politikalara karşı halkın duyduğu tepkiyle işçilerin tepkisi birbirine karışmıştı (örneğin, 1930 İzmir olayları).

Bu dönemde, yükselen bir işçi sınıfı hareketinden söz etmek olanaklı değildir. Bazı kaynaklarda bu dönemde gerçekleştirildiği ileri sürülen büyük ve yaygın eylemler gerçektir.

IV.6. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

1923-1946 döneminde işçi aristokrasisi konumundaki vasıflı işçilerin ve memurların ücretleri ve aylıkları, toplumun diğer kesimlerine göre oldukça yüksekti. Vasıflı işçilerin çoğu da memur statüsünde istihdam ediliyordu. Örneğin, memurlar 1931 yılında faal işgücünün yüzde 1,2'sini oluştururken, ulusal gelirden yüzde 7,1 oranında bir pay alıyorlardı. Hükümet, kamu kurum ve kuruluşlarında daimi işçi bulmak amacıyla, çıkarılan yönetmelikler aracılığıyla, günün koşullarında oldukça iyi ücretler veriyor, başka işyerlerinde görülmeyen haklar tanıyor, lojman uygulamasını yaygınlaştırıyordu⁸⁶.

1927 yılından itibaren tarımda bir bunalımın yaşandığı, 1929 dünya bunalımının öncelikle tarımda ciddi bir yoksullaşmaya yol açtığı ve İkinci Dünya Savaşı koşullarının özellikle köylülerin yaşam koşullarını daha da kötüleştirdiği düşünülürse, bu dönemde kamu kesiminde gelir güvencesiyle çalışan işçilerin ve memurların tepkisizliği anlaşılabilir. Tepkiyi önleyen, genellikle zannedildiği gibi mevzuattaki kısıtlamalar değil, bu koşullardır.

Hükümetler, işçi sınıfının potansiyel gücünü bildiğinden, farklı kesimlere farklı ücret politikaları uygulayarak ve kamu kesiminde çalışanların gelirlerini düzenli olarak elde etmelerini sağlayarak, sınıfı böldü ve pasifleştirdi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde kamu kesimindeki ücretlilerin bir bölümüne verilen parasal ve malsal yardımlar, onların göreceli konumunu daha da geliştirdi. 1945 yılında yayımlanan bir makalede kamu işçilerinin durumu (biraz abartılı olarak) şöyle anlatılıyordu⁸⁷:

“Dün yabancıların idare ettikleri sözde fabrikalara işçi olarak giden kadınlar, küçük çocuklarını komşularına, daha iricelerini sokaklara bırakıyorlardı. Bugün mesela Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışan analar, yavrularını fabrikanın yanında temiz bir dairede hekim ve bakıcı dikkati altında bulunduruyorlar. Yine dün karanlıkta, havasızlık ve toz içinde kazma sallayan kömür amelesi, kendi teşebbüsleriyle tedarik edebildikleri biraz mısır ekmeği ve sovan ile mide doldurup vücutları üzerinde kalın bir tabaka teşkil eden kömür tozlarından kurtulmak için açık havada, nihayet basit barakalarda uyumaya çalıştıkları halde, bugün aynı amele 3800 kaloriyi aşan sıcak bir yemek yiyor. Ocaktan çıkar çıkmaz sıcak su ile yıkıyor. Radyo karşısında havadis alıyor. Şarkı dinliyor, sinemada eğleniyor ve temiz bir karyolada rahat bir uyku uyuyor.”

⁸⁶ Koç, Y., “Kamu Kesiminde İşçi Hakları (1923-1946), a.g.k., 1996, s. 133-152.

⁸⁷ Uludağ, O.Ş., “İş ve İşçi,” **Çalışma, Çalışma Bakanlığı Dergisi**, Sayı 1, 20 Eylül 1945, s.28.

Özel sektördeki işçilerin sorunları büyüktü. Ancak, işçiliğin alternatifi olan köylülüğün koşullarıyla kıyaslandığında, yine de göreceli bir iyilikten söz etmek olanaklıdır. Ücretli işgücünün yetersizliği de, işçilerin çalışma koşullarını düzeltici bir etki yapıyordu.

Savaş döneminde enflasyon nedeniyle gerçek ücretler geriledi; çalışma ve yaşama koşulları kötüleşti. Ancak bu sıkıntılara, “elle gelen düğün bayram” anlayışıyla katlanıldı.

V. 1946-1961 DÖNEMİ ⁸⁸

V.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

Bu dönem, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısında çok önemli değişikliklerin yaşandığı yıllardır.

1945 yılının sonlarında çokpartili parlamenter düzene geçildi; köylünün ve işçinin “oyu para etmeye başladı.” Dünyada Soğuk Savaş rüzgarları eserken, Türkiye, daha önceki dönemlerin dış politikasında köklü bir değişikliğe giderek, anti-Sovyet bir çizgi benimsedi. Devletin iç politikasında da benzer değişiklikler yapıldı; anti-komünist strateji çerçevesinde İslamcı güçlerin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldı; kontrol altında bir sendikacılık hareketi geliştirilmeye çalışıldı.

Bu yıllarda, İşçi Sigortaları Kurumu ilk kez geniş işçi kitlelerini, günümüz ölçütlerine göre yetersiz de olsa, sosyal güvenlik şemsiyesi altına aldı.

Dünyada yaşanan ekonomik canlılıkla da bağlantılı bir ekonomik büyüme oldu. Marshall yardımının da etkisiyle, karayolu taşımacılığı hızla yayıldı; tarımda hızlı bir mekanizasyon yaşandı, köylünün yaşamının her alanında olumlu etkiler yapan traktör hızla yaygınlaştı; önemli yatırımlar gerçekleşti.

Halkın tüketim kalıbında önemli değişiklikler oldu. Çarıktan kara lastiğe ve kunduraya geçildi. DDT, köylünün yaşamında önemli bir sorun olan haşerata karşı etkili bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Penisilin kullanıma girdi ve verem ve frengiyle mücadelede önemli başarılar elde edildi. Radyo yaygınlaştı. Tereyağı alamayan margarin yiyebilmeye başladı. Mangalın yerini gazocağı aldı. Köylere elektrik ve yol gitti. Montaj biçiminde başlayan ithal ikameci sanayileşmeyle birlikte, bazı dayanıklı tüketim mallarının üretimi başladı ve yaygınlaştı.

Tarımdaki mekanizasyon, tam olarak mülksüzleşmemiş bazı köylüleri kente itti; kentlerin olanakları bu insanları kente çekti. Gecekondular hızla büyümeye başladı. İnsanlar, bugünkü ölçütlere göre çok geri olan bazı olanaklardan kentlerde yararlanabildiklerinde, kendilerini köylerine göre çok daha rahat hissettiler. Kentin yetersiz eğitim, sağlık, iş, eğlence olanakları bile, “nisbi bir refah” sağladı. Köyden kente göçle birlikte kentler bir ölçüde köylüleştirdi ama televizyonun olmadığı koşullarda insanların dünyasında bu yolla büyük bir değişim yaşandı.

Bu dönemde Türkiye daha politize oldu. Bireysel siyasal ilişkiler ve etkinlik, kişiler için önemli bir güç kaynağı oluşturdu. Sendikacılık hareketi ilk kez yaygın ve kalıcı bir biçimde gelişti. 27 Mayıs 1960 İhtilali ise, ilk kez devlet ile hükümet arasındaki çelişkilerin devlete zarar verme tehdidi boyutuna gelmesine karşı, halkın bir bölümünün desteğiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesiydi. Bu ihtilalin sonucunda ülkedeki ilerici güçlerin etkisiyle ortaya çıkan 1961 Anayasası, daha sonraki dönemde ülkedeki toplumsal ve siyasal gelişmeler üzerinde belirleyici bir etki yaptı.

V.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, bir toprak reformu aracılığıyla büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünü kırarken, topraksız köylülüğün mülksüzleşmiş bir işçi sınıfına dönüşerek farklı siyasal eğilimlere kapılmasını da önlemeye çalışıyordu. Ancak bu Yasa, kamunun elindeki toprakların bir bölümünün dağıtılmasıyla sonuçlandı.

1946-1961 döneminde hızlanan iç göç, tam mülksüzleşmemiş ve köyünde toprak mülkiyetiyle bağı kopmamış köylülerin işçilik yapmasını getirdi. Bu yıllarda küçük üretici köylülerin veya az topraklı köylülerin gelirinin oldukça üstünde olan işçilik geliri, işçilik yapan kişilerce köyde yeni arazilerin alınması gibi bir eğilime de yol açtı. Özellikle madencilik ve inşaat sektörlerinde bu eğilim oldukça güçlüydü. Bu da, işçilerin sayısal olarak arttığı

⁸⁸ Bu dönem için: Işıklı, A., **Sendikacılık ve Siyaset**, 1990, 316-335. Makal, A., **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge Yay., Ankara, 2002.

koşullarda bile işçilerin örgütlenmelerinin ve eylemlerinin beklenen düzeyin gerisinde kalmasına yol açtı.

1950 yılında yapılan nüfus sayımında vatandaşların çalıştıkları işyerindeki konumuna ilişkin bilgi toplandı. 5 bin ve daha fazla nüfuslu yerlerde gelir getirici bir işte çalışan 1 milyon 685 bin kişinin yüzde 53,4'ü ücretli ve aylıklıydı. Bu insanların yüzde 32,4'ü kendi hesabına çalışanlar ve işverenler, yüzde 14,1'i ise ailesine ait bir işletmede ücretsiz olarak çalışanlardı.

1950 yılında yapılan sanayi ve işyerleri sayımı sonuçlarına göre, 501 ve daha fazla nüfuslu yerlerde imalat sanayiinde 98,8 bin işyeri vardı ve buralardaki personel sayısı 354 bindi.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 11,6 milyon kişinin yalnızca yüzde 14'ü (1,6 milyon kişi) ücretliydi. İşverenler, 39,5 bin kişiydi (yüzde 0,3). Kendi hesabına çalışanlar 3,3 milyon kişi (yüzde 28,3) ve ücretsiz aile çalışanları da 6,7 milyon kişiydi (yüzde 57,4).

V.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

V.3.1. Mevzuat

1945 yılında, 22.6.1945 gün ve 4763 sayılı Yasa uyarınca Çalışma Bakanlığı kuruldu. 27.6.1945 günü 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Yasası, 9.7.1945 günü de 4792 sayılı İşçi Sigortaları Yasası kabul edildi. İş ve İşçi Bulma Kurumu ise, 25.1.1946 günü kabul edilen 4837 sayılı Yasa ile kuruldu (İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yasa).

İşçileri ilgilendiren önemli değişiklik, 5.6.1946 günü 4919 sayılı Yasa ile gerçekleşti. Cemiyetler Yasası'nın bazı maddeleri değiştirilerek, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kaldırıldı. Ancak, bu yasa değişikliğiyle gelen özgürlük ortamında kurulan örgütlerin denetim dışına çıkabileceği görülünce, 20.2.1947 günü 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa kabul edildi⁸⁹. Dönemin Çalışma Bakanı Sadi İrmak, 5018 sayılı Yasa'nın çıkarılma gerekçesini şöyle anlatıyordu:

“Bir taraftan milli şuuruna ve istiklal ülküsüne bağlı olan Türk işçisini zararlı temayüllerden korumak, diğer taraftan sadece meslek menfaatlerine hizmet etmesi gereken bu dernekleri her türlü siyasi cereyanların dışında tutmak ve bu arada milli ve mesleki menfaatlere gerçekten yararlı teşekkülleri yardımlaşma ve ortam menfaatleri koruma bakımından geniş imkanlarla cihazlandırmak amaçlarıyla 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu tedvin edilmiştir.”

18.6.1947 gün ve 5109 sayılı Yasayla, maden ocaklarında yeraltında çalışan işçiler kazanç, buhran, muvazene ve Hava Kuvvetlerine yardım vergileriyle damga resminden muaf tutuldu.

22.7.1948 tarihinde Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü çıktı. 2.6.1949 günü 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Yasası kabul edildi ve 1.4.1950 tarihinde yürürlüğe girdi. 4.1.1950 günü ise 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Yasası kabul edildi. Bu sigorta kolları da 1.3.1951 tarihinde kuruldu. 1950'li yıllarda işçi temsilcilerinin de hakimlik yapmasına olanak veren 5521 sayılı İş Mahkemeleri Yasası ise 30.1.1950 günü yasalaştı. İş Mahkemelerinde Görev Alacak İşçi ve İşveren Temsilcilerinin Seçimleriyle Kendilerine Verilecek Ödenek Hakkında Yönetmelik ise 4.8.1950 günü yürürlüğe girdi.

25.4.1949 gün ve 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Yasası ile, “esnafın ve bunların yanında çalışanların” birlikte örgütlenmeleri öngörüldü.

23.5.1949 gün ve 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar hakkında Yasa ile, yetiştirme yurtlarında kalan çocukların işyerlerinde çirak olarak çalıştırılmaları düzenlendi.

8.6.1949 gün ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Yasası ile Emekli Sandığı kurularak, memurların sosyal güvenliği tek bir çatı altında toplandı.

⁸⁹ Koç, Y., “1947 Sendikalar Yasası,” a.g.k., 1992, s.121-130.

25.1.1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile kıdem tazminatı hakkında önemli bir iyileştirme sağlandı. 3 yıldan fazla çalışmış olan işçilere çalıştıkları tüm yıllar için her yıl karşılığında 15 günlük ücret tutarında kıdem tazminatı ödenmesi düzenlemesi getirildi. Bu düzenleme yasalarda 1975 yılına kadar aynen kaldı.

Demokrat Parti döneminde özellikle 1954 sonrasında sendikalar üzerinde baskı uygulanırken, işçilerin oylarının alınabilmesi amacıyla işçiler lehine önemli düzenlemeler yapıldı. İşçilerin DP'ye sempatiyle bakmasının bir nedeni, DP'nin alternatifi olan CHP'nin 1923-1946 döneminde köylülüğe karşı uyguladığı politikalara eski köylü ve yeni işçi kitlelerin duyduğu tepki iken, diğer neden, DP'nin işçiler lehine yaptığı yasa değişiklikleri, işçilerin gönlünü alıcı davranışları ve işçilerin talebi üzerine veya çıkarılan iş uyuşmazlıklarında işçiler lehine kararlar vermesi ve önemli zamlar uygulamasıydı.

Ancak DP grev hakkının tanınması konusunda verdiği sözü tutmadı. Ayrıca 1955 ve 1957 yıllarında TÜRK-İŞ'in ve bağlı sendika birliklerinin üzerine gitti, CHP'lilerin yönetiminde bulunduğu bazı sendikalar ve sendikacılar üzerinde baskı uyguladı. 6-7 Eylül 1955 provokasyonu bahane edilerek İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve bazı sendikaların faaliyeti durduruldu; TÜRK-İŞ ve bağlı 27 sendika arandı ve belgelerine el kondu⁹⁰. Ancak tüm bunlara karşın, bu yıllarda işçilerin DP yanlısı tavrı, kısa vadeli çıkarlar açısından mantıklıydı.

İşçilerin çok da farkında olmadıkları oy güçleri sayesinde elde edilen bu haklar, 1961 yılında Anayasa'ya konulan sosyal devlet anlayışına da katkıda bulundu. Bu mevzuat değişiklikleriyle, bir dönem yalnızca işçi aristokratlarına tanınmış bazı haklar işçi sınıfının geniş kesimlerine yaygınlaştırıldı.

Bu dönemde işçiler lehine yapılan mevzuat değişiklikleri ve diğer uygulamaların en önemlileri şöyle özetlenebilir.

İş Yasası ilk çıktığında 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanıyordu. 25.1.1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, daha küçük işyerlerinin de İş Yasası kapsamına alınması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verildi. Bu yetki DP döneminde etkili bir biçimde kullanıldı.

30.11.1951 tarihinde İş Uyuşmazlıklarını Uzlaştırma ve Tahkim Tüzüğü çıkarıldı ve İş Yasası'nda yer alan toplulukla iş ihtilafı çıkarma süreci yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı.

O tarihlerde fazla bir etkisi olmamakla birlikte, 8.8.1951 tarihinde 5834 sayılı Yasa ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı İlkelerinin Uygulanmasına ilişkin Sözleşmesi'nin onaylanması, 1990 yılında kamu çalışanları sendikalarının kurulmasında önemli bir hukuksal dayanak sağladı. Bu yıllarda iç mevzuat üzerinde fazla etki yapmayan bazı ILO Sözleşmeleri daha onaylandı.

Deniz işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bir yasa yoktu. 10.3.1954 tarihinde 6379 sayılı Deniz İş Yasası kabul edildi.

Otel, lokanta, gazino gibi işyerlerinde çalışan garsonların ve benzeri işçilerin ücretleri, aldıkları bahşişler ve yüzdeleri konusunda çalışanları koruyucu bir yasal düzenleme yoktu. 1953 yılında çıkarılan bir yasayla bu haklar düzenlendi ve güvence altına alındı (28.1.1953 gün ve 6032 sayılı Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları hakkında Yasa). 4.5.1953 tarihinde de Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları hakkında Nizamname kabul edildi.

İşçi Sigortaları Kurumu konut kredisi vermeye başladı. Ayrıca, 2.7.1953 gün ve 6096 sayılı Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığına Bağlı İşçilere Mesken Yaptırmaları İçin Borç Para Verilmesine Dair Yasa ile yeni bir olanak yaratıldı.

Tarım işçilerinin ücretleri hiçbir esasa bağlı değildi. Çalışma Bakanlığı, tarım işçilerine en az ne kadar ücret verilebileceğini düzenlemeye başladı.

18.1.1954 günlü İş ve İşçi Bulma Kurumu Mahalli Danışma Komisyonları Hakkında Nizamname ile, işçilerin de Kurum çalışmalarına katılması sağlandı.

Açık havada çalışan ve yılın bir bölümünde çalışan işçilerle, mevsimlik işçiler hafta tatili hakkından yararlanamıyordu. 1956 yılında çıkarılan bir yasayla, açık havada ve yılın bir bölümünde çalışan işçilerle mevsimlik işçilere hafta tatili hakkı tanındı.

⁹⁰ Koç, Y., "6-7 Eylül Olayları ve TÜRK-İŞ," a.g.k., 1996, s. 226-228.

İş Yasası kapsamı dışındaki işyerlerinde yemek ve dinlenme paydosları konusunda bir düzenleme yoktu. 1954 yılında kabul edilen bir yasayla, tüm ücretliler için öğle dinlenmesi hakkı getirildi (2.3.1954 gün ve 6301 sayılı Yasa).

Basın İş Yasası ilk kez 13.6.1952 tarihinde çıkarıldı (5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi hakkında Yasa).

9.8.1951 tarihinde kabul edilen 5837 sayılı İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Yasa ile, işçinin çalışmadığı hafta tatili ve genel tatil günlerinde yarım gün ücret alması sağlandı. 8.6.1956 gün ve 6734 sayılı Yasayla da, işçiye bu günlerde çalışmadan tam ücret verilmeye başlandı.

Eskiden birçok işyerinde haftanın yedi günü çalışılıyor, işçiye hafta tatili de hafta arasında bir gün veriliyordu. Haftanın yedi günü çalışmak zorunda olmayan işyerlerinde hafta tatilinde çalışılmasına izin verilmedi. Böylece işçilerin Pazar günü hafta tatili yapabilmesi sağlandı.

Eskiden kamu kurum ve kuruluşlarında ve belediyelerde çalışan işçilere ikramiye verilmezdi. 28.12.1953 gün ve 6212 sayılı Yasa ile İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan işçilere "ilave tediye" adı altında 26 yevmiye tutarında ikramiye ödenmeye başlandı. 26.1.1955 gün ve 6452 sayılı Yasayla da, İktisadi Devlet Teşekkülleri dışında kalan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilere yılda 26 yevmiye ilave tediye uygulaması getirildi. 4.7.1956 gün ve 6772 sayılı Yasa ile kamu kesimindeki tüm işyerlerinde çalışan işçilere yılda 52 yevmiye tutarında ikramiye ("ilave tediye") verilmeye başlandı. Madenlerde yeraltında çalışanlara ödenen ikramiye ise 78 günlük ücret tutarına çıkarıldı.

Asgari Ücret Yönetmeliği çıkarıldı (onama tarihi: 8.1.1951) ve yerel asgari ücretlerin saptanmasına başlandı. Gazetecilerin asgari ücretlerinin saptanmasına ilişkin talimatname 29.1.1955 günlü Resmi Gazete'de, gemiadamlarının asgari ücretinin saptanmasına ilişkin talimatname de 16.6.1955 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı.

Eskiden yaşlılık aylığına hak kazanan bir işçi emeklilik nedeniyle işten ayrılırsa, kıdem tazminatı alamazdı. Yapılan değişiklikle, yaşlılık aylığına hak kazanan işçinin emeklilik nedeniyle işten ayrılmasında kıdem tazminatı hakkı tanındı. İşçinin hastalığı veya elinde olmayan bir takım mazeretler nedeniyle bir haftadan fazla bir süre işine devam edememesi durumunda işverenin işçiyi işten çıkarması durumunda, işçinin kıdem tazminatına hakkı doğmazdı. Hastalık nedeniyle işini göremeyecek duruma düşen işçi işten ayrılırsa, kıdem tazminatı alamazdı. Ahlak ve iyi niyete sığmayan durumlar nedeniyle işinden ayrılmak zorunda kalan işçiye kıdem tazminatı ödenmezdi. İlk askerliğini yapmak için işten ayrılan işçiye kıdem tazminatı ödenmezdi. 8.2.1952 gün ve 5868 sayılı Yasayla, bu durumlarda kıdem tazminatı hakkı sağlandı.

5.8.1953 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile, gebe ve emzikli kadınlar için çeşitli tedbirlerin alınması, birçok işyerinde emzirme odalarının ve kreşlerin açılması zorunluluğu getirildi (Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında Nizamname).

CHP döneminde işçilerle işverenler arasında çıkan toplu iş uyuşmazlıklarını karara bağlayan Vilayet Hakem Kurullarında ve Yüksek Hakem Kurulu'nda işçilerin ve işverenlerin temsilcileri yoktu. 1954 yılında İş Yasası'nda yapılan bir değişiklikle, Vilayet Hakem Kurulları ile Yüksek Hakem Kurulu'na işçilerin temsilcilerinin katılması sağlandı (2.3.1954 gün ve 6298 sayılı Yasa).

Asgari Ücret Tespit Komisyonlarında sendikaların temsili sağlandı. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun mahalli Danışma Kurulları'na sendikaların katılması sağlandı (18.1.1954 gün ve 4/2253 sayılı Nizamname).

11.7.1956 gün ve 6794 sayılı yasayla, Zonguldak Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi, Devlet Linyit İşletmeleri ve Devlete ait diğer maden ocaklarında çalışan genç işçilerin askere gitmeleri durumunda, kıtada altı ay askerlik yaptıktan sonra, istedikleri taktirde eski işlerine dönerek, askerliğin geri kalan kısmını madende askere alınmamış gibi geçirme imkanı tanındı. Ücretleri eskisi gibi verildi, bu süre kıdemlerinden sayıldı, sigortalılıkları sürdü.

1952 ve 1953 yıllarında çıkarılan iki nizamname ile, parlayıcı, patlayıcı ve tehlikeli maddelerden işçilerin nasıl korunacağı ve madenlerde işçilerin emniyetinin sağlanması düzenlendi (12.8.1952 günlü Parlayıcı, Patlayıcı ve Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışılan

İş Yerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük; 28.5.1953 günlü Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Nizamname).

DP döneminde gerçekleştirilen yasa değişiklikleriyle sigortalılara çeşitli alanlarda önemli haklar sağlandı. 4.2.1957 gün ve 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Yasası ile sigorta kolları yeniden düzenlendi ve yararlanma kapsamı genişletildi.

İş ve İşçi Bulma Kurumu 1950'li yıllarda daha etkin bir çalışma gerçekleştirdi.

25.5.1959 gün ve 7285 sayılı Yasayla İş Yasası değiştirilerek, temsilcilik görevini yapması nedeniyle işten çıkarılan işçiye bir yıllık ücreti tutarında tazminat ve diğer işçilerin kötü niyetle işten çıkarılması durumunda önellere ilişkin ücretin üç katı tutarında tazminat uygulaması getirildi.

25.5.1959 gün ve 7286 sayılı Yasayla 5018 sayılı Yasa değiştirilerek, sendika özgürlüğünün işverence ihlali durumunda bir yıllık ücret tutarında tazminat getirildi.

11.4.1960 gün ve 7467 sayılı Yasayla da yıllık ücretli izin hakkı getirildi.

27 Mayıs sonrasında gazeteciler lehine önemli bir düzenleme yapıldı. 4.1.1961 gün ve 212 sayılı Yasa ile gazetecilerin hakları genişletildi.

1961 Anayasası ise sosyal devlet anlayışını anayasal koruma altına aldı, işçilerin grev hakkını ve memurların sendikalaşma hakkını tanıdı.

1946-1961 döneminde mevzuatta işçi lehinde değişiklikler yapılmasında belirleyici etmen, ekonomik büyüme, artan işgücü gereksinimi ve Soğuk Savaş koşullarında, parlamenter düzen içinde işçinin artan oy gücüydü.

V.3.2. 1950'li Yıllarda İç Yönetmelikler ve İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri

1940'lı ve 1950'li yıllarda işçilerin çalışma koşullarını ve ücretlerini değerlendirirken yalnızca yürürlükteki yasalarla sınırlı bir yaklaşım son derece yanlıştır. 3008 sayılı İş Yasası uyarınca çıkarılan iç yönetmeliklerle özellikle kamu kesimi işçilerine önemli bazı haklar sağlanmıştır⁹¹.

Genellikle zannedildiğinin aksine, Türkiye'de toplu iş sözleşmeleri 1963 yılından önce de imzalandı. Bu dönemde Borçlar Yasası'nın 316. ve 317. maddelerine dayanılarak imzalanan toplu iş sözleşmeleri vardır. Bunların bir örneği, daha sonra DİSK'in kurucuları arasında yer alan Maden-İş'in 11 Haziran 1958 günü Dümeks Ticaret T.A.O. ile şirketin Eğmir İşletmesinde çalışan işçiler adına imzaladığı ve 1 Haziran 1958 tarihinden itibaren 3 ay süreyle yürürlükte kalan kollektif akittir. Bu toplu iş sözleşmesi ile işyerinde eşit sayıda işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir inzibat kurulu oluşturuldu; işçi ücretlerine zam yapıldı; işçilere günde üç öğün yemek ve iş elbisesi, muşamba ve pabuç verilmesi kararlaştırıldı⁹².

V.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

V.4.1. Sendikaların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Türkiye'de sendikacılığın yeniden ortaya çıkışı 1946 yılındadır. Bu yıllar, daha sonraki 30-40 yıllık dönemde dünyada ve Türkiye'de sendikaların yapı ve işleyişlerinin biçimlenmesi açısından son derece önemlidir.

Dünyada 1941 sonrasının anti-faşist ittifakı sendikacılık hareketinde de birleşmeleri getirmişti. 1946 yılı sonlarından itibaren Soğuk Savaş'ın başlaması ise uluslararası sendikacılık hareketinde ve çeşitli ülkelerde sendikal alanda bölünmelere ve yeni politikalara yol açtı. Sendikacılığın köklü bir geleneğe sahip olduğu ülkelerde de, sendikacılığın yeni geliştiği ülkelerde de, işçi örgütlenmeleri benzer koşullarda biçimlendi. Bu koşullar, kapitalizmin bunalımsız Altın Çağı, düşük oranlı işsizlik ve Soğuk Savaş'tı. Sendikal yapı ve politikaları biçimlendiren bu temel koşullar, ehlileşmiş veya ehlileştirilmiş bir kapitalizmi,

⁹¹ Koç, Y., "1950'li Yıllarda Kamu Kesiminde İç Yönetmelikler," a.g.k., 1996, s. 196-199.

⁹² Koç, Y., "1950'li Yıllardan Toplu İş Sözleşmesi Örneği," a.g.k., 1996, s. 229-236.

sosyal devleti veya refah devletini yarattı. Sermayedar sınıf, Soğuk Savaş koşullarında bir müttefik olarak gereksinim duyduğu sendikaların önünde bir engel oluşturmadı; aksine onlara destek verdi. Ekonomik büyüme de, işçilerin bazı temel taleplerinin kapitalist düzen içinde karşılanabilmesini olanaklı kıldı. Düşük oranlı işsizlik ise işçilerin ve sendikaların pazarlık gücünü artırdı.

Bu durum Türkiye'ye de yansdı. 1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkmasında dış dinamikler belirleyiciydi. Dünyada 1941-1945 döneminde yaşanan gelişim, Türkiye'ye ancak 1946 yılında yansdı. Sovyetler Birliği'nin Kars-Ardahan ve Boğazlar'ın ortak denetimi konularında Türkiye'den talepleri ve 1946 yılı sonlarında başlayan Soğuk Savaş koşulları ise, 16 Aralık 1946 tarihinde sendikaların bir bölümünün kapatılması, 1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa'nın kabul edilmesi ve CHP'nin 1947 yılından itibaren işçi örgütlenmelerine yeniden önem verilmesinde etkili oldu. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sendikacılık hareketini biçimlendirmeye ve yönlendirmeye, A.B.D. ise etkilemeye çalıştı.

1946 yılında, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkmasından sonra çeşitli türde sendikalar kuruldu. Bazı işyerlerinde ve bölgelerde, işçilerin dış destek ve yönlendirme olmadan oluşturdukları sendikalar ortaya çıktı. Bunların çok küçük bir bölümü, daha önceden kurulmuş derneklerin yeni koşullarda sendikalara dönüştürülmesiydi. Örneğin, İzmir'de 1926 yılında kurulan ve yirmi yıl bir yardımlaşma derneği ve sağlık sigortası kurumu gibi işleyen İzmir Tütüncüler Cemiyeti, 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'na dönüştü⁹³.

1946 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin, Türkiye Sosyalist Partisi'nin ve bazı partilerin ve bağımsız sosyalistlerin öncülüğünde sendikalar oluşturuldu. Bu sendikalar ülke çapında bölge birlikleri kurmaya başladı.

Ayrıca, işçilerin gücünden yararlanmak isteyen bazı örgütlenmeler de ortaya çıktı. Bunların bir örneği, 9 Temmuz 1946 tarihinde kurulan ve işçilerin haklarını koruma iddiasının ötesinde, Çalışma Bakanlığı'na ve teşkilatına yardımcı olacağını ve "işverenlerin işçiler hakkındaki şikayetlerini dinleyip bertaraf edeceğini" belirten ve 1947 yılı Ocak ayında faaliyeti sona eren Türkiye İşçiler Derneği'dir.

Soğuk Savaş koşullarının 1946 yılı sonlarında belirginleşmesi üzerine, 16 Aralık 1946 tarihinde bu sendikaların sosyalist-komünist örgütlenmelerle bağlantılı olanları kapatıldı. Bunun ardından, 1947 yılında CHP'nin veya devletin doğrudan denetimi altında sendikalar oluşturulmaya başlandı. 1947 yılının ikinci yarısında Türkiye'nin en büyük sendikası, 17.873 üyeli Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Sendikası idi. İzmir Tütün İşçileri Sendikası'nın 4316 üyesi, Tekel İstanbul Yaprak Tütün Bakım ve İşletme Sendikası'nın 2500 üyesi, İstanbul Un ve Unlu Mamulat İşçileri Sendikası'nın 2138 üyesi, İzmir Mensucat İşçileri Sendikası'nın 1550 üyesi ve Samsun Tekel Tütün İşçileri Sendikası'nın da 1051 üyesi vardı.

1948 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Bu Birlik de doğrudan CHP'nin veya devletin denetimi altındaydı.

Bu yıllarda çok sayıda işyeri sendikası kuruldu. Bu sendikalar ya bölge birlikleri, ya federasyonlar kurdular; ya da birleşerek daha büyük sendikalar oluşturmaya çalıştılar. Bu süreçlerden birer örnek aşağıda sunulmaktadır:

Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası 19.11.1948 tarihinde kuruldu. Ardından, 18.5.1949 tarihinde Sivas Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası, 2.7.1949 günü İzmir Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası oluşturuldu. 1951 yılında Haydarpaşa Devlet Demiryolları I. İşletme Sanayi İşçileri Sendikası ve 1.8.1952 tarihinde Adapazarı Devlet Demiryolları Vagon Atelyesi İşçileri Müstakil Sendikası'nın da kurulmasından sonra, bu beş yerel sendika, 15.12.1952 tarihinde Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurdular. TCDD'nin diğer işyerlerinde de yerel sendikaların kurulmasıyla ve Federasyon'a katılmasıyla güçlenen ve uzun yıllar DYF-İŞ olarak devam eden bu örgütlenme, 21.7.1983 tarihinde, günümüzdeki Demiryol-İŞ Sendikası'na dönüştü.

21.3.1948 tarihinde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Bu örgüt, 1952 yılında TÜRK-İŞ'in kurulmasına kadar bir ulusal merkez gibi hareket etti. Daha sonraki yıllarda da, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile TÜRK-İŞ Genel Merkezi arasında gizli bir rekabet yaşandı. 1940'lı

⁹³ Koç, Y., "1947 Yılında Sendika-Dışı İşçi Örgütlenmeleri," a.g.k., 1992, s.100-120.

ve 1950'li yıllarda Adana İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Çukurova İşçi Sendikaları Federasyonu, Diyarbakır Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği, Ege İşçi Sendikaları Federasyonu, Gaziantep İşçi Sendikaları Federasyonu, Güney Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Hatay Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Karadeniz İşçi Sendikaları Federasyonu, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, Sakarya İşçi Sendikaları Federasyonu gibi yerel örgütlenmeler oluşturuldu⁹⁴.

Bazı sendikalar ise birleşmeyi yeğledi. Örneğin, günümüzdeki Tekgıda-İş Sendikası, 1968 yılında Tütün Müskirat Federasyonu ile Tümğıda-İş'in birleşmesinden oluştu. Tütün Müskirat Federasyonu'na, örneğin, 1961 yılında 33 sendika üyeydi. Tümğıda-İş uzun bir birleşmeler süreci yaşadı. 14.11.1962 tarihinde Ege Bölgesindeki 11 sendikanın biraraya gelmesiyle Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası oluştu. 1963 ve 1964 yıllarında bu örgüte 6 sendika daha katıldı. Bu örgüt ise bir süre sonra TOMİS'e katıldı. TOMİS de adını Tümğıda-İş olarak değiştirdi. Diğer bir deyişle, Tütün Müskirat Federasyonu'nu oluşturan sendikaların da bazı birleşmeler yaşadığı düşünülürse, bugünkü Tekgıda-İş Sendikası, 1946-1947 yıllarından başlayarak herhalde 100'e yakın sendikanın birleşmesinden ortaya çıktı⁹⁵.

TÜRK-İŞ ise, 1952 yılında, 6 yıllık sendikal çalışmaların sonucunda, kuruldu.

Devlet, gerek CHP, gerek DP hükümetleri döneminde, sendikacılık hareketini sıkı biçimde denetim altında tuttu. Hükümetler de, sendikacılık hareketinden siyasal amaçlarla yararlanmaya çalıştı. Devletin belirlediği sınırların dışına çıkan sendikalar kapatılırken, hükümetlerin çıkarlarına uygun olmayan davranışlara giren sendikalar çeşitli baskılarla karşılaştı. CHP'nin iktidarda bulunduğu dönemde DP'li sendikacılar, DP'nin iktidarda bulunduğu dönemde ise CHP'li sendikacılar baskı gördü. Grev hakkının bulunmadığı ve umumi mukavele adı altında toplu iş sözleşmesi imzalama olanaklarının sınırlı bulunduğu koşullarda, sendikalar, üyelerine başka hizmetler sunarak onları hoşnut etmeye çalıştı. Bazı sendikalar bir yardımlaşma derneği gibi görevler üstlendi. Bazı sendikalar, üyelerine halıcılık kursları açtı ve halı tezgahlarının sağlanmasında yardımcı oldu. Bazı sendikalar yalnızca vasıflı işçileri örgütledi.

Yıllardır sendikacılığın komünistlikle özdeşleştirilmiş olmasına, 1946 yılı sonunda bazı sendikaların kapatılmasına ve yöneticilerin kovuşturulmaya uğramasına, sendikaların sağlayabildiği yararların sınırlılığına, işçilerin önemli bir bölümünün tam mülksüzleşmemiş ücretliler veya ilk kuşak işçiler olmasına ve bu yıllarda ülkede yaşanan göreceli refah koşullarına bağlı olarak, sendikalara fazla ilgi gösterilmedi. Sendikalar, çok düşük aidatlarla ve sendikacıların büyük özverisiyle ayakta kalabildiler. Birçok sendikanın genel merkezi, bir kahve köşesindeki bir masa veya kamu kuruluşunun verdiği bir odaydı. Sendikacıların çok büyük bir bölümü hem işyerinde çalışıyor, hem de sendikacılık yapıyordu. Sendikaların ellerindeki olanaklar son derece sınırlıydı.

İşçi sınıfı hareketinin ve devralınan mirasın zayıflığına bağlı olarak, bu dönemin sendikacılarının eksiklikleri ve hataları vardı; ancak bu insanlar, sendikacılık kavramını ve sendikaları Türkiye'de yeniden meşrulaştırdılar, tanıttılar, ilk kez işçilik yapmaya başlayan tam mülksüzleşmemiş bir kitleyi sendikalarda örgütlediler.

TÜRK-İŞ 1954 yılından sonra DP hükümetlerinin önemli baskısıyla karşılaştı. 6-7 Eylül 1955 olayları bahane edilerek TÜRK-İŞ'in faaliyetlerine geçici bir süre son verildi. 1957 yılında bazı mahalli birlikler kapatıldı. Hükümetler, TÜRK-İŞ'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyeliğini 27 Mayıs'a kadar engelledi. Hükümetler, diğer taraftan, ellerindeki mali olanakları kullanarak, TÜRK-İŞ'i ve bağlı sendikaları kendi çizgilerinde kullanmaya çalıştılar.

Bu dönemde Çalışma Bakanlığı'nın sendikalar ve sendikaların üye sayılarına ilişkin verileri güvenilirdir. Bakanlık verilerine göre, 1948 yılında 73 sendikada 52 bin işçi örgütlüydü. Sendika üyelerinin sayısı 1949 yılında 72 bine, 1 Mayıs 1950 tarihinde ise 76 bine yükseldi. DP'nin ilk yıllarında bu sayı hızla arttı. Sendikalı işçi sayısı 1954 yılı ortalarında

⁹⁴ Koç, Y., "Mahalli Sendika Birlikleri," a.g.k., 1992, s.131-142; Koç, Y., "Adana İşçi Sendikaları Birliği (1959-1962)," **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)**, YOL-İŞ Yay., Ankara, 2000, s.86-98; Koç, Y., "Mahalli Sendika Birlikleri ve İçel İşçi Sendikaları Birliği," a.g.k., 1996, s.279-284.

⁹⁵ Koç, Y., "İşyeri Sendikacılığında Ulusal Tip Sendikaya: TEKGIDA-İŞ Örneği," a.g.k., 2000, s.99-108.

180 bine ulaşmıştı. Bu işçiler 323 sendikada örgütlüydü. 1 Eylül 1960 tarihinde Türkiye’de 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi vardı.

Bu dönemde memurlar genellikle derneklerde örgütlüydü. En önemli örgütlenmeler ise öğretmenlerindi.

V.4.2. “1946 Sendikacılığı”

“1946 Sendikacılığı”, dünyada anti-faşist cephenin henüz Soğuk Savaş’la parçalanmasının Türkiye’ye yansımadağı günlerde sosyalist-komünist kadroların oluşturdukları sendikalar ve örgütlenme anlayışıdır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den talepleri ve Soğuk Savaş’ın Türkiye’ye yansımadağı birlikte bu örgütlenmeler dağıtılmıştır⁹⁶.

Türkiye 1945 yılı sonlarından başlayarak, ağırlıkla dış dinamiklere bağılı bir demokratikleşme sürecine girdi. Bunun üzerine, sosyalistlerin bir bölümü 14.5.1946 günü Türkiye Sosyalist Partisi’ni kurdular. TKP ise 20.6.1946 günü oluşturulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile legalite olanaklarını kullanmaya çalıştı. Her iki örgüt de, varolan göreceli demokratik ortamda sendikalar örgütlemeye başladı.

Türkiye Sosyalist Partisi, işkolu esasına göre milli tip sendikalar kurmaya başladı. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası ve Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikası kuruldu. Bu 5 sendikanın Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu’nu kurdukları da 14 Aralık 1946 günü ilan edildi. Ancak Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu bir etkinlik göstermeden kapatıldı.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise her işyerinde ayrı bir sendika kurulmasını savunuyordu. Tüm işkollarındaki bu sendikalar, 16 bölgede sendika birliklerini oluşturacaktı. Ayrıca her işyeri sendikası, kendi işkolundaki sendikalarla birlikte ulusal düzeyde bir federasyonun üyesi olacaktı. Bölge birlikleri ve işkolu federasyonları da Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nu oluşturacaktı. Bu örgütlenme anlayışında bölge birliklerine ağırlık veriliyordu. Bu çerçevede, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Adana İşçi Sendikaları Birliği ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Bu örgütlerin yönetiminde TKP’nin deneyimli kadroları yer alıyordu.

Bu örgütlerin tümü 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı. Bu sendikaları kuranların bir bölümü de daha sonraları başka sendikalarda kurucu ve yönetici olarak görev yaptı.

1946 Sendikacılığı, Sovyetler Birliği’nin talepleri gündeme getirilmemeseydi ve Soğuk Savaş başlamamış olsaydı, Türkiye sendikacılık hareketinin farklı bir çizgide gelişmesine katkıda bulunabilecek önemli bir girişimdi. Dönemin TKP yöneticilerinin İtalya’da CGIL ve Fransa’da CGT ve uluslararası düzeyde de Dünya Sendikalar Federasyonu bünyesinde işçi sınıfının tüm kesimlerinin biraraya gelmesi deneyimlerini yakından izledikleri tahmin edilebilir. İşçi Sendikaları Birliği’nin 1946 yılında yayımlanmış **Bize Göre Görüşler** kitapçığında bu konuda şöyle denilmektedir⁹⁷:

“Eğer otuz altı milletin yüz milyonluk işçi murahhasları Dünya Sendikalar Federasyonu’nda kucaklaşmışlarsa Türkiye işçi sınıfı bundan yalnız büyük bir iftihar duymaz; benzerleri içinde layik olduğu mevkii alabilmek için bu iftiharda bizzat hissesini de arar.”

1960-1974 döneminde TÜRK-İŞ Genel Başkanı olan Seyfi Demirsoy, TÜRK-İŞ’in 1966 yılında toplanan 6. Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada şöyle diyordu⁹⁸:

⁹⁶ Yılmaz, O., “1946 Sendikacılığı,” **Düşün**, Haziran 1986, s.25-30; Toprak,Z., “1946 Sendikacılığı, Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri,” **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1996, s.19-29; Koç, Y., “1946 Sendikaları,” a.g.k., 1996, s. 183-185.

⁹⁷ İşçi Sendikaları Birliği, **Bize Göre Görüşler**, İSB Neşriyatı Broşür No.1, İstanbul, 1946, s. 8.

⁹⁸ TÜRK-İŞ, **6. Genel Kurul Çalışmaları (7-14 Mart 1966, Ankara)**, Yay.No.50, s.176.

“Ziya Hepbir gibi hitab edeceğim. Kürt Yusuf burada, biz sendikaları komünistlerin elinden döve döve aldık. Bir gün Çiftesaraylarda söylenen şu idi bize: ‘dar ağaçlarını köprüde kuracağız,’ ‘dar ağaçlarını köprüde kuracak, sizi orada sallandıracağız; biz namusu karımızın eteğinde aramayız,’ derlerdi. Gelirlerdi toplantılarımıza; onları tanıtmak istediğimiz zaman nasıl tanıtacaksınız? ‘Ben komünist Zeki Ural, ben komünist Ahmet Güner’ derlerdi. Hatırlayın 1947-1948’i; muhalefet azgın halde, herkes muhalefetin peşinde, hükümet zayıf. Ama hakikaten sendikaların ilk kurucuları olan arkadaşlarımla bu hizmetlerini taktikle yad etmek isterim. Kürt Yusuf Çiftesaraylardaki bir düğünde, bize bunları söyleyeni, ‘ulan, senin solun varsa, benim de sağım vardır’ diyerek, döverek aramızdan attı. Şimdi komünist parmağı olabilir diye söylediğimizde muayyen yerlerden çılgınlıklar kıyametler kopuyor. Yarası olan gocunur arkadaşlarımla, yarası olmayan gocunmaz.”

Ancak Türkiye işçi sınıfı bu dönemde yaygın sendikal örgütlenmelere hazır değildi. Ayrıca Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin kendi denetimlerinde ve bölünmüş örgütler kurmaları da dönemin uluslararası pratiğine ters düşüyordu. Dönemin TSP ve TSEKP yöneticilerinin, başka sendikaların yokluğunda kendi denetimlerinde örgütler oluşturabilmek için uluslararası ve ülke içi koşulların uygun olduğu biçiminde bir yanlış hesap yapmış olmasından söz edilebilir.

Bu girişimler, işçi sınıfının kendisi için sınıf olma sürecindeki yetersizliklere bağlı olarak, kitleler içinde kalıcı yankılar uyandırmadı ve Soğuk Savaş koşullarında bu örgütler yokolup gitti. “1946 Sendikacılığı”nın bazı izleri ise daha sonraki yıllarda bazı sendikalarda dönem dönem gözlenebildi. Petrol-İş Sendikası’nın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndaki dosyasında bulunan bir belge bu açıdan önemlidir⁹⁹.

Petrol-İş Sendikası 11.9.1950 tarihinde İstanbul Akar Yakıt İşçileri Sendikası adıyla kuruldu. Sendikanın kurulmasının ardından, Çalışma Bakanlığı, İstanbul Emniyet Müdürlüğü’ne bir yazı yazarak, sendika kurucuları hakkında bilgi istedi. İstanbul Emniyet Müdürlüğü, 30.9.1950 gün ve 35818 (41634) sayılı yazıyla bu talebi yanıtladı. Yazının bazı bölümleri şöyledir:

“Kuruculardan; Sabri Özcan, 16.12.1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile kapatılan Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası kurucu üyelerindendir...

“Ahmet Engin; 1946 senesinde Zonguldak Maden Kömür Ocaklarında Asma Ocağı katibi bulunduğu sırada Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile kapatılan Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası kurucularından ve Ereğli Kömür İşletmesi üst madencilerinden komünist fikirli Turgut Etingü’nün arkadaşlarından olduğu ve komünist düşünceli bulunduğu dosyasında mevcut Zonguldak Valiliği’nin 24.12.1946 gün ve Em.1666 sayılı yazısından anlaşılmıştır...”

Emniyet Müdürlüğü’nün yazısında, kuruculardan Lütfi Parker hakkında da şu değerlendirme yer alıyordu:

“Halen .... Oturan bu ailenin komünistliklerine dair bir malumat elde edilememiş ise de, Lütfi Parker’in düşük karakterli bir adam ve karısı Seyyare’nin de hafif meşrep bir kadın olduğu öğrenilmiştir.

**İstanbul Valisi y.
Fazıl Uybadın “**

V.4.3. TÜRK-İŞ’in Kuruluşu

⁹⁹ ODTÜ’de asistan olarak çalışırken, 1983 yılı Şubat-Mart aylarında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü’nün Ankara’da Tuna Caddesi’ndeki binasında bulunan arşivinde sendika dosyaları üzerinde yaklaşık 30-40 gün araştırma yapma olanağımlı oldu. Nokta Dergisi’nde yer alan eleştirel bir yazım nedeniyle, bu olanak Çalışma Genel Müdürü tarafından sona erdirildi. Metinde sözü edilen belgenin bu çalışma sırasında kopyası çıkarıldı.

TÜRK-İŞ, 1946-1952 döneminde doğan ve gelişen sendikaların doğal birleşme sürecinin doğal sonucudur; Türkiye tarihinde ülke çapında hemen hemen tüm işkollarını kapsayan ilk örgütlenmedir.

Sendikal örgütlenmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi bir yapıya duyulan gereksinim daha da arttı. Çeşitli görüşmelerin ardından, Bursa'da Nisan ayında yapılan bir toplantıda bir konfederasyonun kurulması kararlaştırıldı. TÜRK-İŞ adını Kemal Sülker önerdi. Konfederasyon, 31 Temmuz 1952 tarihinde Ankara'da resmen kuruldu.

TÜRK-İŞ'i Amerikalılar kurdurtmadı. TKP'nin en büyük tevkifatının sürdüğü dönemde kurulan TÜRK-İŞ'in ilk tüzüğünde "işçi sınıfı" kavramı yer alıyordu. ABD bu yıllarda Türkiye'de toplumsal gelişmeleri belirleyebilecek bir güce sahip değildi. Bu tarihte ABD'de sendikacılık hareketinin AFL ve CIO olarak bölünmüş olması da, bu müdahale olanaklarını sınırlıyordu. CIA ajanı olduğu bilinen Irving Brown'un birkaç temasıyla ve 1952 yılına kadar yurtdışına geziye götürülen birkaç sendikacının etkilenmesiyle Konfederasyon kurdurtmak olanaklı değildir.

TÜRK-İŞ'in kuruluşu, gelişen işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin çok karmaşık ilişkiler ve devletin, hükümetlerin ve siyasal partilerin ayrı ayrı etkileri çerçevesinde ele alınmalı ve incelenmelidir. Sendikaların kuruluşu ve yönetilmesinde son derece karmaşık ilişkiler vardır. Devletin, hükümetlerin ve siyasal partilerin denetime alma ve dış güçlerin yönlendirme çabaları önemlidir. Ancak, sendikacılar arasında etnik köken, hemşehrlik, siyasal görüş ve mezhep bağları ve sendikaların yanı sıra sendikacıların kısa ve uzun dönemli çıkarları ve hatta kişisel ilişkileri de bu süreçte etkilidir. Bu nedenle, sendikalardaki gelişmeleri yalnızca veya ağırlıklı bir dış etmene bağlı olarak açıklamaya çalışmak son derece yanlıştır¹⁰⁰.

Türkiye'de sendikacılığın Sovyetler Birliği'nin talepleri ve Soğuk Savaşın başlaması sonrasında gelişmesinde yeterince incelenmemiş en önemli etmen, devletin yönlendiriciliğidir. Bu süreçte, CHP İşçi Bürosu'nun ve bu büronun başkan yardımcısı olan, emekli üsteğmen Sebahattin Selek'in çok önemli rolü olmuştur¹⁰¹.

Bu dönemde sendikaların gelişimini etkilemeye çalışan diğer bir kişi, Francisco Fernando Moggia idi.

Peron 1946 yılında Arjantin'de iktidara geldikten sonra sendikaların büyük bölümü üzerinde hakimiyet kurdu ve çeşitli ülkelere gönderdiği işçi ateşeleri ile düşüncesini yaymaya çalıştı. Ayrıca, bu amaçla 1951 yılında ATLAS (Agrupacion de Trabajadores Latino Americanos Sindicalizados) isimli bir örgüt kurdu¹⁰². Türkiye'ye Arjantin işçi ateşesi olarak gönderilen Francisco Fernando Moggia ise eski bir mezbaha işçisiydi. Moggia Türkiye'de üç yılı aşkın bir süre kaldı. Çevirmenliğini de Muzaffer Daysal yapıyordu. Muzaffer Daysal, Moggia'nın sendikalarla giderek yoğunlaşan temasları konusunda Sebahattin Selek'i bilgilendiriyordu. Bir gün Moggia'nın konuşmasında ortaya çıkan bir sorun üzerine, Moggia "istenmeyen kişi" ilan edildi¹⁰³. Moggia'nın Türkiye'yi terkettiği günlerde, TÜRK-İŞ kuruluyordu. Bu tarihlerde Kemal Sülker'in başyazarlığını yaptığı 15 günlük İşçi Hakkı Gazetesi'nin Nisan 1952 (No.28) sayısının ilk sayfasında üst tarafta Bursa'da yapılan ve Konfederasyon kurma kararının alındığı toplantının haberi, alt tarafta ise, Moggio'nun ayrılış haberi yer alıyordu. Haber şöyleydi¹⁰⁴:

"Üç yıldan fazla bir zamandan beri şehrimizde bulunan Arjantin İşçi Ataşesi F.F.Moggia Cenubi Amerika'da işçi ateşeliğine tayin edilmiştir. Bu bakımdan Sinyor Moggia 18 Nisan günü memleketimizden ayrılacaktır. Sinyor Moggia'ya iyi yolculuklar dileriz."

¹⁰⁰ TÜRK-İŞ'in kuruluşu ve çalışmaları ile ilgili olarak Sülker, K., *Türkiye'de Sendikacılık*, 1955, s.218-266; Koç, Y., *TÜRK-İŞ Neden Böyle? Nasıl Değişecek?*, Alan Yay., İstanbul, 1986; Koç, Y. (derleyen), *Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi (1952-1963)*, Cilt I, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002.

¹⁰¹ Sebahattin Selek'in yardımcısı Muzaffer Daysal'ın anlatımları: Koç, Y., "Muzaffer Daysal," *TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler*, Cilt 1 (2. Basım), TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, s.160-161.

¹⁰² Windmuller, J.P., *International Trade Union Movements*, Boston, 1992, s.139-140.

¹⁰³ Koç, Y., a.g.k., 1999, s.162-163.

¹⁰⁴ *İşçi Hakkı*, Nisan 1952, Sayı 28.

V.4.4. TÜRK-İŞ'in 1952-1960 Döneminde Siyasal Tavrı

1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa'nın 5. maddesi, sendikaların siyasal faaliyeti konusunda çok katı yasaklar getiriyordu:

"İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar."

Bu yasağın ihlali durumunda uygulanacak yaptırım da 7. maddede düzenlenmişti:

"5nci... maddelerdeki hükümlere aykırı hareket olunması... hallerinde, ...sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılır.

"Sorgu yargıcı veya mahkeme, soruşturma ve yargılamanın her safhasında hükümden önce dahi bu gibi sendikaların faaliyetlerini menedebilir; Cumhuriyet Savcıları da mahkemeden ve yargıçtan men isteyebilirler..."

"Haklarında kapatılma hükmü verilen sendikaların yönetim kurulu üyeleriyle bu fiillere teşebbüs ve iştirak edenler, bir sene müddetle başka bir sendikaya üye olamazlar."

TÜRK-İŞ böyle bir ortamda 31 Temmuz 1952 tarihinde kuruldu. TÜRK-İŞ'i oluşturan örgütlerin yöneticileri, ülkedeki parti saflaşmalarının sendikacılık hareketi için yaratacağı sakıncalardan ürkererek, TÜRK-İŞ tüzüğünde ilginç bir yasaklama getirdiler; TÜRK-İŞ yöneticilerinin siyasal partilerde görev almasını yasakladılar. Tüzüğün 41. maddesi şöyleydi:

"TÜRK-İŞ kademelerinde vazife almış olan sendikacılar, siyasi parti seçimlerinde, dini ve ticari gayeler için, TÜRK-İŞ'teki ünvan ve yetkilerini kullanamazlar, aynı zamanda siyasi teşekküllerde vazife alamazlar ve ünvanlarını propaganda vasıtası yapamazlar, Yaptıkları takdirde Konfederasyon'daki vazifelerinden müstafi sayılırlar."

Bu yıllardaki bazı siyasal gelişmeler, TÜRK-İŞ içinde siyasal faaliyet ve parti kurma tartışmalarını gündeme getirmiş olsa gerektir.

TÜRK-İŞ içinde siyasal parti tartışmalarına yol açmış olması gereken gelişmelerden biri, 1950 yılında Demokrat İşçi Partisi'nin kurulmasıdır. Demokrat İşçi Partisi'nin kurucuları arasında, Üzeyir Kuran ve başka işçiler de vardı.

2 Mayıs 1954 genel seçimleri öncesinde 10 sendika önderi tarafından "İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi" hareketi oluşturuldu. Ancak sendikaların değil ama sendikacıların bu girişimi başarılı olamadan dağıtıldı.

TÜRK-İŞ ve bağlı sendikaların yöneticilerinin bu dönemdeki genel eğilimi, ağırlıklı Demokrat Parti ve bir ölçüde de Cumhuriyet Halk Partisi ile bireysel ilişkiler geliştirmek, onların politikalarını etkilemeye ve bu siyasal partilerin listelerinden milletvekili seçilmeye çalışmaktı. İşçilerin çok büyük bir bölümü Demokrat Parti'yi tutuyordu.

Demokrat Parti işçilerin desteğini alabilmek amacıyla yasalar aracılığıyla önemli haklar veriyordu. Ayrıca, sendikaların örgütlü bulunduğu kamu kesimi işyerlerindeki işçiler, Hükümetle ilişkiler aracılığıyla, ücret zamları da alabiliyorlardı. İşçilerin büyük bir bölümü ya tam mülksüzleşmemiş ve köyle bağları kopmamış yarı-işçilerdi, ya da ilk kuşak işçilerdi. Ayrıca, işçi sınıfının farklı kesimlerini oluşturan işçilerle memurlar arasında da önemli sorunlar yaşanıyordu. İşçiler arasında sınıf bilinci yeterince gelişmemişti.

Bu koşullarda, bir işçi partisinin veya çalışanlar partisinin geniş işçi kitlelerinin desteğini alabilmesi olanaklı değildi. Sosyalist nitelikli bir programı benimseyen ve "işçi," "çalışan" veya "emekçi" kimliğini öne çıkaran siyasal örgütlenmeler ise işçiler tarafından benimsenmedi, desteklenmedi.

V.4.5. 27 Mayıs'ta TÜRK-İŞ'in Tavrı

27 Mayıs 1960 günü ihtilalin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ve ülke açısından getirecekleri, açık bir program olarak, bilinmiyordu. Diğer bir deyişle, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik düzenlemeler 27 Mayıs sabahı açık değildi. TÜRK-İŞ, buna karşın, 27 Mayıs'ı hemen ve tam olarak destekledi.

TÜRK-İŞ'in 19-21 Haziran 1957 günleri Ankara'da toplanan üçüncü genel kurulunda genel başkanlığa seçilen Nuri Beşer, Başbakan Adnan Menderes'in yakın arkadaşıydı. TÜRK-İŞ İdare Heyeti 28 Mayıs 1960 günü olağanüstü olarak toplandı. İdare Heyeti üyeleri, Nuri Beşer'in istifasını sağlamak amacıyla imza topladılar ve 18 Haziran günü toplanıp konuyu görüşmeye karar verdiler. Nuri Beşer, 3 Haziran 1960 günü görevinden istifa etti. İdare Heyeti, 13 Haziran günü toplanarak Nuri Beşer'in istifasını kabul etti ve Nuri Beşer'i Haysiyet Divanına verdi. Nuri Beşer, 18 Haziran günü toplanan Haysiyet Divanınca TÜRK-İŞ'ten ihraç edildi.

Genel Sekreter Mehmet Ali Sarı'ya ise, 11 Mayıs günü Adnan Menderes'e çekilen bağlılık mesajı nedeniyle, zorunlu izin verildi.

Nuri Beşer'e ilişkin karar, TÜRK-İŞ'in 1960 yılı Kasım ayında toplanan 4. Genel Kurulu'nda kaldırıldı. Nuri Beşer 4. Kongreye katıldı ve 2,5 saatlik bir konuşmayla suçlamaları cevaplandırdı.

27 Mayıs ihtilalinin ardından birçok kamu kurum ve kuruluşunda Demokrat Parti'li bilinen işçiler işten çıkarıldı. Bu işçiler ancak 2 yıl sonra işlerine geri dönebildiler¹⁰⁵.

V.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

V.5.1. Eylemler

1946-1961 döneminde işçi sınıfının hak almadaki ana aracı, oy gücüydü. İşçiler, özellikle kendilerinin "adam yerine konmasında" büyük katkıları olan Demokrat Parti döneminde, alışıktı olmadıkları ve Soğuk Savaş koşullarında genellikle kamuoyu desteği de sağlayamayan eylemlere pek başvurmadılar. Grev yapılmamasının ana nedeni, yasadışı grevde çok küçük olan yaptırım değil, bu etmenlerdi. Bu dönemde, bu nedenle, işçi ve memur eylemleri çok azdır.

V.5.2. 1 Mayıs'ı İşçi Bayramı Olarak Kutlayan İlk Başbakan

Başbakan Adnan Menderes, bir askeri darbenin yaklaşmakta olduğunu sezdiğinde, işçilerden destek aradı. İşçilerin önemli bir bölümü bu yıllarda Demokrat Parti'yi tutuyordu. Adnan Menderes, 1 Mayıs 1960 günü radyoda yaptığı konuşmada şunları söyledi¹⁰⁶: "Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı, işçi kardeşlerimize elemsiz, kedersiz bir çok bayramlar idrak etmelerini ve onların refah ve saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelimi teşkil ettiğini ifade etmek isterim."

Adnan Menderes'in bu konuşmasına muhalefetten tepki geldi. Osman Okyar'ın sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu Forum Dergisinde "1 Mayıs Bayramı" başlıklı yazıda şu değerlendirme yer aldı¹⁰⁷:

"Hepimiz biliriz ki, 1 Mayıs, Marksist Sosyalistler ve Komünistler için İşçi Bayramıdır. Solcu işçilerin, 'dünya ihtilali' gayesiyle birleşerek bayram yaptıkları gündür. Ve zaten Türk Kanun koyucusunun 1 Mayıs'ı 'Bahar Bayramı' olarak ilan edişinin sebebi de, beynelmilelci işçi hareketlerinin Türkiye'de de sınıf mücadelesi şuurunu yaratmak için böyle bir günü kendilerine maletmesine meydan vermemekten ibarettir."

¹⁰⁵ Koç, Y., "27 Mayıs'zede İşçiler, a.g.k.,2000, s. 249-256.

¹⁰⁶ "Başvekilin Millete Hitabı," **Yedi Ocak (Haftalık Siyasi Gazete)**, 7 Mayıs 1960, s. 6.

¹⁰⁷ **Forum**, Sayı: 147, 15 Mayıs 1960s.2.

V.6. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÜCRETLERİ VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

V.6.1. Ücretler

1946 sonrasında ve özellikle 1950-1957 döneminde işçilerin gerçek ücretleri arttı, çalışma ve yaşama koşullarında bir iyileşme gerçekleşti.

Özellikle 1950-54 yılları arasında işçi ücretleri artırıldı. Bu konuda DP'nin 1954 yılında yayımlanmış bir propaganda kitabında şöyle deniliyordu ¹⁰⁸:

“1952 yılından beri asgari ücret esaslı İstanbul, Hatay, İçel, Bursa, Seyhan ve İzmir’de tütün, çırçır, pamuk ve mensucat iş kollarında tatbik edilmeğe başlanmış ve işçilerin maaş şartları üzerinde derhal tesiri görülmüştür.

“İşveren ile işçi arasındaki ücret ihtilafları Yüksek Hakem Kurulunda halledilmektedir. 1950’den bu güne kadar Yüksek Hakem Kurulu’na intikal eden 238 ücretlere zam talebinin 149’u işçi lehine karara bağlanmıştır.

“İş Kanununun tatbiki neticesinde 2nci Cihan Harbinden evvel 50-100 Kr. ücretle çalışan san’atsız amelenin bugün aldığı ücret 400-500 Kr. civarındadır. Ve bu artış aynı devreler arasındaki geçim şartları tereffünün üstündedir. Bilhassa 1950-54 seneleri arasında ücretler yükselmiş ve hususi işyerlerinde vasati % 31, Sümerbank’ta % 48, Etibank’ta % 30, Makina-Kimya Kurumu’nda % 30 gibi bir nisbete varmıştır.”

Aynı kitapta işçilerin ve memurların satınalma gücündeki gelişmelere ilişkin değerlendirmeler de şöyleydi ¹⁰⁹:

“İşçilerin gelir vergisi rejimi sayesinde, ücretlerinden daha az para kesilmesi temin edilmiştir... 1950-54 arasında işçi sınıfının global iştirak kuvveti vasati olarak % 70 nisbetinde yükseltilmiştir.

“Memurlara gelir vergisi rejimi takriben % 15 bir istifade sağlamıştır. Ayrıca 1953-1954 arasındaki 13 ay zarfında 4 maaş tutarında ikramiye verilmesi için kanun çıkarılmıştır. Yalnız bu iki tedbir, memurların global iştirak kuvvetini vasati olarak % 40 nisbetinde yükseltmiştir.”

3008 sayılı İş Yasası’nın 29. maddesi ve İktisat Vekaleti İş Dairesi Reisliği’nin resmi tebliği uyarınca bu yıllarda kabul edilen iç yönetmelikler özellikle kamu kesiminde çalışma koşullarında önemli iyileşmeler sağladı.

Aynı kitaba göre, 1950-1954 döneminde memur maaşlarındaki gelişmenin ayrıntıları da şöyleydi:

“Son dört sene zarfında, memur ve müteakillerin vaziyetini ferahlatmak üzere iki mühim tedbir alınmıştır. Bunlardan birincisi, hizmet erbabına gelir vergisinin tatbik edilmesidir. 1951 Martına kadar, hizmet erbabının maaşlarından kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri kesilmekte idi. 1951 bütçesinde, devlet 150 milyon liralık bir mali fedakarlığı göze alarak bu dört vergiyi kaldırmış ve yerine gelir mükellefiyetini ikame etmiştir. Bu suretle, hizmet erbabının eline geçen para miktarı, vasati % 15 nisbetinde artmıştır.

“İkinci tedbir, 1953 nihayetinde çıkarılan ikramiyeler kanunudur. Kanun mucibince, bir tanesi 1953 nihayetinde ve üç tanesi 1954 esnasında olmak üzere dört maaş ikramiye verilecektir. Bu suretle, memur sınıfının önümüzdeki yıl alacağı maaş tutarında % 25 nisbetinde bir fazlalık husule gelecektir. Müteakiller, ücretli müstahdemler, İktisadi Devlet Teşekkülleri memur ve işçileri de ikramiyelerden faydeleneceklerdir.”

1946-1961 döneminde memurların bir bölümü dışında tüm halk kesimlerinin yaşama ve çalışma koşullarında önemli gelişmeler oldu. Memurlara tanınmış olan ayrıcalıkların (iş güvencesi dışında) tüm işçilere yaygınlaştırılmasıyla, memurların işçi aristokrasisi konumu

¹⁰⁸ Demokrat Parti, **Kalkınan Türkiye**, Ankara, 1954, s. 103.

¹⁰⁹ DP, a.g.k., 1954, s. 70-71.

sona erdi. Yevmiyeli teknik personel statüsünde istihdam edilen teknik personele ise, 4/10195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile önemli ücret artışları sağlandı. Sendikalar ve hatta doğrudan işçi grupları, toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak ve siyasal alandaki ilişkilerini ve güçlerini kullanarak zam aldılar. Özel sektör işverenleri de, ekonomik canlılık ve vasıflı işgücü açığı koşullarında, gerçek ücretlerin artışı talebine fazla direnmedi ¹¹⁰.

Özetle; 1946-1961 döneminde, bazı yıllar dışında, gerçek ücretler yükseldi, iş olanakları arttı, çalışma ve yaşama koşulları gelişti.

V.6.2. İşçi Sigortaları Kurumu'nun Kuruluşu

Günümüzdeki Sosyal Sigortalar Kurumu'nun eski adı olan İşçi Sigortaları Kurumu, 27.6.1945 tarihinde kabul edilen 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Yasası'nın kabul edilmesinden kısa bir süre sonra, 9.7.1945 tarihinde kabul edilen 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Yasası ile kuruldu.

Daha önceki yıllarda çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçiler bazı yardımlaşma sandıklarına bağlıydılar. Bu sandıklar bir süreç içinde İşçi Sigortaları Kurumu'na katıldı.

1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Yasası'nın 100. maddesi, "İş hayatında, iş kazalarıyla mesleki hastalıkları, analık, ihtiyarlık, işten kalma, hastalık ve ölüm hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir," hükmünü getirdikten sonra, "Bu vazifenin ifası için, işbu kanunun meriyete girdiği tarihten bir yıl sonra, Devlet müessesesi olmak üzere bir İşçi Sigorta İdaresi kurulur," düzenlemesini yapıyordu. İş Yasası 15.6.1936 tarihinde yayımlandı ve 15.6.1937 tarihinde yürürlüğe girdi. İşçi Sigorta İdaresi'nin kurulması ise 1938 değil, 1945 yılında gerçekleşebildi.

İşçi Sigortaları Kurumu, bir dönem yalnızca işçi sınıfının bazı kesimlerinin yararlanabildiği önemli bir hakkı tüm sınıfa yaydı. İşçi Sigortaları Kurumu ve daha sonra Sosyal Sigortalar Kurumu, Türkiye'de sosyal devlet doğrultusundaki çabaların en önemli dayanaklarından birini oluşturdu.

İşçi Sigortaları Kurumu'nun 1946 yılında yapılan ilk genel kurulunda alınan kararlar arasında, primlerin işveren, işçi ve devlet tarafından ödenmesi ve sigorta fon ve ihtiyatlarının işçi yararına uygun şartlarla nemalandırılması da bulunuyordu. Bunlar hala gerçekleştirilemedi. İşçilerin ve ailelerinin hastalık, doğum ve bakım ihtiyaçları için gerekli sağlık müesseselerinin kurulması kararı gerçekleşti ve SSK, dünyada az ülkede görülen bir yapıya kavuşarak, sigortacılığı ve sağlık hizmetlerini aynı çatı altında vermeye başladı ¹¹¹.

V.6.3. Türkiye'de İşçi Konut Kooperatifçiliği

Devlet, 1930'lu yıllarda kurulan kamu fabrikalarında çok sayıda lojman yaparak, kamuda çalışmayı çekici kılmaya çalıştı. 1940'lı yıllarda da işçi ve memur konut kooperatifleri başladı ¹¹². Örneğin, Ankara Demiryolcuları Ev Yapı Kooperatifi 22.3.1943 tarihinde kuruldu ve 285 üyesi vardı. Ancak işçi konut kooperatifçiliği İşçi Sigortaları Kurumu'nun konut kredisi vermesiyle yaygınlaştı. Bu konudaki ilk girişim, Kayseri Sümer Yapı Kooperatifidir. Bu kooperatif 1951 yılında 34 işçi ortak tarafından kuruldu. Aynı kooperatif, 1952 yılında 53 konut, 1953 yılında 173 konut ve 1954 yılında da 72 konutun temelini attı. İşçi Sigortaları Kurumu'nun verdiği konut kredileriyle, 1956 yılı sonuna kadar on bin dolayında işçi ev sahibi yapıldı. İşçi konut kooperatifçiliği, 1960'lı ve 1970'li yıllarda daha da yaygınlaştı. Ayrıca, bazı kamu kurum ve kuruluşlarının kredi vermesini sağlayıcı düzenlemeler geldi. Örneğin, 2.7.1953 gün ve 6096 sayılı Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığına Bağlı İşçilere Mesken Yaptırmaları İçin Borç Para Verilmesine Dair Yasa bu nitelikte bir adımdır.

¹¹⁰Koç, Y., "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar," a.g.k., 2000, s.35-85.

¹¹¹ Koç, Y., "İşçi Sigortaları Kurumu'nun İlk Genel Kurulu (1946)," a.g.k., 2000, s.186-188.

¹¹² Koç, Y., "1940'lı ve 1950'li Yıllarda İşçi ve Memur Konut Kooperatifleri," a.g.k., 1996, s.223-225.

VI. 1961-1980 DÖNEMİ ¹¹³

VI.1. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

1961-1980 dönemi, 1946-1961 döneminde başlayan siyasal ve toplumsal çeşitliliğin ve hareketliliğin hızlandığı yıllardı.

Bu yıllarda sosyalist-komünist hareket ilk kez yaygın ve kitleselleşen legal ve illegal örgütlenmeler oluşturdu. Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşundan kısa bir süre sonra girdiği yol, Türkiye'de demokratik sosyalist hareketin kitlelerin gözünde meşruluk kazanmasına büyük katkılarda bulundu. Kürtçü hareketler, uzun bir aradan sonra, sosyalist solla ittifak halinde yeniden ortaya çıktı ve kitle tabanı oluşturmaya çalıştı. Sosyalist-komünist sol'un bir bölümü ilk kez 1970 yılında devlete karşı silahlı eyleme başladı. Bu hareketlerin bir kısmı 1975-1980 döneminde kitleselleşti. Devlet ve hükümetler, Soğuk Savaş koşullarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına ve bütünlüğüne karşı en büyük tehdit olarak algıladıkları Sovyetler Birliği ve sosyalist-komünist harekete ve Kürtçülüğe karşı, İslamcı ve Ülkücü hareketleri desteklediler ve kullandılar. Bu dönemde CIA'nın, KGB'nin, Mossad'ın ve diğer yabancı istihbarat örgütlerinin, bazı gizli görevlilerin ve provokatörlerin çalışmaları ve cinayetleri hala açığa çıkmamıştır. Bu faaliyetlerin yetersiz kaldığı dönemlerde ise, 12 Mart 1971 darbesi ve 12 Eylül 1980 darbesi geldi.

Bu gerginlik ortamında, sınıfsal kimlikler birçok durumda ikinci plana itilerek, gerçek çıkarları yansıtmayan bir "sağ" - "sol" kavgası yaratıldı; alevi-sünni saflaşmaları körüklendi. Türkiye, enerjisinin ve gücünün önemli bir bölümünü, herkes için büyük acılar yaratan bu saflaşmalarda harcadı. Bu saflaşma ve kavgalar, işçi sınıfı hareketinin kendi sınıf çıkarları doğrultusunda gelişimini de olumsuz doğrultuda etkiledi. Özellikle 1978 yılında Malatya, Sivas, Elazığ ve Kahramanmaraş ve 1980 yılında Çorum olayları, halkı böldü ve çatışmalardan yıldırıldı. 6 Eylül 1980 günü Konya'da düzenlenen Kudüs'ü Kurtarma Günü Mitingi ise 12 Eylül darbesini birçok insanın gözünde meşrulaştırdı.

Bu dönemde ülkede önemli bir sermaye birikimi ve kapitalistleşme yaşandı. Endüstrileşmede önemli başarılar elde edildi. Köyden kente göç hızlandı. Köylerde yaşayanların da toplumsal ve siyasal gelişmeleri izlemelerini kolaylaştıran radyo ve televizyon yaygınlaştı. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi büyük ölçüde bağımsız ve etkili bir güç halini aldı. Ancak bölünmelerden de olumsuz biçimde etkilendi. 1975-1980 döneminde siyasal sendikacılık ön plandaydı. Özellikle toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla gerçek ücretler artırıldı, yeni haklar elde edildi. Ancak, kapitalizmin Altın Çağı'nın sona erişi ve bunalımlar dönemine giriş, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren işçi sınıfını ve sendikacılık hareketini doğrudan etkilemeye başladı.

VI.2. İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

1961-1980 döneminde işçi sınıfının sayısı önemli ölçüde arttı. 1965 yılında Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan ücretlilerin toplam sayısı 3,0 milyon iken, 1970 yılında 4,2 milyon, 1975 yılında 5,4 milyon ve 1980 yılında da 6,2 milyona çıktı.

Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı 1965 yılında yüzde 22,5 idi. Bu oran 1970 yılında yüzde 27,6'ya, 1975 yılında yüzde 31'e, 1980 yılında da yüzde 33,4'e yükseldi.

Hanehalkı reislerinin sınıfsal konumuna bakıldığında, ücretlilerin payının daha da yüksek olduğu görülmektedir. 1970 yılında hanehalkı reislerinin yüzde 35'i ücretliyken, bu oran 1975 yılında yüzde 39'a ve 1980 yılında da yüzde 42,1'e yükseldi.

1961-1980 döneminde ücretlilerin sayısı ve gelir getirici bir işte çalışanlar içindeki oranı artarken, ücretlilerin üretim araçları mülkiyetiyle olan bağlarında önemli bir kopma yaşanmadı. Diğer bir deyişle, mülksüzleşme süreci hızlı bir biçimde gelişmedi. Avrupa

¹¹³ Bu dönem için: Işıklı, A., **Sendikacılık ve Siyaset**, 1990, s. 335-391.

ülkelerine çalışmaya gidenlerin gönderdikleri paralara ve toplu iş sözleşmeleri ile gerçek ücretlerde meydana gelen artışlara bağlı olarak, bazı bölgelerde bu sürecin sınırlı bir ölçüde tersine işlediği bile söylenebilir.

1970 yılında 4,2 milyon ücretlinin yüzde 34'ü toplumsal ve kişisel hizmetlerde, yüzde 20'si imalat sanayiinde ve yüzde 14'ü tarım ve ormancılık sektöründe, yüzde 10'u inşaat sektöründe çalışıyordu. 1980 yılına gelindiğinde, 6,2 milyon ücretlinin yüzde 36,5'i toplumsal ve kişisel hizmetlerde, yüzde 24'ü imalat sanayiinde, yüzde 10'u tarım ve ormancılıkta ve yüzde 12'si de inşaat sektöründe çalışıyordu.

1970 yılında ücretli olarak çalışan 4,2 milyon kişinin yüzde 19'u okuma yazma bilmiyordu; yüzde 10'u ise okuma yazma bilmekle birlikte, herhangi bir okuldan mezun değildi. İlkokul mezunlarının oranı yüzde 49'du. Ortaokul ve dengi okul mezunlarının oranı yüzde 7, lise ve dengi okul mezunlarının oranı yüzde 10'du.

Ücretlilerin büyük bir bölümü erkekti. Erkeklerin tüm ücretliler içindeki payı 1965 yılında yüzde 90 iken, 1980 yılında yüzde 85'ti.

Bu dönemin önemli gündem maddelerinden biri, kamu kesiminde kimlerin işçi, kimlerin memur statülerinde istihdam edileceğiydi. 1897 sayılı Kanunun 5. maddesi 2. fıkrası uyarınca oluşturulan komisyon, kamu kesiminde mesleklere ve işe göre istihdam biçiminin belirlenmesi konusunda kapsamlı bir çalışma yaptı ve komisyon raporu ve ekli listeler, 28.11.1976 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Ancak, bu karar uygulanmadı ve işçi-memur ayrımı kargaşası 2003 yılına kadar sürdü.

VI.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

VI.3.1. Mevzuat

1961 Anayasasında oldukça geniş olarak tanınmış bulunan sendikal hak ve özgürlükler, 24 Temmuz 1963 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası ile önemli ölçüde kısıtlandı. Özellikle grev hakkına getirilen kısıtlamalar ve Anayasa'da yer almayan lokavt yetkisinin işverenlere tanınması, önemli hak kayıplarıydı. Bu yasalar, bazı değişikliklerle, 1983 yılına kadar yürürlükte kaldı.

17.7.1964 gün ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası ile farklı sigorta kolları tek bir Yasayla düzenlendi.

624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası ile kamu çalışanlarına sınırlı bir sendikalaşma hakkı tanındı. Ancak toplu pazarlık ve grev hakları verilmedi.

657 sayılı Devlet Memurları Yasası ile personel rejimi yeniden düzenlendi. Bu Yasada memurların grev yapması yasaklanıyordu. 657 sayılı Yasanın mali konulara ilişkin düzenlemeleri 1970 yılında yürürlüğe girdi.

20.4.1967 gün ve 854 sayılı Deniz İş Yasası, 10.3.1954 gün ve 6379 sayılı Deniz İş Yasası'nın yerini aldı ve gemiadamlarının haklarında iyileştirme sağladı.

28.7.1967 gün ve 931 sayılı İş Yasası ile 1936 yılında kabul edilmiş olan 3008 sayılı İş Yasası ve bunda değişiklik yapan yasalar yenilendi ve bazı yeni haklar elde edildi. Bu Yasa, Türkiye İşçi Partisi'nin başvurusu üzerine, şekli yönünden, Anayasa Mahkemesi tarafından 12.11.1970 gününden geçerli olmak üzere iptal edildi. Bunun üzerine, 25.7.1971 gün ve 1475 sayılı İş Yasası kabul edildi.

23.10.1969 gün ve 1186 sayılı Yasayla 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası değiştirilerek, 25 yıldır sigortalı olup 5000 gün prim ödeyen sigortalıların yaşlılık aylığına hak kazanabilmesinde yaş sınırı kaldırıldı. Böylece, erken yaşlarda emeklilik hakkı doğdu.

4.7.1970 gün ve 1317 sayılı Yasayla 274 sayılı Sendikalar Yasası değiştirilerek, sendika bölge birlikleri yasaklandı, noter aracılığıyla sendika üyeliğinden istifa uygulaması getirildi ve yeni bazı başka düzenlemelerle DİSK'in faaliyetleri sona erdirilmeye çalışıldı. Bu Yasanın

önemli bazı maddeleri, Anayasa Mahkemesi'ne Prof.Dr.Alpaslan Işıklı'nın hazırladığı bir dilekçeyle Türkiye İşçi Partisi'nin başvurması üzerine, iptal edildi ¹¹⁴.

20.9.1971 gün ve 1488 sayılı Yasayla 1961 Anayasası değiştirilerek, memurların sendikalaşma hakkı kaldırıldı ve memurların sendika kurmaları ve kurulu sendikalara üye olmaları açık bir biçimde yasaklandı.

4.7.1975 gün ve 1927 sayılı Yasayla, birçok toplu iş sözleşmesinde elde edilmiş olan bir hak yasalastırılarak tüm işçilere uygulandı. Kıdem tazminatına hak kazanabilmek için çalışılması gereken süre 3 yıldan 1 yıla indirildi. Her yıl için ödenecek kıdem tazminatı miktarı da 15 günlük ücretten 30 günlük ücret tutarına yükseltildi.

1961-1980 döneminde aşağıda belirtilen tüzük ve yönetmelikler yoluyla da bazı hakların kullanımı düzenlendi (Resmi Gazete'de yayım tarihleri): İşçi Çalışma ve Kimlik Karnesi Tüzüğü (24.5.1973), İşyerlerinde Açılacak Kantinler Hakkında Yönetmelik (19.6.1972), Sakatların ve Eski Hükümlülerin Çalıştırılmaları Hakkında Yönetmelik (21.1.1972), İşçi ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Kurulun Kuruluşu ve Çalışma Esasları Hakkında Tüzük (19.3.1973), Asgari Ücret Yönetmeliği (12.2.1972), Fazla Çalışma Tüzüğü (4.4.1973), Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği (19.6.1972), İş Süreleri Tüzüğü (12.3.1973), İşyerlerinde İşin Durdurulmasına veya İşyerlerinin Kapatılmasına İlişkin Tüzük (19.2.1973), Hazırlama, Tamamlama, Temizleme İşleri Tüzüğü (12.3.1973), Kadın İşçilerin Sanayie Ait İşlerde Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Tüzük (22.8.1973), Haftalık İşgünlerine Bölünemeyen Çalışma Süreleri Tüzüğü (17.3.1973), Postalar Halinde İşçi Çalıştırılarak Yürütülen İşlerde Çalışanlara İlişkin Bazı Özel Usul ve Kurallar Hakkında Tüzük (4.4.1973), İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü (11.1.1974), Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışılan İşyerlerinde ve İşlerde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük (24.12.1973), Sağlık Kuralları Bakımından Günde Ancak Sekiz Saat veya Daha Az Çalışması Gereken İşler Hakkında Tüzük (19.2.1973), İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kurulları Hakkında Tüzük (19.2.1973), Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü (9.4.1973), Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Koşullarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtları (Kreş) Hakkında Tüzük (11.8.1973), İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Ödevlerinin Yapılış Şekilleri Hakkında Tüzük, İşverenin İşçi İsteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumu'na Bildirmeleri Hakkında Tüzük (16.8.1973), Askeri İşyerleriyle Yurt Emniyeti İçin Gerekli Maddeler İmal Olunan İşyerlerinin Denetim ve Teftişi Hakkında Tüzük (10.12.1973).

1961-1980 döneminde işçi haklarının geliştirilmesinde ana alan, toplu pazarlık süreciydi. Mevzuatta yapılan değişikliklerde, işçi sınıfının oy gücü etkili oldu. Toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla elde edilen kazanımlarda ise, bir yanı sıra ithal ikameci sanayileşme modeli içinde hızla büyüyen iç pazarın sağladığı olanaklar, Soğuk Savaş koşulları ve işçi sınıfının oy gücü, diğer taraftan işçi hak ve özgürlükleri için verilen mücadeleler, yapılan grevler ve diğer eylemler etkili oldu ¹¹⁵.

VI.3.2. 24 Temmuz İşçi Bayramı mıdır?

1961 Anayasası ile oldukça geniş işçi hak ve özgürlükleri tanındı. Ancak, 24 Temmuz 1963 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile bu hakların kullanımı düzenlenirken, önemli kısıtlamalara gidildi. 24 Temmuz'un 1 Mayıs'ın alternatifi olarak işçi bayramı olarak kutlanması, bu nedenle, doğru değildir.

VI.4. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

¹¹⁴ Türkiye İşçi Partisi, **Sendikalar Kanunu Anayasa'ya Aykırıdır, Anayasa Mahkemesi'ne Başvurma Dilekçesi**, Ankara, 1970, 16 s.

¹¹⁵ Koç, Y., "12 Eylül Öncesinde Kamu Kesiminde İşçiler ve Toplu İş Sözleşmeleri," a.g.k., 1992, s. 274-308.

VI.4.1. Örgütlenmeler ¹¹⁶

1961 ve özellikle 1963 sonrasında Türkiye’de sendika üye sayısında bir sıçrama yaşandı ¹¹⁷. Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1961 yılında 511 sendikada örgütlü 298 bin üye bulunuyordu. Bakanlık verilerine göre, 1966 yılında sendika sayısı 704 ve sendikaların üye sayısı 374 bindi. 1967 yılında sendika üye sayısı 835 bine, 1969 yılında 1 milyon 194 bine ve 1970 yılında da 2 milyon 88 bine fırladı. Bakanlık verilerine göre sendikaların üye sayısı özellikle 1975-1980 döneminde büyük artışlar gösterdi. 1975 yılında 3,3 milyon olan bu sayı, 1977 yılında 3,8 milyona, 1978 yılında 3,9 milyona, 1979 yılında 5,5 milyona ve 1980 yılında da 5,7 milyona yükseldi. 1967 yılından itibaren bu resmi verilerin tümü yanlıştır. Özellikle 1970 sonrasında gerçek durum ile Bakanlığın resmi verileri arasındaki fark daha da artmıştır. 1980 yılında sendikaların gerçek üye sayısı, Bakanlık verilerinde ileri sürüldüğü gibi 5,7 milyon değil, 1,5 - 2,0 milyon dolaylarındaydı.

Bakanlık verilerinin gerçek durumdan bu kadar sapması, bu yıllarda birden fazla sendikaya aynı anda üyeliğin olanaklı olması, sendika üyeliğinde noter aracılığı koşulunun bulunmaması, istifaların, ölümlerin ve işten ayrılmaların kayda geçirilmemesi ve Bakanlığın, kendisine sendikalar tarafından bildirilen üye sayısını doğru kabul ederek yayımlamasından kaynaklanmaktadır ¹¹⁸. 1967 yılında DİSK’in kurulması, 1970 yılında 1317 sayılı Yasa’nın çıkarılarak ülke çapında faaliyet gösterebilmek için belirli barajların getirilmesi ve 1975 sonrasında sendikal rekabetin artmasına bağlı olarak, üye sayıları olağanüstü biçimde şişirilmiştir.

1963 yılında grev haklı toplu pazarlık düzenine geçilmesiyle, sendika ödentilerinin işçinin bordrosundan işverence kesilip sendikaya aktarılmasının yasal zorunluluk haline getirilmesiyle ve sendikaların üye sayısının artmasıyla birlikte sendikaların maddi olanakları önemli ölçüde genişledi. 1946-1961 döneminde sendikacılığın külfeti çok, nimeti azken, 1963 sonrasında külfet azaldı, nimet çoğaldı. Bu da iç sorunların daha da artmasında önemli rol oynadı. Türkiye sendikacılık hareketi bir taraftan hızla büyür ve güçlenirken, diğer taraftan önemli bölünmeler yaşadı. Sendikacılık hareketi kitleselleşti ve siyasallaştı; yeni mücadele araçları geliştirildi.

Türkiye’de sendikaların üye sayısının artmasında ve sendikaların güçlenmesinde, kamu kesiminde geçerli olan işçi-işveren ilişkileri büyük katkılarda bulundu. Kamu kesimi işyerlerinde 1964 yılından başlayarak yapılan toplu iş sözleşmeleri ile elde edilen haklar, özel sektör işçileri için uğrunda çaba gösterilebilecek ve erişilebileceğine inanılan hedefler oluşturdu.

1975-1980 döneminde Engels’in “yapay proletarya” olarak nitelendirdiği olgu Türkiye’de yaygınlaştı. Siyasal iktidarlar, kendi yandaşlarını kitlesel biçimde işyerlerine yerleştirdiler ve bunlar aracılığıyla sendikalarda etkili olmaya ve sendikaları kullanmaya çalıştılar. Kamu kesiminde siyasal amaçlı istihdamda 1975 yılından başlayarak görülen büyük artışa bağlı olarak, işyerlerinde işçiler ve sendikalar arasında “sağ” - “sol” saflaşmaları ve kavgaları arttı. Toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan bu saflaşma ve çatışma sendikal alana da yansdı. Özellikle Kemal Türkler, Sadık Özkan, Aslan Sivri ve diğer bazı sendikacıların silahlı saldırılar sonucunda öldürülmesi, bu gerginlikleri, saflaşmaları ve kavgaları daha da artırdı. Seydişehir Alüminyum, İskenderun Demir Çelik, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu gibi büyük kamu işyerlerinde sendikal mücadele silahlı biçimler bile aldı.

¹¹⁶ Işıklı, A., “Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi Açısından Türkiye İşçi Hareketinin Özgün Yanları,” *Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s.1-34.

¹¹⁷ Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, 274 sayılı Sendikalar Yasası’nın kabul edilmesinin hemen ardından, 20.8.1963 gün ve 1045-1-174/11139 sayılı yazı ile bölge çalışma müdürlüklerinden kendilerine bağlı illerde faaliyet gösteren sendikaların durumuna ilişkin bilgi istedi. 1983 yılı Şubat-Mart aylarında Çalışma Gn.Md. arşivinde dosyaları incelerken, bu listelerin tümüne eriştim ve kopyalarını çıkardım. 1963 yılında sendikal duruma ilişkin en kapsamlı listeler için Koç, Y. “1963 Yılında Sendikalar,” a.g.k., 1992, s. 143-170.

¹¹⁸ Türk Ülke-İş, Çalışma Bakanlığı’na yazdığı 18.7.1979 gün ve Hz.084 sayılı yazıda, 354.672 üyesi olduğunu iddia ediyor ve Bakanlık da toplam sendika üyesi sayısına bu rakamı ekliyordu. MİSK, Çalışma Bakanlığı’na yazdığı 28.12.1979 gün ve 979/0449 sayılı yazısında, 285.496 üyesi olduğunu iddia ediyordu. Bu örgütlerin Çalışma Bakanlığı’ndaki dosyalarından alınan bu rakamlar, tümüyle gerçektir.

1948 ve sonrasında kurulan il ve bölge birlikleri, 1962 yılından başlayarak kapatıldı. 1970 yılında kabul edilen 1317 sayılı Yasa ile bu nitelikteki birliklerin kurulması yasaklandı. Bu tavır, sendikacılık hareketinin bir boyutunun güdük kalmasına neden oldu. Birçok ülkede sendikal örgütlenme dikey (işyeri örgütlenmesi - işkolu örgütlenmesi - merkezi örgüt) ve yatay (işyeri örgütlenmesi - değişik işkollarındaki işçilerin ortak bölge örgütlenmesi-merkezi örgüt) biçimlerle güç sağlarken, 1960'lı yıllardan başlayarak yatay örgütlenmelerin kaldırılması ve daha sonra yasaklanması, önemli bir eksiklik oldu.

Bu dönemde Türkiye sendikacılık hareketi çeşitli bölünmeler yaşadı. Bölünmelerin bir bölümü geçici nitelikteyken, DİSK, HAK-İŞ ve MİSK'in doğuşu, kalıcı nitelikte bir bölünmeye yol açtı.

Türkiye'de bu dönemde sendikaların görevi kabul edilen işlevler, işçinin işyerinde çalışma koşullarının belirlenmesiyle sınırlı değildi. Sendikacı-üye ilişkisi çok daha kapsamlıydı. Bu ilişki 1980-2003 döneminde de aynı özellikleri korumuştur.

Üye, Sosyal Sigortalar Kurumu sağlık tesislerinde bir sorunla karşılaştığında, sendikacısına başvururdu. Üye veya yakını, Ankara'ya gönderildiğinde, sendikanın misafirhanesinde kalması ve Ankara'da bir sendika görevlisinin hastanedeki işleri kolaylaştırması ve çabuklaştırması, unutulmayacak bir yardımdı.

Üyenin çocuklarının bir işe yerleştirilmesi, üyenin veya yakınlarının bir yerden bir başka yere tayininin yapılması, bir okula kaydettirilmesi de sendikacının görevi kabul edilir işler arasına girerdi.

Sendikacı, üyenin veya yakınının evlenmesinde, çocuklarının sünnetinde düğününe, ölümünde cenazesine gider ve katkıda bulunurdu. Özellikle 1980-2003 döneminde ilden ile cenaze naklinde sendikanın ambulansı parasız olarak kullanılırdı. Üyenin eli sıkıştığında, belirli miktarı aşmayacak biçimde ve geri dönmeyeceğini bile bile borç vermek de sendikacının görev kabul edilirdi.

Üye karakola düşse veya çeşitli nedenlerle gözaltına alınsa, önce sendikacısını arardı. Sendikacının ne yapıp edip onu serbest bıraktırması beklenirdi.

İşçi, sırtını sendikaya dayadığı zaman işyerinde ustasına ve işverene karşı kendisini daha güvende hissedirdi ve ona göre hareket ederdi.

1960'lı ve 1970'li yıllarda kredi kartı da, ülkenin her tarafını saran hipermarketler de yoktu. Sendikaların kurduğu ve yönettiği tüketim kooperatiflerinin işçiye büyük katkısı olurdu. Özellikle ayçiçek yağı, margarin, filtreli sigara gibi bazı temel tüketim maddelerinin bulunmadığı 1978-79 yıllarında, işçi tüketim kooperatifleri, Tarış, Antbirlik, Çokabirlik, Tekel gibi kamu kuruluşlarıyla doğrudan temasa geçerek bu malları sağladı.

Bu yıllarda sendikalar kurdukları çeşitli fonlar aracılığıyla işçiye doğrudan ve somut yararlar sağladılar. Örneğin, Yol-İş Federasyonu'nun İş Riski Fonu, hem işçinin işyerinde bir zarara yol açması durumunda ortaya çıkan tazminatı öderdi, hem de üniversiteye devam eden işçi çocuklarının bir bölümüne karşılıksız burs verirdi. Üniversitede okuyan işçi çocukları için yurt sağlayan sendikalar da vardı.

Bu dönemde işçiler konut kooperatifleri kurarak Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan konut kredisi alarak ev sahibi olabilirdi. Kamu kesiminde bazı toplu iş sözleşmelerinde, işçilerin kurduğu kooperatiflerin yalnızca yakıt giderlerini karşılayarak kamu işyerinin iş makinelerinden yararlanabilmesini sağlayan hükümler vardı.

Üyenin sendikaya ve sendikacıya bakışını belirleyen yalnızca alınan ücret, çalışma süreleri, iş güvencesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri değildi. Yukarıda belirtilenler ve benzeri işler de ister yerel düzeyde, ister genel merkez düzeyinde olsun, sendikacının ve sendikanın görev kabul edilirdi. Bunların karşılığında sendikaya ve sendikacıya hoşgörüyü bakılırdı. Üye, pratik ve pragmatikti. Sendika ve sendikacı "işe yarıyor"du. Sendikacı, işçinin ücretini ve yan ödemelerini artırıyorsa, yasanın öngördüğünün ötesinde hukuki ve fiili bir iş güvencesi sağlıyorsa, çalışma süresini düşürüyorsa, işçi sağlığı önlemlerini aldırıyorsa ve yukarıda belirtilen ve benzeri durumlarda "işe yarıyor" ise, sendika arabasını özel işlerde kullansa da, ücreti ve harcırahları yüksek olsa da tepki çekmiyordu. (Bu değerlendirmeler, 1980-2003 dönemi için de geçerlidir.)

İşçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimi 1961 Anayasasında kendisine tanınan sendikalaşma hakkını 1965 yılından başlayarak kullandı. 1965-1971 döneminde 658

memur sendikası kuruldu. Ancak memurların sendikalaşmasının 1971 yılında yasaklanmasının ardından, memurların siyasal görüşlere göre bölünmüş dernekleşme dönemi başladı. 1971-1980 döneminde memurlar siyasal görüşlere göre daha sert bir bölünme ve saflaşma yaşadı.

1965-1971 döneminde kurulan memur sendikaları, 16.7.1968 günü Türkiye Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu'nu (TÜRK-PERSEN) ve 24.4.1968 günü de Türkiye İktisadi Devlet Teşekkül ve Teşebbüsleri Personel Sendikaları Konfederasyonu'nu kurdu. Ayrıca, 1968 yılı sonlarına kadar 16 tane de federasyon kurulmuştu.

Ancak o yıllarda adı en fazla duyulan memur sendikaları, 10.7.1965 günü kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve 12.7.1965 günü kurulan Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası'dır (İLK-SEN). Memur sendikalarının önemli bir bölümü, toplu pazarlık ve grev haklarının bulunmadığı koşullarda, yardımlaşma sandığı kurarak; yazlık kamp, gezi ve eğlenceler düzenleyerek; üyelere konut kredisi olanağı sağlayarak; üyelere doğum, hastalık, evlenme ve benzeri durumlarda yardım ederek; lokal açarak; üyelerin mesleki gelişimine yardımcı olarak; hizmetiçi eğitimlere katkıda bulunarak, üye çekmeye ve tutmaya çalıştı. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinde çok önemli yeri olan 1965-1971 dönemi memur sendikacılığının bütünü konusunda hemen hemen hiç araştırma yapılmamıştır.

1971-1980 döneminde ise çok sayıda memur, memur derneklerine üye oldu. Bu derneklerin bir bölümü işyeri örgütlenmesini esas aldı (EGO-DER, DDY-DER, TRT-DER, TÜM PTT-DER, GENEL-DER, TEK-DER, TÜM ZERBANK-DER, SAYIŞTAY-DER). Bir bölümünün örgütlenmesi işkolu esasına göreydi (TÖB-DER, TÜTED, TÜS-DER, ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET, ÜLKÜ-TEK, HÜR-ÖĞRET, HÜR-TEK). Bir bölümü ise tüm memurları aynı çatı altında örgütlemeyi temel almıştı (TÜM-DER, MEM-DER, ÜLKÜM, AK-MEM).

TÖB-DER'in üye sayısı 200 bin dolayındaydı. TÜM-DER yaklaşık 100 bin memuru temsil ediyordu. POL-DER'in ve TÜTED'in yaklaşık 15 bin, TÜS-DER'in 8 bin, ÜLKÜ-TEK'in 5 bin, TÜMAS'ın 3 bin, ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET'in de 40 bin dolayında üyesi vardı. TÖB-DER'in şube sayısı 650 idi. TÜM-DER'in 196 yerde, TÜTED'in 48 yerde, TÜS-DER'in 91 yerde, POL-DER'in 45 yerde, MEM-DER'in 30 yerde, TÜM SAĞLIK-DER'in 8 yerde, ÜLKÜM'ün 120 yerde şubesi vardı ¹¹⁹.

Türkiye sendikacılık hareketi 1961-1980 döneminde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir güç olarak yer aldı.

İşçiler ve memurlar tarafından kurulmuş çeşitli dernekler, vakıflar ve sandıklar, bu dönemde de çalışmalarını sürdürdü.

Bu dönemde işveren sendikacılığı da ortaya çıktı ve gelişti. Ancak bu konu, kitabın kapsamı dışında tutuldu ¹²⁰.

VI.4.2. İşkolları Yönetmeliği

1963-1983 döneminde sendikaların hangi işyerlerinde çalışan işçileri örgütleyebileceğini belirleyen belge, İşkolları Yönetmeliği idi. 20.2.1947 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa'nın 1. maddesi, "Aynı iş kolunda veya bu iş kolu ile ilgili işlerde çalışanların yardımlaşmaları ve ortak menfaatlerini korumaları ve temsil etmeleri amaçlarıyla kendi aralarında kurabilecekleri dernekler işçi sendikalarıdır," düzenlemesini getiriyordu. 24.7.1963 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Yasası ise bir İşkolları Yönetmeliği'nin çıkarılmasını öngörüyordu ¹²¹.

22.8.1963 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan ve işyerlerini 36 işkoluna göre dağıtan ilk yönetmelik, 28.2.1964 tarihinde Danıştay Dava Dairelerince iptal edildi. 11.8.1964 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan ve 1967 yılındaki bir değişiklikle 1971 yılına kadar yürürlükte kalan İşkolları Yönetmeliği de işyerlerini 36 işkolunda sınıflandırıyordu. 17.10.1971 tarihli

¹¹⁹ Demir, S., "Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleri (1971-1980), **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Mart 1991.

¹²⁰ Esin, P., **Türkiye'de İşveren Sendikacılığı**, A.Ü.SBF Yay.No.373, Ankara, 1974, 288 s.

¹²¹ Bkz. Koç, Y., "İşkolları Yönetmeliği," a.g.k., 2000, 109-126.

Resmi Gazete’de yayımlanan ve 1983 yılına kadar yürürlükte kalan İşkolları Yönetmeliği ise işyerlerini 33 işkoluna bölüyordu. Bu Yönetmelikte 1972, 1974 ve 1975 yıllarında tartışmalı değişiklikler oldu. Ayrıca Danıştay’ın çeşitli kararları da Yönetmelikte değişiklikler yaptı.

1971 yılında kabul edilen İşkolları Yönetmeliğinde aşağıdaki işkolları vardı: 1. Tarım ve ormancılık, 2. Avcılık ve balıkçılık, 3. Madencilik, 4. Petrol, 5. Gıda sanayii, 6. Şeker, 7. Dokuma, 8. Deri, 9. Ağaç, 10. Kağıt, 11. Basın, 12. Lastik, 13. Kimya, 14. Çimento ve toprak, 15. Cam, 16. Metal, 17. Gemi, 18. Yapı, 19. Yol, 20. Enerji, 21. Ticaret, büro ve eğitim, 22. Banka ve sigorta, 23. Kara taşımacılığı, 24. Demiryolu taşımacılığı, 25. Deniz taşımacılığı, 26. Hava taşımacılığı, 27. Ardiye ve antrepoculuk, 28. Haberleşme, 29. Sağlık, 30. Konaklama ve eğlence yerleri, 31. Güzel sanatlar, 32. Milli savunma, 33. Genel işler. Bu işkollarının bazıları birlikte örgütlenebiliyordu (1 ve 2; 4 ve 13; 21 ve 22; 23, 24, 25, ve 26).

VI.4.3. 12 Mart 1971 Darbesinde TÜRK-İŞ’in ve DİSK’in Tavrı

Süleyman Demirel’in azınlık hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 12 Mart 1971 günü verilen bir muhtıra sonucunda istifa etti. Bu dönemde yetkili bazı kişiler sosyal gelişmenin ekonomik gelişmeyi aştığını ileri sürüyorlardı. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde bir grubun 9 Mart tarihinde bir girişimde bulunmasını bekleyen kesimler de vardı. 12 Mart muhtırası verildiğinde, sol örgütlerin büyük bir bölümü de bu girişimi destekledi. TÜRK-İŞ’in ve DİSK’in tavrı da benzer nitelikte oldu.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 12 Mart muhtırası sonrasında şu değerlendirmeyi yaptı:

“Bugüne kadar, Anayasa düzenine, dolayısıyla demokratik rejime bağlılığın en güzel örneklerini vermiş bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, duruma, ortada hiçbir sebep yokken müdahale ettiğini söylemek mümkün değildir; çünkü, muhtıranın verilmesine yol açan olaylar ve ortamın gerçek bir demokratik düzenle yakından uzaktan hiçbir ilintisi yoktur...”

“TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının muhtırasının birinci maddesinde yer alan hususların gerçeğin tam ifadesi olduğunda görüş birliği halinde bulunmaktadır...”

“Bu durum karşısında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kardeş kavgasına varan ve devlet bütünlüğünü tehlikeye atan bir anarşi ortamı içinde sessiz kalmasını beklemek, O’nun varoluş nedenini, varlığının temel felsefesini inkar etmesini istemek demektir... Çağımızda, ülkelerin bütünlüğü ve bağımsızlığı dışardan gelecek saldırılarla değil, içeride yaratılan bölünmelerle tehlikeye düşürülüp, yok edilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtırası, 1 ve 2nci maddeleriyle Anayasa ve demokratik rejime bağlılığın örneğini vermekte, parlamento ve siyasi partiler en iyi niyetle uyarılıp, göreve çağrılmaktadır...”

Ancak, 26 Nisan 1971 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından, TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Halil Tunç şu açıklamayı yaptı:

“Endişemiz hükümetin anarşik olayların sınırını hangi çerçevede tutacağına ya da değerlendireceğinin açıklıkla bilinmeyişinden ileri gelmektedir... ‘Anarşik olayları önleyeceğiz’ gerekçesiyle Anayasanın işçiye sağladığı hak ve hürriyetlerin en ufak bir kısıntıya uğraması, işçi hareketinin çok sert tepkisi ile karşılaşacaktır. Bu sert tepki belki bir genel grev dahi olabilecektir.”

DİSK Yürütme Kurulu ise 12 Mart 1971 tarihinde aşağıdaki açıklamayı yaptı:

“DİSK, Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin korunmasında, uygulanmasında ve geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar.

“Parlamentodan çıkarılan Anayasaya aykırı kanunlar ve hükümetin ısrarla yürüttüğü Anayasa-dışı uygulamalar, sosyal patlamalara yol açan tutum ve davranışlar memleketi bir kardeş kavgasının eşğine getirmiştir.

“İşte böyle bir ortamda memleketin beceriksiz ellerde emekçi halkımızın da perişanlığını artıracak bir yuvarlanmayı gören ve Türk milletinin bağrından oluşan Silahlı

Kuvvetlerin bu vahim durum karşısında aldığı kararlar işçi sınıfımızın devrimci kesiminde büyük bir ferahlık yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tanıdığı hakları en cesur şekilde kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, Atatürk devrimlerini hakim kılmak ve Anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirmek, özellikle Anayasamızın temel ilkelerine yürekten bağlı kalmak yolunda görev başında olduğunun radyolardan ilanı karanlık ufukları aydınlığa kavuşturmuştur.”

DİSK yöneticileri sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra kısa bir süre gözaltında tutuldular. Ancak, daha sonraları, bu süre içinde işkence veya kötü muamele ile karşılaşmadıklarını ifade ettiler.

VI.4.4. 12 Eylül 1980 Darbesinde TÜRK-İŞ'in, DİSK'in ve HAK-İŞ'in Tavrı

12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından, TÜRK-İŞ Genel Başkanı İbrahim Denizcier, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'e aşağıdaki mesajı gönderdi ¹²²:

“TÜRK-İŞ topluluğu, zat-ı devletlerinizin bildirisinde de açıkça yer aldığı üzere, ülkemizin huzuru, devletimizin bütünlüğü ve milletimizin bölünmezliğini sağlamak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerimizi yönetime bütünü ile el koyma mecburiyetinde bırakan bir gerçekle karşı karşıya bırakıldığının bilinci içindedir.

Atatürk ideallerini kendisine şaşmaz rehber olarak kabul eden Türk işçi hareketi kısa zamanda Anayasa ve ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak demokrasiye geçişin sağlanacağı, işçi haklarının korunacağı yolundaki teminatınızı memnuniyetle karşılamış bulunmaktadır.

Milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile TÜRK-İŞ topluluğu adına saygılarımı arz ederim.”

TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu da benzer bir tavır benimsedi. Yapılan açıklamada şöyle deniliyordu:

“Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hakim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir.

TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu..., 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymakta”dır.

TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Sadık Şide de, askeri yönetim döneminde sosyal güvenlik bakanlığı görevini kabullendi ve sürdürdü.

İbrahim Denizcier, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1982 yılında toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi:

“12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de olan şey bir darbe değildir; ülkenin Anayasasında belirttiği gibi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, normal komuta zinciri içinde ve bütünüyle birlikte, ülkedeki demokrasiyi korumak için meşru biçimde müdahale etmesidir... Ülkenin yeni Anayasası, TÜRK-İŞ'in de aktif katkılarıyla hazırlanmaktadır... Askerler, çeşitli vesilelerle, işçi haklarından asla geriye gitme olmayacağını açıkça belirtmişler ve söz vermişlerdir.”

TÜRK-İŞ İcra Kurulu 4 Kasım 1982 tarihinde yaptığı açıklamada, 7 Kasım 1982 günü yapılacak olan Anayasa Referandumunda “evet” oyu kullanın anlamına gelen bir tavır aldı.

¹²² Bu ve daha sonraki bilgiler için Koç, Y., **Teslimiyetten Mücadeleye TÜRK-İŞ (1980-1992)**, Öteki Yay., Ankara, 1995.

Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 4 Kasım 1982 günü radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmada aynı çizgiyi sürdürdü.

Bu dönemde TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar da sıkıyönetim komutanlıklarınca faaliyetten alıkondu. Bunların bir bölümü hakkında davalar da açıldı. TÜRK-İŞ'e bağlı YOL-İŞ Federasyonu üyesi İzmir Yol-İş, Ankara Yol-İş, Diyarbakır Yol-İş ve İstanbul Yol-İş Sendikaları ile Petrol-İş ve Deri-İş gibi sendikalar bu sorunları yaşadı. Sıkıyönetim mahkemelerince kapatılan ilk önemli sendika, tüzüğünde yer alan "işçi sınıfı bilimine dayalı genel eğitimi yaygınlaştırmayı, ... sömürü ve soygunun ortadan kalkması için çalışmayı ve emekçi halkımızın ülkenin yönetimini ele almasını sağlamayı temel amaç edinir," hükmü nedeniyle, Ankara Yol-İş'ti. Ankara Yol-İş, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından 20.5.1981 günü kapatıldı; ancak daha sonra beraat etti.

TÜRK-İŞ Anayasa değişikliklerini ancak 1986 yılında gündeme getirmeye başladı. Yürürlükteki mevzuatın ILO'da eleştirilmeye başlandığı yıl da 1986'dır. 1987 yılından itibaren ise hükümetler karşısında açık tavır alındı.

1992 yılı Aralık ayında Bayram Meral'in genel başkanlığa seçildiği Genel Kurul'da askeri darbeler konusunda aşağıdaki karar kabul edildi:

"TÜRK-İŞ 16. Olağan Genel Kurulu, Türkiye Sendikacılık Hareketinin parlamenter demokrasinin yılmaz ve kararlı savunucusu olduğunu ve amacı ne olursa olsun, milletin iradesini hiçe sayan her türlü askeri darbe girişimi karşısında parlamenter demokrasiyi namusu gibi koruyacağını ifade eder."

DİSK ve bağlı sendikalar 12 Eylül darbesinin mağdurdur. DİSK Genel Merkez yönetimi 12 Eylül'den birkaç gün önce bir darbe yapılacağını öğrenmişti¹²³. Ancak bu bilgiyi kamuoyuna açıklama yolunu seçmedi. DİSK'in o tarihteki iç kavgaları ve kamuoyunun terörden yılmış olması nedeniyle, genel bir direnişin örgütlenme olanağı yoktu.

DİSK yöneticileri, büyük olasılıkla, direnmenin mümkün ve sonuç alıcı olmadığını düşünerek ve 12 Mart döneminin çok da zarar verici olmayan deneyiminin yineleneyeceği umuduyla, darbeyi açıklama ve direnme örgütlenme yerine, seslerini çıkarmamayı yeğlediler. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yaptığı "teslim ol" çağrısının ardından, DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri ve işyeri temsilcilerinden yüzlercesi, teslim olabilmek için Selimiye Kışlası önünde sıraya girdi. Beklentileri, bir an önce sorgularının yapılıp, serbest bırakılmalarıydı. Ancak birçoğu için beklenen olmadı. DİSK tabanı ise, bir bütün olarak bakıldığında, DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerinin yargılanma sürecinde hapisteki yöneticilerine ve ailelerine gerektiği gibi sahip çıkmadı, mahkeme salonlarını doldurmadı.

12 Eylül'den sonra kısa bir süre faaliyetten alıkonan HAK-İŞ ise darbeyi onayladı. HAK-İŞ'in 1981 yılında toplanan 3. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda şunlar yazıyordu:

"12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marşı söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır.

"Bu durumlar karşısında TÜRK ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur."

HAK-İŞ'in 19-20 Aralık 1981 günleri toplanan 3. Genel Kurulu, Genel Başkan Aziz Yılmaz'ın konuşmasıyla açıldı. Aziz Yılmaz şunları söyledi:

"12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz."

¹²³ 11 Eylül 1980 günü DİSK Genel Merkezi'yle doğrudan bağlantılı bir arkadaştan, 13 Eylül günü darbe yapılacağını öğrendim. DİSK'in iki yöneticisinin de, darbeyi önceden bildiklerini gösterir açıklamaları vardır.

HAK-İŞ'in 1986 yılında toplanan 5. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporunda bile şunlar yazıyordu: "12 Eylül hareketi nedenli haklı bulunmuş ise, getirdikleri de o denli tartışma konusudur."

HAK-İŞ bu tavrını 1989 yılında değiştirdi. HAK-İŞ'in 1989 yılında toplanan 6. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda şöyle deniliyordu:

"HAK-İŞ'in 12 Eylül'le yıldızı bir türlü barışmadı. Çünkü herşeyden önce HAK-İŞ 12 Eylül'ün gerekçelerine katılmıyor, ayrıca askeri idarelerin demokratik hakları geriye götürücü amaç taşıdığını bilerek her fırsatta kaygılarını dile getiriyordu."

12 Eylül darbesine işçi sınıfının çok büyük bir bölümü de sessiz kaldı ve hatta çok sayıda işçi ve memur, "anarşi ve terör bitti" diye darbeyi destekledi.

12 Eylül öncesinde tırmandırılan terör eylemleri, her gün 20-30 kişinin öldürülmesine, "kurtarılmış bölgelerin" oluşturularak farklı siyasal görüşten olanlara hayat hakkının tanınmamasına, eğitim ve öğretimin aksamasına, işyerlerinde çatışmalara neden oluyordu. Karşılıklı cinayetler artık önemli hedeflere karşı planlı saldırı olmanın ötesine geçmişti. Cinayetlerin önemli bir bölümü, genel olarak yılgınlık ve güvensizlik yaratmaya yönelik olarak, rasgeleleşmişti. Sıradan insanlar saf tutmaya ve çatışmalarda taraf olmaya zorlanıyordu. Can güvenliği kalmamıştı.

12 Eylül'ün hemen öncesinde kamu kesiminde bağitlanan ve ücret zam oranları yüksek enflasyon beklentisiyle belirlenen toplu iş sözleşmeleri, enflasyonun düşmesi nedeniyle, 1981 ve 1982 yıllarında gerçek ücret artışlarına yol açtı. Toplu iş sözleşmesi bağitlanmamış işçilere Milli Güvenlik Konseyi tarafından yüzde 70 oranında ücret zammı verildi. Ayrıca, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasının verdiği yetki kullanılarak çok sayıda işçi ve memur hiçbir yargı kararı olmaksızın işten çıkarılırken, Sıkıyönetim Komutanlıklarından izin alınmadan işçi çıkarma yasağı getirildi ve bu yasağın uygulandı.

Ayrıca, tüm demokratik güçlere de yoğun bir baskı uygulandı. Yüzbinlerce insan gözaltına alındı, işkenceden geçirildi ve bunların bir bölümü tutuklandı. İşkencede ölenler, idam edilenler oldu. Hükümet, Parlamento ve Parlamento'da temsil edilen tüm siyasal partiler darbeyi kabullendiler ve sustular.

Bu ve benzeri etmenler nedeniyle, işçi sınıfı darbeye karşı sessiz kaldı. Bu tavır da sendikaları etkileyen etmenlerin başında geldi.

VI.4.5. Sendikal Örgütlerin Uluslararası İlişkileri ve AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü)

1961-1980 döneminde Türkiye'deki sendikaların ve konfederasyonların diğer ülkelerin sendikalarıyla ve uluslararası sendikal örgütlerle ilişkilerinde bir sıçrama yaşandı.

Prof.Dr.Alpaslan Işıklı'nın yaptığı hesaplara göre, TÜRK-İŞ, 1960-1970 döneminde ABD'nin devlet örgütü AID'den 13,4 milyon lira yardım aldı. Aynı dönemde Konfederasyon'un ödenti geliri ise 13,5 milyon liraydı. 1961-1971 döneminde ise 600 sendikacı ABD'de eğitime götürüldü ¹²⁴. İşveren örgütlerinden de AID kanalıyla ABD'ye gidenler oldu. Gidenlerin bazıları dönüşlerinde bu gezi konusunda kitap da yayınladı ¹²⁵.

ABD'nin ve ABD işçi hareketinin TÜRK-İŞ ile ilişkilerinde bu dönem önemli gelişmeler yaşandı. 1960'lı yıllarda ABD'ye sendikacı ziyaretleri ön plandayken, 1970'li yıllarda, CIA'nın denetimi ve güdümündeki Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü'nün Türkiye'deki çalışmaları ağırlık kazandı.

AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü), Amerikan Sendikalar Federasyonu'nun (AFL-CIO: Amerikan Emek Federasyonu - Endüstriyel Örgütler Kongresi) büyük ölçüde A.B.D. Devleti'nden aldığı parayla Asya ülkelerindeki sendikacılık hareketini A.B.D. dış politikasının gereklerine uygun biçimde biçimlendirmeye çalışırken kullandığı bir araçtı.

¹²⁴ Işıklı, A., a.g.k., 1990. Ayrıca, Koç, Y., **TÜRK-İŞ Neden Böyle Nasıl Değişecek**, s.125-150.

¹²⁵ Asutay, B., **Türkiye Bir Amerika Olabilir**, İzmir, 1961, 156 s.; Nuhoğlu, H., **Amerika Notları**, (tarihsiz), 12 s.; Binat, T., **Burası Amerika, Bir Geziden Notlar**, İstanbul, 1966 (İşveren), 143 s.; Suner, H., **Amerika Notları**, Şeker-İş Susurluk Şubesi Yay. (tarihsiz), 12 s. (çoğaltma).

AAFLI'nin gerek genel merkezinde, gerek Türkiye bürosunda çalışanların en azından bir bölümünün Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü (CIA) ile yakından bağlantılı oldukları yolunda ciddi iddialar vardı. 1968 yılında kurulan AAFLI, 1971 yılında TÜRK-İŞ ile ilişkiye geçmiş ve yapılan anlaşma uyarınca birçok ortak etkinlik düzenledi.

AAFLI, Amerikan istihbarat örgütlerinin ülkemizde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ve toplumsal yapı konusunda istihbarat toplamasında ve işleyişi yönlendirebilme girişimlerinde bir araç olarak kullanıldı. Ülkemizdeki bazı aydınlar da AAFLI'nin seminerlerine katıldı.

TÜRK-İŞ içinde AAFLI'ye karşı 12 Eylül öncesinde Türkiye Gazeteciler Sendikası tarafından başlatılan muhalefet, 1986 yılında Türkiye YOL-İŞ Sendikası tarafından yeniden gündeme getirildi¹²⁶ ve 1986 ve 1989 yıllarında TÜRK-İŞ genel kurullarında muhalefetin temel taleplerinden biri, AAFLI ile ilişkilerin kesilmesi oldu. TÜRK-İŞ'in 1992 yılındaki genel kurulunda alınan kararlardan biri uyarınca, AAFLI ile ilişkiler kesildi. Dünyadaki bazı gelişmelere de bağlı olarak, AAFLI'nin faaliyetleri sona erdirildi.

Bu dönemde Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na Türkiye'den üye tek örgüt TÜRK-İŞ idi. TÜRK-İŞ'in üyeliği 1960 yılında gerçekleşti. Ancak, 1960-1980 döneminde TÜRK-İŞ'in ICFTU ile sendikal mücadele alanında bir işbirliği ve güçbirliği olmadı. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ICFTU'nun sorunun çözümü konusunda bazı girişimleri olduysa da, bir sonuç alınmadı.

Bu dönemde TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar, uluslararası işkolu federasyonlarına üye oldular.

DİSK ise özellikle 1975 yılından sonra Dünya Sendikalar Federasyonu ile ilişkilerini geliştirdi; ancak üye olmadı. DİSK'e bağlı sendikalar da uluslararası federasyonlarla ilişki kurdular.

Bu yıllarda TÜRK-İŞ ve DİSK'e bağlı sendikaların, Sovyetler Birliği sendikaları ile de, karşılıklı ziyaret temelinde, ikili ilişkileri oldu.

1976 yılında kurulan HAK-İŞ'in 1980 yılına kadar uluslararası sendikal örgütlerle önemli bir ilişkisi olmadı.

VI.4.6. Türk Hür-İş Konfederasyonu'nun Kuruluşu ve Kapanışı¹²⁷

TÜRK HÜR-İŞ (Türkiye Demokratik, Toplumcu ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 12 Mayıs 1964 tarihinde kuruldu. Bu örgütün ortaya çıkmasındaki ana neden, Türk Ulaş-İş Sendikası'nın, üyesi bulunduğu TÜRK-İŞ'in yönetimi ile anlaşmazlığa düşmesiydi.

TÜRK HÜR-İŞ'in Genel Başkanı Feridun Şakir Öğünç'tü. TÜRK HÜR-İŞ'in kurulma gerekçesi olarak, sendikacılık hareketinde eski samimiyet, bağlılık ve idealizmin yıkılmış ve sendikacılar arasında yakışsız husumet tohumlarının ekilmiş olması gösteriliyordu. Ayrıca, TÜRK-İŞ içinde "Demirsoy-Tunç'tan kurulu ikili bir cunta" olduğu ileri sürülüyordu. Demirsoy ve Tunç, sendikacılık ilkelerini çiğnemekle, sendikalar ve sendikacılar arasına fesat ve nifak sokmakla; çömez sendikalar ve çömez liderler yaratmakla suçlanıyordu. Yapılan açıklamada, "Türk Sendikacılığında son zamanlarda bir ağa sendikacı zümresi yaratmış bulunmaktadır," deniliyordu.

Ancak bir süre sonra Türk Ulaş-İş'in TÜRK-İŞ'le olan sorunu çözümlendi ve Türk Ulaş-İş TÜRK-İŞ'e geri döndü. Bu gelişmeden sonra, Konfederasyon Genel Başkanlığına İsmail Aras, İkinci Başkanlığına Mehmet Alpdündar, Genel Sekreterliğine'de de Tuncer Kocamanoglu getirildi. TÜRK HÜR-İŞ 1966 yılı başlarında bağımsız sendikaları örgütleyerek bir atılım yapmaya çalıştı. 448 sendikayı bir toplantıya davet etti. Bu toplantı, 118 sendikanın temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti ve Konfederasyon Genel Başkanlığına Mehmet Alpdündar getirildi. TÜRK HÜR-İŞ, 1967 yılı başında DİSK'in kuruluş çalışmalarına katıldı ve Mehmet Alpdündar DİSK'in kurucularından oldu.

VI.4.7. Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi ve ÖZ-İŞ Konfederasyonu

¹²⁶ Koç, Y., a.g.k., 1960, s.134-149.

¹²⁷ Koç, Y., "Unutulmuş Bir Konfederasyon: TÜRK HÜR-İŞ," a.g.k., 1996, s.289-299.

T.Pancar-İş, T.İl-İş, T.Sağlık-İş, T.Motor-İş, T.Koop-İş, T.Petrol-İş ve T.Tesisat-İş Sendikaları 1965 yılının ilk aylarında Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi'ni oluşturdular. Konsey Başkanlığına Mehmet Kılınç getirildi. Konsey tarafından yapılan açıklamalarda, TÜRK-İŞ, işçi kitlesini parçalamakla, tepeden sendikalar oluşturmakla, haklı grevlerin karşısında tavır almakla, Kozlu'da işçilerin kurşunlanması karşısında seyirci kalmakla, "kökü yüzde yüz dışarda olan kaynaklardan nemalanmakla," Amerikan Hükümetinin kurmuş olduğu kuruluştan kaynak almakla, yasayı çiğnemekle suçlandı.

Bazı yayın organları, Konsey'i Türkiye İşçi Partisi'nin bir girişimi olmakla suçladı. Konsey tarafından yapılan açıklamada bu iddia reddedildi.

Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi'ni oluşturan sendikaların 17 tanesi 10 Aralık 1968 tarihinde ÖZ-İŞ'i kurdu (Türkiye Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu). Konfederasyon Genel Başkanlığı'na Mehmet Kılınç getirildi. ÖZ-İŞ, hem TÜRK-İŞ ve hem de DİSK karşısında bir tavır takındı; DİSK'i de bir parti organı haline gelmekle suçladı. Ancak bu girişim de başarısız kaldı.

Bu süreçte yer alan sendikaların da içinde bulunduğu bir grup bağımsız sendika (Tekstil, Petkim-İş, Sosyal-İş, Teknik-İş ve Karayol-İş Sendikaları) 1970 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın değiştirilmek istenmesi sürecinde biraraya gelerek Türkiye Bağımsız İşçi Sendikaları Genel Direniş Komitesi'ni oluşturdular. Bu sendikaların ilk dördü de daha sonra DİSK'e katıldı. ÖZ-İŞ Genel Başkanı Mehmet Kılınç'ın sendikası Petkim-İş de 1975 yılı Mart ayında DİSK'e üye oldu. Mehmet Kılınç, 1975-1977 döneminde DİSK Yürütme Kurulu üyesiydi.

VI.4.8. Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA)

Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA), 1966 yılı Temmuz ayında Maden-İş, Basın-İş, Lastik-İş ve Türkiye Gıda-İş Sendikaları tarafından imzalandı ¹²⁸. TÜRK-İŞ, Paşabahçe grevi sırasında Kristal-İş Sendikası'na destek vermedi. TÜRK-İŞ'in kararı dışında destek veren sendikalar da onur kuruluna verildi ve geçici ihraçla cezalandırıldı.

Bu ve benzeri tavırlar, TÜRK-İŞ'in TİP'le ilişkilerinin sertleşmesi, başka bazı alanlarda belirli sendikaların TÜRK-İŞ'ten dışlanması ve TİP'te ayrı bir örgütlenmeye gitme doğrultusundaki bazı eğilimler, sözkonusu dört sendikanın aralarında örgütlenme, eğitim, toplu iş sözleşmesi, grev, hukuk, araştırma, basın ve yayın gibi mesleki ve sendikal konularda maddi ve manevi yardımlaşmaya gitmelerini gündeme getirdi. Örneğin, sendikalardan birinin greve gitmesi durumunda, karşılıklı bilgilendirme ve yardımlaşma yapılacaktı. SADA, görünüşte yalnızca bir yardımlaşma ve işbirliği anlaşmasıydı; ancak yeni bir Konfederasyonun hazırlık aşamasını oluşturdu.

VI.4.9. DİSK'in Kuruluşu ve Faaliyetleri

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 13 Şubat 1967 tarihinde, Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş Sendikaları tarafından kuruldu. Türk Hür-İş Konfederasyonu ve Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi de TÜRK-İŞ'e benzer eleştiriler yönelterek kurulmuşlar; ancak başarısız kalmışlardır. DİSK'in durumu farklı oldu.

15 Ocak 1967 tarihinde İstanbul'da Şafak Sinemasında 17 sendikanın katıldığı bir toplantı yapıldı (Bank-İş, İstanbul Basın-İş, Ankara Basın-İş, Türkiye Gıda-İş, Deniz-İş, Maden-İş, Zonguldak Maden-İş, Lastik-İş, Kimya-İş, Petkim-İş, Pancar-İş, Tekstil, T.Genel-İş, Toprak Su, T.Taşıtlı-İş, İstanbul Yapı-İş, Ankara Yapı-İş). Bu toplantıda, DİSK'in kurulması kararı alındı. Toplantıda kabul edilen ortak bildiri de şunlar belirtildi:

¹²⁸ Koç, Y., "Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi," a.g.k., 1996, s.300-310.

“Bütün bunlar ve TÜRK-İŞ’in bağımlı duruma gelmesi, bu örgütün içinde kalarak düzeltilmesini, doğru yola getirilmesini imkansızlaştırmıştır. TÜRK-İŞ Konfederasyonu bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. TÜRK-İŞ Amerikan hükümetinin para yardımları ile ayakta durmaktadır. TÜRK-İŞ işçi haklarını ayaklar altına almıştır. TÜRK-İŞ partilerüstü politika diyerek, işçi davalarını savsaklamıştır.”

DİSK’in kurucu 5 sendikasıdan 4’ünün Genel Başkanları (Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, Basın-İş Genel Başkanı İbrahim Güzelce ve Türkiye Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu) 1961 yılında TİP’i kuran 12 sendikacı arasındaydı. Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, TİP Genel Sekreteri ve Ankara milletvekili, Türkiye Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, TİP Merkez Yürütme Kurulu üyesi ve Tekirdağ milletvekili idi.

DİSK’in “devrimciliği” ihtilalcilik değildi. DİSK’in kuruluş bildirisinde “devrimcilik” anlayışı şöyle ifade ediliyordu:

“İşte biz, devrimciliği; bugünkü tutucu, gerici ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca değiştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulanması anlamına alıyoruz. Devrimcilik, hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinden eşitçe yararlanma olanağı sağlayacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır.”

DİSK kurucuları, TÜRK-İŞ’in 1962 yılından sonraki tutum ve davranışlarını eleştirdiler. DİSK’in kuruluşunda temel vurgu, TÜRK-İŞ’ten ayrılmayı haklı kılacak eleştirilerdeydi. Bu nedenle, TÜRK-İŞ, DİSK’in 1 No.lu yayını olan **TÜRK-İŞ Çıkmazı** ¹²⁹ kitabından aktarılan aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, eleştirildi:

“Türk-İş, uzun süre, sendikalı Türk işçilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel menfaatlerini koruma yolunda türlü mücadele vermiştir. Fakat 1962’den bu yana her gün, biraz daha gerilemiş ve para gücü arttıkça, işçi haklarını savunma yeterliğini yitirmiştir. O kadar ki, artık bugün Türk-İş için rahatlıkla şöyle denebilir: Türk-İş, bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. İşçilerin kanuni haklarına karşı çıkanlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin menfaatleri için çırpınanlara karşı cephe birliği kuranlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin aileleriyle birlikte açlığa mahkum edilmelerini savunanların en önünde gelenler ne yazık ki Türk-İş yöneticileri olmuştur.”

“DİSK’in yardım alma görüşü: DİSK, hiç bir işçi sendikasının devletten, hele yabancı bir devletten yardım almasını kesin olarak reddeder. İşçi sendikalarına yapılacak yardım şu nitelikte olabilir: (1) Yardımı bir işçi örgütü yapabilir. (2) Yapılan yardım eğitim ve teknik yardım şeklinde olabilir. (3) Yardımı yapanın, yardımı alana kendi şartlarını dayatmaması lazımdır. (4) Yapılan yardım miktarının, yardım alan teşkilatın bütçesinde ağır basmaması, yani yardım kesilince o işçi örgütünün kendi normal çalışmalarını aksatmadan devam ettirebilmesi zorunludur.”

“Türk-İş, AID’den doğrudan doğruya yardım alarak, Amerikan politikasına uygun bir yola girmiştir.”

Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor’da ¹³⁰ da gerekçeler şu şekilde sıralanıyordu:

“Niçin Türk-İş’ten ayrılmak istiyoruz?

“1) Çünkü Türk-İş, Anatüzüğünde yazılı ilkeleri ve kongrelerinde alınan kararları artık uygulama gücünü yitirmiştir...

2) Sendikalar Kanununa göre çıkarılan işkolu yönetmeliğinin hazırlanışında uluslararası normlar kasten bir kenara itilmiş, işkolları, işçi örgütlerinin başında bulunanların politik görüşlerine göre düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak da ana işkolları parçalanmış, işçiler güçsüz bırakılmıştır.

3) Türk-İş, bütün bu sayılanlarla yetinmiyerek, Anatüzüğündeki hükümleri açıkça ve hiçbir sakınca duymadan savsaklamış, böylece kanun önünde gayrimeşru bir örgüt

¹²⁹ DİSK, **Türk-İş Çıkmazı**, Yay.No.1, İstanbul, 1967, s.3.

¹³⁰ Maden-İş, **TÜRK-İŞ Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor**, İstanbul, 1967, 5 s. (Çoğaltma).

durumuna düşme tehlikesini bile göze almıştır: Öte yandan Türk-İş yöneticileri, kendi kişisel çıkarlarına uygun bir yaşantının içinde, sendikalararası dayanışma ruhuna aldırış etmez olmuşlardır...

4) Türk-İş, hangi iktidar işbaşında ise, onun paralelinde bir yol izlemeyi kendisi için baş ilke saymış, bu yüzden önemli hiçbir işçi sorununu çözümleyememiştir....

5) Türk-İş, toplum gerçeklerine aykırı düşen bir politika izlemiştir. Böylece, işçi haklarının sağlanması yolunu açıklıkla tıkamıştır...

6) Türk-İş, birbirleriyle çelişen ve birbirleriyle sahte dostluklar kuran bir yönetici kadrosunun elindedir. Bu kadro samimiyetsiz kişilerden kurulu bir kadrodur...

7) Türk-İş milli bir kuruluş olmaktan çıkmış, Amerikan yardımlarıyla ayakta duran bir kuruluş olmuştur...

8) Türk-İş kendi bütçesiyle ve kendi aidat geliri ile memurlarının aylıklarını veremez hale düşmüştür...

9) Türk-İş, Yurt gerçeklerine ve Türkiye şartlarına aykırı bir eğitim politikası gütmekte, Amerikan Hükümetinin Türkiye'de uygulatmak istediği sendikacılık politikasına göre hareket etmektedir...

10) Türk-İş, tam bağımsız, kişiliği olan, onurlu bir politika izlenmesini isteyenlere karşı, yalnız Amerikalıların çıkarına göre ayarlanan bir düzeni kurma eğilimindedir...

11) Türk-İş, işçileri uyutucu ve işçi haklarının alınmasını güçleştirici bir oyalama politikası içindedir...

12) Türk-İş bütün haklı grevlere karşı çıkmıştır...

13) Türk-İş, kanunları işçiler aleyhine yorumlamış, kanunsuz işler peşine düşmüştür...

14) Türk-İş yöneticileri, işçilerin yaşama mücadelesinde topluca işten çıkarılmalarını ve sefaletin kucacağına bırakılmalarını insanı hayrette bırakacak bir şekilde savunmuşlardır...

15) Türk-İş, Maden-İş'in gelişmesini önlemeye, Maden-İş'e karşı sarı sendikalar kurulmasına ve işçi gücünü parçalamaya büyük önem vermiştir."

DİSK'in kuruluşunun ayrıntılı öyküsü henüz yazılmamıştır. Ancak bazı noktalara değinilebilir.

TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar 1950'li yıllarda devletle sürtüşmeye girmeden, hükümetlerle iyi ilişkiler kurarak ve siyasal gücü kullanarak çeşitli haklar elde ettiler. 1964 yılından itibaren kamu kesiminde imzalanan toplu iş sözleşmelerinde de aynı yöntem kullanıldı. İlk dönem toplu iş sözleşmelerinin bir kısmı da işyerlerinde uygulanmakta olan işyeri yönetmeliklerinin geliştirilmiş biçimiydi. 1964 yılında kamu kesiminde imzalanan başarılı toplu iş sözleşmeleri özel sektör işçileri üzerinde de özendirici bir etki yaptı. Ancak, o tarihlerde TÜRK-İŞ'te hakim olan anlayışla özel sektörde başarılı sendikacılık yapmak bazı sorunlar yaratıyordu. Bu koşullarda sendikal anlayış farklılıkları oluştu. Bu anlayış farklılığı, belirli tarihsel koşullarda, iki ayrı örgütlenmeyi gündeme getirdi.

TÜRK-İŞ'ten daha önceleri de ayrılmalar olmuştu. Ancak DİSK'in kuruluşunda hem bir ayrılma niyeti, hem de bir dışlanma vardır. TİP'in 1965 seçimlerindeki başarısının ardından yükseltelen anti-komünist dalga, TÜRK-İŞ'in 1966 yılında yapılan genel kurulunda TİP'li sendikacıların Yönetim Kurulu'ndan dışlanmalarını doğurdu. TİP'li sendikacılar TÜRK-İŞ içinde yönetime gelebilme umutlarını yitirdiler. TÜRK-İŞ yönetimi, işkollarının biçimlendirilmesinde ve yeni sendikaların oluşturulmasında da TİP'lilerin yönetiminde bulunduğu sendikalara karşı bir tutum izledi.

Bu dışlanmanın diğer boyutu ise, ayrılma isteğiydi. TİP'in 1965 seçimlerindeki başarısı, bazı sendikacılarda geleceğe ilişkin büyük umutlar doğurdu. Bazı sendikacılar, gücünü artıracağına benzeyen bir TİP'in desteğiyle işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinde büyük başarılar elde edebilecekleri umuduna kapıldılar. 1965 yılında kurulan bazı memur sendikalarında TİP'lilerin gücü, bu umutları daha da artırdı. TİP'lilerin en azından bir bölümü de, ilişkilerde ciddi sorunlar yaşadıkları TÜRK-İŞ'e karşı kendi kontrollerinde olacağını umdukları bir sendikal merkezden yanaydılar.

TİP'in 20-24 Kasım 1966 günleri Malatya'da yapılan 2. Büyük Kongresi'nin resmi kararları arasında DİSK'in kurulmasına ilişkin bir bölüm yoktur. Ancak, bu konuda gayriresmi bir kararın alındığı iddiası da oldukça yaygındır. Nitekim, TİP'in 13 Şubat 1961 ve DİSK'in 13 Şubat 1967 günü kurulması, Sadun Aren'in de belirttiği gibi, rastlantı değildir.

DİSK'in kuruluşunda olası diğer bir etmen, bir dönem İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile TÜRK-İŞ arasında yaşanan gerginliktir.

DİSK'in 1980'e kadarki dönemde belirleyici ve en önemli özelliği, devletten bağımsızlığı ve dönem dönem hükümetlerin ötesinde devletle de kavgaya girmesi veya girmeye zorlanmasıydı. DİSK, 1967-1970 döneminde devletten bağımsız bir biçimde hükümetlerle ve sermayeyle mücadele etti; 1971-1974 döneminde devletle uyum içinde çalıştı; 1975-1980 döneminde ise devlet tarafından ciddi bir tehlike olarak algılandı.

DİSK'in 1967-1970 dönemindeki temel talebi, 1961 Anayasasının uygulanmasıydı. Bu talep, DİSK Tüzüğü'nün kapağında şu şekilde ifade ediliyordu ¹³¹: "**Biz devrimciliği; bugünkü tutucu, gerici, ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca değiştirilmesi ve Anayasa ilkelerinin hayata uygulanması anlamında alıyoruz.**"

DİSK, kuruluşundan kısa bir süre sonra, çeşitli işkollarında sendikaların örgütlenmesine çalışmaya başladı. Deri-İş Sendikası'ndan ayrılan bir grup işçinin kurmuş olduğu Türkiye Ayakkabı ve Deri İşçileri Sendikası (TADSİS) ile bağlantı kuruldu. Ancak bu sendika başarılı bir çalışma yürütemedi. Likat-İş Sendikası'ndan ayrılan bir grup işçinin başvurusu üzerine DİSK tarafından Türkiye Liman, Kara, Tahmil, Tahliye ve Ambarlama İşçileri Sendikası (TAHLİS) oluşturuldu. İzmit'te kurulu Serçip-İş, DİSK'e katılmak için başvurdu.

1967-68 yıllarında Ankara, İzmir, Kocaeli ve Sakarya'da DİSK Bölge Temsilcilikleri kuruldu.

DİSK'in 1. Genel Kurulunda genel sekreterliğe seçilen İbrahim Güzelce bir süre sonra Federal Almanya'ya gidince, Yönetim Kurulu, Genel Sekreterliğe Ehliiman Tuncer'i getirdi. Boşalan Yönetim Kurulu üyeliğine de Nurettin Tezel seçildi.

DİSK'in 2. Genel Kurulu, 24-25 Şubat 1968 günleri İstanbul'da TÖS Salonu'nda toplandı. Genel Kurul toplandığında DİSK Genel Başkanlığını Kemal Türkler, Genel Sekreterliğini Ehliiman Tuncer yürütüyordu. Genel Yürütme Kurulu'nun diğer üyeleri ise Kemal Ayav, Necat Akbay ve Nurettin Tezel idi.

DİSK'in 3. Genel Kurulu, 13-15 Şubat 1970 günleri İstanbul'da Çınar Oteli Toplantı Salonu'nda toplandı. Genel Kurula gidilirken DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Genel Sekreter Kemal Sülker idi. DİSK Yürütme Kurulu'nun diğer üyeleri ise Ehliiman Tuncer, Nejat Öktem ve Avni Erakalın idi.

Bu dönemde DİSK'in çizgisinde netleşme gözlenmektedir. Genel Kurula sunulan çalışma raporunda aşağıdaki değerlendirme yer almaktadır ¹³²:

"DİSK, haksızlık gören, hakları çiğnenen, yasalar zorlanarak özgürlüğü ve tercih hakkı gasbedilmek istenen bütün işçilerin kurtuluş umududur. DİSK, çaresizlik içinde kıvranan ve ne yapacağını bilmeyen eğitilmemiş insanların, insanlık onuruna yakışır bir hayata kavuşturulmasını sağlayacağına inandığı bir umut kapısıdır. DİSK, gerici güçlerin ve sömürücü sınıf ve tabakaların kolayca at oynattığı Türkiye'de bu bozuk düzenin Anayasa uyarınca değiştirilmesini isteyenlerin devrimci cephesinde ağırlığı olan bir örgüttür. Türkiye'nin az gelişmişlikten kurtarılması, sömürüye son verilmesi, yabancı sermaye egemenliğinin kaldırılması bu cephenin zaferine bağlıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı felsefesine dönüşülmesi ancak ve ancak DİSK'in temsil ettiği tam bağımsızlık doğrultusunda ve sonu sosyalizmi kurmaya varan çizgide elde edilecek ortak başarılarla ve alınacak mesafeye bağlıdır. Bu nedenle toplumumuzun en devrimci sınıfı olan işçi sınıfını temsil eden DİSK, bu amaca varacak yolda istiklal-i tam için yola çıkmış olanlarla ve de bağımsız sosyalist Türkiye ülküsünü gerçekleştirmek isteyenlerle ortak bir cephe kurulmasında büyük zorunluluk görür. DİSK'in toplumdaki yeri, aynı hedefe varmak isteyenlerin ön safındadır."

DİSK'in 2. Genel Kurulu'na sunulan Çalışma Raporu'nda Amerikan sendikacılığı ve özellikle de CIA'nın sendikalarda etkinlik kurma çalışmaları anlatılıyor ve TÜRK-İŞ'in bu

¹³¹ DİSK, **DİSK Kuruluş Bildirisi, Ana Tüzüğü** (2. basım) DİSK Yay.No.2, İstanbul, 1968, kapak.

¹³² DİSK, **Çalışma Raporu, 3. Genel Kurulu, 1968-1970**, DİSK Yay.No.5, İstanbul, 1970, s.9-10.

konudaki tavrı eleştiriliyordu ¹³³. DİSK, bu yıllarda kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tutan Vietnam Savaşı konusunda da aşağıda belirtilen tavrı benimsiyordu ¹³⁴:

“DİSK de bu ilerici örgütler gibi Amerika’nın Vietnam’daki savaş ve ölüm politikasını şiddetle, nefretle tekbiht etmekte ve emperyalist tutumun kahraman Vietnamlıları asla yenemeyeceğine olan inancını bir daha belirtmektedir.

DİSK, Türkiye’deki sorunların çözümü konusunda da aşağıda belirtilen tavrı benimsiyordu ¹³⁵:

“İşte bu ahval ve şerait içinde bile biz Türk işçi sınıfı olarak, Atatürk Türkiye’de emperyalizme karşı, kapitalizme karşı bütün imanımızla çelikten göğüslerimizi siper edecek, Anayasamızın bütünüyle Türkiye’ye ışık tutan hükümlerini işletecek, sınıf diktasına müsaade etmiyeceğiz. Ortam, bu kadar karanlık bir tablo çizilmesine elverişli olduğu halde tek umudumuz, Atatürkçü zinde kuvvetlerin, gençliğin, aydınların, devrimci sendikaların ve işçi kuruluşlarının, ana muhalefet partisinde demokratik rejimi savunmasının ve en küçük muhalefet partisinin en güçlü Anayasa koruyucusu olarak dimdik ve uyanık bulunmalarıdır. Bu aydınlık cephe, hiçbir zaman Anayasadışı tutumları ve davranışları sonuna kadar götürmek isteyenlerin ham hayallerini de başarıya ulaştırmıyacaktır.”

DİSK, sorunların çözümü için siyasi tavrı takınıyordu ¹³⁶:

“Bu kadar çile çeken bizler, işçi sınıfı olarak kurtuluşu, ezilmekten sömürülmekten kurtuluşu, Anayasanın eksiksiz tastamam uygulanmasında bulmaktayız. Bu nedenle de Anayasayı savunan, emeği en yüce değer sayan, köylüye toprak reformunu, işçiye iş vermeyi vadeden, kanımızı emen yabancı sömürücülere karşı en cesur meydan savaşı veren, dış ticareti devletleştirmeyi programına alan, Atatürk Türkiye’sine yaraşır haysiyetli, kişiliği olan bir dış politikayı amaç edinen, Türkiye’yi yabancıların çıkarı için bir anda savaşın ilk hedefleri arasına sokan NATO’dan çıkmayı açıkça isteyen hangi parti ise, onun iktidara gelmesi için seçimlerde sandık başlarında oy verme görevimizi eksiksiz ve savsaklamadan yerine getirmekle Türkiye’nin kaderini kara yazıdan ak yazıya çevirebiliriz.”

Çalışma Raporunda, bu değerlendirmenin ardından, bu konuda karar vermeye yetkili kurulun Genel Kurul olduğu belirtilmektedir.

Benzer nitelikte görüşler 2. Genel Kurula sunulan çalışma raporunda da belirtilmektedir ¹³⁷:

“Anatüzük ve kuruluş bildirisinde de belirtildiği gibi, DİSK demokratik bir baskı gurubu olarak dış ve iç sömürünün, kula kulluğun ortadan kalkmasını, çalışanların insanca yaşayabilecek bir ortama kavuşması, Anayasanın tastamam uygulanmasını amaç edinmiş bulunmaktadır.

“DİSK’in gerçekleştirmeğe uğraştığı ve çözmeğe çalıştığı konular şu veya bu işkolunda şu veya bu kadar işçinin meselesi olmayıp tüm Türk halkını yakından ilgilendiren, ülkemizin bağımsızlığının baş şartı olan konulardır.

DİSK’in 3. Genel Kurulu 1970 yılı Şubat ayında toplandığında sosyalist sol henüz silahlı eylemlere başlamamıştı. İşçi hareketi 1968-1970 döneminin eylemlilik yükselişini yaşıyordu; 15-16 Haziran’ın darbesi henüz yenmemişti. 1968 yılında sosyalist hareket içinde tartışmalar ve bölünmeler ön plana çıkınca, DİSK’in 3. Genel Kurulu’na sunulan çalışma raporunda da siyasi çizgi önem kazandı.

¹³³ DİSK, Çalışma Raporu, 2. Genel Kurul, 24-25 Şubat 1968, DİSK Yay.No.4, İstanbul, 1968, s.7-17.

¹³⁴ DİSK, a.g.k., 1968, s.29.

¹³⁵ DİSK, a.g.k., 1968, s.45.

¹³⁶ DİSK, a.g.k., 1968, s.50.

¹³⁷ DİSK, a.g.k., 1968, s.56.

1969 genel seçimlerinde DİSK TİP'i destekledi ¹³⁸:

“Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Yönetim Kurulu 19 Eylül 1969 günü yaptığı toplantıda önümüzdeki milletvekili seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi’ni desteklemeğe karar vermiştir. Çünkü DİSK’in gerçekleşmesini istediği amaçları en iyi şekilde dile getiren ve uygulayacağını söyleyen tek parti, Türkiye İşçi Partisi olmuştur.

“Niçin TİP’i destekliyoruz?

“Çünkü Türkiye İşçi Partisi, emekçi halkı iktidara getirecek biricik partidir. Öteki partiler ise emeğiyle geçinenlerin oylarını alacak fakat iktidara yine sömürücü sınıfları, varlıklı kişileri, bozuk düzenin yöneticilerini getirecektir. Bu temel ayırım, Türkiye İşçi Partisi’nin en büyük özelliğidir ve DİSK bunu değerlendirerek emekçi sınıf ve tabakaların iktidara gelmesini Türkiye’nin geri kalmışlıktan kurtulması için tek çıkar yol bildiğinden TİP’i var gücüyle destekleyecektir...”

“İktidar partisi de, ana muhalefet partisi de, çeşitli adlar taşıyan öteki küçük partiler de birbirlerinden farklı gibi görünseler de, bir tek noktada birleşiyorlar: Hepsi de işçilerin, köylülerin, yani emeğiyle yaşayan ve devlet kapılarında horlanan, üvey elvat muamelesi görenlerin iktidara gelmesini önlemek için TİP’e çatıyorlar. Suçlamalar, iftiralar, yalanlar, dolanlar birbirini izliyor. Hiç birisi Türkiye’nin Amerikan emperyalizminin etkisinden kurtarılmasına çalışmıyor. Hiç birisi Türkiye’nin yeraltı, yerüstü servetlerini yabancılara soydurmayacağız diyemiyor. Hiç birisi tam bağımsız sosyalist bir Türkiye’yi gerçekleştirmeye yanaşmıyor. Yalnız Türkiye İşçi Partisi Amerikan emperyalizmine karşı ikinci kurtuluş mücadelesini yürütüyor, Türkiye’de hiç bir yabancı devletin etkin olmaması için yalnız TİP çalışıyor, yalnız TİP bloklar dışında bağımsız bir dış politika izlenmesini öneriyor. Yalnız Türkiye İşçi Partisi toprağı olandan alıp Anayasa uyarınca toprağı olmayana toprak vereceğiz diyor. Yalnız TİP; emeğe göre gelir ve emeğe göre ücret ilkesini savunuyor. Patron, ağa, tefeci, komprador (yabancılara aracılık edip Türkiye’nin servetlerini ortaklaşa sömürenler) takımının partileri şehzade kavgası gibi iktidara geçme mücadelesi yapıyorlar. Ama TİP, emekçilerin iktidara gelip memleketi yönetmelerini sağlayacak bir eylemi sürdürüyor; sömürücü kapkaç düzenini kökünden değiştirip, insana saygılı, herkese toprak ve herkese iş veren bir mutlu düzeni getirmeye çalışıyor.

“Niçin TİP?

“DİSK, işçi sınıfının ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yücelmesi için öncelikle, Türkiye’nin her bakımdan bağımsız olmasını ve hızlı bir kalkınma yoluna girmesini zorunlu gördüğü için bunu gerçekleştirecek partinin Türkiye İşçi Partisi olduğunu tesbit etmiş, bu nedenle TİP’i destekleme kararı almıştır.

“Emekçi halkımız ve özellikle bilinçli, uyanmış kardeşlerimiz en yakınlarından başlayarak bütün tanıdıklarına yukarıda açıkladığımız gerçekleri anlatacak, emekçi halkımızı uyuracak, bilinçlendirecek ve TİP’e seve seve oy vermesini sağlayacaktır.

“DİSK, işçi sınıfının sömürüden kurtulması yolunda çalışan devrimci bir işçi konfederasyonu olarak tüm emekçileri bu seçimlerde Türkiye İşçi Partisi adaylarına oy vermeğe çağırır. Zafer, tam bağımsız, sosyalist Türkiye için çalışanların olacaktır.”

TİP’in genel seçimlerde yalnızca iki milletvekili çıkartması üzerine şu değerlendirme yapılmaktadır ¹³⁹:

“Son seçimlerin bu kadar sağa kayan bir parlamentoyu oluşturması ve solun milletvekili çıkarması açısından yenilgiye uğraması ne bizi demokratik düzene olan inancımızdan caydırmış, ne de sosyalizm için mücadele vermekten alıkoymuştur.”

1968 yılından başlayarak Türkiye’de sosyalist-komünist soldaki bölünmeler ön plana çıktı ve önem kazandı. Bu konuda DİSK’in değerlendirmesi aşağıda sunulmaktadır ¹⁴⁰.

“Parçalanın, Bölünen Sol İçinde DİSK’in Yeri:

¹³⁸ DİSK, a.g.k., 1970, S.88-91.

¹³⁹ DİSK, a.g.k., 1970, s.91.

¹⁴⁰ DİSK, a.g.k., 1970, s.94-101.

“Milli bakiye sistemi, seçim kanunundan çıkarıldıktan sonra Türkiye’nin biricik sosyalist partisi Türkiye İşçi Partisinde başgösteren ve dışa karşı ideolojik mücadele şeklinde sunulan tepedeki çatışma, sosyalizme inananları, Türkiye İşçi Partisi’ne güvenenleri, bu partiyi Türkiye’nin kurtuluşu için tek umut kapısı sayanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Elbette bu durum seçim sonuçlarını da etkilemiştir.

“Suçlama, karalama, küçük düşürme, örgütün başına geçmek için tüzüğe uysun uymasın yürütülen çabalar kamuoyunda pek olumsuz, sevimsiz bir didişme olarak değerlendirilmiştir. Türkiye İşçi Partisi’ni kuran, bu partiye inanarak saflarına katılan, başarısı için maddi, manevi bütün gücünü seferber eden bütün işçiler sol cephedeki dağınıklığın nedenlerini araştırmaya, doğru gözlemleri yapmağa, gerçeği tespitte önem vermektedirler. Bu nedenle yarınki çalışmaların yolunu, yön teminini iyi belirlemeye yardımcı olur inancıyla sol cephedeki tartışmalara ve çatışmalara biraz da olsa yer vermek isteriz.

“Görülen şudur:

“1) Bir gurup TİP’li, tüzüğün ve programın tıpa tıp uygulanmasından yanadır. Türkiye koşullarını gözetererek izlenen bir politikayı tanımlarken üstüne basa basa şunu savunmaktadır:

“Türkiye’de sosyalizm, işçilerin, köylülerin, emekçilerin bizzat iktidara gelerek kuracakları düzenin adıdır. Parti stratejisi; işçileri, köylüleri, tüm emekçileri demokratik yoldan iktidara getirmek, toprak reformu, dış ticaretin, bankacılığın, sigortacılığın millileştirilmesi, devlet eliyle sanayileşme gibi köklü dönüşümlerin bizzat emekçilerin eliyle yapılması ilkesine dayanır. TİP, gerek devlet dış politikası, gerekse parti politikası olarak tam bağımsızlığı savunmaktadır. Sosyalist hareket içinde de tam bağımsızlığı elden bırakmayacaktır.

“2) Bir grup, bu görüşlere karşı çıkmamakla beraber, bilimsel sosyalizmin genel kurallarını ileri sürerek, 1. fıkradaki görüşü savunanların genel politikalarını ‘sosyalizmden sapma’ olarak nitelendirmektedirler. 1. görüşte olanların parti içi uygulamalarını eleştirerek kişisel yönetimle suçladıkları lideri yererken işçi sınıfının öncülüğü konusundaki düşüncelerini de açığa vurmaktadırlar. Bunlara göre işçiler sosyalizmi bir bilim adamı kadar öğrendikten sonra o bilim adamına tercih edilebilir. İşçi sınıfı adına bir kadro yönetimi, bizzat işçilerin iktidara gelmesinden yararlıdır. Yani belirli bir aydın kadrosunun işbaşına gelmesi ve emekçiler adına yönetimi ellerinde bulundurması bu dönemde en kestirme iştir. Derinlemesine eğitimi öngörmektedirler. Bu da bir bakıma kapalı bir yönetici kadrosunu kendilerine bağlı kılmak ve onlar aracılığıyla emekçi kitlelerin yönetiminin dizginlerini ellerinde bulundurmadır.

“3) Milli Demokratik Devrimciler. Bunlar Türkiye’nin önündeki devrimin sosyalist devrim değil, demokratik devrim olduğunu savunmakta ve ‘sosyalist Türkiye’ diyenlere, sağcılardan daha çok çatmaktadır. Aralarında bir kaç defa bölünen bu guruptakilere göre emperyalizmden kurtulmak için önce tam bağımsızlıktan yana olanlarla bir geniş cephe kurmak zorunludur. Emperyalizmin işbirlikçileriyle, derebeylik kalıntısı toprak ağalarıyla mücadele etmek için bunlar dışındaki bütün sosyal sınıfların, milli burjuvazinin, bürokratların geniş cephede birleşmesini sağlamak gerekir. Bu ittifakı önleyici ileri şiarlar atmak, sosyalizmi savunmak, sosyalizme ihanet olur. Önümüzdeki aşama demokratik reformlar için yapılacak milli demokratik devrim aşamasıdır. Geniş cephede milli burjuvazi, asker-sivil aydın bürokrat kesim de yer alınca demokratik devrim aşaması kolayca gerçekleşir ve sonra sosyalizme geçiş dönemine adım atılır.

“Bu kanıda olanların üçe, dörde bölünmüş olmalarını dikkate alırsak aralarındaki anlaşmazlığın işçi sınıfının öncülüğü noktasında toplandığını ve Parti fikrinin ayrılıklarda etken olduğunu görürüz...

“4) Parlamento dışı muhalefet yoluyla etkin olma tezini savunanlar...

“İşte bu dört bölümde toplanan ilericiler, gençleriyle, yazarlarıyla, düşünürleriyle birbirlerine karşı o kadar amansız bir mücadele vermektedirler ki bunların, asıl karşılarına aldıkları emperyalizmle örgütsel mücadele yapmaları, ortak bir politika izlemeleri o kadar imkansızlaşmaktadır.

“Zaten Türkiye İşçi Partisi içindeki üç gurubun mücadelesi birbirlerini tasfiye etmek, bir tek görüşün TİP’e hakim olmasını sağlamaktır. Parti içinde a) Türkiye gerçeklerini değerlendirerek sosyalizmi gerçekleştirmek isteyenler, b) bilimsel sosyalizm adına bir kadronun işbaşına geçerek yukarıdan aşağıya bir yönetimi sürdürmek isteyenler, c) kendilerine son olarak proleter devrimci diyenlerin gençliğin öncülüğünde demokratik

devrim için mücadele vermek isteyenler karşısında elbette ki sendikacıların, yani işçi sınıfının en devrimcilerinin ekonomik, sosyal ve politik mücadelelerini yıllardır sürdürerek yönetici seçilmiş bilinçli işçilerin diyecekleri vardır, izleyeceği politika vardır...

“Bilindiği gibi, sosyalizm emekçilerin kurduğu bir düzendir, emekçilerin yönettiği bir düzendir, emekçilerin ideolojisidir; emekçilerin dünya görüşüdür, emekçilerin ekonomik teorileridir, emekçilerin ahlak anlayışlarıdır. Bu bakımlardan emekçiler adına asker-sivil-aydın kadronun ya da keskin sosyalistlerin bir entellektüel kadrosunun şu veya bu yolla iktidara gelmesi sosyalizmin kurulması demek değildir. Bir azınlığın emekçiler adına tahakkümüdür, yukarıdan aşağıya bir yeni baskı düzenidir. Biz, aşağıdan yukarı emekçi halkla beraber, onun şevkli çabasıyla sosyalizmi kurmak için işçi sınıfının bilime ve tarihsel öncülüğü etrafında tüm emekçilerin, emekten yana olan aydınların iktidarını için mücadele veriyoruz. Bu görüşlerin savunucuları olarak TİP içinde daima işçi sınıfının en bilinçlilerinin temsilcileri sıfatıyla parti yönetiminde söz ve karar sahibi olmakta devam edeceğiz. İşçi sınıfını bir kenara iten ve bir kadro yönetimi ile sosyalizm için çalışma yapıldığını söyleyen kişi ve gurupların başarıya ulaşamayacaklarını biliyoruz. Yine biliyoruz ki, sosyalist şiarlar atamadan işçi sınıfını bilinçlendirmek, kendi haklarına sahip çıkarmak mümkün değildir. Emperyalizmle ortaklık kuran kapitalistlere karşı yer yer mücadele veren, grev yapan, işgal yapan, yürüyüş yapan, protestoda bulunan, ücreti için, hakları için göğsünü kurşunlara siper edenler yalnız toprak reformu için ölmemişlerdir. Bunlar sosyalizmin kurulup sömürülenleri sömürüden kurtaracak düzen için canlarını vermişlerdir, jop yemişler, nezarete atılmışlar, hapishanede çile çekmişlerdir.

“İşçi sınıfının demokratik öncülüğü etrafında toplanacak öteki emekçi sınıf ve tabakalarla birlikte sosyalizmi kurmak için politik mücadele vermişlerdir. Sosyalist bir partiye üye oldukları için işten atıldıkları halde partilerinden istifa etmemişlerdir.

“Durum böyleyken, asıl sosyalizmin sahiplerine karşı düşmanca mücadele edip, emperyalizmle ortaklık kuranlarla işbirliği için can atanların samimiyetine inanacak kadar safdil değiliz. Bu nedenle TİP içinde işçi sınıfının temsilcileri olarak, zirvedeki çatışmanın zararlarını ve altında yatan nedenleri iyi bilerek diyoruz ki;

“Okuma olanakları ve yabancı dil bilme yetenekleri bu düzenin bozukluğu nedeniyle üniversite öğrenimi yapanlar kadar sosyalizmi öğrenme şartını ileri sürerek işçilerin parti organlarında yarım sayıya yer almalarına karşı gizli kapaklı girişilecek her mücadeleye karşı ağırlığımızı koyacak ve bu niyette olanları başarıya ulaştırmayacağız.

“Sosyalizm için mücadele ederken emperyalizme karşı da içiçe bir mücadele verdiğimizizi unutmadan, işçi sınıfının öncülüğünü burjuvaziye ve bürokrasiye kaptırmadan milli kurtuluş ve sosyalizme geçiş için bizimle beraber olanlara saflarımız açıktır. DİSK, kurulduğu günden beri bu doğrultuda işçi sınıfını bilinçlendirme mücadelesinde azımsanmayacak başarı elde etmiştir. Başarıları kalıcı ve sürekli olacaktır.”

1967-68 yıllarında DİSK'in bağımsız bir eylemi olmadı. DİSK, 8 Temmuz 1967 günü üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen Uyanış Mitingi'ne katıldı ¹⁴¹. Ayrıca, Amerikan 6. Filosunu protesto yürüyüşünde de gençlik kuruluşlarıyla birlikte hareket edildi ¹⁴². Amerikan 6. Filosunun İzmir'e gelişini protesto amacı ile, gençlik kuruluşları ile birlikte bir protesto mitingi düzenlendi ¹⁴³.

DİSK, 1975 yılına kadarki döneminde, devletten bağımsızdı, ancak devlete karşı bir tavır içinde de değildi. Nitekim, Kemal Türkler'in 15-16 Haziran olaylarıyla ilgili olarak 16 Haziran 1970 günü yaptığı açıklama ve 12 Mart 1971 müdahalesi karşısındaki tavır, bu anlayışın yansımasıdır. DİSK'in TİP'le ilişkisini sınırlı tutma konusunda gösterilen duyarlılık, TİP'in bu dönemdeki parlamenter demokrat tavrı (“güleryüzlü sosyalizm”) ve Sovyetler Birliği'nden özenle korunan bağımsızlığı, DİSK'in devlet tarafından bir tehdit olarak algılanmasını engelledi. 12 Mart döneminde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesinde TÖS hakkında dava açılmışken, DİSK hakkında benzer bir dava açılmadı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 27 Nisan 1971 günü TÖS'ün faaliyetini durdururken, DİSK'e dokunmadı.

¹⁴¹ Sülker, K., *Lastik-İş'in 25 Yılı*, Lastik-İş Yay., İstanbul, 1974 s.264

¹⁴² DİSK, a.g.k., 1968, s.58.

¹⁴³ DİSK, a.g.k., 1968, s.59.

DİSK, 1971-1974 döneminde devletle uyum içinde çalıştı. 1974 Kıbrıs Barış Harekati konusunda takınılan tavır, bu dönemdeki anlayışı yansıtmaktadır. DİSK, Kıbrıs olaylarıyla ilgili olarak yayımladığı bildiriye, bağlı sendikalara üye tüm işçileri devletin savaş fonuna asgari bir yevmiye ile katılmaya çağırırdı; bütün çalışanların günde bir saat fazla çalışarak devletin savaş fonuna katkıda bulunmasını önerdi; tüm uyuşmazlıkların anlaşma ile sonuçlandırılmasını istedi.

DİSK, 1975-1980 döneminde devlet tarafından ciddi bir tehlike olarak algılandı. DİSK ilk kez bu dönemde devletin temel düzenini değiştirmeye yönelik bir çizgi izledi ve bu doğrultuda çeşitli siyasal örgütlerle içiçe geçti; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1946 sonrasında yeniden biçimlendirilmiş temel politikalarının dışına çıktı.

DİSK'in hemen hemen tüm dönemlerde büyümesinde ana yol, yeni sendikaların DİSK'e katılmasıydı. Birçok sendika DİSK'e veya kendisini feshederek DİSK'e bağlı bir sendikaya katıldı. DİSK'in kuruluşundan kısa bir süre sonra, Turizm-İş, Kimya-İş, Bank-İş, Ege Bölgesi Mensucat İşçileri Sendikası, Gaziantep Tekstil İşçileri Sendikası, Serçip-İş ve Tahlis de DİSK'e üye oldu. 1973-1975 döneminde Devrimci Yapı-İş, Tümka-İş, Sosyal-İş, ASİS, Baysen, Devrimci Toprak-İş, Özgür Haber-İş, Tek-İş, Has-İş, Ziraat-İş, Çapa-İş, Petkim-İş, Tekstil, Yeni Haber-İş, Tek Bank-İş, Kapfer Genel-İş Sendikaları DİSK'e katıldı. 1975-1977 döneminde üye olan sendikalar da Aster-İş, Bank-Sen, Genel-İş, Ges-İş, İlerici Deri-İş, Nakliyat-İş, Tarım İşçileri Sendikası, Teknik-İş, Oleyis, Mab-İş, Çağdaş Maden-İş, Besin-İş, Gam-Sen ve Çağdaş Gıda-İş idi. 1978-1980 yıllarında ise Yeraltı Maden-İş, Limter-İş, Fındık-İş, Devrimci Yapı-İş (üyelikten düşmüştü), Sosyal-İş (üyelikten düşmüştü), Sine-Sen, TFİS ve Taper-İş DİSK'e katıldı ¹⁴⁴.

VI.4.10. 1975-1980 Döneminde DİSK İçinde Yaşanan Sorunlar ve DİSK'in Siyasal Tavrı

Türkiye sosyalist-komünist hareketi 1919-1925 döneminde İstanbul işçileri arasında belirli bir etki ve güce sahipti. Ancak, 1925 yılındaki TKP tevkifatı ve sendikalara yönelik operasyon sonrasında bu etki silindi. 1946 Haziran-Aralık döneminin etkisi de sınırlı kaldı.

Türkiye sosyalist-komünist hareketi 1975-1980 döneminde önemli bir kitleselleşme yaşadı ve sendikalarda gücünü artırma ve etkisini kurma mücadelesine girdi. Çeşitli sosyalist-komünist gruplar DİSK dışında ve doğrudan siyasal hareketin denetiminde küçük sendikalar oluşturdu ¹⁴⁵. Ancak, esas mücadele DİSK içinde gerçekleşti. 1967-1971 döneminde TİP ile ilişkilerde dirsek temasının ötesine geçmeyen DİSK, 1975-1980 döneminde siyasal sendikacılık içinde sosyalist-komünist parti ve hareketlerin kavga arenasına dönüştü.

DİSK'in tarihinde birçok açıdan dönüm noktası, 21-24 Mayıs 1975 günleri toplanan 5. Genel Kuruludur.

DİSK, 1967-1971 döneminde TİP'i destekledi; ama bu destek son derece sınırlı kaldı. DİSK Yönetim Kurulu, 19 Eylül 1969 günü yaptığı toplantısında, 12 Ekim 1969 seçimlerinde TİP'i destekleme kararı aldı. Karar şöyleydi:

“DİSK, işçi sınıfının sömürden kurtulması yolunda çalışan devrimci bir işçi konfederasyonu olarak, tüm emekçileri bu seçimlerde Türkiye İşçi Partisi adaylarına oy vermeye çağırır. Zafer, tam bağımsız sosyalist Türkiye için çalışanların olacaktır.”

¹⁴⁴ Koç, C., **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu**, Ankara, 1982, 69 s. (Çoğaltma)

¹⁴⁵ Bu sendikalar konusunda bir araştırma yapılmamıştır. 1983 yılında Çalışma Bakanlığı arşivinde çalışırken, DİSK'in dosyasında, İstanbul İli Emniyet ve Merkez Komutanlığı'nın İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne 10.10.1980 gün ve 57485 sayılı yazısının suretini çıkarmıştım. Bu yazı, yapılacak araştırmalar için ipuçları verecektir:

“Bağımsız çalışan Otomobil-İş, Devrimci Bank-Sen, Bağımsız Maden-İş, Devrimci Maden-İş, Bank-İş, İlerici Maden-İş, İlerici Yapı-İş, Tüm Has-İş, Tüm Maden-İş, Türk Maden-İş, Metal-Sen, Tüm Metal-İş, İlerici Tekstil, Devrimci Demir-İş, Devrimci Kimya-İş, Töbgis, Devrimci Metal-İş, Devrimci Metal-Sen, İplik-İş, Kimsan-İş, Birleşik Maden-İş, Çağdaş Maden-İş, Çağdaş Tekstil-İş, Çağdaş Lastik-İş sendikalarının ilimizdeki merkez ve şubeleri Sıkıyönetim güvenlik kuvvetlerince kapıları mühürlemek suretiyle faaliyetten men edilmiş, evrak ve mallarına el konulmuş, yöneticileri güvence altına alınmaya başlanmıştır.”

DİSK yöneticileri TİP'in DİSK'i herhangi bir biçimde kullanmasına izin vermediler. Sadun Aren, **TİP Olayı (1961-1971)** isimli kitabında bu ilişkiyi şöyle anlatmaktadır ¹⁴⁶:

“DİSK ve bağlı sendikalar yöneticileri, TİP'in görüşlerinin -ki bunlar aynı zamanda kendi görüşleridir de- tabandaki işçiler arasında yayılmasına hiçbir kolaylık göstermemişlerdir. Öyle ki, TİP'e yakınlıkları bakımından DİSK'li işçilerle TÜRK-İŞ'e bağlı işçiler arasında hemen hiçbir fark yoktur. Bunun nedeni, DİSK'li yöneticilerin de, diğer sendikacılar gibi, konumlarını güvence altına almak amacıyla üyesi işçileri özellikle sosyalist siyasal akımların dışında tutmak kaygısı içinde olmalarıdır. Bu kaygıyı anlamak ve hak vermek gerekir. Çünkü sosyalist siyasal düşüncenin sendikal yönetime yansıtılması, DİSK'in birliğini bozar, onun dağılmasına neden olabilir.”

DİSK, 1973 seçimlerinde CHP'yi destekledi. Ancak bu destek, açıklamaların fazla ötesine gitmedi. DİSK Yönetim Kurulu'nun 8 ve 12 Eylül 1973 günleri yaptığı toplantılarında alınan karar şöyleydi:

“DİSK, 1973 genel seçimlerinde anayasal özgürlükleri ve demokratik hakları ve uygarlıkçı bir anlayışı savunan tek parti durumunda olduğu için işçileri, köylüleri, esnafı, memurları ve tüm dargelirli vatandaşı CHP'ye oy vermeye çağırır.”

DİSK, 9 Aralık 1973 günü yapılan mahalli seçimlerde de CHP'nin desteklenmesi için bir çağrı yaptı.

1974 yılında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) ve 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulurken, DİSK yöneticileri, bu partilerle hiçbir ilişkilerinin ve bağlarının olmadığını açıkladılar.

21-24 Mayıs 1975 günleri toplanan 5. Genel Kuruldan sonra ise tümüyle farklı bir durum söz konusudur.

Maden-İş'teki yönetim değişikliğinin ardından DİSK'te 5. Genel Kurulda bir yönetim değişikliği yaşandı ¹⁴⁷. İbrahim Güzelce DİSK Genel Sekreteri oldu.

Kısa bir süre sonra, DİSK Genel Kurulunda kabul edilmemiş, hatta hiç tartışılmamış ve siyasal bir tercihin ifadesi olan bazı sloganlar (örneğin, “toplumsal ilerleme”) DİSK yayınlarında kullanılmaya başlandı. Ayrıca, DİSK yönetiminin çeşitli sendikalara karşı olumsuz tavrı gelişti. Örneğin, TİP'lilerin yönetiminde bulunduğu Petrolkimya-İş Sendikası, Petkim-İş ile birleştirilirken TİP'liler eritildi. Yine TİP'lilerin yönetiminde olduğu Sosyal-İş Sendikası'nın üyeliği düşürüldü. Devrimci Yol çizgisine yakınlığı ileri sürülen Yeraltı Maden-İş Sendikası, uzun süre DİSK üyeliğine kabul edilmedi. Yeraltı Maden-İş üyelik için 2.8.1976 günü başvurdu. Üyeliğe ancak Abdullah Baştürk döneminde, 14.2.1978 günü kabul edildi.

DİSK'in bazı bölge temsilcileri, DİSK'e üye sendikalara karşı, kendi siyasal çizgilerindeki kişilerle alternatif sendikalar kurdular (İzmir'de ASİS'e karşı 12.1.1976 günü Ağaç-Sen'in ve Keramik-İş'e karşı 23.8.1976 günü Beton-Sen'in kurulması).

DİSK yönetimi, yetkili organlarının kararı olmaksızın, TKP'nin Ulusal Demokratik Cephe politikasını benimsedi ve savunmaya başladı. DİSK yönetimi, sosyalist-komünist hareketler veya örgütlenmeler arasındaki kavgada açıkça taraf oldu. Bu arada bazı sendikalarda da siyasal yapılarla içiçe geçme iddiaları yoğunlaştı. Örneğin, Maden-İş'te, tüzükte yer alan gençlik ve kadın kolları çalıştırılmazken, İlerici Gençler Derneği ve İlerici Kadınlar Derneği'nin bu Sendikada yoğun bir çabası başladı.

¹⁴⁶ Aren, S., **TİP Olayı, 1961-1971**, Cem Yay., İstanbul, 1993, s.111-112.

¹⁴⁷ DİSK'in 5. Genel Kurulu sırasında DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası'nda toplu sözleşme uzmanı olarak çalışıyordum. Genel Kurul öncesinde DİSK Uluslararası İlişkiler Müdürü Sina Pamukçu beni arayarak, Genel Kurul sırasında yabancı konuklardan sorumlu olmamı istedi. Kabul ettim. Genel Kurul sürecince yabancı konuklara eşlik ettim; onlarla çeşitli konuları görüşme olanağım oldu. Delegasyon içinde Sovyetler Birliği sendikalarından iki veya üç kişi vardı. Delegasyon başkanı yaşlıca bir beydi. Genel Kurulda seçimler yapıldı. Seçimlerde bir tarafta TİP'li ve TSİP'liler, diğer tarafta da CHP'liler var gibi gözüküyordu. CHP'li olarak bilinen ekip kazandı. Üzül müştüm. Sovyet delegasyonunun başkanı, “üzülme, bazen olaylar görüldüğünden farklı gelişir,” dedi. Olaylar gerçekten Genel Kurul günleri görüldüğünden çok farklı gelişti. Sanıyorum, yaşlı Sovyet sendikacısı gerçekte ne olduğunu bizden iyi biliyordu.

DİSK'in ve bazı sendikaların olanakları, TKP çizgisinde yayın yapan Politika Gazetesi'nin satın alınmasında ve yayımlanmasında harcandı. Sendikaların içinde de anti-demokratik uygulamalar, tasfiyecilik ve bölünmeci eğilimler yaygınlaştı.

TKP çizgisinin DİSK yönetiminde politikaları belirlediği dönemde DİSK seçimlerde CHP'yi destekledi. 12 Ekim 1975 günü yapılan ara seçimler öncesinde, DİSK Yönetim Kurulu "ileri demokratik bir düzenin önkoşulu olarak CHP'yi destekleme" kararı aldı (2 Ekim 1975). DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi, 21-22 Şubat 1977 günleri yaptığı toplantısında da, 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde CHP'nin desteklenmesi kararını yineledi. İlgili karar şöyleydi:

"Bugün ülkemizde iktidara en güçlü aday durumunda bulunan tek ilerici ve demokrasiden yana örgüt olan CHP'yi 1977 genel seçimlerinde DİSK'in V. Genel Kurulu 33 no.lu kararı doğrultusunda ve ileri ve demokratik bir düzenin kurulmasının ön şartı olarak desteklemeyi; tüm demokratik kitle örgütleri ile demokrasiden yana olan tüm siyasi partileri de aynı doğrultuda davranmaya çağırması; DİSK'e bağlı tüm sendikaların Yürütme Kurulları, Yönetim Kurulları ve DİSK organlarının seçimlerden önce muhtemel faşist saldırılara karşı seçim sandıklarına sahip çıkmak üzere DİSK görevlilerini saptamak amacıyla ayrı ayrı toplanmasına ve saptanan görevlilerin bu konuda bilgilendirilmelerine karar vermiştir."

DİSK Yönetim Kurulu, 30 Haziran - 2 Temmuz 1977 günleri yaptığı toplantısında, "goşist" ve "maocu" unsurların tecrit edilmesi kararını aldı.

Genel kurullarda açıkça tartışılmadan ve onaylanmadan siyasal hareketlerle (özellikle, gizli örgütlenmelerle) içiçe geçme, DİSK'in iç yapısında çeşitli sorunlar yaratırken, ona büyük bir dinamizm ve ataklık da kazandı. Siyasal perspektifle hareket eden sendikal kadrolar, sendikacılık hareketinin bazı eksikliklerinin giderilmesine ve hatalarının düzeltilmesine önemli katkılarda bulundu; sendikacılığa bir coşku ve özveri ruhu kattı. 1 Mayıs çok uzun bir aradan sonra ilk kez 1976 yılında Taksim'de yüzbinlerce insanın katılımıyla kutlandı. 16-19 Eylül 1976 DGM direnişi yapıldı. Ülkenin birçok bölgesinde büyük ve önemli mitingler gerçekleştirildi. Ancak bu döneme bir bütün olarak bakıldığında, sendikaları siyasal partilerin kitlelerle bağlantı kayışı olarak gören ve kullanan anlayışların, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine de, söz konusu siyasal harekete de zarar verdiği söylenebilir. DİSK'te bu dönemde uygulanan bu politikalar diğer sendikalarda da anti-demokratik ve tasfiyeci uygulamaları ve bölünmeleri gündeme getirdi. 1980 yılı geldiğinde, çeşitli sol grup, hareket veya partilerin çoğunun kendi küçük sendikaları vardı.

1977 yılında DİSK Yürütme Kurulu'nun TKP'nin çizgisinde Ulusal Demokratik Cephe çağırısı yapması üzerine, bölünme oldu. DİSK Yürütme Kurulu içinde Kemal Türkler, Mehmet Karaca ve Fehmi Işıklar, UDC çizgisini savundu. Mehmet Kılınç, Rıza Güven, Celal Küçük ve Kemal Nebioğlu ise bu çizgiye karşı çıktı. DİSK Yönetim Kurulu içinde de UDC'yi savunan çizgi azınlıkta kaldı. DİSK bir ara iki başlı gibiydi. Bu sorunlar, 1977 yılı Aralık ayında yapılan 6. Genel Kurulda Abdullah Baştürk ekibinin yönetime gelmesiyle farklı bir biçim kazandı. İşin ilginç yanı, ilk ayrışmada Kemal Türkler'in yanında yer alan Fehmi Işıklar'ın Genel Kurulda Abdullah Baştürk'ün genel sekreterliğine seçilmesiydi.

Yeni yönetim döneminde bu kez, yöneticileri TKP'ye yakın olduğu ileri sürülen Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen sıkıntılı günler yaşadı. Bu sendikalar, DİSK Onur Kurulu tarafından "DİSK'in belirlediği sloganlar dışında slogan attıkları" türü ve benzeri gerekçelerle 15.3.1979 tarihinde 1 yıl süreyle geçici ihraçla cezalandırıldı. Farklı bir siyasal hareketin denetiminde olduğu ileri sürülen Yeraltı Maden-İş ise yine sudan gerekçelerle 4 ay geçici ihraç cezası aldı. Ayrıca, Kemal Türkler, Bahtiyar Erkul, Şinasi Kaya gibi Maden-İş'e ve DİSK'e büyük katkıları bulunmuş kişilerin de aralarında bulunduğu 13 kişi bir yıl süreyle geçici olarak, aralarında 1997-1998 yıllarında DİSK'in genel sekreterliğini yapan Kemal Daysal ve Murat Tokmak'ın da bulunduğu 5 kişi ise kesin olarak ihraç edildi.

Yeni dönemde DİSK yönetiminin genel politikası, CHP'yi fazla karşıya almadan, sol içinde TKP dışındaki örgüt ve hareketlerin önemli bir bölümüyle iyi ilişkiler kurmaktı. DİSK, örneğin, 14 Ekim 1979 günü yapılan ara seçimler öncesinde yaptığı açıklamada bu karmaşık çizgisini şöyle ifade ediyordu:

“1. Tabanının (gövdesinin) ilerici, demokrat unsurlardan oluşması nedeniyle, faşizme karşı mücadelede önemli görevler yapabilecek olan CHP'ye oy verilerek desteklenmesini, 2. İşçi sınıfımızı, emekçi halkımızı kucaklayan siyasal örgütlenmenin henüz var olmadığını bilincinde olarak, sosyalist, ilerici, tüm partilerin adaylarına da oy verilerek güç katılmasının faşizmle mücadele ilkesine ters düşmeyeceğini...”

DİSK Yürütme Kurulu 1979 yılı Kasım ayında yetkili hiçbir organın kararı olmaksızın bir parti kurma çabasına girdi. Ancak karşılaşılan sert tepkiler nedeniyle bu girişimden hemen vazgeçildi ¹⁴⁸.

1975-1980 döneminde DİSK ve bağlı sendikaların bir bölümü, genel kurullarda açıkça görüşülmeden ve onaylanmadan, anti-demokratik bir biçimde siyasal parti yönlendirmesinin olumsuz etkilerini yaşadı. Bu uygulamalar başka sendikal örgütlere de yayıldı. Böylece, siyasal bölünmeler sendikal alana yansyarak işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini böldü ve zayıflattı. Ancak bu etki DİSK'in sendikal çalışmalarının politize olmasını, büyük bir özveri ve coşkuyla sürdürülmesini de sağladı.

VI.4.11. “Sınıf ve Kitle Sendikacılığı”

DİSK, 1967 yılında kurulurken, kendisini TÜRK-İŞ'ten ayırmak amacıyla, “devrimci” sıfatını almıştı. Ancak bu sıfat, özellikle sosyalist-komünist sol'un 1970 yılında sisteme karşı silahlı eyleme geçmesi sonrasında farklı bir içerik kazandı. 1975-77 dönemi, sosyalist-komünist sol içinde, “devrimci sendikacılık” - “sınıf ve kitle sendikacılığı” tartışmaları oldu. Bu yıllarda “devrimci sendikacılık” kavramı ile genellikle anlaşılan, sosyalist-komünist bir siyasal hareketin siyasal programı, stratejisi ve taktiklerine göre yönlendirilen ve hatta yönetilen sendikacılıktı. Bu yıllarda “sınıf ve kitle sendikacılığı” kavramını ise önce TKP'liler gündeme getirdi. Bu kavram, içeriği yeterince tartışılmadan ve kavranmadan, 1990'lı yıllarda sosyalist-komünist sol'un büyük bir bölümü tarafından benimsendi.

DİSK'in 5. Genel Kurulu 21-24 Mayıs 1975 tarihlerinde toplandı. Genel kurulda alınan kararlarda da “sınıf ve kitle sendikacılığı” kavramı geçmiyordu. Ancak, 1974 Kasım'ından beri ara verilmiş olan DİSK Dergisi'nin yeniden çıkarılan ilk sayısında (Ekim 1975) “Devrimci Sendikacılık: Sınıf ve Kitle Sendikacılığı” başlıklı bir yazı yayımlandı. “Devrimci sendikacılık”tan DİSK'i kuranların anladıkları ile, bu yazıda anlatılanlar birbirinden çok farklıydı. “Sınıf ve kitle sendikacılığı” kavramı ve anlayışı, DİSK Tüzüğünde ve kararlarında yer almadan DİSK'in politikası olarak DİSK Dergisi'nde böylece sunuldu.

DİSK'in, bazı önemli yönetim karışıklıklarından sonra 1977 yılı Aralık ayında toplanan 6. Genel Kurulu'nda alınan kararlar arasında da “sınıf ve kitle sendikacılığı” konusunda bir karar yer almıyordu. Yalnızca 6 no.lu kararda, “sınıf sendikacılığının temel ilkesinden biri sendika demokrasisinin en geniş ölçüde uygulanmasıdır” deniliyordu.

DİSK'te Aralık 1977 Genel Kurulunda yönetime seçilen Abdullah Baştürk ve arkadaşları da, ideolojik olarak çok farklı çizgideki eski yönetimin Türkiye'ye getirdiği bu kavrama sahip çıktılar. 1-4 Ağustos 1978 günü Ören'de DİSK ve üye sendikaların yöneticilerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda görüşülen metin daha sonra DİSK Yönetim Kurulu tarafından 13-15 Şubat 1979 tarihinde kabul edildi. Daha sonra “Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri” olarak yayımlanan bu çalışma, bu kavram üzerine kurulmuştu. DİSK, “sınıf ve kitle sendikacılığını egemen kılmak” amacıyla tek tip demokratik tüzüğü hazırladı. Tüzükte, DİSK üyesi sendikaların, “sosyalist bir düzenin hayata geçirilmesine ilişkin çalışmalarda bulunmayı ilke sayacağı” belirtiliyordu.

Sınıf sendikacılığı kavramı tartışılırken öncelikle sınıf bilinci kavramı doğru anlaşılmalıdır. Sınıf bilinci, sosyalist olmak değildir. İşçilik bilincine sahip bir işçi, sorunlarının sorumlusu olarak yalnızca kendi patronunu görür. Sınıf bilincine sahip bir işçi, sorunlarının sorumlusu olarak sermayedar sınıfı görür. Sosyalist, komünist veya anarşist bilince sahip bir işçi ise

¹⁴⁸ Koç, Y., “DİSK'in Siyasal Parti Kurma Girişimi,” a.g.k., 2000, s.189-196.

sorunlarının sorumlusu olarak kapitalizmi görür. Sınıf bilinçli bir işçinin sosyalist veya komünist veya anarşist olması gerekmez.

Sınıf sendikacılığını kavramada, onun ne olduğunu anlatmaktan çok, onun ne olmadığını anlatmak belki daha kolaydır.

Meslek veya işyeri sendikacılığını temel alan bir anlayış, sınıf sendikacılığını reddeder. Bu anlayışta, aynı meslekten veya aynı işyerinde çalışan ücretlilerin çıkarlarının korunması önceliklidir. Meslek veya işyeri sendikacılığında sınıfın bütününün çıkarları genellikle ikinci plandadır. Ancak, kuruluştaki meslek ve işyeri sendikacılığı olarak başlayan bir anlayış, zaman içinde federasyon veya bölge birlikleri aracılığıyla yeniden örgütlenebilir ve sendikal faaliyetin ağırlığı bu üst örgütlere kaydırılarak sınıfın geniş kesimlerinin çıkarlarını temel alan bir mücadele de sürdürülebilir.

Belirli bir etnik kökenden veya mezhepten olanların birliğine dayalı bir anlayış, sınıf sendikacılığını reddeder. Sınıf sendikacılığında, sınıf kardeşliği, siyasal görüş kardeşliğinin, etnik köken kardeşliğinin ve din-mezhep kardeşliğinin çok daha önündedir, insanların ve örgütlerin davranışlarında belirleyicidir. Sınıf kimliğini değil de, etnik köken kimliğini ön planda tutan bir siyasal hareketin denetimindeki bir sendikanın sınıf sendikacılığını savunduğunu ileri sürmesi son derece büyük bir çelişkidir.

Sınıf sendikacılığının sendikal mücadelede kullanılan araçlar ve yöntemlerle de fazla ilgisi yoktur. Meslek veya işyeri sendikacılığını veya işçi sınıfının bir kesiminin örgütlendiği işçi aristokrasi sendikacılığını savunup, bu anlayış çerçevesinde çok militan bir mücadeleyi verenler olmuştur. Buna karşılık, sınıfın bütününü veya geniş kesimlerini harekete geçirebilen ve militan ve sert eylemlere başvurmadan sonuç alabilen bir sınıf sendikacılığı da mümkündür.

Yalnızca kendi üyelerinin sorunlarıyla ilgilenen bir anlayış, sınıf sendikacılığıyla bağdaşmaz. Sendika, doğrudan temsil ettiği üyelerin yanı sıra, sınıfın bütününün sorunlarıyla ilgilendikçe sınıf kimliğini geliştirir. Doğrudan temsil ettiği üyelerin sorunlarının çözümü de zaten sınıfın bütününün sorunlarının çözümü için çaba göstermekten geçmektedir. Demokratikleşmeden, asgari ücretin artırılmasına kadar birçok talep bu niteliktedir.

Anti-demokratik sendikal uygulamalar sınıf sendikacılığıyla bağdaşmaz. Anti-demokratikliğin bir boyutu, organların seçiminde ve denetlenmesindeki yanlış davranışlardır. Anti-demokratikliğin diğer boyutu ise, belirli siyasal hareketlerin veya partilerin, sendikaların yetkili organlarında açıkça tartışılmadan ve karara bağlanmadan, çeşitli oyunlarla, sendikaları dışarıdan yönetmeye veya yönlendirmeye çalışmasıdır. Örneğin, sendikaları bir siyasal partinin kitlelerle ilişkisindeki bağlantı kayışı olarak gören anlayış veya sendikalar ile siyasal partiler arasında bir astlık ve üstlük anlayışını kabul eden yaklaşımlar, sınıf sendikacılığıyla bağdaşmaz. Belirli bir siyasal partiyle çeşitli düzeylerde ve biçimlerde ilişki içinde olunabilir. Ancak buradaki önkoşul, bu ilişkinin sendikaların yetkili organlarında açıkça tartışılması ve karara bağlanmasıdır.

VI.4.12. 12 Eylül 1980 Öncesinde TÜRK-İŞ - DİSK İlişkileri

Bu yıllarda TÜRK-İŞ'in ve DİSK'in yönetiminde bulunan sendikacılar, bir dönem aynı saflarda mücadele etmiş eski arkadaşlardı. Ancak, TÜRK-İŞ'in geleneksel sendikal çizgisi ve DİSK'te genel kurullarda açıkça tartışılmadan etkili kılınan siyasal ilişkiler, iki örgüt arasında sürekli ve kalıcı bir işbirliğini engelliyordu. Tabandaki işçiler arasında da işbirliği eğilimi güçlü değildi. İçinde bulunulan koşullar, mevcut hakların korunması için bir işbirliğinin zorunlu ve kaçınılmaz olduğunun kavranmasına yol açmamıştı. Bu durum, işçi sınıfının farklı kesimlerinin o günkü koşullarda kısa dönemdeki çıkarlarının farklılaşmasının ve uzun dönemli çıkar bütünlüğünün önüne çıkmasının da yansımasıydı. Bu dönemde ara sıra görüşmeler yapıldıysa da, ortak bir emek cephesi veya çalışanlar cephesi oluşturulmadı. Ancak iki konfederasyona üye olan ve yönetimlerinde benzer siyasal görüşlerin hakim olduğu sendikalar arasında işbirlikleri yapıldı. Örneğin, DİSK üyesi Hür Cam-İş ile TÜRK-İŞ üyesi Kristal-İş 22.11.1979 günü imzaladıkları protokolle güç ve eylem birliği yapmayı kararlaştırdılar. TÜRK-İŞ üyesi Tez Büro-İş ile DİSK üyesi Sosyal-İş ve Bank-Sen yöneticileri,

27.12.1979 günü ortak bir basın toplantısı düzenleyerek, güç ve eylem birliği içine girme ve bu amaçla ortak bir koordinasyon komitesi kurma kararlarını açıkladılar ¹⁴⁹.

VI.4.13. MİSK'in Kuruluşu ve Siyasal Tavrı ¹⁵⁰

MİSK, 15-16 Haziran 1970 olaylarından kısa bir süre sonra, 23 Haziran 1970 tarihinde MİLLİ-İŞ MİSK Konfederasyonu adıyla kuruldu. Ancak, MİSK'in faaliyetinin yoğunlaşması 1975 yılında Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulması sonrasında gerçekleşti. MİSK, MHP'nin görüşlerini benimsiyordu. MİSK'in temel belgelerinde, Dokuz Işık Doktrini savunuluyordu. MİSK, 1977 genel seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'ni destekledi. Konfederasyon, Mussolini'nin faşist yönetiminde uygulanan tek ve mecburi sendikacılık anlayışını savunuyordu. MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi'nde 17 Temmuz 1979 günü bomba yapılırken bombalar patladı. MİSK ve bağlı sendikalar ve yöneticileri, çeşitli illerde silahlı saldırılara da maruz kaldı. 12 Eylül 1980 tarihinde MİSK'in temsil ettiği işçi sayısı yalnızca 22 bindi.

VI.4.14. HAK-İŞ'in Kuruluşu ve Siyasal Tavrı ¹⁵¹

Milli Selamet Partisi 1976 yılında Milliyetçi Cephe Hükümetinin ortağıydı. Çalışma Bakanı ve MSP'li Ahmet Tefvik Paksu, 1976 yılı Ağustos ayı başlarında yaptığı bir açıklamada, "Milli Selamet zihniyetindeki işçi sendikalarını bünyesinde barındıran bir konfederasyon kurulması için ön çalışmaların başladığını" belirtti ve şunları söyledi:

"Gelecekte Türkiye'nin bütün müesseseleri Milli Selamet zihniyetinde işçi isteyeceklerdir. Eğer işveren fabrika ve işyerlerinde randıman istiyorsa, işçisinde bu niteliği arayacaktır. Ayrıca Milli Selamet zihniyetine sahip işçi bugün rızkını başka bir konfederasyondan aramak zorunda kalmayacaktır. Kendi konfederasyonumuzu kurarak, haklarımızı müdafaa edeceğiz."

HAK-İŞ'in ilk tüzüğünde, laiklik, cumhuriyet ve demokrasi kavramları yer almıyordu.

HAK-İŞ'in Kuruluş Beyannamesinde, "HAK-İŞ işçi ve işverenin hakkını hak terazisinde tartacak, korkmadan, yılmadan haklı olana hakkını teslim edecektir," deniliyordu.

HAK-İŞ Genel Sekreteri Mustafa Taşçı 1977 yılında yaptığı açıklamada Konfederasyonu şöyle tanıyordu:

"İslami anlayışta emek kutsaldır. Sömürü yoktur, sömürene ve sömürücüye islamcı anlayışta hayat hakkı tanınmaz. Bu anlayışı benimseyen ve dünya görüşünü kamuoyuna ilk takdim eden sendikal kuruluş Hak-İş Konfederasyonudur."

VI.4.15. Sosyal Demokrat-İş

Türkiye Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Sosyal Demokrat-İş) 22 Eylül 1978 tarihinde Türkiye Oto-Metal-İş, Türkiye Özgür Yapı-İş, İdeal Lastik-İş, Perkim-İş ve Demir-İş Sendikaları tarafından İstanbul'da kuruldu. Kurucu genel başkanlığa, bu sendikaların hiçbirinin genel başkanı olmayan Feridun Şakir Öğünç getirildi. Sosyal Demokrat-İş Feridun Şakir Öğünç'ün yönlendiriciliği ve önderliğinde oluştu. Konfederasyon demokratik sosyalist bir çizgiyi savunuyordu ve TÜRK-İŞ içinde 1970-1971 yıllarında ortaya çıkan 4'ler ve 12'ler hareketinin devamı olma iddiasındaydı. 1979 yılı içinde genel başkanlığa Ziya Hepbir getirildi. 12 Eylül 1980 tarihinde Sosyal Demokrat-İş'in üyeleri Türkiye Oto-Metal-İş, Özgür Yapı-İş, Perkim-İş, Demir-İş, Özgür Besin-İş, Ekmek-İş ve Maden-Sen idi. Ancak

¹⁴⁹ Koç, Y., "12 Eylül 1980 Öncesinde TÜRK-İŞ - DİSK İşbirliği," a.g.k., 1996, s. 348-370.

¹⁵⁰ Koç, Y., "MİSK," a.g.k., 2000, s. 197-217.

¹⁵¹ Koç, Y., **Şeriatçılar, İşçi Hakları ve HAK-İŞ**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 184 s.

Sosyal Demokrat-İş arzuladığı ve hedeflediği konuma gelemedi. 12 Eylül sonrasında da bir faaliyeti olmadı.

VI.4.16. Türk Ülke-İş ¹⁵²

Türk Ülke-İş (Türkiye Milliyetçi, Adaletçi, Emekçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 23 Temmuz 1976 tarihinde 15 sendika tarafından kuruldu. Genel Başkanlık görevini Bayram Sökmen üstlendi. Kurucu 15 sendikanın kurucuları arasında, 5 kişi 2 sendikanın, 4 kişi 3 sendikanın, 5 kişi 4 sendikanın, 2 kişi 6 sendikanın ve 1 kişi de 7 sendikanın aynı anda kurucusuydu. 1977 yılında iki sendika daha Türk Ülke-İş'e katıldı. Türk Ülke-İş 1979 yılında Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği yazıda 355 bin üyeye sahip olduğunu bildirmekle birlikte, gerçekte hemen hemen hiç üyesi yoktu. Yayımlanan bazı belgelere göre, Konfederasyon'a bağlı sendikalar, işçilerin haberi olmadan ve işverenlerin istedikleri biçimde toplu iş sözleşmeleri imzalayarak, işyerinde başka bir sendikanın örgütlenmesini önlüyorlar ve alınan bazı paraları kendi hesaplarına geçiriyorlardı. 12 Eylül sonrasında Konfederasyon Genel Başkanı Bayram Sökmen, hem MHP çizgisindeki Esir Türkleri Kurtarma Ordusu'na ve hem de PKK'lılara yardım ettiği iddiasıyla tutuklandı. Ancak bu konudaki iddialar yargı sürecinde kanıtlanamadı. Ayrıca, yolsuzluk yapıldığı iddia edildi. Türk Ülke-İş 12 Eylül sonrasında faaliyetine son verdi.

VI.4.17. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Sendikalarla İlişkileri

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 13 Şubat 1961 tarihinde, 1961 genel seçimlerine katılabilmek için parti kurulmasına izin verilen son günde, 12 sendikacı tarafından kuruldu. TÜRK-İŞ'e bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde etkili olan sendikacıların bir bölümü, herhangi bir yetkili organ kararı olmaksızın ve bir parti programı bulunmaksızın, mevcut parti boşluğundan yararlanmak amacıyla bir siyasal parti oluşturdular. TİP'in kurucuları: İbrahim Denizcier, Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, Adnan Arkin (Kemal Türkler'in şöförü), Hüseyin Uslubaş, İbrahim Güzelce, Saffet Göksuzoğlu, Ahmet Muşlu, Salih Özkarabay, Avni Erakalın, Rıza Kuas, Şaban Yıldız idi. Avni Erakalın, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksuzoğlu, Ahmet Muşlu ve İbrahim Denizcier bir süre sonra TİP'ten ayrıldılar.

Parti kurulmadan önce İstanbul'da toplantılar yapıldı. Ancak Şubat 1961 başında TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Halil Tunç'un bir açıklamasında, TÜRK-İŞ'in kurulacak partiyle bir bağının olmadığı belirtildi. Nuri Beşer ve Seyfi Demirsoy da, kuruculuk önerisini kabul etmediler. Ancak, buna karşın, TİP'in tüzüğüne, örgütün feshi halinde malların TÜRK-İŞ'e devredileceği hükmü kondu.

TİP, işçilerin büyük bir bölümünün Demokrat Parti'yi desteklediği koşullarda, programsız ve işçilerden ve aydınlardan kopuk bir sendikacılar partisi olarak doğdu. TİP'in programı, kuruluşundan yaklaşık 6 ay sonra, iki aydın tarafından hazırlandı ¹⁵³. Program, güncel siyasal, toplumsal ve demokratik taleplerin bir bölümünün özeti biçimindeydi.

TİP başarılı olamayınca ve bu arada Çalışanlar Partisi girişimi önem kazanınca, TİP yönetimindeki sendikacılar aydınlarla ilişkileri geliştirmeye ve, parti tüzüğüne kuruculara verdiği yetkilere dayanarak, aydınlardan bir genel başkan belirlemeye çalıştılar.

TİP'in genel başkanlığı önerilmesi düşünülen ve tartışılan kişiler şunlardı: Prof. Z.F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr.Ekmele, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa.

Sonunda Mehmet Ali Aybar üzerinde anlaşma sağlandı ve TİP, 9 Şubat 1962 günü Aybar'a teslim edildi. TİP, bu tarihten sonra, sendikacılar partisi olmaktan çıkarak, sosyalist

¹⁵² Koç, Y., "Türk Ülke-İş Konfederasyonu," a.g.k., 1992, s. 309-313.

¹⁵³ Mihri Belli, TİP Programı taslağının kendisi tarafından hazırlandığını, Olcayto İlter'le birlikte gözden geçirdiklerini yazıyor. Belli, M., **İnsanlar Tanıdım, Mihri Belli'nin Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.456.

bir partiye dönüştü. Sadun Aren'in belirttiği gibi, "12 işçi-sindikacının kurmuş oldukları TİP'in, Aybar'ın genel başkan yapılmasından sonraki TİP'le hiçbir ilgisi ve benzerliği yoktur."

Daha sonraki yıllarda TİP içinde sendikacılar bir grup olarak varlıklarını sürdürdüler. Ancak TİP, çeşitli nedenlerle, işçi sınıfının geniş kesimlerini kucaklayan bir sınıf partisine dönüşemeyince, TİP'in, bu sendikacıların yönetiminde bulunduğu sendikalarla olan ilişkileri bile sınırlı kaldı.

VI.4.18. Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi ¹⁵⁴

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1948 yılında kuruldu. Birlik, daha sonraki yıllarda diğer bölgelerde birliklerin ve federasyonların kurulmasında öncülük etti, bir konfederasyonun yokluğunda fiilen bu rolü üstlendi. 1952 yılında TÜRK-İŞ'in kurulmasında da önemli bir rol oynadı. Ancak daha sonraki yıllarda, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile üyesi bulunduğu TÜRK-İŞ arasında belirli bir rekabet yaşandı.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin TİP girişiminin başarısız kaldığı ve ancak 31.12.1961 günü yapılan Saraçhane Mitingi'nin başarılı olduğu günlerde, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy yeni bir parti kurma girişimini gündeme getirdi. Bu süreçte, Seyfi Demirsoy'un özellikle YÖN çevresiyle, Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal ile yakın ilişkileri vardı. Sadun Aren de YÖN bildirisini imzalamıştı ve kurulacak parti çalışmalarına katılıyordu.

TÜRK-İŞ'in parti kurma girişimi YÖN'de ilk olarak "Çalışanların Partisi" başlıklı imzasız bir yazıyla (27.12.1961) tartışmaya açıldı. Bu yazıda özellikle önemli olan bölüm, TİP'in yaptığı hataya düşülmemesi ve aydınlarla yakın ilişki kurulması uyarısıydı.

TÜRK-İŞ'in yetkili organlarında bir parti kurma konusundaki ilk ciddi tartışma 15 Ocak 1962 günü başlayan Mümessiller Heyeti toplantısında yapıldı.

Bu tartışmalardan sonra bir önerge verildi. Önergede, "**mevcut siyasi partilerden tamamıyla ümidini kesen işçi kütlemiz, bütünü ile aynı ideal ve prensiplere bağlı bir tek partinin çatısı altında bulunmaya artık karar vermiş bulunmaktadır**" deniliyordu. Önerge kabul edildi.

Bu dönemde işçilerin büyük bir bölümü, 27 Mayıs İhtilali ile devrilen Demokrat Parti'yi destekliyordu. Mümessiller Heyeti'nde alınan bu karar, işyerlerindeki işçilerin genel bir eğiliminin değil, 15 Ekim 1961 seçimlerinde belirli siyasal partilerden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmeyi umut eden sendikacıların bu siyasal partilere tepkilerinin sonucuydu.

Yahya Kanbolat, Metin Toker'in de Akis Dergisi aracılığıyla bu girişimi desteklediğini belirtmekte ve Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal'a ek olarak, tüzük ve program hazırlama sürecine katılanlar arasında Sadun Aren, Sina Pamukçu, Türkkaya Ataöv ve Kemal Sülker'i de saymaktadır ¹⁵⁵.

Bu günlerde Seyfi Demirsoy imzasıyla yayımlanan bir bildiri de, Türkiye Çalışanlar Partisi'nin 20 Şubat 1962 günü kurulacağı belirtildi.

Bu dönemde YÖN Dergisi'nin milliyetçi demokratik sosyalist çizgisi daha belirgin oldu. Bu arada, tabanı büyük çoğunlukla Demokrat Partili olan TÜRK-İŞ yöneticilerinin bu işbirliğinden beklentileri azalmaya başlamış olsa gerektir. Diğer taraftan, böyle bir parti kurma niyeti bile, belirli çevrelerde gereken etkiyi yaratmış, mevcut siyasal partilerle TÜRK-İŞ arasındaki ilişkileri güçlendirmişti. TÜRK-İŞ, parti kurma tehdidini kullanarak ve ancak "partilerüstü kalarak" hem kendi tabanından kopmamak, hem de etkili olmak gibi bir çizgiye oturdu. Nitekim, parti konusunun daha ilk tartışma gündemine girdiği 15 Ocak 1962 Mümessiller Heyeti toplantısına Başbakan İsmet İnönü katıldı. TÜRK-İŞ'in ve bağlı sendikaların Hükümetle olan ilişkilerinde karşılaşılan sorunların çözülmesi amacıyla da, Hükümet temsilcileriyle birincisi 9.8.1962 ve ikincisi 18-19.9.1962 tarihlerinde gerçekleşen düzenli toplantılar yapılmaya ve bunlardan sonuç alınmaya başlandı. Şubat ve Mart aylarında parti kurma çalışmaları ciddi bir biçimde sürdürüldü. Ancak burada dikkati çeken nokta, bu

¹⁵⁴ Koç, Y., "Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi (1962)," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XXI, Sayı 197, Mart 1997, s.72-80.

¹⁵⁵ Kanbolat, Y., **Olduğu Gibi, Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar**, Bayır Yay., Reyhanlı, 1979, s.26.

çalışmaların sendikalara ve tabana yayılması değil, yalnızca program ve tüzük hazırlamakla sınırlı tutulmasıdır.

Anlaşıldığı kadarıyla, Seyfi Demirsoy, aydınlarla yapılan tüzük ve program hazırlık toplantılarında onlara büyük umutlar veriyordu. İşçi sınıfıyla ve sendikacılıkla başka hiçbir ciddi ilişkisi olmayan aydınlar da, aldıkları cesaretle, İngiliz İşçi Partisi'nin oluşumuna benzer bir süreç yaşadıklarını zannetmeye başlıyorlar ve programı milliyetçi demokratik sosyalist bir çizgide biçimlendiriyorlardı. Ancak herhalde bu toplantılardaki tüm tartışmalar, başta CHP ve AP olmak üzere, çok çeşitli yerlere gidiyor, ama bir türlü TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalara, şubelere ve işyerlerindeki işçilere ulaştırılmıyordu.

YÖN, 21 Mart 1962 tarihli sayısında, hazırlıkların tamamlandığını açıklıyordu. Ancak bu umulanlar gerçekleşmedi ve Türkiye Çalışanlar Partisi kurulmadı. Bu arada, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kendisini feshetti ve yerine TÜRK-İŞ 1. Bölge Temsilciliği kuruldu. Mahalli sendika birliklerinin feshedilmesi ve TÜRK-İŞ Bölge Temsilciliklerinin kurulması 1962 yılı Mart ve Nisan aylarında tamamlandı. Böylece, TÜRK-İŞ bütünlüğü içinde ayrı baş çekme eğiliminde olan eski örgütlenmeler feshedilmiş, TÜRK-İŞ'in siyasal partiler karşısında gerektiğinde kullanabileceği bir parti kozunun olduğu gösterilmiş ve TÜRK-İŞ'in gücü artırılmış, 27 Mayıs Darbesi sonrasında olağanüstü koşullarında bir denge unsuru olarak genel başkanlık görevine getirilen Seyfi Demirsoy'un genel başkanlığının sürekliliği sağlanmış oldu.

VI.4.19. TÜRK-İŞ ve Partilerüstü Politika

274 sayılı Sendikalar Yasası'nın ve 1961 Anayasasının tanıdığı grev hakkının kullanılmasını düzenleyen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'nın kabul edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girildi.

TÜRK-İŞ yönetimleri bu dönemde işçilerin seçmen olarak gücünü harekete geçirmeye ve kullanmaya çalıştılar. Bu dönemin büyük bölümünde Türkiye ekonomisi hızlı bir büyüme gerçekleştirdi. Buna bağlı olarak, muhafazakar partiler de işçiler lehine önemli yasal düzenlemeler yaptılar; özellikle kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde işçi hak ve özgürlüklerini geliştirici hükümleri kabul ettiler. TÜRK-İŞ, bu koşullarda, hiçbir siyasal partiyi tümüyle karşısına almayacağı ve hükümetlerle dönem dönem çatışmalara girse bile, devlet çizgisinden ayrılmayacağı bir yol izledi¹⁵⁶.

TÜRK-İŞ, Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Çalışanlar Partisi deneyimlerinin ardından, milletvekillerinin çalışma yaşamına ilişkin tavırlarını izleyerek onlar üzerinde baskı uygulamayı denedi. Önce, partiler değil, bazı milletvekilleri karşıya alındı. 1965 yılındaki genel seçimlerde gündeme getirilen bu uygulamanın pek başarılı olduğu söylenemez¹⁵⁷. 1975-1976 yıllarında belirli partileri karşıya alma çabaları ise, üye kitlesinden gereken destek görülmediğinden, somut programlara dönüşmedi. Diğer taraftan, 1964 yılında "partilerüstü politika" gündeme getirildi. Tabanda işçilerin çok farklı siyasal eğilimlerde olduğunu, her siyasal partinin işçilere bazı haklar tanıdığını, işçilerin kısa ve uzun vadeli çıkarlarının bu partilerden yalnızca biriyle veya yeni oluşturulacak bir partiyle özdeşleşmediği durumlarda belirli bir siyasal partiyle kurulacak yakın ilişkilerin hem örgüt-içi sorunlara, hem de diğer partilerle ilişkilerde sıkıntılara yol açacağını gören TÜRK-İŞ yöneticileri, siyasal partiler karşısında bağımsızlığın öne çıkarıldığı bir çizgi izlediler.

"Partilerüstü politika" adı verilen uygulama, siyasetten kopukluk değil, hükümetlerle mümkün olduğunca çatışmalara girmeden ekonomik büyümeden pay alma çabasının bir parçasıydı. Genellikle CHP ile bağlantılı sendikacılar TÜRK-İŞ'in bu politikasını, CHP'nin desteklenmesi doğrultusunda değiştirmeye çalıştılar. Çeşitli genel kurullarda bu konularda tartışmalar yapıldıysa da, partilerden uzak kalma, partilerin tümüyle iyi geçinme, bu partilerin

¹⁵⁶ TÜRK-İŞ'e ilişkin daha ayrıntılı bilgi için Koç, Y., **TÜRK-İŞ Neden Böyle? Nasıl Değişecek?** Alan Yay., İstanbul, 1986, 232 s.

¹⁵⁷ Koç, Y., "1965 Genel Seçimlerinde TÜRK-İŞ'in Kampanyası," a.g.k., 1996, s.285-288.

listelerinden milletvekili seçtirme, partilerin politikasını partili işçiler ve sendikacılar aracılığıyla etkileme doğrultusundaki bu politika sürdürüldü.

Halkın ve işçi sınıfının siyasal görüşlere göre parçalanmış bulunduğu, sınıf bilincinin yeterince gelişmediği, ekonomik büyümenin yarattığı olanakların bir bölümünün işçilere ve memurlara da aktarılabildiği koşullarda, TÜRK-İŞ'in bir siyasal parti kurma veya mevcut siyasal partilerden birini destekleme çabalarının başarılı olma şansı da yoktu. Bu konuda DİSK'in deneyiminden çıkan sonuç da, üye kitlesinin sendika yöneticilerinin seçimlerde siyasal tavır konusundaki çağrılarını fazla ciddiye almadıklarıdır. Bu da anlaşılır bir durumdur; çünkü sendika tüzüklerinde ve genel kurul kararlarında sendika üyelerinin siyasal tavır belirleme hak ve yetkilerini yöneticilerine devrettiğine ilişkin bir hüküm de yoktu. Ayrıca, birçok işçi ve sendikacı, mevcut partiler aracılığıyla kendi kişisel sorunlarının en azından bir bölümünün çözümünü de sağlamıştı. Bir yakınının işe sokulması, SSK hastanesindeki bir sorunun halledilmesi, işyerinde terfi, baskı yapan şefin veya müdürün tayini gibi konularda siyasal partilerden büyük yardımlar alınmıştı. Bu dönem boyunca TÜRK-İŞ'in siyasete ağırlığını koyması ve hatta kendi partisini kurması konusu zaman zaman gündeme geldi. Ancak tabanda böyle bir genel eğilim olmadığından, bu talepler niyetin ötesine gitmedi.

1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 16. maddesi sendikaların siyasal faaliyeti konusunda oldukça geniş bir özgürlük getirirken, siyasal partilerle ilişkilerde bazı kısıtlamalar öngörüyordu.

TÜRK-İŞ yönetimleri, çeşitli partilerden mümkün olduğunca çok milletvekili seçtirmeye çalıştı. Ekonomik büyüme döneminde tüm partilerin genel olarak işçilere ve özel olarak kendi yandaşlarına sağlayabildikleri bazı avantajlar, tabanın bir parti etrafında bütünleşmesini ve TÜRK-İŞ'in de bu partiyle özdeşleşmesini önledi.

Bu yıllarda da, daha sonraki dönemlerde de, çeşitli partiler sendikacıları listelerinden aday gösterdi ve bunların bir bölümünün milletvekili seçilmesini sağladı. Ancak, siyasal partilerin bazı sendikacıları aday göstermeleri oylarını çok fazla etkilemedi. İşçiler belirli partilere üye oluyor ve delege seçiliyorlardı. Ancak bu partilerde "işçi grubu" oluşturup, diğer sınıf ve tabakaların temsilcilerine karşı ortak bir tavır içine girme eğilimi ve alışkanlığı da pek yoktu. İşçilerin üyeliği ve delegeliği, kişisel sorunların çözümünde parti desteğini almaya yönelikti. Bu nedenle, parti üye ve delegelerinin, sendikacı veya işçi adayları parti içinde sistemli bir biçimde destekleme alışkanlığı da yoktu. Aksine, "kimse kendi memleketinden peygamber olmaz" anlayışı daha yaygındı. Bu yıllarda siyasal partilerin yönetimlerinde bulunanların bu konudaki genel görüşü şöyle özetlenebilir: "Siz herhangi bir partiyi destekleyip desteklememe kararı alsanız da, almasanız da işçi zaten tek tek kendi siyasal doğrultusunda hareket ediyor." "Herhangi bir partiyi desteklerseniz, diğer partiyi karşınıza alırsınız." Bu nedenle, bazı sendikacıların milletvekili aday listelerine alınması, onların parti içindeki güçlerinden veya sağlayacağı destekten çok, sendikaları küstürmeme gibi bir anlayıştan kaynaklanıyordu.

TÜRK-İŞ, 1964-1965 yıllarında, parti grup kararlarının önemli olmadığı A.B.D.'de AFL-CIO'nun uygulamalarından büyük ölçüde etkilenecek, çeşitli milletvekillerini izlemeye aldı ve bir baskı grubu rolü oynamaya çalıştı.

TÜRK-İŞ'in 1964 yılında toplanan 5. Genel Kurulunda, TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü'ne "partilerüstü politika" konusundaki aşağıdaki hüküm eklendi:

Madde 3: "TÜRK-İŞ, İcra ve Yönetim Kurulu ile, TÜRK-İŞ'e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştiraki ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü bir politika gütmeyi amaç bilir."

TÜRK-İŞ'in TİP'le ilişkilerindeki sorunlar da partilerüstü politikanın benimsenmesinde etkili oldu. TİP'i kuranlar ağırlıkla İstanbul İşçi Sendikaları Birliği içinde örgütlü sendikaların bazılarının yöneticileriydi. TİP'in M.A.Aybar'ın genel başkanlığına geçmesi ve demokratik sosyalist bir çizgiyi benimsemesi sonrasında, kurucuların bir bölümü TİP'ten ayrıldı. Bu arada İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin feshedilmesi de TÜRK-İŞ genel merkezini güçlendirdi. Ancak, TİP içinde kalan ve sosyalist çizgiyi benimseyen bazı sendikacılar, sendikal

faaliyetleri aracılığıyla TİP'e fazla bir katkıda bulunmadılarsa da, TİP'in sağladığı ilişkileri ve olanakları sendikal mücadelede ve sendika-içi ilişkilerde kullandılar. TİP'li sendikacılar, TİP'in kamuoyundaki itibarının hızla yükseldiği bir dönemde, çeşitli sendikalardaki TİP'liler veya TİP sempatanları ile ilişki kurdular ve TÜRK-İŞ içinde, TİP'in toplumdaki gücünden daha fazla bir güç edindiler. Bu durum, TÜRK-İŞ yönetiminde çeşitli kaygılara yol açtı. 1965 yılının ilk aylarında TÜRK-İŞ'te TİP'e karşı açıkça olumsuz bir tavır oluştu. Bu süreç, TÜRK-İŞ'in 7-14 Mart 1966 günleri toplanan 6. Genel Kurulu'nda CHP'li ve AP'li sendikacıların ittifakı sonucunda TİP'lilerin 21 kişilik yönetim kuruluna alınmaması sonucuna ulaştı.

TÜRK-İŞ, 1965 genel seçimleri öncesinde, 16 Ağustos 1965 günü, 9 milletvekilinin seçilmemesi için bir kampanya başlattı. Milletvekillerinin 4'ü CHP'li, 3'ü AP'li, 1'i MP'li ve 1'i de YTP'li idi. TÜRK-İŞ tarafından **Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri** başlıklı 16 sayfalık bir broşür bastırıldı¹⁵⁸. Ancak, Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi, 18 Ağustos 1965 günü TÜRK-İŞ binasının aranmasına ve broşüre el konulmasına karar verdi. TÜRK-İŞ arandı. Bir miktar broşüre el konuldu. TÜRK-İŞ ve bazı sendikaların yöneticileri hakkında dava açıldı. Açılan davalar takipsizlikle ve beraatle sonuçlandı. TÜRK-İŞ'in aleyhinde kampanya açtığı 9 milletvekilinin yalnızca 3'ü seçilebildi. Diğer 6 milletvekilinin bu kampanya nedeniyle seçilememiş olması kuşkuludur. Herhalde milletvekilleri ile sınırlı bu nitelikteki kampanyaların Türkiye'de bu dönemdeki yararsızlığı ve etkisizliği görüldüğünden, bu uygulamaya bir daha başvurulmadı.

1968 yılındaki Yedinci Genel Kurulda TÜRK-İŞ'in 23 ilkesi oybirliğiyle kabul edildi. 11 Mayıs 1970 günü toplanan Sekizinci Genel Kurulda da bunlara 24. ilke eklendi. TÜRK-İŞ'i oluşturan farklı eğilimlerin ortak paydası niteliğindeki bu genel talepler, daha sonraki yıllarda bir siyasal partinin program çekirdeği olarak da değerlendirilmek istendi. Ancak, iktidardaki partiler ekonomik büyümenin getirdiği olanakları işçileri yanlarına çekmekte kullanabildiğinden, işçilerde Parlamento'da temsil edilen partilerden soğuma, onlardan kopma, onlara karşı olma ve daha sonra da, 24 ilke temelinde bir program etrafında birleşme eğilimi yoktu. Bu 24 ilke, bu nedenle, bağımsız bir sendikacılık hareketinin siyasal alanda etkinliğini artırmada yol gösterici bir belge olamadı.

Partilerüstü politikaya ilişkin tüzük hükmü, 1970 yılında toplanan 8. Genel Kurul'da şu biçimi aldı:

"İcra ve Yönetim Kurulu ile, TÜRK-İŞ'e bağlı kuruluşların yetkili birer temsilcisinin katılımı ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça siyasal partilere ve onlara bağlı kuruluşlara karşı mutlak bağımsızlığını korur ve partilerüstü bir politika güder."

Ancak 1969-1970 yıllarında yükselen işçi sınıfı eylemleri ve özellikle 1970 yılında ülkede yaşanan siyasal gerginlikler, TÜRK-İŞ içindeki siyasal tartışmaları ve TÜRK-İŞ'in toplumsal yaşamdaki önemini artırdı. TÜRK-İŞ'in bazı siyasal partilerle birlikte tavır almasını isteyenler çoğaldı. Özellikle, kendisine "sosyal demokrat" diyen bazı sendikacılar 1971 yılının başında bir çıkış yaptılar.

Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk, D.Ulaş-İş Genel Başkanı Feridun Şakir Ögünç, Yol-İş Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş Genel Başkanı İsmail Topkar tarafından 14 Ocak 1971 günü toplanan TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu'na **"1971 Türkiye'sinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar"**¹⁵⁹ konulu bir rapor sunuldu. Raporda, partilerüstü politika sert biçimde eleştiriliyordu.

Bu görüşler, Genel-İş, Yol-İş, Türk Deniz Ulaş-İş, Petrol-İş, DYF-İŞ, Türk Harb-İş, Ges-İş, T.Oleyis, Besin-İş, Sağlık-İş, Tez Büro-İş ve Kristal-İş yöneticileri tarafından 2 Temmuz 1971 tarihinde hazırlanan **Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar, Yöntem**¹⁶⁰ raporunda da yinelenildi.

¹⁵⁸ TÜRK-İŞ, **Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri**, Ankara, 1965, 16 s.

¹⁵⁹ Baştürk, A. - Ögünç, F.Ş. - Mısırlıoğlu, H. - Topkar, İ., **1971 Türkiye'sinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar, Bu Rapor 14 Ocak 1971 Günü Toplanan TÜRK-İŞ Yönetim Kuruluna Takdim Edilmiştir**, Ankara, 1971, 202 s. (Çoğaltma)

¹⁶⁰ Genel-İş, Besin-İş, DYF-İŞ, Ges-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Sağlık-İş, Tez Büro-İş, Türk Deniz Ulaş-İş, Türk Harb-İş, T.Oleyis, Yol-İş, **Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar, Yöntem**, Ankara, 1971, 380 s.

Bu raporların Türkiye sendikacılık hareketinde önemli bir etkisi olmadı.

TÜRK-İŞ'in 28 Mayıs - 5 Haziran 1973 günleri toplanan 9. Genel Kurulunda, bu raporları hazırlayan ve daha sonra kendilerine "Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi" adını veren sendikacılar TÜRK-İŞ yönetimine aday oldular; ancak kazanamadılar. Genel Kurul'da TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü'nün ilgili maddesi aşağıdaki biçimde değiştirildi:

"TÜRK-İŞ, siyasi partiler karşısında mutlak bağımsızlığını korur. Siyasi partilerle organik bağ kuramaz. Genel kurul kararı olmadıkça herhangi bir partiyi destekleyemez."

TÜRK-İŞ'in 1976 yılındaki 10. Genel Kurulunda siyasal partilerle ilişki aşağıdaki biçimde yeniden düzenlendi:

"TÜRK-İŞ'in takip edeceği siyasi politika:

"TÜRK-İŞ siyasi partilere karşı mutlak bağımsızlığını korur. Siyasi partilerle organik bağ kuramaz. TÜRK-İŞ, kendi ilke ve amaçlarını tahakkuk ettirmek için demokratik kurallara inanan herhangi bir siyasi partiyi destekler veya bir siyasi partinin kurulmasına öncülük yapar.

"Desteklemenin şekil ve şartlarıyla kuralları, TÜRK-İŞ İcra ve Yönetim Kurullarının ortak toplantısında karara bağlanır. Bu karar, kurulların üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile alınır. Karar, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından genel seçim kararı alınması tarihine kadar veya bu tarihten itibaren en geç bir hafta içinde ve bir toplantıda alınamazsa, derhal TÜRK-İŞ Genel Kurulu olağanüstü toplantıya çağrılır."

TÜRK-İŞ, 1977 seçimleri öncesinde bu konuda bir karar alabilmek amacıyla çalışmalarını yoğunlaştırdı. TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu 15-17 Aralık 1976 günleri Kıbrıs'ta olağanüstü olarak bir toplantı yaptı. Bu toplantıda uzun vadede TÜRK-İŞ'in öncülüğünde bir siyasal partinin kurulması, ancak bu arada 1977 seçimlerinde bir siyasal partinin desteklenmesi konusunda karar alındı. Ancak bu karar uygulanmadı. TÜRK-İŞ, 1980 yılına bu belirsizlik ve tartışma ortamında girdi.

VI.4.20. 1968-1970 Döneminde Öğrenci Gençlik - Sendika İlişkisi ¹⁶¹

1961-1970 dönemi, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin ülke çapında ve tüm işkollarını kapsayacak biçimde gerçekleştirdiği eylemlerle doluydu. Bu dönemdeki eylemler, katılan işçi sayısı, eylemin programı, eylemin biçimi olarak düşünüldüğünde, 1950'li yıllardaki eylemlerle karşılaştırılamayacak kadar yaygın, çeşitli ve canlıyken; 1989 ve sonrasındaki eylemlerin de o kadar gerisindeydi. Eylemlere katılan toplam işçi sayısı birkaç yüzbin civarındaydı. Talepler, 15-16 Haziran olayları dışında, genellikle işyeri sorunlarıyla sınırlıydı. Ancak, Türkiye işçi sınıfı ilk kez bağımsız bir güç olarak ağırlığını hissettirmeye başladı. Bu durum, özellikle yaşam deneyimi ve örgütlü siyasal eğitimi çok sınırlı olan gençler arasında büyük beklentilere ve umutlara yol açtı; dünyadaki gelişmeler de dikkate alındığında, "devrim, elini uzatsan yakalanacak" gibi gözüküyordu. TÜRK-İŞ'in izlediği politika tatmin etmiyordu. İşçi sınıfı saflarında yeni yayılmakta olan sınıf bilinci ile sosyalist siyasal bilinç birbirine karıştırılıyordu. Bu koşullarda, 15-16 Haziran ve Bossa olayları (ve yenilgileri) sonrasında işçi sınıfı saflarında hakim olan sessizlik karşısında büyük bir hayalkırıklığı yaşandı ve fokoculuk, şehir gerillacılığı, öncü savaşı gibi tezler öne çıktı, taraftar buldu. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin gücünün ve potansiyelinin yanlış değerlendirilmesi ve köklü bir sosyalist geleneğin yokluğu, gençlik hareketinde siyasi savrulmalara yol açtı. 1960'lı yıllardaki işçi sınıfı eylemleri, bu nedenle, yalnızca 1950'li yıllarla değil, fakat aynı zamanda 1990'lı yıllarla da karşılaştırıldığında doğru değerlendirilebilir. Ayrıca, 1960'lı yıllardaki işçilerin işgal eylemleri ile öğrencilerin işgal eylemleri biçim olarak birbirine benzerken, programlar birbirinden çok farklıydı.

¹⁶¹ Y.Koç'un Tebliği, 68'liler Birliği Vakfı, 68'in 30. Yılı, Dünya, Gençlik ve Türkiye Sempozyumu, Ankara, 1999, s.135-145.

1968 yılından başlayarak, üniversite öğrencilerinin boykot ve işgallerinden büyük ölçüde etkilenen fabrika işgalleri dönemi yaşandı. 1968 yılı Haziran ayında üniversite işgalleri başlayınca, DEV-GÜÇ hemen öğrencileri destekleyen bir açıklama yaptı. DEV-GÜÇ'ün yayınladığı bildiriye, devletin öğrencilere yardımda bulunması, öğrencilerin üniversite yönetimine katılımının sağlanması, ders kitapları ticaretinin sona erdirilmesi, üniversite öğretim üyeleri için tam gün uygulamasının getirilmesi, özel okulların millileştirilmesi, devletin gençlere iş olanakları yaratması ve diğer bazı ekonomik ve demokratik talepler vurgulanıyordu¹⁶².

ÜNAS ve İlk-Sen, 15 Haziran günü yayınladıkları bildirimlerle, öğrencilere hak verdiklerini ve boykotu desteklediklerini açıkladılar¹⁶³.

Türk Solu Dergisi, işgaller konusunda sendika yöneticileriyle görüşmeye çalıştı ve onların tepkilerini saptadı. Çeşitli sendikaların yöneticilerinin bu konudaki tavrı şöyleydi¹⁶⁴:

“Kemal Türkler (DİSK ve Maden-İş Genel Başkanı): Basında DİSK'in Ankara temsilciliğinin boykota katıldığına dair haber çıkmasına rağmen Genel Başkan konu ile ilgili açıklama yapmaktan kaçınmıştır. Gazetemiz temsilcisi ile Sendika (Maden-İş) Genel Başkan Vekili Hilmi Güner konuşmuş, 'Pazartesi günü cevap versek olmaz mı?' demiştir. Kendisine, takınılan tutumun tarihsel önemi hatırlatıldığında, Genel Başkanla tekrar görüşmüş, daha sonra bir basın bülteni hazırlanacağını, ya da basın toplantısı yapılacağını söylemiştir.

“Ehliiman Tuncer (Basın-İş Genel Başkanı, DİSK Yöneticisi): Tamamen haklı olarak yapılan bir hareket. Türkiye'de bu harekete biraz da geç kalınmıştır. Bu akımın daha önce dışarda başlamış olması, bizim için üzüntü vericidir. Türk Gençliğinin bu konuda bütün dünya gençliğine öncü olmasını isterdik... Sendikamızın görüşü bu hareketi desteklemek olacaktır...

“İbrahim Atıl (Basın-İş Genel Sekreteri): Gençlik haklıdır. Gençliğin istekleri Anayasaya uygundur ve sadece kendi istekleri olmakla kalmamakta, ülkenin sorunlarının kaçınılmaz sonuçlarıdır. Türk işçisi, üniversitede pahalı kitaplarla, maddi imkansızlıklar içinde okuyan çocuklarının ve kardeşlerinin daima yanında olacaktır.

“Cemil Gider (Deri-İş Genel Sekreter Yardımcısı ve Eğitim Müdürü): Azizim, Genel Başkan Avrupa'da, İsveç'teki kongreye gitti. Ben de yetkili değilim. TÜRK-İŞ Genel Başkanı beyanat vermeden, onlar konuşmadan, ben niye konuşayım...

“Nusret Önsüer (Bank-İş Genel Başkanı): Bizdeki eğitim meselesi temelden bozuktur. Gençler tabiatıyla haklı. Fakat bunun dış memleketlerden sonra olması özentisi gibi bir hava yaratıyor. Oysa bizim gençliğin konuyu daha önce ele alması gerekirdi. Gayet tabii biz bu boykotu haklı, Anayasaya uygun buluyor ve destekliyoruz...

“Engin Ünsal (Genel-İş Eğitim Müdürü, Avukat): Boykota taraftarım. Çünkü üniversite gençliğinin içinde bulunduğu sosyal ve eğitimle ilgili sorunların gençliği bir bunalım içine ittiği açıktır. Bugüne değin yöneticilerin bu sorunlara sırt çevirishi, gençliği haklı bir direnmeye itmiştir. İşçinin bu olayın kendisi ile ilgisini kavraması güç. Sadece ekonomik yönden işçi, boykotçulara sevgi duyabilir. Çünkü ikisi de kendilerini ekonomik kısıpacı kırmanın savaşını yapmaktadır. Bu konuda sendikacılara düşen görev, boykotu desteklemektir. Bizim tutumumuz da tabii bu yönde olacaktır.

“Cemil Altan (Genel-İş İstanbul Şube Başkanı): Engin Ünsal'ın ifade ettiği görüşlere aynen katılmaktayım. Kendisi Şubemizin görüşlerini dile getirmiştir.

“Nejat Akbay (Kimya-İş Genel Başkanı): Yapılan bir hareketi sola maletmeyelim. Adamlar zaten işin içinde solcuların parmağı var deyip duruyorlar; biz bırakalım, bu işlere

¹⁶² Türk Solu, 18.6.1968, s.2.

¹⁶³ Gerçek, 24.6.1968, s.425.

¹⁶⁴ Türk Solu, 18.6.1968, s.2-3.

karışmayalım. Elbette destekliyoruz, orası muhakkak. İki tane yeğenimin de mezuniyeti gitti bu arada.

“Rıza Güven (Tekstil Sendikası Genel Başkanı): Tam manasiyle meselelerin içyüzünü bilmemekle beraber, basından okuduğumuz kadarıyla gençlik haklı görünüyor. Türkiye’de birtakım yerleşmiş kötü itiyatlardan kurtulmak için gençliğin bir direnişi olarak görüyoruz bu hareketi. Bu hareket sadece bir üniversite meselesi değil. Gençliğin Türkiye’deki yaşantısının da etkilerinden meydana geliyor. Bu veçhesiyle işçi sınıfının mücadelesinden ayrılmaz bir görünüşüdür. Sendika olarak gençliğin mücadelesini haklı buluyor ve başarıya ulaşmasını diliyoruz.

“Av.Selçuk İkiz (Teksif Yetkilisi): Üniversitede bir reforma ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Ancak öğrencilerin zamanı yanlış seçtikleri görüşündeyiz. Bu işin hal tarzı, öğrencilerin isteklerinin Senatoca bir an önce görüşülmesinin temin edilmesi ve Hükümetin görüşü de, Başbakanın ifadesiyle anlaşıldığına göre, bir an önce çözümlenmesidir...

“İbrahim Denizcier (Müskirat Federasyonu Genel Başkanı ve TİP Kurucusu): Kongre çalışmaları ile meşgulüm, gazete okuyamıyorum. Olaylar hakkında bilgim yok. Yanlış bir cevap vermek istemem. Beni şimdilik mazur görünüz.

“Muzaffer Gökçeoğlu (Yeni Tezbüro-İş Genel Başkanı): Bu konudaki tutumumuz tek kelimeyle müsbettir. Sendika olarak da tutumumuz tasvip olacaktır.

“İbrahim Balcı (Gıda-İş Genel Başkan Vekili): Gençlerin üniversitede yapmış olduğu boykotun haklı olduğuna inanıyorum. Üniversitede okuyan gençliğin sebepsiz yere ve bazı dış tesirlerle böyle bir harekete girişeceğine inanmamaktayım. İsteklerinin yerine getirilmesi için bir an önce çözüm yolu bulunmalıdır. Aksi halde bu boykot hareketinin daha da büyüyebileceğini söylemek kehanet değildir. Sendika olarak tutumumuzu, Yürütme Kurulu Üyesi bulunduğumuz DEV-GÜÇ adına basına açıklanan bildiriden izlemek mümkündür.

“İbrahim Aydın (TÖS İstanbul Şube Başkanı): Biz gençleri bu meselede son derece haklı buluyor ve destekliyoruz... Anayasa çerçevesindeki boykotu elimizden geldiğince desteklemekteyiz. Bu direniş tamamen kanun çerçevesindedir. Bu konudaki tek endişemiz, boykotun yanlış bir istikamede sürüklenmesidir. Biz TÖS olarak, bu direniş uyanık güçlerin insiyatifinde kaldığı takdirde ve bu sürece desteğimiz sonuna kadar devam edecektir...

“Ahmet Muşlu (Birleşik Gıda-İş Genel Başkanı): Talebe kardeşlerimizin birçok haksızlıklara muhatap olduğunu duyuyoruz ve bu haksızlıklar bizi de üzmektedir. Elbette ki, genç, vatansever kardeşlerimizin haklı şikayetlerinde kendileriyle beraberiz. Kardeşlerimizi hukuk çerçevesi içersinde mantık yoluyla desteklemek vicdan borcumuzdur. Kardeşlerimizin boykotlarını tasvip, fakat işgal keyfiyetini benimsemiyoruz. Boykotlarında onlarla beraberiz. Aşırı sağın ve aşırı solun aleti olmaksızın, davalarını Türk gençliğinin haysiyet ve vekarına uygun şekilde yürütmelerini arzu ederiz ve bu şekilde yürüttükleri takdirde kendilerini haksızlıklara karşı savunmayı ve haklarının alınabilmesi için kendilerini hukuk ve mantık çerçevesi içinde desteklediğimizin bilinmesini isteriz.

“Mahmut Bilgiç (Metal-İş Teşkilatlanma Müdürü): Biz bitarafız. Bu işlerden anlamayız.

“Arif Keskin (Çimse-İş İstanbul Şube Başkanı): Amerika’dan dün geldim. Bir noksanlık var ki bu boykot yapılıyor. Sendika olarak hükümet edenleri bu işlere el koyup düzeltmelerini isteriz. Talebeleri haklı görmekteyiz.”

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin geleneğinde işyeri işgali 1968 yılına kadar önemli bir yer tutmuyordu. İlk önemli işgal, üniversitelerdeki boykot ve işgal olaylarından kısa bir süre sonra başlayan Derby işgalidir.

4 Temmuz 1968 günü İstanbul Bakırköy'deki Derby Lastik Fabrikası'nda çalışan 1600 işçi, işyerinde Kauçuk-İş Sendikası'nın kendilerinin dışında toplu iş sözleşmesi imzalamasını önlemek ve Lastik-İş Sendikası aracılığıyla çeşitli haklar elde etmek amacıyla, işyerini işgal etti. İşgalin ikinci günü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Özel Yüksek Okullar İşgal Konsey ve Komiteleri adına gençlik heyetleri işyerini ziyaret etti ve işgalci işçilere "hak verilmez, alınır" yazılı bir buket verdi. Öğrenciler adına konuşma yapan İTÜ Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz şunları söyledi:

"Bizler, devrimci Türk gençliği olarak, her zaman emekçi halktan yana çalışmalar yapmak yolunda ve azmindeyiz. Patronların ezdiği, sömürdüğü siz emekçi kardeşlerimizi, babalarımızı, amcalarımızı bütün gücümüzle desteklemekteyiz. Bu fabrikada sizleri, diğer fabrikalarda daha bir çok emekçi halkı sömüren patronlar şunu bilmelidir ki, bu işçiler yalnız değildir. Bu halkın evladları olan bizler, halka dönük düzeni kurana dek çalışacağız. Bugün burada sizin yanınızdayız. Sizi desteklediğimizi ve her zaman siz emekçilerden yana olduğumuzu bilirsiniz diye geldik. Gerektiğinde yine geleceğiz ve her hareketinizde sizle beraber olacağız. Sizin bu hareketinizin, haklarının bilincine varan bütün emekçilerin haklarını alma çalışmalarına örnek olacağına inanıyoruz. Hepinize başarılar diler, kutsal hareketinizi candan destekleriz."

Gençler 1968-1970 yıllarında çeşitli fabrika işgallerini ve eylemleri desteklediler, 15-16 Haziran olaylarına katıldılar. Ancak, öğrenci gençliğin gençliği, günlük geçim kavgasının dışında olması, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi konusundaki bilgisizliği ve deneyimsizliği, bu ilişkinin fazla gelişmesini engelledi. Diğer taraftan, 1968-1970 yıllarında çok sayıda işyerinde gerçekleşen işgal eylemlerinin öğrenci gençliğin üniversite işgallerinden önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir. Buna karşılık, 15-16 Haziran 1970 olaylarının yenilgiyle sonuçlanmasının, öğrenci gençlik içinde hayalkırıklığına yol açtığı ve siyasal savrulmalarda etkili olduğu da düşünülebilir.

Öğrenci gençliğin üniversite eylemleri ise işçi sınıfından somut bir destek görmedi. Boykotlar başladığında sendikacılar eylemi destekleyen açıklamalar yaptılar. Boykotlar işgale dönüştüğünde ise bu açıklamalar da iyice azaldı. Öğrenci gençlik ile sendikalar arasında, istisnai bazı ilişkilerin dışında, bir işbirliği ve güçbirliği gelişmedi; gelişmesi de mevcut koşullarda hemen hemen olanaksızdı.

1968 coşku ve umut dolu bir yıldır. Latin Amerika, anti-emperyalist bir dalgayla altüsttü. Vietnam halkı, Amerikan emperyalizmine karşı büyük başarılar elde ettiği Tet saldırısını başlatmıştı; güçlü Amerikan ordusu geri çekiliyordu. Che'nin anısı çok tazeydi (1968-1969'larda Türkiye'de mitinglerde onbinlerce genç, "Ho, Ho, Ho Chi Minh, 2-3 daha fazla Vietnam, Ernesto'ya bir selam" diye bağırıyordu.) Çin Halk Cumhuriyeti'nde Kültür Devrimi henüz olumsuz sonuçlarını hissettirmemişti; Sovyetler Birliği'nin tıkanıp gittiği noktaların bu yolla aşılabileceği umudu vardı. Fransa'da başlayan bir hareketlilik, uzun süredir sessiz kalan metropol ülkeleri de sarsmaya başlamıştı. 1968 başlarında Çekoslovakya henüz işgal edilmemişti.

Sömürge ve yarı-sömürgeler başkaldırıyordu. Sosyalist dünya atılım içindeydi. Gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi aristokrasisi hakimiyeti sona eriyordu. İnsanlığın ütopyası, elinizi uzatsanız, biraz da çaba gösterseniz, ulaşabileceğiniz kadar yakın gözüküyordu. Biraz çaba, biraz özveri yetecek gibiydi.

Türkiye'de de işçi sınıfı hareketinde bir yükseliş vardı. TİP 1965 seçimlerinde beklenenin üstünde bir başarı sağlamıştı. Yöneticiler umutluymdu. TİP'lilerin katkısıyla DİSK kurulmuştu. Fabrikalar hareketlenmeye başlamıştı. İşçi sınıfı Türkiye'de de, tarihinde ilk kez, toplumsal ve siyasal gelişmelere ağırlığını koymakta gibiydi. DİSK daha sonra çekilmiş olsa bile, Türkiye Devrimciler Güçbirliği (DEV-GÜÇ) içinde işçi-gençlik yakınlaşması ve hatta ortak örgütlenmesi bir ölçüde de olsa sağlanmıştı. Üniversite işgallerinin hemen ardından gelen fabrika işgali haberleri umut vericiydi. Derby işgalinde işçi-gençlik bütünleşmesi nasıl sağlanmış, gençler adına Harun Karadeniz'in yaptığı konuşma nasıl da coşkuyla karşılanmıştı. 1969 yılı başlarında bir Devrimci İşçi Köylü Gençlik Derneği bile kurulmuştu.

68 ruhu yalnızca gençliğin coşkusu değildi. 68 ruhunda, dünyadaki olumlu gelişmelerden kaynaklanan aşırı bir iyimserliğin verdiği ek bir coşku da vardı. Her yaştan insanda gençliğin

iyimserliği, coşkusu, umudu görülebiliyordu. Türkiye’de daha önce kitleselleşmiş bir sol harekete izin verilmemiş olması ve sürekli yenilen darbeler, deneyim birikimini ve bu birikimin yeni kuşaklara aktarılan bölümünü iyice sınırlamıştı. Herşey çok kolay gözüküyordu. Belki bu nedenle de bu coşku belki gerçekte sürmesi gerekenden daha uzun sürdü, solda büyük bölünmelere yol açtı ve büyük acılara da neden oldu.

İşçi sınıfının eylemleri 1968-1970 döneminde gelişti; ancak bu eylemler gençliğin coşkusundan farklı amaçlara yönelikti ¹⁶⁵. Üniversite işgalindeki coşkunun altında, “el uzatıldığında erişilebilecek” sanılan yeni bir dünyanın özlemi vardı. Fabrika işgalindeki düzen-içi talepler bile çok sınırlıydı. İki hareket bütünleşemedi. Gençliğin coşkusu, sosyalist hareketin uzun yıllar yoğun baskı altında yaşamasının getirdiği eksiklikler ve işçi sınıfının nesnel konumunda ve sınıf bilinci düzeyindeki yetersizlikler, bu bütünleşmeyi önledi.

Bu kopukluk ise her iki harekette de yenilgiye yol açtı. 1968-1970 döneminin işçi eylemleri, Marmara bölgesinde 15/16 Haziran’la, Güney’de ise Bossa olaylarıyla bir yenilgi yaşadı; binlerce deneyimli işçi işten atıldı. İşçi hareketinin yenilgisi, Türkiye işçi sınıfını ciddi bir biçimde incelemeyen işçi sınıfının tarihsel misyonuna bağlanmış umutların sönmeye ve coşkulu gençler arasında başka çıkış yollarının aranmasına yol açtı. Sosyalist hareketin belirli gruplarına dönüşmüş olan gençlik hareketi, büyük coşkusu ve özverisiyle, devlete karşı silahlı eylemleri başlattı; daha da büyük bedeller ödedi ve ödetti. Sosyalist-komünist sol’un bir bölümünün devlete karşı silahlı eyleme başlaması ise sol’un işçi kitleleri ile ilişkisinde önemli sorunlar yarattı.

VI.4.21. DEV-GÜÇ ve Sendikalarla İlişkisi

DEV-GÜÇ, 1970’li yılların sonlarında ortaya çıkan Demokratik Güçbirliği’nin ve 1993 sonlarında oluşan Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu’nun ilk öncülü olması açısından önemlidir.

Türkiye Devrimciler Güç Birliği, 1 Nisan 1968 tarihinde Ankara’da çeşitli kuruluşların temsilcileri tarafından kuruldu. Kuruluşu, “İrticaa Karşı Güçbirliği” olarak sunuldu. Yayımlanan ortak bildiride şöyle deniliyordu:

“Büyük Atanın önderliğinde kurtuluş savaşlarının bayrağını dalgalandıran büyük milletimiz ulusal ülküyü bir bütünlük halinde yürütmeye devam edecektir. Hedef, tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye’nin kurulması için, Türk halkına düşman bütün güçlere karşı mücadeledir.”

Bildiriye imza atan kuruluşlar da şöyleydi: 27 Mayıs Milli Devrim Derneği, Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, DİSK, TGMT, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Fikir Kulüpleri Federasyonu, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği, Ankara Yüksek Okullar Talebe Birliği, TDD, ODTÜ Öğrenci Derneği, Mülkiyeliler Birliği, Hacettepe Üniversitesi Öğrenci Derneği, A.Ü.Tıp Fak.Talebe Derneği, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Cemiyeti, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Talebe Cemiyeti, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Öğrenci Derneği, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği, ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü, A.Ü. Fen Fakültesi Öğrenci Birliği.

DEV-GÜÇ’ün niteliği ve işlevi şöyle ifade ediliyordu:

“Devrimciler Güçbirliği, emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı, tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye’nin gerçekleşmesinden yana daha çok devrimci aydın ve öğrenci çevrelerini temsil eden millici örgütler tarafından kurulmuştur... Dev-Güç’ün temel sloganında, ‘tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye’ sloganında, ‘bağımsız Türkiye’ bölümü bütün Türk ulusunun, her içtenlikle ‘Türküm’ diyenin kutsal ülküsünü

¹⁶⁵ 15-16 Haziran 1970 olayları sırasında ODTÜ’de öğrenciydim. 16 Haziran günü ODTÜ’de spor salonunda bir forum yapıldı. Sait Kozacıoğlu, “proletarya kızıl bayraklarıyla yürüyor, mücadele ediyor” gibi bir konuşma yaptı. Otobüslere binip Ankara’daki işçilerin yanına gidileceği söylendi. Ben ikinci grup otobüsteydim. Şimdi Atatürk Kültür Merkezi’nin bulunduğu bölgeye geldiğimizde, ilk grupta olup da kaçan arkadaşlarımızı gördük. Arkadaşlarımız, “komünist” diye onları kovalayan işçilerden kaçıyorlardı. Otobüslere onları da aldık ve ODTÜ’ye geri döndük.

ifade ettiği gibi, ‘gerçekten demokratik’ bölümü de, özellikle Türkiye emekçilerinin gerçek ilham ve isteklerini ifade eder.”

Bu ara DİSK bu örgütlenmeden çekildi. DEV-GÜÇ genel kurulu 1968 yılı Mayıs ayı başlarında toplandı. Bağlı kuruluşlar dört grupta toplandı: Öğrenci kuruluşları grubu, mesleki kuruluşlar grubu, işçi, esnaf ve halk kuruluşları grubu ve diğer dernekler grubu. Öğrenci kuruluşlarının koordinatörlüğüne TMTF ve FKF; mesleki kuruluşların koordinatörlüğüne TÖDMF ve TÖS; işçi, esnaf ve halk kuruluşlarının koordinatörlüğüne Aşıklar Derneği, diğer kuruluşların koordinatörlüğüne de 27 Mayıs Milli Devrim Derneği getirildi. DİSK’in ayrılmış olması önemli bir sorun yarattı. Oluşturulan İcra Komitesi’nde, “DİSK’in yeniden dönmesi umudu muhafaza edilerek,” Aşıklar Derneği de İcra Komitesine alındı. İcra Komitesi, böylece, 27 Mayıs Milli Devrim Derneği, TMTF, TÖDMF, FKF, DİSK ve Aşıklar Derneği’nden oluştu.

DİSK’in DEV-GÜÇ’e katılmama kararı üye sendikalara bildirildi. Ancak buna karşın, Kemal Nebioğlu’nun başkanlığını yaptığı Türkiye Gıda-İş Sendikası DEV-GÜÇ’e katıldı. Yapı İşçileri Sendikası da Mayıs ayı başlarında DEV-GÜÇ’e katılma kararı aldı.

VI.4.22. Ulusal Demokratik Cephe (UDC) ve Demokratik Platform

Ulusal Demokratik Cephe (UDC), DİSK yöneticilerinden bazılarının savunduğu ve Milliyetçi Cephe’ye karşı ve “güvenoyu aldığı taktirde 2. MC’yi bir an önce iktidardan uzaklaştırmak için, ulusal bağımsızlıktan, demokrasi, barış ve toplumsal ilerlemeden yana olan parlamento içindeki ve dışındaki tüm örgüt ve güçlerin” bir araya gelmelerini amaçlayan bir girişimdi. Bu ifade aynı zamanda TKP’nin de sloganıydı. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’in, Genel Sekreter Mehmet Karaca’nın ve DİSK Yürütme Kurulu üyesi Fehmi Işıklar’ın savunduğu bu anlayış, 1977 yılı Eylül ayında DİSK Yürütme Kurulu içinde bir bölünmeye yol açtı. 7 kişilik Yürütme Kurulu’nun 4’ü, bu tartışmayla açığa vurulan köklü anlaşmazlıkta, Kemal Türkler ve diğer iki üyenin karşısında tavır aldı. DİSK Yönetim Kurulu da Yürütme Kurulu’nun çoğunluğunun tavrını benimsedi. DİSK bir süre iki genel sekreterle çalıştı. Sorun, 22-26 Aralık 1977 günleri toplanan 6. Genel Kurulda çözülebildi.

DİSK’in 6. Genel Kurulunda Genel Başkanlığa Abdullah Baştürk, Genel Sekreterliğe de Fehmi Işıklar seçildi. 6. Genel Kurul’da alınan “tüm ulusal, ilerici, demokrat, yurtsever örgüt ve güçlerin anti-faşist, anti-emperyalist ve anti-tekel cephede savaşım birliğinin kurulması” kararı uyarınca, DİSK karar organlarında bir Demokratik Platform oluşturma kararı kabul edildi. 25.11.1978 günü Ankara’da DİSK, TÖB-DER, TMMOB, Halkevleri, TRT-DER, TÖMÖD, TÖMAS, Barış Derneği, İm-Der, Türk Tabipleri Birliği, Tüm-Der, Görsel Sanatçılar Derneği, DSDF, Tüm-Ör-Der, TÜTED, Tüm Teknikerler Derneği, Ankara Kadınlar Derneği, İlerici Kadınlar Derneği, DKD, Pahalılık ve İşsizlikle Mücadele Derneği, Sosyalist Gençlik Birliği, DHKD, Genç-Öncü, Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu, DÖB, Dev-Gör, Genç Emekçiler Birliği, Sosyalist Gençler Birliği, Genç-Güç, Devrimci Gençlik Federasyonu ve İlerici Gençler Derneği’nin katıldığı bir toplantı düzenlendi ve Başbakan Bülent Ecevit’e ortak bir mektup gönderildi. 29.11.1978 günü bir toplantı daha yapıldı ve Bülent Ecevit’e gönderilmek üzere bir ortak mektup daha hazırlandı. Demokratik Platform’un çalışma ilkeleri, amacı, programı ve işleyişi konusunda bazı ön çalışmaların ardından, 14.12.1978 günü yapılan toplantıda bu hazırlıklar tartışmaya açıldı. Ancak bu konularda bir anlaşma sağlanamadığından, Demokratik Platform girişimi, somut bir adım atamadan dağıldı.

VI.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

VI.5.1. Eylemler

1961-1980 dönemi, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin ülke çapında ve tüm işkollarını kapsayacak biçimde gerçekleştirdiği eylemlerle doludur ¹⁶⁶.

1961 yılının en önemli eylemi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin sendikal haklar için 31 Aralık günü İstanbul'da düzenlediği Saraçhane mitingiydi ¹⁶⁷. TÜRK-İŞ 22.12.1962 günü Ankara'da bir komünizmi tel'in mitingi düzenledi. 24.8.1969 günü ise Ankara'da sosyal sigorta hakları için bir miting yapıldı. 20 yıllık bu dönemde TÜRK-İŞ'in önemli mitingleri bu kadardır. Saraçhane Mitinginin asıl düzenleyicisinin İstanbul İşçi Sendikaları Birliği olduğu düşünülürse, TÜRK-İŞ İstanbul'da ilk mitingini 1 Mayıs 1993 günü Abide-i Hürriyet Meydanı'nda yaptı.

1960'lı yılların başlarında çeşitli işyerlerinde sakal boykotları yapıldı ¹⁶⁸. 1960'lı yıllarda İzmir ve Adana gibi illerde aracılara, kasaplara ve manavlara karşı et ve sebze boykotları düzenlendi (1962 yılında İzmir'de, 1964 yılında İzmir, İstanbul ve Adana'da, 1965 yılında Konya'da, 1967 yılında İskenderun'da, 1968 yılında Adana'da et boykotları, 1965 yılında İzmir'de sebze-meyve boykotu) ¹⁶⁹. Bu tüketici boykotları, günümüzde sendikal mücadelenin araçları olarak savunulan boykotlardan farklıydı.

Bu dönemin ilginç ve önemli eylemlerinden biri, Fukara Tahir olarak tanınan Tahir Öztürk'ün başkanlığındaki Yapı İşçileri Sendikası'nın örgütlediği 5000 dolayındaki inşaat işçisinin 3 Mayıs 1962 Meclis'e yaptığı yürüyüşü ("Açların Yürüyüşü"). Ayrıca, aynı sendikadan olan ve sendikacılık hareketi tarihinde önemli bir yere sahip bulunan İsmet Demir'in 1974 yılında İskenderun Demir Çelik Fabrikası inşaatında örgütlediği direniş de unutulmaması gereken eylemler arasındadır.

1962 yılında Beyoğlu, Üsküdar ve Eminönü mahalle bekçileri, Kuledibi'nden Taksim'e yürüdü.

1963 yılında Kavel işçilerinin 36 günlük direnişi, işverenin 1963 yılında ikramiye ödememe ve ücretleri düşürme kararına karşı, Türkiye Maden-İş Sendikası'nın ve işçilerin Anayasa'da yer alan grev hakkını kullanmalarıydı. Bu direniş, 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Yasası'nın çıkmasını hızlandırdı.

1965 yılında Ereğli Kömür İşletmesi Kozlu Bölgesindeki işçiler büyük bir eylem başlattı. İki işçinin vurularak öldürüldüğü olaylar ancak büyük çabalar sonucu engellenebildi ¹⁷⁰.

1966 Paşabahçe grevinin ise DİSK'in kurulmasında (genellikle abartılan) bir etkisi oldu.

Çorum Belediyesi'nde çalışan ve TÜRK-İŞ'e bağlı Genel-İş Sendikası'na üye işçiler işten çıkarılınca, 1966 yılı Temmuz Ağustos aylarında Çorum-Ankara-İstanbul yürüyüşünü gerçekleştirdi. Manisa Belediyesi'nde çalışan Genel-İş üyesi işçiler de 1967 yılı Temmuz ayında Manisa-Ankara yürüyüşünü yaptı.

1968 yılından başlayarak, üniversite öğrencilerinin boykot ve işgallerinden büyük ölçüde etkilenen fabrika işgalleri dönemi yaşandı. 1968-1969 yıllarında şu işyerleri işçilerce işgal edildi: Akiş Dokuma, Altınel Pres, Bell Kimya, Çelik Halat, Deniz Nakliyat, Alpagut Kömür İşletmesi, Derby Lastik, Diyarbakır Belediyesi, Emayetaş, Gabriyel Gavriyeloğlu Dokuma, Güven Boya ve Apre, Kavel Kablo, Krom Manyezit, Perşembe Fındık Tarım Satış Kooperatifi, Singer, Tekel Çamaltı Tuzlası, Executor Gemisi, Türk Demir Döküm, Yarımca Seramik, Şehzadebaşı Sineması ve Şişli'deki Ekmek Fabrikası.

İşgallerin amacı, işyeri sorunlarının çözülmesi ve işyerinde sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılmasıydı. İşgallerin siyasal bir amacı yoktu. İşgallerin en ilginçlerinden biri de Alpagut Kömür İşletmesi'nde gerçekleşti. Çorum Özel İdare Müdürlüğü Alpagut Kömür İşletmesi'nde çalışan ve Çorum ve Havalisi Birleşik Maden İşçileri Sendikası

¹⁶⁶ 1960-1969 döneminin işçi-memur eylemlerinin dökümü için Koç, C.- Koç, Y., "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri," **TÜRK-İŞ Yıllığı 1999**, C.1, Ankara, 1999, s.597-639.

¹⁶⁷ Koç, Y., "Saraçhane Mitingi," a.g.k., 1996, s.264-267.

¹⁶⁸ Koç, Y., "1961 Yılında Sakal Grevleri," a.g.k., 1996, s.257-259.

¹⁶⁹ Koç, Y., "Sendikaların Et Boykotları," a.g.k., 1996, s.268-274.; "İzmir Sendikalarının Sebze ve Meyve Boykotu," a.g.k., 1996, s.275-278.

¹⁷⁰ Bu konuda ilk yapıt ABD'de Purdue Üniversitesi'nde 1967 yılında kabul edilmiş bir doktora tezidir. Bkz. Roy, Delwin Adams, **The Zonguldak Strike: A Case Study of Industrial Conflict in Turkey**, 543 s. İkinci çalışma ise ancak bundan 30 yıl sonra eylemin gerçekleştirildiği ülkemizde yapıldı: Çatma, Erol, **1965 Madenci Direnişinin Öyküsü, Kömür Tutuşunca**, Evrensel Basım Yayın, 1997, 160 s.

üyesi olan 786 işçi, ücretlerini aylarca alamayınca 1969 yılı Haziran-Temmuz aylarında üretime ve yönetime el koyarak, satıştan elde ettikleri gelire işçi alacaklarını ödediler.

29 Aralık 1969 günü gerçekleşen Gamak olaylarında Şerif Aygün vurularak öldürüldü. Grevlerde ise, mamul madde çıkışını ve hammadde girişini önlemek amacıyla yapılan müdahaleler sırasında olaylar yaşandı. Yapı İşçileri Sendikası'nın Aliğa Petrol Rafinerisi inşaatında başlatılan grevi sırasında 22 Ağustos 1970 günü ise Necmettin Giritlioğlu öldürüldü¹⁷¹.

15-16 Haziran olayları bu hareketlenmenin zirvesiydi. 1970 yılı Kasım ayında Adana'da Bossa fabrikasındaki işgal eylemi ve çatışmanın ardından, işçi eylemlerinde 3-4 yıl süren bir sessizlik yaşandı.

1968-1970 işçi eylemlerinin bir bölümü DİSK'e bağlı sendikaların kararı veya desteğiyle gelişti. 15-16 Haziran 1970 olayları ise DİSK'in programladığı gösterilerden farklıydı. DİSK 1967-1971 döneminde önemli başka eylem yapmadı.

1960'lı yıllarda kamu çalışanları içinde öğretmenler özellikle faaldi. Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu tarafından 20 Şubat 1963 günü Ankara'da düzenlenen Büyük Eğitim Mitingi, 292 öğretmen derneğinin desteği ve 14 bin dolayında öğretmenin katılımıyla gerçekleştirildi. 15 Şubat 1969 günü TÖS'ün düzenlediği Büyük Eğitim Yürüyüşü ve 15-18 Aralık 1969 günleri TÖS ve İLK-SEN tarafından yapılan büyük öğretmen boykotu, bu dönemin önemli eylemlerindendir. Gencay Şaylan ve Erkan Oyal'ın yaptığı bir araştırmaya göre, 1965-1971 döneminde memur sendikaları 37 kez protesto yürüyüşü düzenledi¹⁷².

1970'li yıllarda astsubayların ve astsubay eşlerinin ve 1970'li yılların sonlarında da polislerin eylemleri oldu¹⁷³.

1974 ve sonrasında işçi eylemleri yeniden çoğaldı, çeşitlendi, zenginleşti, siyasallaştı.

1974 öncesinde kamu kesiminde direnişler seyrekli. Bu seyrek direnişlerin nedeni ise bir taraftan ücretlerin ve toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan diğer hakların verilmemesi, diğer taraftan iş kazalarıydı.

1974 ve sonrasında direnişlerin hem sayısı arttı, hem de daha önceki yıllarda görülmeyen yeni nedenlerle direnişler yapıldı.

Bu dönemdeki direnişler çeşitli biçimlerdeydi: Kasıtlı olarak hatalı iş çıkarma; makine ve teçhizata özen göstermeme, bozulmalarına ve kırılmalarına göz yumma; işi durdurarak oturma grevi yapma; işi durdurarak işyerini terketme ve gösteri ve yürüyüş yapma; işyeri işgali; grev döneminde hammadde girişi ile mamul madde çıkışını çeşitli biçimlerde engelleme; grev döneminde kendi isteğiyle veya yasal olarak çalışacak personelin çalışmasını engelleme; çeşitli biçimlerde iş yavaşlatma. Ayrıca yemeğe girmeme veya yemeği alıp yemeden çıkma biçiminde yemek boykotu; fazla çalışmaya kalmama; sakal bırakma; hastaymış gibi doktora çıkarak muayenede vakit geçirme veya istirahat alma gibi yollara da başvuruluyordu.

1970'li yılların ikinci yarısında kamu kesiminde sık sık görülen direnişlerin nedenleri şöyle özetlenebilir: Sendikal örgütlenme ve sendika değiştirme; toplu sözleşme yetki işlemlerinin uzaması; toplu sözleşme görüşmelerinin uzaması; toplu sözleşme farklarının zamanında ödenmemesi; toplu sözleşmenin uygulanmaması; ücretlerin ödenmemesi veya geç ödenmesi; yasal grev hakkının kullanılmaması; ücret azlığı; ek protokolla ücret zammı talebi; primlerin kesilmesi ve bazı ödemelerin azaltılması; bazı kişilerin görevden alınması istemi; işletme içi görev değişiklikleri; yemeklerin kötülüğü; iş güvenliğinin olmaması.

Bu eylemlerin önemli bir bölümü istenilen amaca ulaştı. Ayrıca, bu eylemler, işyerlerinde sınıf bilincinin gelişmesine de katkıda bulundu. Ancak, 15-16 Haziran 1970 ve 16-19 Eylül 1976 eylemleri sonucunda işten atılmalar ve uygulanan kara listeler, çok sayıda öncü işçinin uzun süre işsiz kalmasına ve bunların bazılarının yığınlığa kapılmasına neden oldu.

TÜRK-İŞ'in bu dönemde yürürlükteki yasalara göre yasadışı sayılan tek eylemi, 15 Haziran 1975 günü Halil Tunç tarafından elektriğin kesilmesiyle uygulanan ve sendikaların çeşitli biçimlerde katılarak desteklediği İzmir bölgesel genel greviydi¹⁷⁴.

¹⁷¹ Demir, İ., **Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975**, İstanbul, 1980, s.57-67.

¹⁷² Şaylan, G. - Oyal, E., **Türkiye'de Memur Sendikacılığı**, TODAİ Yay., Ankara, 1971. (Çoğaltma).

¹⁷³ Koç, Y., "Kocalarının Yerine Mücadele Eden Ev Kadınları," a.g.k., 1996, s.332-340.

1961-1980 döneminde grevlerin ve diğer eylemlerin büyük bir bölümü özel sektördeydi. Kamudaki önemli direnişler ise belediyelerde ve tarım satış kooperatifleri birliklerinde yaşandı. Belediyelerdeki yaygın grev ve direnişlerin nedeni, merkezi hükümetlerin belediyelere gerekli kaynağı vermemesi nedeniyle ücretlerin ve diğer ödemelerin zamanında ödenmemesiydi¹⁷⁵. Tarım satış kooperatifleri birliklerindeki (Tariş, Antbirlik, Çukobirlik, v.b.) direnişlerin ve hatta çatışmaların nedeni ise hükümet değişikliklerinin ardından buralarda işçi çıkarımına ve yeni işçi alımına gidilmesiydi. Bazı sol örgütler bu direnişleri hükümetle ve devletle çatışma alanına dönüştürme gibi bilinçli bir politika da izliyordu¹⁷⁶. Ayrıca, 1970'li yılların ikinci yarısında İskenderun Demir Çelik ve Seydişehir Alüminyum gibi işyerlerinde de sendikalar arasında sert kavgalar yaşandı.

DİSK 1975 yılından itibaren ülkenin çeşitli bölgelerinde mitingler düzenledi. 6 Eylül 1975 günü İzmir'de ve 20 Eylül 1975 günü İstanbul'da Demokratik Hak ve Özgürlükler İçin Mücadele Mitingleri yapıldı. 1 Mayıs, 51 yıllık bir aradan sonra, 1976 yılında DİSK tarafından Taksim'de düzenlenen bir mitingle kutlandı. Bursa'da Maden-İş üyesi Muammer Çetinbaş'ın öldürülmesi üzerine, Maden-İş'in Bursa'da örgütlü olduğu 11 işyerinde iş durduruldu. Daha sonra da, 10 Temmuz 1976 günü DİSK tarafından Bursa'da bir miting düzenlendi.

DİSK Yönetimi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Yasası'nın çıkmasını önlemek amacıyla bir direniş örgütledi; ancak işçileri açıkça direnişe çağırmadı. DİSK, 16-19 Eylül 1976 günleri Genel Yas ilan etti ve üyeleri serbest bıraktı. Böylece, eylemin cezai sorumluluğundan kurtulmaya çalıştı. DİSK'in kararı şöyleydi:

**“Bu iktidarın Anayasal ve demokratik yoldan düşürülmesine ve halktan yana bir iktidarın kurulmasına kadar tüm ülkede GENEL YAS ilanı,
“Anayasal ve demokratik haklarını, DİSK'in ‘tabanın söz ve karar sahibi olma’ temel ilkesi içinde kullanabilmesi açısından işçi üyelerimizin serbest bırakılması,
“Örgütümüzün bulunduğu merkezlerde her gün genellikle öğleden sonra DİSK tarafından sessiz matem yürüyüşleri veya mitingler düzenlenmesi,
“Bunun dışında DİSK tarafından düzenlenmeyen hiç bir yürüyüş, miting gibi gösteriye üyelerimizin katılmaması ve bozguncu unsurların içeriden veya dışarıdan gelecek tahriklerine olanak verilmemesi için üyelerimizin çok dikkatli ve titiz davranmaları kararlaştırılmıştır.”**

DGM direnişi 20 Eylül günü sona erdirildi. Oldukça çok sayıda işçi önderinin işten atılmasıyla sonuçlanan bu eylemler, Devlet Güvenlik Mahkemesi Yasası'nın çıkmasını engelledi.

DİSK 1977 yılında da 1 Mayıs'ı Taksim'de kutladı. Göstericilere dışarıdan yapılan silahlı saldırı sonucunda çıkan panikte 36 kişi hayatını kaybetti. Bu saldırı nedeniyle olayları çıkartmakta sorumluluğu olmayan başka kişiler hakkında dava açıldı. Dava, 1989 yılında beraatle sonuçlandı¹⁷⁷.

DİSK'in yeni yönetimi 1978 yılından başlayarak daha geniş bir siyasal yelpaze içindeki eylemlere katıldı. 1975-1977 döneminde “goşist” olarak veya başka biçimde suçlanan hareketlerle eylemlerde daha yakın bağlar kuruldu. 16 Mart 1978 günü İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilere yapılan saldırıda 7 kişinin ölmesi üzerine, 20 Mart 1978 günü sabah 8 - 10 arasında iki saatlik iş durdurma eylemi yapıldı. 1978 yılında da 1 Mayıs Taksim'de kutlandı. Kahramanmaraş katliamını protesto etmek amacıyla 5 Ocak 1979 günü Faşizmi Lanetleme Eylemi adıyla 5 dakikalık saygı duruşu yapıldı. 26 Ocak 1980 günü İzmir'de, 9 Şubat 1980 günü Antalya'da, 23 Şubat 1980 günü Ordu'da ve 22 Mart 1980 günü de İzmit'te İşçi Kıyımına, Zamlara, Pahalılığa, Anti-Demokratik Baskı ve Uygulamalara, Faşist Saldırılarına Karşı Demokrasi Mitingleri yapıldı. 30 Nisan 1980 günü bazı işyerlerinde iş

¹⁷⁴ Koç, Y., “TÜRK-İŞ'in İzmir Genel Grevi (1975), **Kebikeç**, Sayı 4, 1996, s. 20-31.

¹⁷⁵ Koç, Y., “1974-1980 Döneminde Belediyelerde İşçi-İşveren İlişkileri,” a.g.k., 1992, s. 182-209.

¹⁷⁶ Koç, Y., “Türkiye’de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri,” a.g.k., 1992, s. 210-244.

¹⁷⁷ 1 Mayıs 1977 gösterileriyle ilgili ayrıntılı bilgi ve olaylarının TKP çizgisi tarafından ele alınışı için **Sanlı 1 Mayıs**, Konuk Yay., İstanbul, 1977, 208 s.; 1 Mayıs 1977 olayları hakkında açılan davanın sonuçlanması için **Cumhuriyet**, 22.10.1989.

durduruldu. 1 Mayıs 1980 günü Mersin’de miting düzenlendi. Kemal Türkler’in 22 Temmuz 1980 günü öldürülmesinin ardından birçok işyerinde iş durduruldu. Yeni Çeltik Linyit İşletmesi’nin zarar ediyor gerekçesiyle kapatılmak istenmesi üzerine, Yeraltı Maden-İş üyesi işçiler ocağı işgal ettiler ve üretimi sürdürdüler. Bu eylemler, tarihimizdeki politik amaçlı genel eylemler olması açısından da önemlidir.

1977 yılında DİSK’e bağlı Maden-İş’in MESS’le ve Tekstil’in Tekstil İşverenleri Sendikası ile giriştiği mücadeleler, grevler biçiminde gelişti. 1980 yılında da, katılan işçi sayısı bakımından o zamana kadarki grev rekoru kırıldı.

Memurlar 1970’li yıllarda da çeşitli eylemler yaptılar. TÖB-DER, TÜR-DER ve TMMOB’nin bu dönemde çeşitli mitingleri, yürüyüşleri ve işyeri eylemleri oldu. 12 Mart sonrasında önemli ilk memur eylemi, 16 Şubat 1975 günü TÖB-DER tarafından 52 ilde gerçekleştirilen Grevli, Toplu Sözleşmeli Sendika Hakkı, Faşizmi, İşsizliği, Pahalılığı Protesto Mitingleri idi. 6 Aralık 1975 günü TÖB-DER, Memur Kısımları ve Hayat Pahalılığını Protesto yürüyüşleri düzenledi. Aralarında TÖB-DER, TÜR-DER, TÜRÖD, TÜRTEP gibi memur derneklerinin de bulunduğu kuruluşlar, 13 Mart 1976 günü Ankara’da Tandoğan Meydanı’nda Faşist Baskı ve Memur Kısımlarını Protesto Miting ve Yürüyüşünü gerçekleştirdi. TÖB-DER, TÜR-DER ve TÜRTEP, 22 Ocak 1977 günü Denizli ve Mersin’de, 29 Ocak 1977 günü Bursa ve Zonguldak’ta, 5 Şubat 1977 günü Ankara’da Ekonomik ve Demokratik Haklar Miting ve Yürüyüşlerini düzenledi. TÜR-DER, kaybolan iki üyesinin bulunmasını sağlamak amacıyla, 23 Temmuz 1977 günü bir yürüyüş ve miting düzenledi. Memurlar, özellikle DİSK tarafından düzenlenen genel eylemlere de, örgütleri aracılığıyla etkili bir biçimde katıldılar.

Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1963-1980 döneminde en fazla sayıda işçinin greve çıktığı ve grevde geçen işgününün en yüksek olduğu yıllar şöyleydi: 1970 (21.156 işçi, 221 bin işgünü); 1974 (25.546 işçi, 1 milyon 109 bin işgünü); 1977 (15.682 işçi, 1 milyon 397 bin işgünü); 1979 (21.011 işçi, 1 milyon 148 bin işgünü); 1980 (84.832 işçi, 1 milyon 303 bin işgünü). Ancak greve çıkan işçi ve grevde geçen işgünü konularında resmi rakamlar arasında büyük farklar vardır. Çalışma Bakanlığı’na göre 1980 yılında grevde geçen işgünü sayısı 1 milyon 303 bin iken, DPT’ye göre 7 milyon 709 bin, Maliye Bakanlığı’na göre 4 milyon 298 bin, DİE’ye göre ise 5 milyon 409 bindir. Resmi kaynaklardan daha güvenilir bir kaynak olan **TÜBA İş-İşçi ve Çalışma Bülteni’ne** göre ise, 1979 yılında 39.901 işçi greve çıktı ve grevde geçen işgünü 2,2 milyondur. 1980 yılında ise 84.432 işçi greve çıktı ve grevde 7,7 milyon işgünü geçti. 1980 yılında greve çıkan işçilerin 62,8 bini DİSK’e bağlı sendikalara, 18,7 bini TÜRK-İŞ’e bağlı sendikalara üyeydi. 1980 yılında grevde geçen 7,7 milyon işgününün 6,4 milyonu DİSK’e bağlı sendikalara, 1,0 milyonu da TÜRK-İŞ’e bağlı sendikalara üye işçilere aitti.

1980 yılında 24 Ocak istikrar programı sonrasında grevlerde büyük bir artış görüldü. 25 Ocak 1980 tarihinde yalnızca 6414 işçi grevdeydi. 27 Haziran 1980 tarihinde ise grevdeki işçi sayısı 57 bini aşmıştı. 1980 yılının ilk sekiz ayında 131 bin işçinin grevleri ertelendi. Bu dönemde yürürlükte bulunan mevzuata göre, erteleme süresi sonunda greve çıkma hakkı doğuyordu. 12 Eylül darbesi grevleri yasaklamasaydı, 1980 yılında greve çıkan işçi sayısı 200 bini bulacaktı. 5 Eylül 1980 tarihinde 53.644 işçi grevdeydi. Bu işçiler 15 Eylül günü işbaşı yaptılar.

VI.5.2. 15-16 Haziran Olayları

1968-1970 döneminde Türkiye’de işçi sınıfı mücadelesinde bir hareketlenme ve sertleşme yaşandı; yaygın işgal eylemleri oldu. Bu eylemleri yalnızca TİP, diğer sosyalist hareketler ve bir ölçüde de CHP destekliyordu. Bu gelişme, TÜRK-İŞ’i ve TBMM’de temsil edilen diğer tüm siyasal partileri rahatsız etti. TÜRK-İŞ’in de katkılarıyla, 274 sayılı Sendikalar Yasası’nı ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası’nı değiştiren iki tasarı hazırlandı¹⁷⁸. Amaç, DİSK’i ve bağlı sendikaları fiilen iş yapamaz duruma getirmek ve ortadan kaldırmaktı.

¹⁷⁸ Koç, Y., “A.Baştürk’ün Yüzde 30’luk Baraj Önerisi (1969),” a.g.k., 1996, s.311-314.

274 sayılı Sendikalar Yasası'nı değiştiren tasarı 11 Haziran 1970 günü Millet Meclisi'nde 3,5 saat süren bir görüşme sonucunda, TİP dışındaki tüm siyasal partilerin oylarıyla kabul edildi. Tasarıda öngörülen değişikliklerin en önemlisi, bir sendikanın ülke çapında faaliyet gösterebilmesi için işkolundaki sigortalıların en az üçte birini temsil etmesinin gerekli kılınmasıydı. Ayrıca, konfederasyonların da Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az üçte birini temsil etmesi koşulu getiriliyordu. Tasarı, Cumhuriyet Senatosu'nda kabul edilip yasalaşmadan önce, DİSK, bir gösteri düzenledi. Barışçıl biçimde planlanan ve programlanan bu gösteri, İstanbul ve İzmit'te güvenlik güçlerinin müdahalesiyle çatışmalara dönüştü. Sıkıyönetim ilan edildi.

15-16 Haziran, çeşitli işkollarında ve illerdeki işçilerin ücret dışı haklar için ortaklaşa ilk eylemi olması açısından, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi içinde özel bir yere sahiptir. 1968-1970 döneminde gelişen olaylar, tek tek işyerleriyle sınırlı kalmıştı. İlk kez 15-16 Haziran'da çeşitli işkolları ve illerdeki 100 bin dolayında işçi işyeri sorunlarını aşarak ortak bir eylem gerçekleştirdi ¹⁷⁹.

15-16 Haziran'ın diğer bir özelliği, işçilerin, kendi destekledikleri partilerin tavrını reddederek, ortak sınıf tavrında birleşmeleri idi.

15-16 Haziran olaylarına Dev-Genç'liler ve TİP'liler de katıldı. Ancak 15-16 Haziran olayları bu siyasal hareketlerin öncülüğünde veya programlarına göre gelişmedi. Kendi çizgisini izledi. 15-16 Haziran olayları bir komünist ayaklanması değildi. İşçilerin, DİSK'in çağırısı üzerine başlattığı barışçıl gösterilerinin, yapılan müdahalelere bağlı olarak, sertleşmesi idi.

15-16 Haziran yenilgiye uğradı; 274 sayılı Sendikalar Yasası, 29 Temmuz 1970 günü kabul edilen 1317 sayılı Yasayla istenilen biçimde değiştirildi.

DİSK, olayların çatışmaya dönüşmesi karşısında, barışçıl gösteri tavrını sürdürdü. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in 16 Haziran 1970 günü radyodan okunan mesajı şöyleydi:

“İşçi kardeşlerim, işçi sınıfının bilinçli temsilcileri, sizlere sesleniyorum. Beni iyi dinleyiniz. Anayasal haklarınız için direndiniz, direniyorsunuz. Anayasamız her türlü toplantı ve yürüyüşlerin silahsız ve saldırsız olacağını emreder. Bizler Anayasaya sınımsız bağlı işçiler olduğumuzdan, hiç bir hareketimiz Anayasaya aykırı olamaz. Ne var ki, bizim aramızda çeşitli maksatlar güden kişiler, çeşitli kılıklara bürünerek girebilirler. Hatta, kötüsü, gözbebeğimiz şerefli Türk Ordusunun bir mensubuna kötü maksatla taş atabilir, tahrikler yapabilirler. DİSK Genel Başkanı olarak sizi uyarıyorum.”

15-16 Haziran olayları sonrasında 5090 işçi işten atıldı ve kara listeye alındı. Bu da, 1961 sonrasında ve özellikle 1968-1970 döneminde işyerlerinde yetişen öncü işçilerin önemli bir bölümünün mücadele dışına çıkarılması demektir. Bu işçilerin büyük bir bölümü yıllarca iş bulamadılar. Bu darbe, 12 Mart'a karşı işçi sınıfından bir tepkinin gelememesinin önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca, 15-16 Haziran 1970 olayları sonrasında, son üç yılın işçi hareketlerinin merkezi olan Marmara bölgesinde işçi sınıfı tümüyle sessizleşti. İşçi sınıfının bu geçici yenilgisi ise, özellikle gençler arasında işçi sınıfının tarihsel misyonuna karşı duyulan güveni sarstı, ortaya çıkan umutsuzluk, fokocu, şehir gerillacı ve öncü savaşçı siyasal eğilimleri güçlendirdi.

15-16 Haziran olaylarının önleyemediği yasa değişiklikleri, TİP'in başvurusu üzerine, Anayasa Mahkemesi'nin 19.10.1972 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 9.2.1972 tarihli kararıyla iptal edildi. Ayrıca, bu tarihte sendika üyeliğinde noter koşulu aranmadığından, DİSK'e bağlı sendikalar üye sayılarını artmış göstererek yasa değişikliğinden olumsuz biçimde etkilenmekten kurtuldular.

VI.6. İŞÇİLERİN ÜCRETLERİ

VI.6.1. Ücretler

¹⁷⁹ Koç, Y., 15-16 Haziran Olayları," a.g.k., 1992, s.177-181.

1963 yılında 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'nın kabul edilmesinin ardından toplu iş sözleşmeleri yaygınlaştı. Bu durum, gerçek işçi ücretlerinde önemli artışlar sağladı. DPT verilerine göre, gerçek ücretler 1971 yılına kadar hemen hemen sürekli olarak arttı. 1972 yılında küçük bir gerileme görüldü. Daha sonra yeniden yükselişe geçerek, 1977 yılında zirveye çıktı. 1977 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1963 yılındakinin 1,6 katıydı. Daha sonra ise bir düşüş yaşandı. Ancak 1980 yılındaki ücretler, 1963 yılındakinin yüzde 18 üzerindeydi.

Gerçek asgari ücret de 1963-1967 döneminde arttı, 1968 yılında küçük bir gerilemeden sonra, 1969 yılında yüzde 32 oranında bir artış yaşadı. 1971 yılında önemlice bir gerilemenin ardından 1979 yılına kadar çeşitli oynamalarla yükselişini sürdürdü. Ancak 1980 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık yarı yarıya düştü.

Bir bütün olarak bakıldığında, 1961-1980 döneminde Türkiye'de gerçek ücretler, kişi başına milli gelir artışına koşut bir artış gerçekleştirdi. Bazı yıllardaki gerçek ücret artışları daha da yüksek oldu. Ayrıca, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla çeşitli yan ödemeler sağlandı. Bu dönemde toplu pazarlık düzeni yerleşti. 20 Temmuz 1978 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile TÜRK-İŞ Genel Başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma ise ilişkilere yeni bir boyut getirdi.

VI.6.2. Yurtdışına Gidenlerin Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketine Etkileri

1960'lı yılların önemli özelliklerinden biri, Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik canlılık ve büyüme koşullarında işgücü açığının ortaya çıkması ve bu açığın bir bölümünün Türkiye'den karşılanmasıydı. 1961-1973 döneminde yasal yollardan 1 milyona yakın kişi Avrupa'ya çalışmaya gitti. Bu gidenlerin bir bölümü işçi ve memur, bir bölümü küçük üretici veya topraksız ve az topraklı köylü ve esnaftı. Avrupa'ya gidiş, Türkiye'deki mülksüzleşme sürecini yavaşlattı. Avrupa'ya çalışmaya gidenler, Avrupalılara göre daha düşük ücretler alsalar bile, çok kötü yaşama koşullarını kabullenip para biriktirdiler ve ailelerine önemli miktarda para gönderdiler.

1980'li yıllara kadar, yurtdışına işçi olarak gidenlerin Avrupa'da kalma beklentisi fazla yoktu. Avrupalılar da Türkiye'den gelenlere "konuk işçi" gözüyle bakıyorlardı. Avrupa'ya çalışmaya gidenlerin çok büyük bir bölümünün Türkiye'de sendikal deneyimi olmamıştı. Bu nedenle, ilk başlarda sendikal mücadelenin dışında kaldılar. Ancak zaman içinde, dayanacak bir güç olarak sendikaya, buldukları ülkenin yurttaşı işçilerden daha fazla gereksinim duymaya başladılar. Bazı Avrupa ülkelerinde yabancılar ve özellikle Türkler arasında sendikalaşma oranı, yerlilerinkini aştı. Ancak, Avrupa ülkelerinde işçilik yapanlarla Türkiye'deki işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi arasında bir güçbirliği veya dayanışma gelişmedi. TÜRK-İŞ ile çeşitli ülkelerin sendikal merkezleri arasında kurulan bağlar çok sınırlı kaldı. Avrupa'da edinilen sendikal deneyimlerin Türkiye'ye aktarılması da sözkonusu olmadı. Bu anlamda, Avrupa'ya çalışmaya gidenlerin Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi üzerindeki etkisi, ülkemizde mülksüzleşmenin geciktirilmesi ile sınırlı kaldı.

VII. 1980 - 2003 DÖNEMİ

VII.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GENEL SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUM

VII.1.1. Kapitalizmin Altın Çağı'nın Sona Erişinin ve Yeni Uluslararası İşbölümünün Etkileri

Kapitalizmin Altın Çağı 1970'li yılların başlarında bitti. Kapitalizm, ekonomik büyümenin kural ve bunalımların istisna olduğu Altın Çağı'ndan, bunalımlar çağına geçti. Bugün artık ekonomik bunalım kural oldu; rekabet daha da arttı; ekonomik büyüme zorlaştı. 1970'li yıllardan başlayan yeni dönemi, kapitalizmin Altın Çağı'ndan ayıran temel özellikler şöyle özetlenebilir:

(a) Ekonomik bunalım, büyük kamu kesimi açıkları, yükselen iç ve dış borçlar ve artan rekabet (Türkiye açısından ise son dönemde ayrıca Avrupa Birliği ile gümrük birliği);

(b) Yüksek oranlı ve yapısal işsizlik;

(c) Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki sistemin çöküşü ve iktidardaki komünist partilerinin çoğunun demokratik sosyalist partilere dönüşmesi ve sermayenin "komünizm" korkusunun kalmaması;

(d) Ulusötesi tekellerin dünyada artan hakimiyeti (küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni), iletişim ve taşımacılık teknolojilerinde meydana gelen büyük atılımlar, emek-yoğun üretimi az gelişmiş ülkelere aktaran yeni uluslararası işbölümü ve az gelişmiş ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme;

(e) Sermayenin çıkarları doğrultusunda kullanılan yeni teknolojiler ile üretim yöntemleri ve örgütlenmesi.

Bu gelişmelere bağlı olarak, üç grupta ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır:

(a) İşverenler önce, "devleti küçültme" propagandasıyla sosyal devlet anlayış ve uygulamalarını reddettiler. Ulusötesi tekellerin sermaye, az gelişmiş ülkelerdeki hakimiyetini sınırlayabilecek bir güç olan ulusal devletleri de zayıflatacak bir strateji izlemeye başladı. Etnik ve mezhepsel farklılıklar kullanılarak iç ve bölgesel savaşlar körüklendi. Bunlara karşılık, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, insan haklarına saygılı, demokratik ve laik sosyal hukuk devletinin güçlü olması gerektiğini daha da vurgulamaya başladı. Kamu kesimi işçileri ise, kamu kurum ve kuruluşlarının verimli bir biçimde çalıştırılmasını, üretimin artırılmasını savunmaya başladılar. Ulusötesi sermayenin veya emperyalizmin az gelişmiş ülkelerde ulusal devletleri zayıflatmaya ve parçalamaya çalıştığı günümüzde, hükümetle devletin özenle birbirinden ayrılması daha da önem kazandı.

(b) Sermayedar sınıf, bunun yanı sıra, sendikaların meşruluğunu sorgulamayı gündeme getirdi ve sendikaları zayıflatmaya ve yoketmeye ve sendikal hak ve özgürlükleri kısıtlamaya yönelik sürekli ve sistemli bir saldırı başlattı.

(c) İşverenler ve onların siyasal alandaki sözcüleri, özellikle 1990'lı yıllarda, işçileri koruyucu mevzuatın etkisiz kılınması için büyük bir çaba göstermeye başladılar. Sermayedar sınıf, kaçak işçilik, "sahte" kendi hesabına çalışma, standart-dışı (veya atipik) istihdam biçimleri ve "esneklik" aracılığıyla, işçilerin, yasal koruma ve toplu iş sözleşmelerinin kapsamı dışına çıkarılmalarını sağlamaya; sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarından yararlanmalarını engellemeye önem verdi.

Bu gelişmelerin diğer bir etkisi de tarımda yaşandı. Çin, Kore, Vietnam devrimlerinden sonra ABD 1950'li ve 1960'lı yıllarda kırsal kesimde küçük üreticiliği korumaya yönelik bir politika benimsedi ve bunu Dünya Bankası aracılığıyla uygulattı. Bu politika, günün ekonomik koşullarında mümkündü. Ancak 1980'li yıllarda ve özellikle de 1991 sonrasında bu politika terkedilerek, yeni uluslararası işbölümünün gerek duyduğu ucuz işçiliği sağlamak amacıyla kırsal kesimde mülksüzleşme hızlandırıldı.

Özetle; kapitalizm, 2. Dünya Savaşı sonrasında "ehlileştirilmiş" veya "sosyal" kapitalizminden, 19. yüzyılın vahşi kapitalizmine geri dönmektedir. İşçi sınıfının, iş güvencesi,

sosyal güvenlik, sosyal devlet, kamu kesiminde istihdam, işçiyi koruyucu mevzuat ve sendikal hak ve özgürlükler alanında yüzyıllık mücadeleyle elde edilmiş kazanımları, vahşileşen kapitalizm tarafından yok edilmek istenmektedir.

Sermayenin saldırısı Türkiye’de de yaşandı.

24 Ocak 1980 istikrar programı, 12 Eylül 1980 askeri darbesi, 1983 sonrasında sivil hükümetler döneminde uygulanan işçi ve sendika karşıtı politikalar, 5 Nisan 1994 istikrar programı, Kemal Derviş’in 2001 yılındaki Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hep bu saldırının unsurlarıdır.

Türkiye’de de (a) sosyal devlete, (b) sendikalara ve (c) temel işçi hak ve özgürlüklerine yönelik bir saldırı yaşandı ve yaşanmaktadır.

Anayasada Türkiye Cumhuriyeti’nin bir sosyal devlet olduğu belirtilmektedir. Sosyal devlet, "kerim devlet" veya "baba devlet" diye ifade edilen anlayışa benzemektedir. Vatandaş vergi verir, askere gider, ülkesi ve devleti için fedakarlıkta bulunur. Bunun karşılığında, kendisinin sıkıntılı döneminde de ona devlet sahip çıkar. Kişi, beşikten mezara kadar devletin güvencesi altındadır. İşsizse, devlet ona iş bulmak veya işsizlik sigortası yardımı yapmakla yükümlüdür. Eğitim, sağlık, toplu taşımacılık, insan hakları, işçi hakları, sendikal hak ve özgürlükler gibi konularda devlet tarafsız olmamalı, işçinin, memurun, yoksulun yanında yer almalıdır.

Devletin görevi yalnızca güvenlik, yargı ve büyük altyapı yatırımları alanları ile sınırlı değildir. Devletin, eğitim, sağlık ve diğer sosyal konularda görevleri vardır. Devletin, ülkenin güçlenmesini ve istihdam artışını sağlayacak büyük yatırımları yapma görevi vardır. Devletin, insanların temel tüketim mallarını güvenle ve ucuz almalarını sağlamak amacıyla fabrikalar kurmak, satış yapmak görevi vardır. Devletin, karından ve kendi çıkarından başka birşey düşünmeyenlerin halkı istismar etmesini önleyecek düzenlemeleri ve müdahaleleri yapma görevi vardır. Devletin, insan hakları, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda temel düzenlemeleri yapma ve temel güvenceleri sağlama görevi vardır.

Türkiye’de Avrupa’nın birçok ülkesindeki biçimiyle bir sosyal devlet hiçbir zaman olmadı. Ancak, kamu kurum ve kuruluşları yoluyla birçok hakkın yaygınlık kazanması, sosyal devletin hayata geçirildiği bir alandır. Ayrıca, tüm eksik ve hatalarına karşın, güçlü bir SSK’nın ortaya çıkması da sosyal devlet anlayışı doğrultusunda önemli bir çabadır.

1980’li yıllardan itibaren yaşanan özelleştirme, taşeronlaştırma, devletin sosyal görevlerini ihmal etmesi ve benzeri tavırlar, rasgele olaylar değil, sosyal devleti yoketmeye yönelik sürekli ve sistemli saldırının unsurlarıdır.

Bu dönemde sendikaların zayıflatılması ve özellikle kaçak işçiliğin hızla ve sistemli bir biçimde yaygınlaştırılması da, sermayenin çıkarları doğrultusunda ve denetimindeki küreselleşme çerçevesinde sürdürülen planlı-programlı saldırının parçalarıdır.

VII.1.2. Türkiye’deki Gelişmeler

1980-2003 dönemi 24 Ocak 1980 istikrar programıyla başladı. Emperyalist devletlerin ve ulusötesi teknelci sermayenin beyni ve sözcüsü konumundaki IMF ve Dünya Bankası’nın dayatmalarıyla gündeme gelen bu program, ancak 12 Eylül 1980 darbesiyle tam olarak uygulamaya konabildi. 1977-1980 döneminde tabana yayılmış, kontrolden çıkarılmış ve kiteselleştirilmiş siyasal şiddetten ve cinayetlerden bunaltılmış insanların çok büyük bir bölümü, 12 Eylül darbesinin gerçekte neye hizmet ettiğini kavrayamadan, darbeyi destekledi. 1980-1983 dönemi, Türkiye tarihinin, insan hakları, demokrasi, temel haklar ve işçi hak ve özgürlükleri açısından en karanlık yıllarıdır. Bu dönemi en iyi özetleyen kişilerden biri, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin’dir. Halit Narin, “20 yıl işçiler güldü, biz ağladık; şimdi gülme sırası bizde,” dedi.

1984-1991 döneminde ülkeyi yöneten ANAP, Türkiye’yi, emperyalist devletlerin ve ulusötesi teknelci sermayenin denetiminde ve çıkarları doğrultusunda biçimlenen küreselleşmeye tam olarak eklemlemek için gereken tüm çabayı gösterdi. Emekçi sınıf ve tabakalar, hızlı bir enflasyonla yoksullaştırıldı. Gerçek ücretler düşürüldü. Mülksüzleşme hızlandırıldı. Bireysel çözüm arayışları, “köşe dönmeçilik” teşvik edildi. Toplumsal yaşamın her alanını etkileyen kapsamlı bir özelleştirme amaçlandı.

1980-1990 döneminde, devlet, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına ve bütünlüğüne karşı ana tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne ve onun ülke içindeki uzantıları olarak değerlendirdiği sosyalist-komünist hareketlere karşı, İslamcılarını ve Ülkücüleri kullandı ve destekledi. Hükümetler ise, bu kesimlerin oylarını alabilmek amacıyla, önemli tavizler verdi, yürürlükteki yasaları uygulamadı (örneğin, Anayasa'nın 174. maddesinde özel koruma altına alınmış olan Devrim Yasaları), devlet olanaklarını bu kesimlere aktardı. Emperyalizm ve özellikle ABD ise, Sovyetler Birliği'ni İslamcı ülkelerle kuşatma politikasının ("Yeşil Kuşak") parçası olarak, Türkiye'deki İslamcı güçlere destek verdi.

Sovyetler Birliği ile Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde 1989 yılında başlayan ve 1990-1991 yıllarında tamamlanan siyasal değişimle birlikte, Türkiye'nin konumunda önemli ve köklü dönüşümler yaşandı. ABD ve Avrupa Birliği, en yumuşak ifadeyle, Türkiye'nin üniter devlet yapısının korunması konusunda duyarlılık göstermemeye başladı. Daha açık bir ifadeyle, ulusötesi sermaye, yeni küresel köy olan dünyada, az gelişmiş ülkelerde ulusal devletleri bölme ve zayıflatma çabalarını yoğunlaştırdı.

Bu gelişim 3-4 yıllık bir süreç içinde, Türkiye'de devletin temel politikalarında ve toplumsal saflaşmalarda önemli değişikliklere yol açtı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, varlığına ve bütünlüğüne yönelik ana tehdit olarak, İslamcılığı, bazı ülkelerce desteklenen ve İslamcılarla işbirliği içindeki Kürtçülüğü ve ABD ile bağlantılı ve uyuşturucu-silah kaçakçılığı işine batmış ve devlet içinde önemli mevzilere sızmış çeteleri görmeye başladı. Türkiye, bir İran-Yugoslavya-Kolombiya olma tehdidiyle karşı karşıya kaldı.

Bu dönemde işçi sınıfının ulusal ve sınıfsal çıkarları büyük ölçüde çakıştı, aynılaştı. Özellikle Uğur Mumcu ve Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis suikastlarından sonra, ulusal devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını, laik ve demokratik sosyal hukuk devletini savunan güçler arasındaki işbirliği ve güçbirliği gelişmeye başladı. Özellikle 1993-2003 döneminde Türkiye'de siyasal ve toplumsal alanda yeni saflaşmalar oluştu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne, Türk ulusuna ve işçi sınıfına yönelik tehdidin öncelikle ABD, Avrupa Birliği ve ulusötesi sermaye ve onların aracı konumundaki IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nden gelmesi üzerine, Soğuk Savaş döneminin "sağ" - "sol" saflaşması önemini yitirdi. Birçok kurum ve kuruluş, kendi içinde bir ayrışma yaşadı ve yaşıyor.

Bu değişim ve dönüşüm, sendikaların iç ilişkilerini olduğu kadar, sendikal örgütler arasındaki ilişkileri de etkiledi. 1996-1997 yıllarında Refahyol Hükümeti döneminde devlet-hükümet çelişkisi had safhaya çıktı, Refahyol Hükümeti, ulusalcı laik güçlerin çok başarılı ve akıllı bir operasyonu ile istifa etmek zorunda bırakıldı. İşçi sınıfı hareketi bu yıllarda tarihinin en kitlesel eylemlerini ve grevlerini yaptı.

1980-2003 döneminde endüstrileşmede ithal ikameci politikalarından, ihracata dönük politikalara geçildi. Bu da Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısında yeni yapılanmaları gündeme getirdi. Ayrıca, kamu açıkları büyütüldü ve büyütülen iç ve dış borçlar aracılığıyla hükümetlerin uluslararası ve yerli sermayeye bağımlılığı artırıldı. Hükümetlerin asli görevi, borç anapara ve faizlerini zamanında ödeyebilmek olarak algılanmaya başlandı.

5 Nisan 1994 istikrar programıyla, bu işleyişin yükü emekçi sınıf ve tabakaların sırtına yıkıldı. Kamu kesiminde israf, yolsuzluk, rüşvet arttı. Turgut Özal'ın, "benim memurum işini bilir" mantığı yayıldı. Türkiye, dünya uyuşturucu trafiğinde önemli bir yere geldi. Uyuşturucu üretimi ve ticaretiyle elde edilen büyük gelirler, ekonominin diğer sektörlerinde yatırıma yönelmeye başladı. Ayrıca, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde (Kahramanmaraş, Gaziantep, Çankırı, Manisa, Çorum, v.b.) ve Trakya'da, önemli bir bölümü ihracata dönük, hızlı bir endüstrileşme gerçekleşti. Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları da arttı. Avrupa Birliği ile 1.1.1996 tarihinde başlayan gümrük birliği, bu bütünleşme sürecini daha da hızlandırdı.

1999-2003 dönemi ise krizlerle geçti. Kamu finansman açığı hızla büyüdü. Milli gelir azaldı. 1999 genel seçimlerinde iktidara gelen DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti, ülkenin giderek ağırlaşan sorunlarını çözemedi. Ülkenin ulusötesi sermayeye ve IMF'ye bağımlılığı daha da arttı ve 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya sokuldu. Avrupa Birliği'nin ulusal çıkarlarımızla temelden çelişen bazı talepleri (Kıbrıs, Ege, Ermeni soykırımı iddiaları, bölücülük, Patrikhane, v.b.), Türkiye - AB ilişkilerini gündemin ilk sıralarına taşıdı. IMF'nin istekleri doğrultusunda uygulanan politikalar özellikle 1999 yılından başlayarak

giderek hızlanan bir yoksullaşmaya ve mülksüzleşmeye yol açtı, kırsal bölgelerden kentlere göç ve işsizlik hızla arttı. Kişi başına milli gelir 2000 yılında 3095 Dolar iken, 2001 yılında 2160 Dolara geriledi.

3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Abdullah Gül'ün başbakanlığında kurduğu 58. Hükümet ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığında kurduğu 59. Hükümet, geçmiştekilerden daha da açık bir sermaye yandaşlığı politikası izledi.

Ekonomik politikalar açısından belirli kesintiler dışında bir bütünlük oluşturan 1980-2003 döneminde zaman zaman farklı toplumsal politikalar uygulandı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel politikalarında 1946'dan sonra ilk kez köklü bir değişim yaşandı. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, dünyada ve Türkiye'de yaşanan bu önemli ekonomik, politik ve toplumsal değişim koşullarında, varolabilmek ve güçlenebilmek için, önemli anlayış ve yapı değişiklikleri yaşadı ve yaşıyor.

VII.2. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ VE İŞÇİ SINIFININ NESNEL DURUMU

1980-2003 dönemi Türkiye işçi sınıfı tarihinde en kapsamlı mülksüzleşmenin ve en hızlı işçileşmenin yaşandığı yıllardır. Bu süreç özellikle 1990 sonrasında hızlandı. Mülksüzleşen insanların büyük bir bölümü yavaş bir süreç içinde işçileşinceye kadar geçici işlerde kendi hesabına veya ücretli olarak çalıştı. İşsizlik yaygınlaştı. 1980 öncesinde uluslararası ve ülke içindeki siyasal kaygılarla ve hükümetlerin elindeki ekonomik olanaklar sayesinde geciktirilmiş bulunan mülksüzleşme süreci, yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarda hızlı bir mülksüzleşmeye dönüştürüldü. Ancak bu gelişme, nüfus sayımlarına ve nüfus sayımları temel alarak hazırlanan hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına yeterince yansımada.

1987 yılında DİE tarafından düzenlenen Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'ne göre, işyerlerinde ücretli statüde çalışan 7,5 milyon kişi vardı. Bu insanların 5,9 milyonunun tek geliri aldıkları ücretti. 1,6 milyon ücretli ise, ücret gelirin yanı sıra başka gelirler de elde ediyorlardı. Bu kişiler ya tam anlamıyla mülksüzleşmemiş üreticilerdi; ya da ücretleri yetmediği için isportacılık, v.b. işler yapıyorlardı. Diğer taraftan, 970 bin kişi de, gerçek konumu itibarıyla ücretli olmamakla birlikte, ara sıra ücretli olarak çalışıp ücret geliri elde ediyordu ¹⁸⁰. Bu verilere dayanarak, 1980-1998 döneminde mülksüzleşme düzeyinin oldukça gelişmiş olduğu söylenebilir.

Bugün uygulanan politikalar sonucunda, kırsal kesimde topraktan hızla kopulmaktadır. Günümüzde kentlerde yaşayanların köylerindeki toprakla bağları veya köyden gelen erzak yardımı giderek azalmaktadır. Bir dönem kentin çekiciliği nedeniyle toprağıyla bağını koparmadan kente göçenlerin giderek artan bir bölümü toprağıını satmaktadır. Arazisine yakın bir yerde oturup ücretli olarak da çalışanların toplam geliri içinde tarım gelirin payı giderek azalmaktadır. Artan girdi fiyatları ve düşük gelir nedeniyle, toprağı işlememe, kiraya verme ve giderek de elden çıkarma eğilimi güçlenmektedir. Bir dönem tarım ve geçici işçiliği birlikte götürebilen onbinlerce insan, tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin hızla azalması karşısında, daimi işçi olabilmek için büyük çaba harcamaktadır. 2003 yılında yurtdışında toplam 3,5 milyon yurttaşımız yaşıyordu; bunların 1,2 milyonu işçi, 238 bini işsizdi. Yurtdışında çalışan işçilerin veya diğer sınıf ve tabakalardan insanların giderek artan eğilimi de, buldukları ülkede ev ve işyeri sahibi olmaktır. Buna bağlı olarak, Türkiye'deki yakınlarına gönderilen para azalmaktadır.

Yeni uluslararası işbölümü, yaşanan sürekli ekonomik durgunluk ve dönemsel krizler, özellikle Türkiye'de süreklilik kazanan ve derinleşen kamu finansman açığı ve borçlanma ve son olarak da Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyet sisteminin çökmesi, kırsal kesimdeki küçük üreticiliğin geciktirilmiş mülksüzleşmesinin bu kez hızlandırılarak gündeme getirilmesine yol açtı.

¹⁸⁰ Koç, Y., "Türkiye'de Ücretlilerin Mülksüzleşmesi (1987)," **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Atalol Yay., İstanbul, 1991, s.191-199.

Kentlere göç, kırsal kesimde kendi toprağında çalışan insanların önce mülksüzleşmesine ve sonra işçileşmesine yol açmaktadır veya açacaktır. Kentlere göçün ilk aşamasında işsiz kalan veya işportacılık gibi geçici işlerle uğraşanlar, zaman içinde bir işyerinde (öncelikle kayıt-dışı sektörde) ücretli olarak çalışmaya başlamaktadır.

Türkiye’de 1980 yılında 6,2 milyon ücretli vardı. Ücretlilerin sayısı 1990 yılında 9,0 milyona yükseldi. Günümüzde bu sayı yaklaşık 11 milyondur. Ayrıca, sayıları artan işsizler, bir bölümü ücretli olarak çalışan emekliler, çoğalan çocuk işçilik ve hızla yaygınlaşan eve-iş-verme sistemi içinde çalışanlar da katılırsa, bu sayı daha da yükselecektir. Böylece, ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı 1980 yılında yüzde 33,4 iken, 1990 yılında yüzde 38,5’e yükseldi. Bugün bu oran yüzde 50’nin üstündedir.

1980 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, hanehalkı reislerinin yüzde 42,1’i ücretliydi. Bu oran 1990 yılında yüzde 46,6’ya yükselmişti. Bu oran günümüzde daha da artmıştır.

Türkiye’de kaçak çalışan ve bu nedenle İş Yasası’nın ve sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarının kapsamı dışında kalan işçi sayısının 4,5 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Ülkemizdeki yabancı kaçak işçilere ilişkin tahminler de 750 bin dolayındadır.

Uluslararası ve ülke içindeki gelişmeler gözönüne alındığında, önümüzdeki yıllarda mülksüzleşme ve işçileşme süreçleri hızlanarak devam edecektir.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapıлып yayımlanan Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 2003 yılının ilk çeyreğinde, Türkiye’nin toplam sivil nüfusu 69 milyon 74 bindi. Bu nüfusun 48,6 milyonluk bölümü 15 ve daha yukarı yaşlardaydı. 48,6 milyonluk yetişkin nüfusun 20,2 milyonu gelir getirici bir işte çalışıyordu; 2,8 milyonu işsizdi.

Yetişkin nüfusun 25,5 milyonluk bölümü işgücü dışındaydı. Bu kişilerin 12,1 milyonu ev kadını, 3,5 milyonu öğrenci, 2,8 milyonu emekli, 2,5 milyonu çalışamaz halde, 1,7 milyonu da mevsimlik çalışanlardı.

Gelir getirici bir işte çalışan 20,2 milyon kişinin 10,3 milyonu ücretli, 6,3 milyonu kendi hesabına çalışan ve işveren, 3,6 milyonu da ücretsiz aile çalışanıydı.

10,3 milyon ücretlinin 5,1 milyonu SSK’ya, 2,3 milyonu ise Emekli Sandığı’na prim ödüyordu. Diğerleri kaçak istihdam ediliyordu.

2001 yılında Türkiye’de 4,9 milyon sigortalı vardı. SSK verileri, sigortalıların, işyerinde çalışan sigortalı sayısına göre dağılımında, küçük işyerlerinin ağırlığını göstermektedir¹⁸¹. Bu verilere göre, 321 bin sigortalı tek kişinin çalıştığı işyerinde, 1,2 milyon sigortalı da 2-9 kişinin çalıştığı işyerinde istihdam ediliyordu. 10-49 sigortalının çalıştığı işyerlerinde çalışan işçi sayısı ise 1,3 milyondur.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 2002 Ocak verilerine göre ise, 1-9 işçinin çalıştığı 306 bin işyerinde toplam 995 bin işçi çalışıyordu. 10-49 işçinin çalıştığı 62 bin işyerinde çalışan işçi sayısı ise 1 milyon 247 bindi¹⁸².

SSK’nın ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın “işyeri” anlayışı, şirket veya işletmeye denk düşmemektedir. Örneğin, bir şirketin veya kamu kuruluşunun her bir birimi ayrı işyeri numarası alabilmektedir. Ayrıca, kaçak işçiler ve işyerleri de bu verilere dahil değildir. Bu ve benzeri nedenlerle, SSK ve Bakanlık verileri dikkatle kullanılmalıdır.

Ayrıca, özellikle 4773 ve 4857 sayılı Yasalarla iş güvencesinin gündeme gelmesinin ardından, birçok işyeri işletmesini kağıt üzerinde bölerek herbirindeki işçi sayısının 30’un altında kalmasını ve böylece iş güvencesinin kapsamı dışına çıkarılmasını sağlamıştır. Bu tür uygulamalar da görünürde işyeri sayısını artırmakta, işyeri başına düşen işçi sayısını düşürmektedir.

İşsizler, işgüçlerini satmaya çalışan ve satamayan ücretlilerdir; bu nedenle de, işçi sınıfının parçasıdır. Türkiye’de işsizlerin sayısına ilişkin güvenilir veri yoktur. İşsizliğin son yıllarda hızla arttığı gözlemlenebilmektedir. DİE Hanehalkı İşgücü Anketleri sonuçlarına göre, 2003 yılının ilk üç aylık döneminde, çalışma yeteneği ve arzusunda olup iş aramasına karşın iş bulamamış işsizlerin sayısı 2 milyon 844 bindi. Bu işsizlere, iş arayıp son üç ayda iş arama kanalı kullanmayan 698 bin kişi ile, iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olan 483 bin kişi de

¹⁸¹ SSK, **Çalışma Raporu - 2001**, Yay.No.651, Ankara, 2002, s.26.

¹⁸² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Çalışma Hayatı İstatistikleri - 2001**, Ankara, 2002, s.127.

eklendiğinde, DİE verilerine göre işsiz sayısı 4 milyonu aşmaktadır. Bu da yaklaşık yüzde 17'lik bir işsizlik anlamına gelmektedir. Gerçek işsizlik oranı bu rakamın da üstündedir.

Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllarda özellikle memur statüsünde istihdam edilen ücretlilerin gerçek gelirlerinin düşmesi veya yeterli olmaması nedeniyle, ek iş yaygınlaştı. Ek işin yaygın bir biçimi, esnafıktı (pazarcılık, işportacılık, araçla taşıyıcılık). Bu işe başlayabilmek için gerekli olan kaynak da genellikle aileden kalan yetersiz arazinin satışı veya sınırlı aile birikimleriydi. Diğer bir deyişle, ek gelir kaynağı, birçok durumda, diğer bir alanda mülksüzleşmeyle gelişti. Ancak, kentlere giderek hızlanacak olan göçle birlikte, esnaflık kökenli bu ek gelir kaynaklarının önemini sürdürmesi giderek zorlaşacaktır.

VII.3. İŞÇİ VE MEMUR HAKLARINI DÜZENLEYEN MEVZUAT

VII.3.1. Mevzuat

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi için hak kayıpları dönemi başladı¹⁸³. Darbeyle birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve siyasi partiler feshedilerek, zaten sınırlı bir biçimde uygulanabilen demokrasi ortadan kaldırıldı. Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar Anayasa'nın üstünde kabul edildi. Toplu pazarlık düzeni ortadan kaldırıldı. Tüm grevler yasaklandı. DİSK ve bağlı sendikaların, HAK-İŞ ve bağlı sendikaların ve MİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikaların faaliyetleri durduruldu. Tüm sendikal faaliyetler izne bağlandı, yönetim kurulu toplantıları bile ancak polislerin katılımıyla gerçekleştirilebildi. Sendikaları kamuoyu gözünde itibarsız kılmaya yönelik sistemli bir kampanya sürdürüldü. 12 Eylül'e kadar örgütsüz kalmış işyerlerinde yeni sendikal örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi bağtlama olanağı ortadan kaldırıldı. Binlerce sendikacı, işyeri sendika temsilcisi ve baştemsilcisi ve üyesi gözaltına alındı, işkenceden geçirildi, tutuklandı. Binlerce işçi ve memur, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın tanıdığı yetkiler kullanılarak işten atıldı veya sürgüne gönderildi.

Bu dönemde çıkarılan bazı yasalarla haklar iyice kısıtlandı.

1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarına büyük darbeler indirildi.

Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Yasa (10.10.1980 gün ve 2316 sayılı) ile, Milli Güvenlik Konseyi veya Sıkıyönetim Komutanlıkları kararıyla faaliyetleri durdurulan sendikaların malvarlıklarının, anti-demokratik bir biçimde belirlenmiş kayyımlar eliyle yönetilmesi olanağı sağlandı.

17.10.1980 gün ve 2320 sayılı, 5.5.1981 gün ve 2457 sayılı ve 10.12.1982 gün ve 2762 sayılı yasalarla, kıdem tazminatına tavan getirildi.

1.3.1981 gün ve 2422 sayılı yasa ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası değiştirilerek, sigortalıların ayakta yapılan tedavilerinde kendilerine verilen ilaçların toplam bedelinin yüzde 20'si sigortalıdan kesilmeye başlandı; emekli aylığının hesaplanmasında son beş yıllık kazançların en yüksek 3 yılının ortalaması yerine, son beş yılın tümünün ortalaması alınmaya başlandı; yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 70'den yüzde 60'a indirildi; sigorta primi işçi payı yüzde 12'den yüzde 14'e çıkarıldı.

19.4.1981 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 6772 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi ve İşçilere Toplu İş Sözleşmeleri İle Verilecek İkramiyeler Hakkında Yasa ile, yeraltı madenciliği dışındaki tüm kamu işletmelerinde yıllık toplam ikramiye 112 yevmiye, özel kuruluşlarda ise 120 yevmiye ile kısıtlandı.

19.3.1981 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Yasa ile geçmişte ücretli tatil yapılan 5,5 gün, çalışılan güne dönüştürüldü. 20.4.1983 gün ve 2818 sayılı Yasayla, 23 Nisan günü yeniden ücretli izin durumuna getirildi.

22.7.1981 gün ve 2495 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Yasa ile özel güvenlik teşkilatı personelinin sendikalara üye olması ve grev yapması yasaklandı.

¹⁸³ 1980-1982 döneminin kayıpları için Koç,Y., **24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler (1980-1982)**, YOL-İŞ Yay., Ankara, 1982, 171 s.

6.1.1982 gün ve 2577 sayılı Yasa ile İdari Yargılama Usulü Yasası değiştirilerek, grev, yürüyüş ve benzeri hakların kullanımında yürütmenin durdurulmasına karar verilemeyeceği hükmü kabul edildi.

26.3.1982 gün ve 2645 sayılı yasa ile sosyal güvenlik alanında yeni hak kayıpları oldu. Bu yasa ile, SSK Yönetim Kurulu'nun yapısı önemli ölçüde değiştirildi. Yönetim Kurulu'nda işçi temsilcilerinin sayısı 2'den 1'e indirildi. SSK çalışanlarının ve emeklilerin 1'er temsilcileri de Yönetim Kurulu'ndan çıkarıldı.

1982 Anayasası ile sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları başta olmak üzere, tüm hak ve özgürlüklere büyük darbeler indirildi. Ancak, memurların sendikalaşmasına ilişkin yasağın konması unutuldu.

22.4.1983 gün ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası ile, siyasi partilerin sendikalarla ilişkilerini yasaklayan Anayasa hükmü güçlendirildi.

16.6.1983 gün ve 2845 sayılı Yasa ile devlet güvenlik mahkemeleri oluşturulurken, greve ilişkin suçların da bu mahkemelerde yargılanacağı düzenlemesi getirildi.

Bazı yasalarla, çeşitli kamu kuruluşlarında işçi statüsünde çalışanlar memur statüsüne geçirilerek, sendikal hak ve özgürlüklerden mahrum bırakıldı.

Olumlu bir değişiklik, haftalık çalışma süresinin kısaltılması ve çocukların çalışma yaşının yükseltilmesiydi. 29.7.1983 gün ve 2869 sayılı Yasayla İş Yasası değiştirilerek, haftalık çalışma süresi 48 saatten 45 saate indirildi. Bu nedenle ücretlerde bir indirim gidilmedi. Ayrıca, 15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmaları yasaklandı.

4.10.1983 gün ve 2908 sayılı Dernekler Yasası ve 6.10.1983 gün ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ile, demokratik yaşamın en önemli unsurları konusunda son derece ciddi kısıtlamalar getirildi.

TRT Yasası değiştirilerek, TRT Yönetim Kurulu'nda işçilerin bir temsilcisinin bulunması olanağı ortadan kaldırıldı.

19.10.1983 gün ve 2929 sayılı Yasa ile, çok sayıda işçi istihdam edilen iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurullarında işçileri temsilen bir üyenin bulunması olanağı ortadan kaldırıldı.

25.10.1983 günlü Olağanüstü Hal Yasası ile sendikal hak ve özgürlükler iyice kısıtlandı.

Yüksek Hakem Kurulu, 24.12.1980 gün ve 2364 sayılı Yasayla (Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinden Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Yasa) kendisine tanınan geniş yetkileri kullanarak, 1963-1980 döneminde toplu iş sözleşmelerine konmuş birçok önemli hükmü iptal etti.

Bu dönemde bir taraftan 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasında sıkıyönetim komutanlıklarına verilen yetki kullanılarak binlerce işçi ve memur hiçbir gerekçe gösterilmeden işlerinden çıkarıldı veya başka bölgelere gönderildi; diğer taraftan diğer işçilere fiili bir iş güvencesi sağlandı. Tüm ülkede 14.9.1980 gününden 1983 yılı sonuna ve sıkıyönetim uygulanan illerde ise 1984 yılı Ekim ayı sonuna kadarki süre içinde, geçerli bir nedene dayanmadan işçi çıkarılması yasaklandı. Geçerli bir nedene dayanmadan işten çıkarılan işçiler işe iade edildi. Gerekli ön izni almadan işten işçi çıkaran bazı işverenlere de hapis cezası verildi.

Hak kayıpları ANAP döneminde de sürdü.

8.3.1984 gün ve 84/7931 sayılı karar ile, İşçi ve İşveren Sendika ve Konfederasyonlarının Devletçe Denetlenmesi Esaslarına İlişkin Tüzük ile, denetim adı altında sendikaların yoğun bir baskı altına alınabilmesinin hukuksal dayanakları daha da güçlendirildi.

8.6.1984 gün ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, kamu iktisadi teşebbüslerinde sözleşmeli personel uygulaması getirildi. Amaç, özelleştirmenin daha kolay yapılabilmesi için devlet memuru güvencesinin kaldırılmasıydı.

15.6.1985 gün ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası ile, serbest bölgelerde, kuruldukları tarihten başlayarak, on yıl süre ile grev yasağı getirildi.

19.6.1986 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Yasası ile, 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işletmelerde toplam işçi sayısının yüzde 10'una kadar meslek lisesi öğrencisi çalıştırılmasına izin verildi. Böylece, grevlerde öğrencilerin grev kırıcı olarak kullanılmaları yasallaştı. Ayrıca, işçi sendika ve konfederasyonlarının eğitim fonlarının yüzde 25'inin Çıraklık, Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonu'na yatırılması zorunluluğu getirildi.

Bakanlar Kurulu, 12.7.1987 günlü Resmi Gazete’de yayımlanan kararıyla, ihtiyaç fazlası askerlik yükümlülerinin, asgari ihtiyaçlarının karşılanması karşılığında, kamu kurum ve kuruluşlarında askeri disiplin altında işçi olarak çalıştırılmalarını olanaklı kıldı.

2821 sayılı Sendikalar Yasası, 25.5.1988 tarihinde kabul edilen 3449 sayılı Yasa ile değiştirildi. Bu değişiklik, 1983 yılında Çalışma Bakanlığı’na bildirilen üye listelerinde isimleri bulunan işçilerin sendikalara yeniden üye olmaları zorunluluğunu getiriyordu. Sendikalar bu yüzden yüz milyonlarca lira noter parası verdi.

12.8.1986 tarihinde Grev ve Lokavtlarda Mülkiye Amirlerince Alınacak Tedbirlere Dair Tüzük yayımlandı. Bu Tüzük ile, grevlerde kullanılmak üzere ayrı bir güvenlik kuvvetinin sürekli olarak hazır bulundurulması öngörülmüyordu. Tüzük, 12.6.1987 günü Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu tarafından iptal edildi.

Bu dönemde, gelir vergisi dilimleri enflasyonun altında oranlarla artırılarak, ücretlilerin sırtındaki gelir vergisi yükü daha da çoğaltıldı.

10.1.1986 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 3246 sayılı Yasa ile, emekliliğe hak kazanma yaşı kadınlar için 55’e, erkekler için 60’a çıkarıldı. Bu uygulamaya kademel olarak geçilecekti. Bu olumsuz düzenleme 1991 yılında işbaşına gelen Demirel Hükümeti’nin girişimiyle Meclis tarafından iptal edildi.

3.6.1986 gün ve 3299 sayılı Yasa ile 2822 sayılı Yasada yapılan değişiklikle, işletme tipi sözleşmenin kapsamı genişletilerek özel sektörde örgütlenmenin önündeki engeller ciddi biçimde artırıldı.

4.6.1986 gün ve 3300 sayılı Yasa ile, Sosyal Sigortalar Kurumu’nun her yıl toplanan genel kurulunun her üç yılda bir toplanması uygulaması getirildi. SSK’nın konut kredisi uygulaması sona erdirildi.

9.7.1987 gün ve 3395 sayılı Yasa ile süper emeklilik uygulaması getirildi. Ayrıca, emekli aylığının hesaplanmasında yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki tüm sürelerin ortalamasının esas alınması kararlaştırıldı. Prim tavanı yükseltildi. Yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 50’ye indirildi.

ANAP hükümeti, Bakanlar Kurulu kararlarıyla, çeşitli işyerlerinde grev ertelemelerine başvurdu.

Bu yıllarda, çalışma yaşamına ilişkin denetim yapan müfettişlerin denetim ve yaptırım uygulama yetkileri sınırlandırılarak ve sayılarının artması engellenerek, yürürlükteki mevzuatın etkin bir biçimde uygulanması daha da zorlaştırıldı.

1988 yılından itibaren mevzuatta olumlu gelişmeler de yapılmaya başlandı. Bu olumlu değişikliklerde belirleyici etmen, 1986 yılı sonlarından itibaren gündeme gelen grevler ve 1989 yılı başlarından itibaren başlayan yaygın ve birlikte meşru kitle eylemleriydi. İşçi sınıfının oy gücü ve tartışılmaya başlanan bağımsız siyasal örgütlenmesi de bu iyileşme sürecinde etkili oldu. Ayrıca, bu eylemlerin kitleselliği sayesinde, 12 Eylül sonrasında getirilen yasaklar ve kısıtlamalar birçok alanda fiilen aşıldı.

25.5.1988 gün ve 3449 sayılı, 27.5.1988 gün ve 3451 sayılı ve 8.11.1989 gün ve 3587 sayılı Yasalarla, yürürlükteki mevzuatta bulunan bazı kısıtlamalar kaldırıldı. 4.4.1995 gün ve 4101 sayılı ve 26.6.1997 gün ve 4277 sayılı Yasalarla ise oldukça önemli iyileştirmeler yapıldı. Sendikaların siyasal partilere ve bağımsız adaylara destek vermesi ve hatta siyasal partilerle organik ilişki kurmalarına olanak tanındı.

1982 Anayasasında 23.7.1995 gün ve 4121 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, sendikaların siyasal faaliyetine ilişkin yasak kaldırıldı. Ayrıca, kamu çalışanlarına sendikalaşma hakkının çıkarılacak bir yasayla tanınacağı düzenlemesi getirilerek, kamu çalışanlarınca o tarihe kadar özgürce kullanılan sendikalaşma hakkı kısıtlandı. Ancak birçok kişi bu kısıtlamayı (büyük bir yanlışlıkla) hak tanınması olarak algıladı. 4277 sayılı Yasa ile Sendikalar Yasasında yapılan değişiklik, sendikaların siyasal faaliyetleri üzerindeki yasaklama ve kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırdı ve bu konuda 12 Eylül öncesindeki kadar daha özgür bir ilişkiye izin verdi.

1997 yılı Haziran ayında 657 sayılı Devlet Memurları Yasası’nın 22. maddesi değiştirilerek, memurlara sendika kurma ve kurulu sendikalara üye olmak hakkı tanındı.

Bu dönemin mevzuat açısından önemli bir adımı, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün temel nitelikteki bazı sözleşmelerinin onaylanmasıydı. Çocukların ve Genç İnsanların Sanayide

İstihdamı İçin Uygunlukları Amacıyla Tıbbi Muayenesine ilişkin 77 sayılı Sözleşme onaylanarak, 2.11.1984 tarihinde tescil edilmişti. Madenlerde Yeraltında İstihdama Kabul İçin Asgari Yaşa ilişkin 123 sayılı Sözleşme de onaylanarak 8.12.1992 tarihinde tescil işlemleri yapıldı. 7 önemli Sözleşme 1993 yılında onaylandı; ancak Cumhurbaşkanı Turgut Özal bunlardan iş güvencesine ilişkin olanını yeniden görüşülmek üzere TBMM'ye iade etti. Ancak bu Sözleşme de yeniden onaylandı. Bu önemli Sözleşmeler ve Uluslararası Çalışma Bürosu'na tescil tarihleri aşağıda sunulmaktadır: Çocukların Sanayide İstihdama Kabulünde Asgari Yaşın Belirlenmesine ilişkin 59 sayılı Sözleşme (12.7.1993), Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına ilişkin 87 sayılı Sözleşme (12.7.1993), İşletmede İşçi Temsilcilerine Sağlanan Koruma ve Olanaklara ilişkin 135 sayılı Sözleşme (12.7.1993), İnsani Kaynakların Geliştirilmesinde Mesleki Rehberlik ve Mesleki Eğitime ilişkin 142 sayılı Sözleşme (12.7.1993), Uluslararası Çalışma Standartlarının Uygulanmasını Teşvik Etmek İçin Üçlü Danışmalara ilişkin 144 sayılı Sözleşme (12.7.1993), Kamu Hizmetinde İstihdam Koşullarının Belirlenmesi İçin Prosedürler ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına ilişkin 151 sayılı Sözleşme (12.7.1993) ve İşverenin Girişimiyle İstihdamın Sona Erdirilmesine ilişkin 158 sayılı Sözleşme (4.1.1995). 29 sayılı Cebri veya Mecburi Çalıştırma hakkında Sözleşme'nin ve 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa ilişkin Sözleşmenin tescil işlemleri 30.10.1998 tarihinde, 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesinin tescil işlemleri de 2.8.2001 tarihlerinde tamamlandı. Bu sözleşmelerin ülke mevzuatına tam olarak yansıtılması sağlanmamakla birlikte, sözleşmelerin onaylanarak iç hukuka dahil edilmesi, sendikal mücadelede önemli bir mevzi oluşturdu.

25.8.1999 gün ve 4447 sayılı Yasa ile sosyal güvenlik haklarında önemli kısıtlamalara gidildi ve yaşlılık aylığına hak kazanma zorlaştırıldı. Aynı Yasa ile, tasarrufu teşvik fonu için kesilen primler işsizlik sigortası primine dönüştürülerek ve devletin de prim katkısı sağlanarak, işsizlik sigortası uygulaması getirildi.

11.4.2001 gün ve 4641 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Yasa ile ESK'nın yapısı ve işleyişi yasa ile düzenlendi.

25.6.2001 gün ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası ile, memurlar ve sözleşmeli personel için, 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmeleri ile birçok önemli noktada çelişen ve gerçek anlamda bir toplu pazarlık hakkı tanımayan ve ayrıca grev yasaklarını sürdüren bir düzenleme getirildi.

Anayasa'nın 51. Maddesi 3.10.2001 gün ve 4709 sayılı Yasa ile değiştirilerek, sendika yöneticiliği için 10 yıl işçilik yapma koşulu kaldırıldı; kamu çalışanlarının sendikalaşma hakkı anayasal bir hak haline getirildi; asgari ücretin belirlenmesinde geçim şartlarının dikkate alınması öngörüldü.

9.8.2002 gün ve 4773 sayılı Yasa ile 158 sayılı ILO Sözleşmesi ile büyük ölçüde uyumlu iş güvencesi getirildi ve 50'den fazla işçinin çalıştığı tarım ve orman işyerlerindeki işçiler 1475 sayılı İş Yasası kapsamına alındı.

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (No.4817) 27 Şubat 2003 günü kabul edildi ve 6.3.2003 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Yasanın, yayımından 6 ay sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı.

4857 sayılı İş Yasası 22 Mayıs 2003 günü kabul edildi ve 10.6.2003 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yeni İş Yasası, 4773 sayılı Yasa ile sağlanan iş güvencesini büyük ölçüde ortadan kaldırdı ve kazanılmış işçi haklarına önemli darbeler indirdi.

Türkiye İş Kurumu Kanunu (No.4904) 25 Haziran 2003 günü kabul edildi ve 5.7.2003 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Yasa, özel istihdam bürolarının kurulmalarını ve çalışmalarını da düzenledi.

VII.3.2. İşkolları Tüzüğü ve Hizmet Kolları

2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın 60. maddesi işkollarını belirlemektedir. Bu maddeye göre, işyerleri aşağıdaki 28 işkoluna göre sınıflandırılmaktadır: 1. Tarım ve ormancılık, avcılık ve balıkçılık, 2. Madencilik, 3. Petrol, kimya ve lastik, 4. Gıda sanayii, 5. Şeker, 6. Dokuma, 7.Deri, 8. Ağaç, 9. Kağıt, 10. Basın ve yayın, 11. Banka ve sigorta, 12. Çimento, toprak ve

cam, 13. Metal, 14. Gemi, 15. İnşaat, 16. Enerji, 17. Ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar, 18. Kara taşımacılığı, 19. Demiryolu taşımacılığı, 20. Deniz taşımacılığı, 21. Hava taşımacılığı, 22. Ardiye ve antrepoculuk, 23. Haberleşme, 24. Sağlık, 25. Konaklama ve eğlence yerleri, 26. Milli savunma, 27. Gazetecilik, 28. Genel işler.

Bu işkollarının ayrıntılı düzenlemesi ise 10.11.1983 gün ve 83/7376 sayılı Kararnameyle yürürlüğe giren İşkolları Tüzüğü'nde yapılmıştır.

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası, kamu görevlileri sendikalarının 11 hizmet kolunda örgütlenebileceğini belirlemiştir: 1. Büro, bankacılık ve sigorta hizmetleri, 2. Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri, 3. Sağlık ve sosyal hizmetler, 4. Yerel yönetim hizmetleri, 5. Basın, yayın ve iletişim hizmetleri, 6. Kültür ve sanat hizmetleri, 7. Bayındırlık, inşaat ve köy hizmetleri, 8. Ulaştırma hizmetleri, 9. Tarım ve ormancılık hizmetleri, 10. Enerji, sanayi ve madencilik hizmetleri, 11. Diyanet ve vakıf hizmetleri.

VII.3.3. Sendikal Hak Mücadelesinde Uluslararası Çalışma Örgütü

1919 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü'ne Türkiye 1932 yılında üye oldu. Kamuoyumuz, 1980'li yıllara ve özellikle de TÜRK-İŞ'in ILO'yu bir eleştiri platformu olarak kullanmaya başladığı 1986 yılına kadar bu kuruluşu fazla tanıımıyordu. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, onaylanmış bulunan ILO Sözleşmelerinin uygulanmaması nedeniyle ILO'nun çeşitli organlarında eleştirildi.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Uluslararası Çalışma Konferansı her yıl Haziran ayında Cenevre'de toplanmaktadır. Onayladıkları sözleşmeleri uygulamayan ülkelerin bir bölümü, Konferans sırasında oluşturulan Standartların Uygulanması Komitesi'nde (Aplikasyon Komitesi) eleştirilmektedir. Türkiye, 1971-2003 döneminde yalnızca 1973, 1992, 2000 ve 2003 yıllarında Standartların Uygulanması Komitesi'nde incelemeye alınmadı. Türkiye'nin eleştirildiği uygulamalar, 42 sayılı Mesleki Hastalıkların Tazmini, 81 sayılı Sanayi ve Ticarete İş Teftişi, 87 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması, 94 sayılı Bir Amme Makamı Tarafından Yapılan Mukavelelere Konulacak Çalışma Şartları, 95 sayılı Ücretin Korunması, 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık İlkelerinin Uygulanması, 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Sona Erdirilmesi, 111 sayılı İş ve Meslek Bakımından Ayırım, 119 sayılı Makinaların Gerekli Korunma Tertibatı, 122 sayılı İstihdam Politikası ve 158 sayılı İstihdamın Sona Erdirilmesi hakkındaki Sözleşmeleri ihlal ediyordu. Türkiye, Standartların Uygulanması Komitesi'nin raporunda özel paragrafta ("kara listeye") da dahil edildi. 1978 yılında 94, 95 ve 119 sayılı Sözleşmeleri, 1980 yılında 94 ve 95 sayılı Sözleşmeleri, 1983 yılında 98 ve 111 sayılı Sözleşmeleri ve son olarak da 1989 yılında 111 sayılı Sözleşmeyi ihlal nedeniyle, Türkiye, özel paragrafta yer aldı.

Hükümetlerin ILO'daki eleştiriler konusundaki duyarlılıkları, ülkemizde bazı mevzuatın demokratikleştirilmesine katkıda bulundu. Ancak, bir dönem ülke içinde bilinçli çabalar olmaksızın onaylanmış bazı ILO Sözleşmelerinin uygulanması da sağlanamadı. Bunun en güzel örneği, kamu kesiminde bir işletmede uygulanan toplu iş sözleşmesinin getirdiği hakların o işletmede iş üstlenmiş olan müteahhit ve taşeronların işçilerine de uygulanması zorunluluğunu getiren 94 sayılı Sözleşme'dir.

Kamu çalışanları sendikacılık hareketinin gelişmesinde ise önce 98 ve ardından da 87 sayılı ILO Sözleşmeleri etkili birer araç olarak kullanıldı¹⁸⁴.

Türkiye, 31 Aralık 2002 tarihi itibarıyla, 36'sı halen yürürlükte bulunan 40 Sözleşmeyi onaylamıştı.

VII.3.4. Türkiye'de İş Güvencesi¹⁸⁵

VII.3.4.a. 15 Mart 2003 Tarihine Kadarki Uygulama

¹⁸⁴ Koç, Y., **Türkiye - ILO İlişkileri**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2000, 64 s.

¹⁸⁵ Koç, Y., **İş Güvencesi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 64 s.

Kısaca "İş Güvencesi Yasası" olarak bilinen "İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tazmini Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında 4773 sayılı Kanun" TBMM'de 9 Ağustos 2002 günü sabah 03'te, pek de beklenmedik bir biçimde, kabul edildi ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından onaylanarak 15 Ağustos 2002 tarihli Resmi Gazete'de (No.24847) yayımlandı. Yasa, 15 Mart 2003 tarihinden geçerli olmak üzere yayımı tarihinde yürürlüğe girdi.

İşçiler açısından son derece önemli olan bu yeni düzenleme, uzun yılların mücadeleleri sonucunda, 3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde TBMM gündemine girdi ve kabul edildi. Bu sonucun alınmasında, onyıllardır süren bir mücadelenin, yüzlerce eylemin, birçok kampanyanın, giderek artan işten atılma ve işsizlik korkusunun, işçi sendikalarının bu konuda oluşturdukları ortak tavrın, kamuoyunda sağlanan meşruluğun belirleyici rolü oldu. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan ve Bakanlık üst düzey bürokratları da bu konuyu sahiplendiler ve büyük çaba gösterdiler. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan, bu yasanın kabulü sürecinde bakanlık görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Türkiye'de iş güvencesinden söz edildiğinde, sorun, süresi belirsiz hizmet akdi ile çalışanları ilgilendirmektedir. Hizmet akdi belirli süreli ise, hizmet akdinin feshinde bir güvence yoktur. Hizmet akdi belirsiz süreli ise, hizmet akdinin işveren tarafından hangi koşullarda ve nasıl feshedileceği önem kazanmaktadır. Yerleşmiş yargı kararlarına göre, birbirini izleyen belirli süreli hizmet akitleri (zincirleme akitler) belirsiz süreli hizmet akdine dönüşmektedir.

1971 yılında kabul edilen ve yürürlüğe giren, iş güvencesine ilişkin hükümleri 15 Mart 2003, kendisi ise 10 Haziran 2003 tarihine kadar yürürlükte kalan 1475 sayılı İş Yasası'nın 13. maddesine göre, hizmet akdinin işveren tarafından feshinde geçerli bir neden aranmamaktaydı. Fesih hakkının işverence kötüye kullanıldığı durumlarda, ihbar süresinin üç katı kadar bir tazminat ödenmekteydi.

İşveren işçinin hizmet akdini "ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan durumlarda" önceden bildirmeden ve tazminat ödemeksizin feshedebilmektedir (1475/17/II). İşçinin, işe girişte sahip olduğu özellikler konusunda işvereni yanıltması; işçinin, işverene yada ailesine satışması, hakaret etmesi, asılsız ihbar ve isnatlarda bulunması; işverenin evinde oturan işçinin evin adabına uymaması veya genel ahlakının düzgün olmaması; işçinin işyerine sarhoş veya uyuşturucu madde almış olarak gelmesi veya işyerinde alkollü içki ve uyuşturucu madde kullanması; işçinin, işverenin güvenini kötüye kullanması, hırsızlık yapması, işverenin meslek sırlarını ortaya atması gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunması; işçinin, işyerinde, yedi günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası ertelenmeyen bir suç işlemesi; işçinin, işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın ardı ardına iki gün veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki iş günü yada bir ayda üç iş günü işine devam etmemesi; işçinin, yapmakla ödevli bulunduğu görevleri kendisine hatırlatıldığı halde yapmaması ("yasadışı grev"); işçinin, kendi isteği veya savsaması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işyerini on günlük ücretinin tutarı ile ödeyemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması tazminatsız çıkış nedenidir.

İşçi, kendi kasdıyla veya derli toplu olmayan yaşayışıyla yada içkiye düşkünlüğü nedeniyle bir hastalığa yakalanırsa veya sakat kalırsa ve bu nedenle ardı ardına üç iş günü veya bir ayda beş iş günü işe gelmezse, kıdem tazminatı verilerek işten çıkarılabilir. İşçi, bulaşıcı veya işi ile bağdaşmayacak derecede tiksinti verici bir hastalığa tutulursa, kıdem tazminatı verilerek işten çıkarılabilir. İşçinin kendi kusuruna dayalı olmayan bir hastalığa yakalanması, kaza geçirmesi, doğum yapması durumunda da işverenin işçiyi işten çıkarma hakkı vardır. İşçi bu şekilde hastalanırsa, SSK'dan rapor alsa bile, işçinin ihbar süresinin altı hafta aşılması durumunda, işveren yalnızca kıdem tazminatı ödeyerek işçiyi işten çıkarabilir. Hamilelik ve doğum durumunda ise bu altı haftalık süre, yasal iznin bitiminden itibaren sayılır.

İşyerinde işçiyi bir haftadan fazla süre ile çalışmaktan alıkoyan bir zorlayıcı sebebin ortaya çıkması da, yalnızca kıdem tazminatının ödenerek işten çıkarılma için yeterli nedendir.

Gemiadamlarının çalışma koşullarını düzenleyen 854 sayılı Deniz İş Yasası ile gazetecilerin çalışma koşullarını düzenleyen 5953 (212) sayılı Basın İş Yasası da iş güvencesi açısından benzer düzenlemeler getirmektedir.

1475 sayılı İş Yasasında 1975 yılında 1927 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle (M.24), işten çıkarılan işçinin yerine işçi alınması gerektiğinde, öncelikle işten çıkarılan işçiye çağrıda bulunma koşulu bulunmaktadır. Ancak, önce yeni işçi alıp, daha sonra eski işçiyi çıkarma yoluna gidildiğinde, bu önlemin hiçbir anlamı kalmamaktadır.

Türkiye’de yasalarda muvazzaf askerlik ödevini yerine getirmek amacıyla işten ayrılan işçilerin, askerlik sonrasında işe dönmesini sağlayıcı bir düzenleme yoktur. Bu konuda tek güvence, bazı toplu iş sözleşmelerine konulan bu doğrultudaki hükümdür.

İş güvencesi konusunda yukarıda özetlenenler, yürürlükteki yasalardan yararlanabilen işçiler içindir. Türkiye’de kaçak çalıştırılanların sayısının 4,5 - 5,0 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Kaçak çalıştırılan işçiler İş Yasası’nın kapsamı dışındadır ve hizmet akitlerinin feshinde herhangi bir güvenceden yararlanamadıkları gibi, tazminat da alamamaktadırlar. Ev hizmetlerinde çalışanlar, 18 yaşını bitirmemiş çıraklar ve tarım ve orman işçilerinin büyük bir bölümü de İş Yasası’nın kapsamı dışındadır. Tarım ve orman işçilerinden ancak tarım sanatları ile tarım aletleri makina ve parçalarının yapıldığı atelye ve fabrikalarda ve tarım işletmelerde yapı işlerinde çalışanlar İş Yasası kapsamındadır. Diğer tarım ve orman işçileri ancak sendika üyesi iseler, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla bu haklardan yararlanabilirler.

Son yıllarda giderek yaygınlaşan bir uygulama, işçilere götürü veya kabala iş vermektir (“sahte kendi hesabına çalışma”). Hızla yaygınlaşan eve-iş-verme (“evde çalışma”) uygulaması da bu çalışma ilişkisinin bir türüdür. Böylece, yasaya karşı hile yapılarak, hizmet akdi, istisna akdi gibi gösterilmektedir. Bu kişiler de herhangi bir güvenceden yararlanamamaktadır.

VII.3.4.b. 4773 Sayılı İş Güvencesi Yasasının ve 4857 Sayılı İş Yasasının Getirdiği Düzenlemeler

9 Ağustos 2002 gün ve 4773 sayılı İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ve Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Resmi Gazete: 15 Ağustos 2002) süresi belirsiz hizmet akdinin feshinde geçerli neden arayarak, çalışma mevzuatımızda köklü bir değişiklik getirdi: “On veya daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan ve işletmenin bütününe sevk ve idare eden işveren vekili niteliğinde olmayan bir işçinin belirsiz süreli hizmet akdini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır.”

Sendika üyeliği, sendikal faaliyet, işyeri sendika temsilciliği veya işçi temsilciliği görevi, hakların takibi için idari ve adli makamlara başvurmak, ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, din, siyasi görüş, etnik veya sosyal köken gibi özellikler, süresi belirsiz hizmet akdinin feshi açısından geçerli neden sayılmamaktadır.

İşçinin davranışı veya verimi ile ilgili nedenlerle hizmet akdi feshinde, işçinin önce savunmasının alınması gerekmektedir.

Hizmet akdi feshedilen işçi, fesih bildiriminde neden gösterilmediği veya gösterilen nedenin geçerli olmadığı iddiasıyla iş mahkemesine başvurabilmektedir. Feshin geçerli bir nedene dayandığını kanıtlama yükümlülüğü işverene aittir. Mahkeme, ortada geçerli bir neden bulunmadığına karar verirse, işveren işçiyi bir ay içinde işe başlatmak zorundadır. İşe başlatmazsa, işçinin en az altı aylık ve en çok bir yıllık ücreti tutarında bir tazminat ve ayrıca dört ayı geçmemek üzere mahkeme süresince işçinin ücret ve diğer haklarını ödemekle yükümlüdür.

İşveren; ekonomik, teknolojik, yapısal ve benzeri işletme, işyeri ve işin gerekleri sonucu topluca veya bir ay içinde toplam en az on işçinin hizmet akdini feshetmek istediğinde, bunu en az otuz gün önceden bir yazı ile işyeri sendika temsilcilerine veya işçi temsilcilerine, ilgili bölge müdürlüğüne ve Türkiye İş Kurumu’na bildirmekle yükümlüdür. Ayrıca, işyerindeki sendika veya işçi temsilcileriyle toplu işçi çıkarmanın önlenmesi veya çıkarılacak işçi sayısının azaltılması gibi konuları görüşmek zorundadır.

4773 sayılı Yasa'ya göre, işyerinde sendikal örgütlülük yoksa, işçiler, işçi temsilcisi seçeceklerdi (1475 sayılı İş Yasası'na eklenen geçici madde 13 ile getirilen bu düzenleme, 4857 sayılı İş Yasası'nda yer almadığı için, uygulanamadı.)

4773 sayılı Yasa ile işyeri sendika temsilcilerinin güvencesi azaltılmaktadır. 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın 30. maddesine göre, "işveren, işyeri sendika temsilcilerinin hizmet akitlerini haklı bir sebep olmadıkça ve sebebini açık ve kesin şekilde belirtmedikçe feshedemez." 4773 sayılı Yasa ise, "işyeri sendika temsilcisinin belirsiz süreli hizmet akdinin işveren tarafından feshinde 1475 sayılı İş Kanununun ilgili hükümleri uygulanır" denmektedir. 2821 sayılı Sendikalar Yasasına göre, haklı bir sebebe dayanmaksızın hizmet akdi feshedilen işyeri sendika temsilcisi, yargı kararıyla işine iade ediliyor ve çalıştırılmasa bile, temsilcilik görevi sürdürdüğü sürece ücretini ve diğer haklarını çalışmış gibi alabiliyordu. 4773 sayılı Yasa'da ise, "temsilcinin hizmet akdinin sadece temsilcilik faaliyetlerinden dolayı feshedilmesi halinde ... en az bir yıllık ücreti tutarında tazminata hükmedilir" denmektedir.

4773 sayılı Yasanın önemli bir katkısı, tarım ve orman işçilerini de İş Yasası kapsamına almak oldu. Ancak, TBMM Genel Kurul görüşmeleri sırasında verilen bir önerge ile, 50 ve daha az sayıda işçi çalıştıran tarım ve orman işyerlerindeki işçiler İş Yasasının kapsamı dışında kalmaya devam etti; 50'den fazla işçi çalıştıran tarım ve orman işyerlerindeki işçiler İş Yasası kapsamına alındı.

VII.3.4.c. 4857 Sayılı İş Yasasında İş Güvencesinin Eksiklikleri

Türkiye'de iş güvencesi, çeşitli eksikliklerine karşın, 9 Ağustos 2002 günü kabul edilen ve 15 Ağustos 2002 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4773 sayılı İş Güvencesi Yasası ile büyük ölçüde sağlanmıştı¹⁸⁶. İş güvencesinin uygulanmasına 15 Mart 2003 tarihinde geçilecekti. Ancak, yaşanan çeşitli gelişmeler sonucunda, 4857 sayılı İş Yasası 22 Mayıs 2003 günü TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi ve 10 Haziran 2003 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. 4857 sayılı İş Yasası, 4773 sayılı İş Güvencesi Yasası ile getirilen iş güvencesini büyük ölçüde ortadan kaldırdı.

VII.3.4.c.i. İş Güvencesinin Kapsamı Dışında Kalanlar

Türkiye'de bugün işçilerin önemli bir bölümü, iş güvencesinden hiç yararlanamamaktadır.

Bu durumda olanların ilk grubu, genel olarak istisna akdiyle ve özel olarak da eve-iş-verme (evde çalışma) kapsamında çalışanlardır. Çalışma mevzuatımız, bu konumda olan kişileri, iş sözleşmesi (hizmet akdi) ile çalışır kabul etmemektedir. Sayıları giderek artan bu kesim, götürü veya kabala iş alarak, yasalar açısından bağımsız çalışan gibi gözükmemektedir.

İkinci gruptakiler, sayıları 4,5 milyonu bulan yerli kaçak işçilerdir.

Üçüncü gruptakiler, sayılarının 750 bin civarında olduğu tahmin edilen yabancı kaçak işçilerdir.

Dördüncü gruptakiler, 4857 sayılı Yasanın 4. maddesinde yer alan istisnalardır. Bunlar, (a) deniz ve hava işlerinde çalışanlar, (b) 50'den az işçi çalıştıran (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde ve işletmelerinde çalışanlar, (c) ev hizmetlerinde çalışanlar, (d) çıraklar, (e) 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununun 2. maddesinin tarifine uygun üç kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlardır.

Burada önemli bir konu, 4773 sayılı Yasa ile İş Yasası kapsamına alınan tarım ve orman işçilerinin durumudur.

Tarım ve orman işçileri 2002 yılına kadar İş Yasası kapsamında değillerdi. Bu konuda bir görüş, bu kesim için ayrı bir tarım iş yasanının çıkarılmasıydı. İkinci görüş ise, tarım ve orman işçilerinin de İş Yasası kapsamına alınmasıydı. Tarım-İş ve Orman-İş Sendikalarının girişimleri ve zamanın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan'ın desteğiyle, İş Güvencesi Yasa Tasarısına konulan bir madde ile, tarım ve orman işçilerinin de 1475 sayılı İş Yasası kapsamına alınması öngörülmüyordu. Ancak 8-9 Ağustos 2002 günleri yapılan

¹⁸⁶ Bu Yasanın öyküsü için Koç, Y., "İş Güvencesinin Öyküsü," **Mülkiye Dergisi**, Cilt 26, S.236, s.131-178.

Meclis görüşmelerinde verilen bir önergeyle, bu madde, 50'den fazla sayıda işçi çalıştıran tarım işleri, olarak değiştirildi. Hükümet tarafından Meclis'e gönderilen yeni İş Yasası Tasarısı'nda da, kapsam dışında kalacak işyerleri sıralanırken, "50'den az işçi çalıştıran (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde" ibaresi yer aldı. Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu da bu düzenlemeyi benimsedi.

Bu düzenleme kamu sektöründeki tarım ve orman işyerleri için önemli bir sorun yarattı. 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununda işyeri ve işletme kavramları birbirinden ayrıdır. Yalnızca işyeri alındığında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından işyeri numarası verilen birimler temel alınır ve bu durumda kamu kesimindeki tarım ve orman işyerlerinin büyük bir bölümü, en azından yılın belirli dönemlerinde, İş Yasası kapsamı dışına çıkacaktır. Tarım-İş ve Orman-İş Sendikalarının girişimleri sonucunda, 4857 sayılı İş Yasası tasarısının TBMM Genel Kurulundaki görüşmeleri sırasında verilen bir önergeyle, düzenlemeye "ve işletmelerinde" ibaresi de eklendi. Bu düzenlemeyle Tarım Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, TİGEM ve benzeri işyerleri tek işletme sayıldı ve İş Yasası kapsamına alındı; böylece bu işyerlerindeki işçilerin iş güvencesinden yararlanması sağlandı.

Beşinci gruptakiler, belirli süreli iş sözleşmesiyle çalıştırılanlardır. Belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışanlar, iş güvencesinin kapsamı dışındadır. İş güvencesi, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışanlar için geçerlidir.

Altıncı gruptakiler, 30'dan az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan işçilerdir. 4773 sayılı Yasada 10'dan az sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan işçiler kapsam dışındayken, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu sayıyı 30'a yükseltmiştir. Bugün birçok işyeri, kağıt üzerinde parçalanarak, 30'dan az sayıda işçi çalıştırır biçimde gösterilerek, iş güvencesinin kapsamı dışına çıkarılmaktadır.

Yedinci gruptakiler, işyerinde veya işletmede altı aydan az kıdemi olanlardır.

VII.3.4.c.ii. Belirli Süreli İş Sözleşmesi

4857 sayılı İş Yasasının iş güvencesi açısından getirdiği en büyük olumsuzluklardan biri, belirli süreli iş sözleşmelerinin yapılmasını kolaylaştırmasıdır. Yasaya göre, işveren, işçinin çalıştırılacağı işin belirli süreli olmaması durumunda da belirli süreli işçi çalıştırabilmektedir. Böylece, süreklilik gösteren bir işte, birbiri ardı sıra, belirli süreli iş sözleşmeleriyle işçi çalıştırılabilecek ve bu işçiler iş güvencesinden, ihbar süresinden, kıdem tazminatından ve işsizlik sigortasından yararlanamayacaktır. Yasanın ilgili maddeleri şöyledir:

"Taraflar iş sözleşmesini, Kanun hükümleriyle getirilen sınırlamalar saklı kalmak koşuluyla, ihtiyaçlarına uygun türde düzenleyebilirler." (Madde 9)

"İş ilişkisinin bir süreye bağlı olarak yapılmadığı halde sözleşme belirsiz süreli sayılır. Belirli süreli işlerde veya belli bir işin tamamlanması veya belirli bir olgunun ortaya çıkması gibi objektif koşullara bağlı olarak işveren ile işçi arasında yazılı şekilde yapılan iş sözleşmesi belirli süreli iş sözleşmesidir." (Madde 11)

1475 sayılı İş Yasasının uygulanması sırasında, zincirleme belirli süreli hizmet akitlerinin belirsiz süreli hizmet akdine dönüşeceği konusunda yerleşmiş yargı kararları vardı. Ancak 4857 sayılı Yasanın 11. maddesinin son iki fıkrası, bu konuda son derece olumsuz bir düzenleme getirmektedir:

"Belirli süreli iş sözleşmesi, esaslı bir neden olmadıkça, birden fazla üst üste (zincirleme) yapılamaz. Aksi halde iş sözleşmesi başlangıçtan itibaren belirsiz süreli kabul edilir.

"Esaslı nedene dayalı zincirleme iş sözleşmeleri, belirli süreli olma özelliğini korurlar."

"Esaslı nedene dayanma" son derece belirsiz bir durumdur ve istismara açıktır. Bu ibareye göre, bir işçiyi, "esaslı bir nedene dayandığı" iddiasıyla, uzun süre belirli süreli hizmet akdiyle çalıştırmak ve iş güvencesinden, ihbar süresinden ve kıdem tazminatından mahrum bırakmak mümkün olacaktır.

Belirli süreli iş sözleşmesinin bu biçimiyle düzenlenmesi, iş güvencesine indirilen en büyük darbedir.

VII.3.4.c.iii. İş Sözleşmesinin Feshinde Geçerli Neden

4857 sayılı İş Yasasının 18. maddesi, iş sözleşmesinin işveren tarafından feshinde geçerli bir neden aramaktadır:

“Otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır.”

Bu düzenleme, 158 sayılı ILO Sözleşmesine uygundur. 4773 sayılı Yasadaki düzenleme de bu niteliktedir. Ancak, 4857 sayılı İş Yasası ile yeni bir geçerli neden getirilmiştir. Bu yeni düzenleme, iş güvencesini önemli ölçüde ortadan kaldırmada kullanılabilir.

1475 sayılı İş Yasasının 16. maddesi, çalışma koşullarında önemli bir değişiklik karşılığında karşıya bırakılan işçiye, hizmet akdini tek taraflı olarak feshederek, kıdem tazminatını alma hakkı tanıyordu (“iş şartları esaslı bir tarzda değişir, başkalaşır veya uygulanmazsa”). 4857 sayılı İş Yasasında konuya ilişkin düzenleme aşağıdaki biçimdedir:

“İşveren, iş sözleşmesiyle ve iş sözleşmesinin eki niteliğindeki personel yönetmeliği ve benzeri kaynaklar ya da işyeri uygulamasıyla oluşan çalışma koşullarında esaslı bir değişikliği ancak durumu işçiye yazılı olarak bildirmek suretiyle yapabilir. Bu şekle uygun olarak yapılmayan ve işçi tarafından altı işgünü içinde yazılı olarak kabul edilmeyen değişiklikler işçiyi bağlamaz. İşçi değişiklik önerisini bu süre içinde kabul etmezse, işveren değişikliğin geçerli bir nedene dayandığını veya fesih için başka bir geçerli nedenin bulunduğunu yazılı olarak açıklamak ve bildirim süresine uymak suretiyle iş sözleşmesini feshedebilir.” (Madde 22)

Bu yeni düzenleme, işverenin iş sözleşmesini feshetmesi açısından yeni bir “geçerli neden” yaratmaktadır. Yasanın 18. maddesine göre, ancak işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebin bulunması durumunda ortaya geçerli neden çıkmaktadır. İşyerinde bu nitelikte bir geçerli neden yoksa, işveren, işçinin çalışma koşullarını önemli biçimde değiştirebilir ve ağırlaştırabilir. İşçinin bu değişikliği kabul etmemesi durumunda artık kendi isteğiyle kıdem tazminatını alıp işyerinden ayrılma hakkı yoktur. İşveren, çalışma koşullarındaki önemli değişikliğin geçerli bir nedeni olduğunu açıklarsa, işçinin bu yeni koşulları kabul etmemesi de işçinin iş sözleşmesinin işveren tarafından geçerli bir nedene dayanarak feshedilmesi için yeterli koşul oluşturacaktır. Diğer bir deyişle, işveren, 18. maddedeki koşullara ek olarak, iş sözleşmesinin feshinde, kolayca kullanılacak ek bir geçerli neden yaratmaktadır. Bu düzenleme, 158 sayılı ILO Sözleşmesinin de ihlalidir.

VII.3.4.c.iv. Feshin Geçerli Nedene Dayandırılmasında İspat Yükümlülüğü

4773 sayılı İş Güvencesi Yasasına göre, “feshin geçerli bir sebebe dayandığını ispat yükümlülüğü işverene aittir.” 4857 sayılı İş Yasası, bu düzenlemeyi aynen aldıktan sonra, “işçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür” ibaresini eklemektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin getirdiği bu yeni düzenleme de, iş güvencesini zayıflatmaktadır.

VII.3.4.c.v. Haklı Nedenle Derhal Fesih Hakkı

4857 sayılı İş Yasasının 25. maddesi, “işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkı”nı düzenlemektedir. Bu düzenleme, 1475 sayılı İş Yasasının 17/II. maddesine uygundur., “İşçinin kendi isteği veya savaşması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işyerinin

malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makineleri, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri otuz günlük ücretinin tutarıyla ödeyemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması” durumunda iş sözleşmesi derhal ve tazminatsız olarak feshedilebilmektedir. 1475/17/II’de 10 günlük ücret tutarı, 4857 sayılı Yasada 30 günlük ücreti tutarına çıkarılmıştır. İşe devamsızlıkta veya işe alkollü gelmek veya işyerinde alkollü içki içmekte, 158 sayılı ILO Sözleşmesi’nin öngördüğü “alışkanlık haline getirmek” koşulu aranmamakta, bu olayların bir kez ortaya çıkmasında iş sözleşmesinin derhal ve tazminatsız olarak feshi yoluna gidilmektedir.

VII.3.4.c.vi. Derhal Fesih Hakkını Kullanma Süresi

Tarafların derhal fesih hakkını kullanma süresi 1475 sayılı Yasanın 18. maddesinde düzenlenmiştir. 4857 sayılı İş Yasasınının 26. maddesinde de aşağıdaki düzenleme yer almaktadır:

“... ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan hallere dayanarak işçi veya işveren için tanınmış olan sözleşmeyi fesih yetkisi, iki taraftan birinin bu çeşit davranışlarda bulunduğunu diğer tarafın öğrendiği günden başlayarak altı iş günü geçtikten ve her halde fiilin gerçekleşmesinden itibaren bir yıl sonra kullanılamaz. Ancak işçinin olayda maddi çıkar sağlaması halinde bir yıllık süre uygulanmaz.”

Maddedeki son cümle, 1475 sayılı Yasada yoktur; yeni eklenmiştir.

VII.3.4.c.vii. Geçerli Neden Bulunmadan İş Sözleşmesinin Feshinde Tazminat

4857 sayılı İş Yasasınının 21. maddesine göre,

“işverence geçerli sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli olmadığı mahkemece veya özel hakem tarafından tespit edilerek feshin geçersizliğine karar verildiğinde, işveren, işçiyi bir ay içinde işe başlatmak zorundadır. İşçiyi başvurusu üzerine işveren bir ay içinde işe başlatmaz ise, işçiye en az dört aylık ve en çok sekiz aylık ücreti tutarında tazminat ödemekle yükümlü olur...

“Kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadığı süre için işçiye en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer hakları ödenir.”

4773 sayılı İş Güvencesi Yasasında tazminat miktarı en az altı aylık ve en çok 12 aylık ücret tutarı iken, Adalet ve Kalkınma Partisi bu miktarları, sırasıyla, dört ve sekiz aya indirmiştir.

VII.3.4.c.viii. Sonuç

9 Ağustos 2002 gün ve 4773 sayılı İş Güvencesi Yasası, çeşitli eksikliklerine rağmen, büyük ölçüde iş güvencesi sağlamaktaydı. Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından TBMM’de kabul edilen 4857 sayılı İş Yasası, iş güvencesini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. 4857 sayılı İş Yasasınının 2. maddesiyle taşeron uygulamasının asıl işi de kapsayacak biçimde yaygınlaştırılması; 7. maddesiyle “geçici iş ilişkisi” adı altında “ödünç iş ilişkisinin” veya “kiralık işçilik”in düzenlenmesi; 14. maddesiyle “çağrı üzerine çalışma” uygulamasının getirilmesi; 15. maddesiyle deneme süresinin uzatılması; 90. maddesiyle özel istihdam bürolarına izin verilmesiyle, iş güvencesine de, işçi hak ve özgürlüklerinin diğer alanlarına da büyük zarar vermektedir.

VII.4. İŞÇİ VE KAMU ÇALIŞANI ÖRGÜTLENMELERİNİN GELİŞİMİ

VII.4.1. İşçi Örgütlenmeleri

TÜRK-İŞ, 1982 yılına kadar, askeri darbenin fazla bir zarar vermeyeceği umunduydu. Ancak Anayasa Tasarısında tamamiyle işverenlerin isteklerinin karşılandığı görüldüğünde, bir hayalkırıklığı yaşandı. TÜRK-İŞ yöneticileri, bir an önce sivil yönetime geçilmesiyle birlikte sorunların çözüm sürecinin başlayacağı umuduyla hareket ettiler. 1986 yılına kadarki dönemde, ANAP'ın geçmişin DP ve AP'sinden farklı olduğunu yaşarak öğrendiler. TÜRK-İŞ önce uluslararası alanda bir muhalefet başlattı. Ancak bunun da fazla etkili olmaması karşısında çeşitli eylemlere başvuruldu. Bu eylemlilik, Bahar Eylemleri ile yaygınlaştı, kitleselleşti. Bahar eylemleri sonrasında TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların ve onların şubelerinin yönetimlerinde önemli değişiklikler yaşandı. TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların 1987 yılındaki 711 şubesinin 338'inin (% 48) şube başkanları 1990 yılı başına kadar değişti. Genel merkez düzeyinde de önemli değişiklikler oldu¹⁸⁷. Yaşanan değişim 1992 yılı sonunda TÜRK-İŞ'te de bir yönetim değişikliğini getirdi.

TÜRK-İŞ, özellikle 1993-2003 döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısının bütünlüğünü ve bağımsızlığını, laik ve demokratik sosyal hukuk devletini bilinçli ve sistemli bir biçimde savundu. TÜRK-İŞ, bu süreçte, yaygın meşru ve demokratik kitle eylemleri düzenledi ve hükümetlerle önemli anlaşmazlıklar yaşadı. 20 Eylül 1995 tarihinde koalisyon hükümetinin bozulmasında, 15 Ekim 1995 günü Tansu Çiller'in azınlık hükümetinin güvenoyu alamamasında ve 1997 yılında Refahyol Hükümeti'nin istifa etmesinde TÜRK-İŞ'in önemli rolü oldu.

TÜRK-İŞ özellikle 1997 yılından itibaren "Türkiye'ye sahip çıkılması" çizgisini izledi. TÜRK-İŞ'in 10 Mayıs 2003 günü İzmir'de ve 17 Mayıs 2003 günü Ankara'da düzenlediği mitinglerin temel sloganı, "işine, ekmeğine, vatanına sahip çık" idi. TÜRK-İŞ'te anti-emperyalist ve ulusalcı anlayış etkisini artırdı. TÜRK-İŞ, Türkiye'de oluşan saflaşmada, millici safta yer aldı. Bu tavrını Kıbrıs davasından, Güneydoğu sorununa, Ermeni soykırım iddialarından, Avrupa Birliği ile ilişkilere kadar birçok konuda gösterdi.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında DİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu. Yönetici ve temsilci konumundaki 1955 kişi gözaltına alındı, işkenceye tabi tutuldu. Deri-İş Genel Başkanı Kenan Budak 25 Temmuz 1981 günü polislerce vurularak öldürüldü. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı askeri mahkemesinde açılan davada 1477 sanık yargılandı. Bu sanıkların 78'i için idam cezası istendi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No.lu Askeri Mahkemesi, 24 Aralık 1986 tarihli kararında toplam 2053 yıl hapis cezası verdi. DİSK ve bağlı 28 sendika ise kapatıldı. Konu Askeri Yargıtay'da iken, 12 Nisan 1991 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası ile Türk Ceza Yasası'nın 141. maddesi yürürlükten kaldırıldı. Askeri Yargıtay da, 16 Temmuz 1991 günlü kararıyla, DİSK ve bağlı sendikalar ve yöneticileri hakkında açılan davayı beraatle sonuçlandırdı. DİSK ve bağlı sendikalar malvarlıklarını 1992 yılı içinde geri aldılar.

DİSK 1992 yılından sonra eski siyasal kimliğini ve eski militan ruhunu bıraktı, eski gücünü de büyük ölçüde yitirdi.

HAK-İŞ'in faaliyetleri de 12 Eylül sonrasında durduruldu. HAK-İŞ ve bağlı sendikaların faaliyetlerine 19 Şubat 1981 tarihinde yeniden izin verildi. HAK-İŞ, kuruluşunda gündemde olan "Müslüman sendikacılık" anlayışını terketti. HAK-İŞ özellikle 1984-1985 yıllarından sonra normal sendikal faaliyete ağırlık verdi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, 1984 yılı Ocak ayında Türkiye'de 1.247.744 sendika üyesi vardı. Temmuz ayında bu sayı 1.427.271 oldu; 1985 yılı Ocak ayında 1,6 milyon, Temmuz ayında 1,8 milyon sendika üyesi olduğu bildiriliyordu. Bakanlık verilerine göre, 1986 yılı Ocak ayında 1,9 milyon, 1987 yılı Ocak ayında 2,0 milyon, 1988 yılı Ocak ayında 2,1 milyon, 1989 yılı Ocak ayında da 2,3 milyon sendika üyesi vardı. Bakanlık verilerinde 1989 yılı Temmuz ayında sendika üyesi sayısı 1,8 milyon gözükmektedir. Sendika üye sayısındaki azalma da gerçek bir düşüşü yansıtmamaktadır. 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nda 1988 yılında yapılan bir değişiklikle bazı üyeler için getirilen noter aracılığıyla yeniden üye olma koşulunun gereklerinin kısmen yerine getirilmemesi bu duruma yol açmıştır.

¹⁸⁷ Koç, Y., "TÜRK-İŞ Çok Değişti," a.g.k., 1991, s.124-130.

Bakanlık verilerine göre sendikalı işçi sayısı 1991 yılı Ocak ayında 2 milyon 77 bin, 1994 yılı Ocak ayında 2 milyon 607 bin, 1996 yılı Ocak ayında 2 milyon 696 bin ve 1998 yılı Ocak ayında da 2 milyon 856 bin oldu. Bakanlık'ın Ocak 2003 istatistiklerine göre, Türkiye'de 2 milyon 752 bin sendika üyesi vardı ve sendikalaşma oranı yüzde 57,54 idi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın işçi sendikalarının üyeliğine ilişkin verileri günümüzde tümüyle gerçekdışıdır. Günümüzde ödenti veren sendika üyesi sayısının, iyimser bir tahminle, 1,2 - 1,3 olduğu söylenebilir.

İşçi sınıfı, ekmeği (ücret ve diğer hak ve özgürlükler) ile demokrasiyi bütünleştirdiğinde, ekmeğini korumak ve artırmak için demokrasiye sahip çıkmayı öğrenir. 1980'li yıllarda ekmeği ile demokrasinin bütünlüğü öğrenildi. 1990'lı yıllarda ise, IMF'nin dayatmalarının daha da yoğunlaştığı koşullarda, ekmeği ile bağımsızlığın bütünlüğü anlaşılmaya başlandı.

İşçilerin, memurların ve sözleşmeli personelin kurmuş olduğu dernekler, vakıflar ve sandıklar, bu dönemde de çalışmalarını sürdürdü. Ancak etkileri çok sınırlı kaldı.

Bu dönemde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) etkinliği arttı. TİSK ile işçi sendikaları konfederasyonları arasında, dönem dönem gerginlik yaşansa da, karşılıklı saygıya dayalı bir diyalog kuruldu.

VII.4.2. Sendikal Örgütlenmenin Önündeki Engeller

Günümüzde Türkiye'de sendikal örgütlenmenin önündeki en önemli engeller, (a) kapitalizmin Altın Çağı'nın sona ermesine, Sovyet sisteminin çöküşüne, yaşanan krizlere bağlı olarak sermayedar sınıfta hakim olan sendika-karşıtı tavır, (b) kaçak işçilik, (c) esnek istihdam ilişkileri (belirli süreli iş sözleşmesi, kısmi zamanlı çalışma, çağrı üzerine çalışma, işçi kiralama ve benzeri uygulamalar) ve (d) yürürlükteki mevzuatın anti-demokratikliğidir. (e) Artan işsizlik ise bu sorunların olumsuz etkilerini daha da artırmaktadır.

Kaçak işçilerin sayısı 4,5 milyona yaklaşmıştır. Bu sayı, ülkemizdeki ücretlilerin yaklaşık yüzde 40'ıdır. Kaçak çalıştırılan işçilerin sendikaya üye kaydedilmeleri hukuken olanaklı değildir. Ülkemiz vatandaşı kaçak işçilere ek olarak, 750 bin dolayında yabancı kaçak işçi vardır. Yabancı kaçak işçiler çok kötü çalışma ve yaşama koşullarını, çok düşük ücretleri ve tam bir güvencesizliği kabul ettikleri için, diğer işçilerin sendikalaşmasını daha da zorlaştırmaktadır¹⁸⁸. Kaçak işçiliğin günümüzde hızla yaygınlaşan bir biçimi de eve-iş-verme sistemidir. Bu sistem içinde çalışanlar yasalar önünde işçi bile kabul edilmemektedir¹⁸⁹. Ayrıca, taşeronluğun ve kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşması da kaçak işçiliği teşvik etmektedir¹⁹⁰. 4857 sayılı Yasa ile getirilen düzenlemeler, iş güvencesine büyük darbeler indirerek, örgütlenmenin önüne ciddi engeller çıkarmıştır. Yürürlükteki 12 Eylül kalıntısı anti-demokratik mevzuat ise, sendikalaşmayı ve sendikal faaliyetleri daha da zorlaştırmaktadır.

Sendikal örgütlenmenin önündeki engellerin aşılabilmesi için öncelikle yapılması gereken, kaçak işçiliğin önlenmesidir. Kaçak işçiliğin önlenmesi, devletin vergi gelirlerini ve SSK'nın prim gelirlerini de artıracaktır. Sosyal Sigortalar Yasası'nın, işçinin işe başlamadan önce Sosyal Sigortalar Kurumu'na bildirilmesine ilişkin hükmü işletilmelidir. Onaylanmış bulunan 94 sayılı ILO Sözleşmesine göre, kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılan ihalelerde çalışan işçilerin, sendika üyesi olmalarına gerek kalmadan, işkolunda imzalanmış bulunan toplu iş sözleşmelerinin ücret ve diğer haklarına ilişkin hükümlerinden yararlanmaları gerekmektedir. Bu konuda, yetersiz de olsa, bir de 88/13168 sayılı Bakanlar Kurulu kararı vardır. Kaçak işçilikle mücadele ve 94 sayılı ILO Sözleşmesi'nin uygulanmasına ek olarak, mevzuatımızda onaylanmış ILO Sözleşmeleri doğrultusunda iş güvencesinin sağlanması ve gerçekleştirilecek demokratikleşme ile, sendikal örgütlenmenin önündeki hukuki engeller büyük ölçüde kaldırılmış olacaktır.

IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulatılan sermaye politikaları sonucunda tarımda büyük ve hızlı bir çöküntü ve mülksüzleşme yaşanmaktadır. Özelleştirme uygulamaları hem

¹⁸⁸ Koç, Y., **Kaçak İşçilikle Mücadele, Sorunlar-Öneriler**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2000, 64 s.

¹⁸⁹ Koç, Y., **Eve-iş-Verme**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2001, 64 s.

¹⁹⁰ Koç, Y., **Taşeronluk ve Fason Üretim, Sorunlar, Çözümler**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2001, 64 s.

tarımdaki çöküşü hızlandırarak, hem de işletmelerin kapanması nedeniyle istihdam olanaklarını daraltmaktadır. Tekelci sermayenin büyük satış mağazası zincirleri aracılığıyla perakende ticarete ağırlık koyması küçük esnaf ve sanatkarın tasfiye sürecini hızlandırmıştır. Kriz nedeniyle kapanan veya küçülen işyerlerinden çıkarılan işçilerin yanı sıra, yatırımların sınırlılığı nedeniyle, işgücü piyasasına yeni girenler işsizler ordusuna katılmaktadır. Bunlara ve diğer etmenlere bağlı olarak artan işsizlik, sendikal örgütlülüğün önündeki en büyük engeldir. Krizin sürdüğü, yeterli bir iş güvencesinin olmadığı ve milyonlarca işsiz iş aradığı koşullarda, sendikalaşmanın maliyetini göğüsleyecek işveren de çok azdır, sendikalaşmanın riskini göze alabilecek işçi de.

İşkolunda uygulanan bir toplu iş sözleşmesinin Bakanlar Kurulu kararıyla sendikasız işyerlerine uygulanması ve işkolu toplu iş sözleşmeleri sistemine geçilmesi de, sendikasız işyerlerinde sendika karşıtlığını azaltacaktır.

İş güvencesinin geliştirilmesi, 2821 ve 2822 sayılı Yasalardaki anti-demokratik düzenlemelerin kaldırılması da sendikal örgütlülüğünün önünü açacaktır.

VII.4.3. Kamu Çalışanlarının Örgütlenmesi

1982 Anayasası Danışma Meclisi'nde kabul edildiğinde memurların sendikalaşmasını yasaklayan açık bir hüküm vardı. Ancak, Anayasa Tasarısı Milli Güvenlik Konseyi tarafından ele alındığında, bu madde kaldırıldı. Bunun nedeni, 12 Eylül öncesinde de memur sendikalarının bulunmamasından hareketle, böyle bir anayasal yasağa yer olmadığı düşüncesi olabilir. Ancak bu durumun ilk kez farkına varan kişi o tarihte 1402 sayılı Yasanın verdiği yetkiye dayanılarak Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmış olan Prof.Dr.Alpaslan Işıklı oldu. Prof. Işıklı, 1985 yılı sonunda düzenlenen bir panelde bu konuya dikkati çekti. Daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda, yürürlükteki mevzuatta memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hükmün bulunmadığı saptandı. Bunun üzerine, emekli öğretmenlerin çıkarttıkları abece Dergisi ve daha sonra kurdukları Eğitim-Der'in büyük katkılarıyla, memurların sendika kurabileceği düşüncesi yaygınlaştırıldı. Kamu çalışanlarının sendikalaşma hakkının kavranmasında çok önemli katkılarda bulunan diğer kişi de, Prof.Dr.Mesut Gülmez oldu¹⁹¹. Bu süreçte de Türkiye tarafından onaylanmış bulunan 98 sayılı ILO Sözleşmesi etkili bir biçimde kullanıldı.

Örgütlenme konusunda ilk adım, 28 Mayıs 1990 günü Eğitim-İş'in kurulması oldu. Büyük özveri gösterilerek ve ciddi tehlikeler göze alınarak, idari ve yargısal engeller aşıldı ve kamu çalışanları sendikacılık hareketi oluştu. Kurulan sendikalar arasında eşgüdüm sağlama çabaları sonucunda, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu (KÇSP) ve Eşgüdüm Komitesi oluşturuldu. Bu iki girişim de 11-12 Kasım 1995 günleri yapılan toplantıda Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu'nu (KESK) oluşturdu.

KESK'i oluşturan sendikaların verdiği mücadeleyle yaratılan meşruiyet ortamından başka yararlananlar da oldu.

Türkiye Kamu-Sen 1992 yılında, Memur-Sen 1995 yılında ve Demokrat Kamu-İş de 1995 yılında kuruldu. Memur-Sen'den 2000 yılında ayrılan bir grup aynı yıl USEK'i (Ulusal Demokrat Sendikalar Konfederasyonu) oluşturdu. 2002 yılında MHP'nin anti-demokratik baskıları ve müdahaleleri sonucunda Türkiye Kamu-Sen'de yönetimi yitirenler ise BASK'ı (Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu) kurdular. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 7 Temmuz 2002 tarihli Resmi Gazete'de yayımladığı verilere göre, 2002 Mayıs ayı sonu itibariyle, KESK 262.348, Türkiye Kamu-Sen 329.065, Memur-Sen 41.871, Demokrat Kamu-Sen 39, USEK 352 ve BASK da 1319 kamu çalışanını temsil ediyordu. Sendika ve konfederasyonlar bu verilere itiraz ettiler. Verilerinin yayımlanmasının ardından Demokrat Kamu-Sen kendisini feshederek BASK'a katıldı. USEK ise kendisini feshetti.

¹⁹¹ Gülmez, M., **Belgelerle Yönetim, Yargı ve Memur Sendikaları (1990-1993)**, TODAİE Yay., Ankara, 1993, 272 s.; **Türkiye'de Memurlar ve Sendikal Haklar, 1926-1994**, TODAİE Yay., Ankara, 1994, 251 s.; **Dünyada Memurlar ve Sendikal Haklar**, TODAİE Yay., Ankara, 1996, 299 s.; **Kamu Görevlileri Sendika ve Toplu Görüşme Hukuku, 788'den 4688'e: 1926-2001**, TODAİE Yay., Ankara, 2002, 589 s.

Sekiz hizmet kolunda Türkiye Kamu-Sen ve üç hizmet kolunda KESK sendikaları çoğunluk sağladı. Kamu çalışanları ilk kez 15 Ağustos 2002 tarihinde toplu görüşme masasına oturdular. 15 günlük görüşme sürecinde anlaşma sağlanamadı ve uyuşmazlık, Yüksek Hakem Kurulu başkanı ve dört öğretim üyesinden oluşan uzlaştırma kuruluna gönderildi. Uzlaştırma kurulu kararı kamu çalışanları tarafından reddedilince, Bakanlar Kurulu kendi başına bir maaş artışı verdi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 6 Temmuz 2003 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan istatistiklere göre, Mayıs ayı sonu itibarıyla 788.846 memur ve sözleşmeli personel kamu görevlileri sendikalarına üyeydi. Bu kişilerin 385.425'i Türkiye KAMU-SEN'e, 295.830'u KESK'e, 98.146'sı Memur-Sen'e, 5.209'u ise BASK'a bağlı sendikalara üyeydi. 4236 kamu görevlisi ise bağımsız sendikalara üyeydi. Temmuz ayı ortalarında ise Hür Kamu-Sen adıyla yeni bir konfederasyonun kurulma çalışmaları sonuçlanmak üzereydi¹⁹².

KESK'e bağlı sendikaların bir bölümü, uluslararası işkolu federasyonlarına üye oldu. KESK ise 1997 yılı sonunda Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu üyeliğine kabul edildi¹⁹³.

VII.4.4. İşçi ve Kamu Çalışanları Konfederasyonları Arasındaki İlişkiler ve Farklar

Türkiye'de işçi ve kamu çalışanları konfederasyonları arasındaki ilişkilerde bir taraftan işbirliğini zorlayan etmenler, diğer taraftan farklı saflaşma nedenleri önem kazanmaktadır.

IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan sermaye politikalarının işsizlik, gelir dağılımı, ücretler ve gelirler, çalışma koşulları üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, işçi ve kamu çalışanları örgütlerinin Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu ve daha sonra da Emek Platformu yapısı içinde kurumsallaşmış işbirliğini zorladı. Örgütler farklılıklarını korurken, birbirinden etkilenmeyi de kabullendikleri bir işbirliği sürecini, yalnızca genel merkez düzeyinde değil, yerel düzeylerde de onayladılar. Özellikle 9 Ağustos 2002 günü 4773 sayılı Yasanın (iş güvencesi) kabulü sırasında etkili bir işbirliği gerçekleştirildi.

Emek Platformu, 2001 yılı Mart ayında kapsamlı bir alternatif program oluşturdu; ancak bu programın hayata geçirilmesi doğrultusunda somut adımlar çok yetersiz kaldı. Emek Platformu içinde genel merkez yönetimleri düzeyinde siyasal ayrılıklar önemini korumakta, değişen koşullara bağlı olarak yeni saflaşmalar ortaya çıkmaktadır. Emek Platformu'nun alternatif programı 2002 yılı Eylül ayında güncelleştirildi.

Diğer taraftan, Türkiye'nin sorunlarına çözüm konusundaki farklılıklar önemini sürdürmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkiler ve Avrupa Birliği'nin parasal kaynaklarından yararlanma, Kıbrıs, Güneydoğu Sorunu, kamu yönetimi reformu (yerel yönetim reformu) ve özelleştirme konularında önemli farklılıklar vardır.

Avrupa Birliği konusu kuruluşlar arasında çeşitli sorunlara yol açtı. DİSK, HAK-İŞ ve KESK, Avrupa Komisyonu'nun MEDA fonundan Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) tarafından sağlanan 1 milyon Euro'luk bir eğitim projesine katılırken, TÜRK-İŞ, bu eğitim projesinin dışında kaldı¹⁹⁴. DİSK ayrıca Avrupa Birliği'nden 150 bin Euro alarak

¹⁹² Hürriyetçi Ses, 5.7.2003.

¹⁹³ Koç, Y., **Geçmişten Günümüze Kamu Çalışanlarının Sendikalaşması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2001, 64 s.

¹⁹⁴ Avrupa Birliği'nden gelen paranın sendikaların faaliyetlerinde kullanılmasını eleştiren ilk yazı, Koç, Y., "Sendikalar ve Devletten Para Yardımı," **Aydınlık**, 14.12.1997. Bu konu 2001 yılında önemli bir tartışma konusu oldu: Koç, Y., "Para Alan Buyruk Alır (Sendikacılıkta da)," **Aydınlık**, 7.10.2001; Çiçek, H., "Murat Tokmak Doğru Söylemiyor," **Aydınlık**, 9.11.2001; Koç, Y., "IMF'ye Hayır, ama IMF Patronu AB'den Verilen Paraya Evet," **Aydınlık**, 11.11.2001; Koç, Y., "DİSK, IMF'nin Patronu Avrupa Birliği'nden Para Almamalıdır," **Aydınlık**, 18.11.2001; Çiçek, H., "DİSK, KESK ve HAK-İŞ Avrupa Birliği'nden 1 Milyon Euro Aldılar, Batı'dan Beslenenler," **Aydınlık**, 25.11.2001; Koç, Y., "DİSK, KESK ve HAK-İŞ, AB'yi Eleştirebilecek mi," **Aydınlık**, 2.12.2001; Çiçek, H., "DİSK Genel Başkanı Para Aldıklarını Kabul Etti: Sendikaları Avrupa'nın Kölesi Yapıyorlar," **Aydınlık**, 2.12.2001; Koç, Y., "Para Alan, Para Verenin Bayrağını Çekmek Zorundadır," **Aydınlık**, 2.12.2001; Durmaz, S., "Böyle Bir Zamanda Böyle Bir Yazı," **Evrensel**, 30.11.2001; İlhan, A., "Sus Payı mı?," **Cumhuriyet**, 11.01.2002; "Avrupa Birliği'nden Para Almak İçin Kanunları Delme Kumпасı: DİSK, KESK ve HAK-İŞ Şeflerinin Karen Fogg'la Gizli İlişkileri," **Aydınlık**, 17.02.2002. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun Avrupa Birliği'nden aldığı para ile gerçekleştirilen eğitim projesi için, Türkiye-AB Sendikal Koordinasyon Komisyonu, **Başlarken**, 2001, 6 s. Ayrıca, www.trsenkom.org.

Konfederasyon'a gelir kaydetti ¹⁹⁵ . TÜRK-İŞ ise, 11 Aralık 2001 günü Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e verdiği ve ardından toplam 45 bin adet basıp dağıttığı **Avrupa Birliği Kıbrıs, Ermeni Soykırımı İddiaları, Azınlıklar-Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye'den Ne İstiyor, TÜRK-İŞ'in Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Sunduğu Rapor** ¹⁹⁶ kitapçığı ile Avrupa Birliği'nin Türkiye'den taleplerini eleştirdi. DİSK'in ve KESK'in de Avrupa Birliği'ni eleştiren kararları bulunmakla birlikte, ETUC aracılığıyla Avrupa Birliği parasıyla proje yapılmasında sakınca görülmedi.

DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi, HAK-İŞ Genel Başkanı Salim Uslu ve KESK Genel Başkanı Sami Evren, 4 Aralık 2001 tarihinde Avrupa Sendikalar Konfederasyonu Genel Sekreteri Emilio Gabaglio'ya yazdıkları ortak mektupta, TÜRK-İŞ'in ETUC ve Avrupa Birliği karşıtı kampanya yürüttüğünü ileri sürerek, TÜRK-İŞ'i şikayet ettiler. Şikayet mektubunda, "TÜRK-İŞ, ETUC ve Avrupa Birliği etrafında yasadışı bir atmosfer yaratmaya çaba göstermektedir" denilmekteydi. ETUC Genel Sekreteri, üç örgüt genel başkanının ortak şikayeti üzerine, Yıldırım Koç'un TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları dizisinde yayımlanan **Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri** kitapçığı ile Ulusal Kanal'da Yıldırım Koç'la yapılan ve **Aydınlık** Dergisi'nin 2 Aralık 2001 günlü sayısında yayımlanan görüşme metnini İngilizce ve Fransızca'ya çevirtip, ETUC Yönetim Kurulu üyelerine dağıttı ¹⁹⁷. Bu anlaşmazlık, ETUC Yönetim Kurulu'nun 11-12 Mart 2002 günlü toplantısında ele alındı. ETUC Genel Sekreteri, TÜRK-İŞ'e yazdığı yazıda Yıldırım Koç'un ETUC Yönetim Kurulu yedek üyeliğinin düşürülmesini istedi. TÜRK-İŞ bu talebi kabul etmedi. DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi ve DİSK Genel Sekreteri Murat Tokmak da, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'e yazdıkları 29.11.2001 tarihli mektupta, Yıldırım Koç'un **Aydınlık** Dergisi'nin 18.11.2001 günlü sayısında yayımlanan "DİSK, IMF'nin Patronu Avrupa Birliği'nden Para Almamalıdır" yazısına tepki gösterdiler ve "Yıldırım Koç'un bu tutumunu sürdürmesi yalnızca aramızdaki ilişkilere değil, TÜRK-İŞ'e de zarar verecektir" denildi. DİSK'in bu yazısına TÜRK-İŞ Genel Başkanı cevap vermedi.

HAK-İŞ ise Avrupa Birliği'ne olumlu bakmaktadır. Türkiye Kamu-Sen ve BASK da Avrupa Birliği sürecine eleştirel yaklaşmaktadır.

Kıbrıs konusunda da önemli farklar vardır. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nun 9 Ocak 2003 günlü toplantısında kabul edilen **TÜRK-İŞ ve Kıbrıs Davamız** ¹⁹⁸ raporunda Annan Planı reddedilirken, DİSK, HAK-İŞ ve KESK, Yunanistan'dan GSEE ve ADEDY, Güney Kıbrıs'tan SEK, PEO ve PASYDY, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden TÜRK-SEN, DEV-İŞ ve KTAMS ile birlikte Atina'da 5-6 Şubat 2003 günleri gerçekleştirdikleri ortak konferans sonrasında yayımladıkları ortak bildiriye Annan Planı'nı savundular. DİSK'in internetteki web sitesinde (disk.org.tr) yayımlanan ortak bildiride Annan Planı'nda öngörülenden daha da fazla bir serbest dolaşım, "iki egemen eşit devletin kuracağı yeni bir oluşum" yerine, "iki toplumlu, iki bölgesel federal bir çözüm" savunulmaktadır. Türkiye Kamu-Sen ve BASK da TÜRK-İŞ'inkine benzer bir tavır içindedir.

Güneydoğu sorunu konusunda KESK'in ¹⁹⁹ ve DİSK'in ²⁰⁰ tavrı benzerdir; HAK-İŞ ise biraz daha muğlaktır. TÜRK-İŞ ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısının bütünlüğünü her vesileyle gündeme getirmekte, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulmasına kesinlikle izin verilmemesini vurgulamaktadır. Bu konu, önemli görüş farklılıkları nedeniyle, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu ve Emek Platformu içinde gündeme bile alınamadı.

¹⁹⁵ DİSK, **11. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, 224, 226, 228, 230, 238. Bu durum, AB Türkiye Temsilciliği web sitesinde de belirtilmektedir.

¹⁹⁶ TÜRK-İŞ, **Avrupa Birliği Kıbrıs, Ermeni Soykırımı İddiaları, Azınlıklar-Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye'den Ne İstiyor, TÜRK-İŞ'in Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Sunduğu Rapor**, Eğitim Yay.No.73, Ankara, 2002, 64 s.

¹⁹⁷ DİSK, HAK-İŞ ve KESK Genel Başkanlarının ortak şikayet mektubu ile diğer iki metnin İngilizceleri: ETUC, "Trade Union Situation in Turkey, Relations Between the ETUC and TÜRK-İŞ," 11-12 Mart 2002, 48 s.

¹⁹⁸ TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve Kıbrıs Davamız**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2003, 63 s.

¹⁹⁹ KESK, "Kürt Sorunu," **3. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (25-28 Ocak 2001)**, İstanbul, 2001, s.29-30; KESK, **4. Olağan Genel Kurul (4-7 Nisan 2002)**, İstanbul, 2002, s.37-38.

²⁰⁰ DİSK, "Kürt Sorunu," **10. Genel Kurul Çalışma Raporu (12-14 Eylül 1997)**, İstanbul, 1997, s.55-58; DİSK, "Kürt Sorunu ve Gelinek Nokta," **11. Genel Kurul Çalışma Raporu (28-30 Temmuz 2000)**, İstanbul, 2000, s.34.

Kamu yönetimi reformu ve yerel yönetim reformuna da farklı yaklaşımlar söz konusudur. TÜRK-İŞ, bu konudaki mevcut tasarı ve taslakların Türkiye’de üniter devlet yapısının yerine eyalet sistemini getireceği ve sosyal devleti ortadan kaldıracacağı endişesini taşımaktadır²⁰¹. KESK, konunun ağırlıkla sosyal devlet ve kamu personeli boyutlarına eleştiri getirmektedir. HAK-İŞ ise bu tasarılar açığa karşı çıkmamaktadır.

Özelleştirme konusunda Emek Platformu çerçevesinde imza altına alınan ortak açıklama ve programa karşı, farklılıklar sürmekte, özelleştirmelere karşı ortak bir direniş örgütlenmesi mümkün olamamaktadır.

VII.4.5. Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu²⁰²

İşçi sınıfının sorunlarının giderek artması üzerine, 11 Kasım 1993 günü yapılan bir toplantıda Demokrasi Platformunun kurulması kararlaştırıldı²⁰³. TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TMMOB, TTB, TÜRMOB, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, Mülkiyeliler Birliği, Öğretim Üyeleri Derneği, Halkevleri, İnsan Hakları Derneği, Çağdaş Hukukçular Derneği, Ziraatçiler Derneği, İktisat Fakültesi Mezunları Derneği, Araştırma Görevlileri Derneği, Eğitim-İş ve Genel Sağlık-İş imzalı açıklamada, özelleştirme, yeni dünya düzeni, Terörle Mücadele Yasa Tasarısı ve zamlar eleştirilerek, “oluşturduğumuz Demokrasi Platformu, ülkemizin tüm çalışanlarının ortak sesi olacaktır, yapılacak çalışmaların organizasyonu, yürütümü için bir sekreteryaya oluşturulmuştur,” deniliyordu. Bu sürecin ortaya çıkmasının ilk adımı olarak 3 işçi konfederasyonunun biraraya getirilmesinde Prof.Dr.Alpaslan Işıklı’nın başkanlığındaki Mülkiyeliler Birliği’nin önemli katkısı oldu.

Demokrasi Platformu, öncelikle “Çalışanların Ortak Sesi” idi. Siyasal görüşü ne olursa olsun, tüm çalışanların ortak sorunlarını gündemine alıyordu. Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, siyasal partilerden ve hükümetten bağımsızdı; siyasal partiler, gözlemci statüde bile olsa, Platformda yer alamıyordu.

Demokrasi Platformu, kararlarını oybirliğiyle alan çok gevşek bir ilişkiler bütünlüğüydü. Merkezi bir yapılanma hedeflenmiyordu. Çeşitli yörelerde oluşan yerel demokrasi platformlarıyla örgütsel bağ kurma girişimleri kesinlikle reddediliyordu. Demokrasi Platformu için ayrı bir yer bile tutulmamıştı. Örgütler, sırasıyla, sekreteryaya olanak sağlıyordu.

İlk kuruluşta yaşanan plansızlık bir süre sonra denetim altına alındı. Demokrasi Platformu’na katılım önerileri genellikle kabul edilmedi. Demokrasi Platformu, kendisine “demokrat” diyen kişi ve kuruluşların değil, “çalışanların ortak sesi” olacak bir genişleme politikası benimsedi. Ancak, plansız programsız kuruluş aşamasında Platformda yer alan örgütlerle birliktelik sürdürüldü.

Demokrasi Platformu, bu açılardan, 12 Eylül öncesinin DEV-GÜÇ, Ulusal Demokratik Cephe ve Demokratik Platform girişimlerinden nitelik olarak farklıydı. İlk adımlardaki belirsizlik bir süre sonra ortadan kalktı. İşçi sınıfının öncülüğünde ve ortak programı çerçevesinde bir geniş cephe oluşturulmaya çalışıldı. Bu ilişkiler ağının çekirdeğini işçi sınıfının oluşturması hedefi de, “Demokrasi Platformu” adının önündeki “Çalışanların Ortak Sesi” sözcüklerinin sürekli olarak vurgulanmasıyla ifade edildi.

1994 ve 1995 yıllarında 1 Mayıs kutlamaları Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu tarafından birlikte düzenlendi. Demokrasi Platformu’nun diğer üyeleri, 20 Temmuz 1994 günü TÜRK-İŞ tarafından düzenlenen genel eylemi birlikte yapma kararını aldı. Diğer birçok eylemde de Demokrasi Platformu aracılığıyla dayanışma sağlandı.

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, 1994 ve 1995 yıllarındaki çalışmalarıyla, çeşitli konularda farklı anlayışlara sahip olan kuruluş ve kişilerin, farklı niyetlerle ve demokratik biçimde belirlenmiş ortak amaçlar doğrultusunda birbirine saygı duyarak çalışması ve eylem yapması konusundaki geleneğin oluşturulmasına önemli katkılarda bulundu. Bu süreçte, teknik komite sözcüsü ve TMMOB temsilcisi İhsan Karababa’nın büyük

²⁰¹ Yol-İş, **Yerel Yönetimler Reformu, “Devleti Yeniden Yapılandırma” mı, “Eyalet Sistemine Geçiş” mi?**, Ankara, 2003, 71 s.

²⁰² Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu Teknik Komitesi’nde TÜRK-İŞ temsilcisi olarak çalıştım.

²⁰³ Koç, Y., “Demokrasi Platformu,” a.g.k., 2000, s.265-322.

çabası ve katkısı oldu. Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, kuruluştaki eksikliklere ve 1995 yılı içinde özelleştirme konusunda HAK-İŞ'le ortaya çıkan sürtüşmeye bağlı olarak, 1995 yılında söndü.

VII.4.6. Emek Platformu ²⁰⁴

Hükümetlerin IMF'nin talepleri doğrultusunda politikalar benimseyerek sosyal güvenlik alanında önemi hak kayıplarına yol açacak düzenlemeleri gündeme getirmeleri, özelleştirmeyi ve taşeronlaşmayı hızlandırmaları, kamu çalışanlarının aylıklarını istenilen düzeyde artırmamaları ve işten çıkarmaların yaygınlaşması karşısında, TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, KESK, Türkiye KAMU-SEN ve MEMUR-SEN arasında 1999 yılı başlarında başlayan işbirliği, 14 Temmuz 1999 tarihinde Emek Platformu'nun kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuştu ²⁰⁵. Üç işçi ve üç kamu çalışanı konfederasyonuna, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği (TTB), Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Türkiye Mali Müşavirler ve Muhasebeciler Odaları Birliği (TÜRMOB) de katıldı.

Emek Platformu 24 Temmuz 1999 günü Ankara'da Kızılay Meydanı'nda yaklaşık 400 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yaptı ve çok çeşitli eylemler düzenledi.

Emek Platformu, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'ndan farklı olarak, çekirdiğini ücretlilerin oluşturduğu bir örgütlenmeydi ve aynı yapıda yerel örgütlenmelerin oluşturulmasını da teşvik etti.

Emek Platformu'nda çok farklı siyasal eğilimlerdeki örgütler birlikte çalışma, örgütlenme ve eylem yapma alışkanlığını edindi ve 2001 yılı Mart ayında alternatif bir ekonomik program oluşturdu. Bu program, gelişmeler ışığında, 2002 yılı Eylül ayında güncelleştirildi.

Türkiye Kamu-Sen'deki yönetim değişikliği sonrasında bu kuruluşla Emek Platformu arasında geçici bir kriz yaşandıysa da, Türkiye Kamu-Sen bu birlikteliği sürdürdü.

2002 yılında, Türkiye Kamu-Sen'de MHP'nin anti-demokratik baskı ve müdahaleleri sonucunda yönetimden ayrılan kamu çalışanlarının kurduğu BASK da Emek Platformu'na katıldı. Türkiye Barolar Birliği de Emek Platformu'na katıldı; ancak çalışmalarına 2003 yılı Haziran ayından itibaren ilgi göstermeye başladı.

Emek Platformu, bağlı örgütler arasında yukarıda ele alınan farklılıklara bağlı olarak, 2001 yılı yaz aylarından başlayarak eski coşkusu yitirdi. Bu süreçte, DİSK, KESK, TMMOB ve TTB arasındaki ilişkiler gelişti ve dört örgütün ortak açıklamaları arttı.

VII.4.7. Siyasal Faaliyet Yasaklarının Kalkması, TÜRK-İŞ ve Siyasal Faaliyet ²⁰⁶

12 Eylül 1980 sonrasında sendikaların siyasal partilerle ilişkileri konusundaki tartışmalar bir süre durdu. Ancak 1982 yılından itibaren yeniden başladı. 1982 Anayasası'nın ana hatlarının ortaya çıkması sonrasında, bu tasarıya karşı oluşan tepkilerin bir biçimi de, siyasal faaliyeti yoğunlaştırma düşüncesi oldu.

1982 Anayasası sendikaların siyasal faaliyetine büyük yasak ve kısıtlamalar getirdi. Anayasanın ilgili maddeleri şöyleydi:

Madde 52: "Sendikalar ... siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler."

Madde 69: "Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek

²⁰⁴ Emek Platformu Teknik Komitesi'nde TÜRK-İŞ temsilcisi olarak çalıştım.

²⁰⁵ Koç, Y., **Emek Platformu**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2001, 64 s.

²⁰⁶ Koç, Y., "TÜRK-İŞ'in Siyasal Partilerle İlişkileri (1952-1999), a.g.k., 2000, s. 127-188.

kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar."

Madde 82: "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelikleri... kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile sendikalar ve bunların üst kuruluşlarının ve katıldıkları teşebbüs veya ortaklıkların yönetim ve denetim kurullarında görev alamazlar, vekili olamazlar,..."

Anayasanın 52. maddesi ve 69. maddenin yukarıda belirtilen hükmü 23.7.1995 gün ve 4121 sayılı Yasayla yürürlükten kaldırıldı.

Bu yasalar, 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nda da sürdürüldü:

Madde 37: "Sendika ve konfederasyonlar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerle ilişki kuramaz ve işbirliği yapamazlar ve bunlarla hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar, bunlardan yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağışta bulunamazlar. Sendika ve konfederasyonlar derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyasi amaçla ortak hareket edemezler, bir siyasi partinin adını, amblem veya işaretlerini kullanamazlar. Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasi faaliyet sayılmaz.

"Bir siyasi partinin yönetim organlarından herhangi birinde görev alan sendika veya konfederasyon yöneticilerinin, bu göreve geldikleri andan itibaren sendika veya konfederasyondaki görevleri kendiliğinden sona erer.

"Mahalli ve genel seçimlerde aday olanların, sendika ve konfederasyonun organlarındaki görevleri adaylık süresince askıda kalır. Seçilmeleri halinde görevleri son bulur."

2821 sayılı Yasanın 37. maddesindeki "**Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasi faaliyet sayılmaz,**" hükmü, 1988 yılında 3449 sayılı Yasayla şu şekilde değiştirildi: "**Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları faaliyetler ve açıklamalar siyasi faaliyet sayılmaz.**"

Bu yasaların ihlalinin yaptırımı da ağırdı. TÜRK-İŞ, bu açık yasalara rağmen, 1987 yılından itibaren açıkça hükümet karşıtı bir tavır takındı. 12 Eylül 1980 tarihinde görevde bulunan politikacıların siyaset yasağının kaldırılması konusunda 6 Eylül 1987 günü yapılacak referandum öncesinde TÜRK-İŞ "evet" kampanyası başlattı. TÜRK-İŞ, 1987 Kasım genel seçimleri öncesinde de ANAP'a oy verilmemesi için kampanya açtı. Buna karşılık, 26 Mart 1989 tarihindeki yerel seçimlerde ve 1991 erken genel seçimlerinde organ kararıyla ANAP'a karşı bir tavır almadı.

Bu arada TÜRK-İŞ'in bir parti kurması tartışmaları yeniden gündeme geldi. 1992 yılında Kasım ayı sonlarında Zonguldak belediye işçilerinin eylemlerinde taşınan "Arı: Soktu; At: Tepti; Ok: Battı, İşçiler İktidara" pankartı, bu dönemde yaşananları gayet güzel özetlemekteydi.

1992 yılında parti kurma tartışmaları yeniden yoğunlaştı. Bu tartışmalar sonucunda TÜRK-İŞ'in Aralık 1992 genel kurulunda parti konusunda bir karar da alındı. Kararda, sendikacılık hareketinin karşı karşıya bulunduğu yeni sorunlar ve görevler sıralandıktan sonra şöyle denildi:

"Bu yeni saldırıyı, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışı ile durdurabilmek mümkün değildir... Yukarıda ifade edilen sorunların çözümü ve taleplerin yerine getirilmesi, toplu sözleşmelerle sınırlı bir sendikacılık anlayışının aşılmasını, sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün güçlendirilmesini, hissettirilmesini ve gerektiğinde demokratik biçimde alınan kararlar doğrultusunda kullanılmasını... gerektirmektedir."

Koalisyon Hükümetinden rahatsızlıklar arttıkça, yeni bir partinin kurulması tartışmaları yoğunlaşmaya başladı. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, TÜRK-İŞ tarafından İstanbul'da 1 Mayıs 1993 günü düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"İşçi sınıfı olarak, siyaset alandaki bağımsız gücümüzü geliştirmek ve etkili bir biçimde kullanmak durumundayız.

"Mevcut siyasi partiler, işçi sınıfının taleplerine kulaklarını tıkamayı sürdürür ve sermayedarların borusunu öttürmeye devam ederlerse, işçi sınıfı kendi siyasi partisini kuracaktır. Kuracağı partiye namusu gibi sahip çıkacaktır. Tabandan yükselen ses budur.

"Böyle bir siyasi parti, kısa sürede ya iktidar partisi, ya da ana muhalefet partisi olacaktır. Buna yürekten inanıyorum."

1994 Mart'ında yapılan yerel seçimler öncesinde, TÜRK-İŞ, **Siyasi Partilerden Hesap Sor!** isimli bir broşür yayımladı. Yaygın olarak dağıtılan bu broşürde, oy kullanılırken sınıf çıkarlarının gözönünde bulundurulması ve siyasi partilerin işçilerin ortak talepleri konusunda takındığı tavra göre oy kullanılması çağrısı yapılıyordu. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nun 22 Mart 1994 tarihli toplantısı sonrasında yayımlanan bildiri de bu konu ele alınıyordu:

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, TÜRK-İŞ'in siyasi partilerden bağımsızlığı ilkesinden hareket ederek, tüm çalışanların, emeklilerin ve işsizlerin sorunlarına ve taleplerine karşı duyarsız kalan siyasi partilerden hesap sorulmasını ve siyasi tavrın belirlenmesinde bu toplum kesimlerinin ortak çıkarlarının ön planda tutulmasını talep etmekte ve çeşitli partilerden ve bağımsız tüm işçi-memur-emekli adaylara seçimlerde başarılar dilemektedir."

1994 yerel seçimlerinde bazı sendikalar bağımsız adaylar gösterdi.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, 5 Nisan istikrar programını görüşmek üzere 6 Nisan 1994 tarihinde bir toplantı yaptı. Toplantı sonrasında yayımlanan bildiri DYP ve SHP'den istifa çağrısı yaptı:

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, bugüne kadarki uygulamaları ve son istikrar programı nedeniyle, tüm sendikacıları ve işçileri DYP ve SHP'den derhal istifa etmeye çağırmaktadır."

Demokrasi Platformu tarafından 1994 yılı 1 Mayıs kutlamaları için hazırlanan ortak bildiri de şu ifade yer aldı: **"Üretimden gelen gücümüzü, siyasi alandaki gücümüzü ve tüketici olarak gücümüzü etkili bir biçimde biz kullanacağız."**

TÜRK-İŞ, 1995 yılı başlarında taleplerini daha düzenli hale getirdi ve 1 Mayıs öncesinde tüm işyerlerine gönderdi. Bu taleplerin bir bölümü, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu tarafından da benimsendi ve bir afiş haline getirilerek basıldı.

TÜRK-İŞ, bu taleplerini 1995 yılı Mayıs ayında, herhangi bir ayırım yapmaksızın, tüm siyasi partilere gönderdi ve her bir talep konusunda siyasi partilerin görüş ve tutumlarını sordu. Bu mektuplara yalnızca Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve İşçi Partisi yanıt verdi.

TÜRK-İŞ'in 5-10 Aralık 1995 günleri toplanan 17. Genel Kurulunda ise, temel siyasi, demokratik ve ekonomik taleplerin yer aldığı "Görüş ve Talepler" kararı oybirliğiyle kabul edildi. Bu kararlar, bir dönem 24 ilke de ele alınandan çok daha geniş bir temelde işçi sınıfının her kesiminin ortak olduğu çizgiyi tanımlıyordu.

TÜRK-İŞ, 24 Aralık 1995 genel seçimleri öncesinde de, DYP ve CHP'ye oy verilmemesi çağrısında bulundu:

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 20 Aralık 1995 günlü toplantısında, ... ülkemizdeki siyasi ve sendikal durumu değerlendirerek 24 Aralık 1995 günü yapılacak genel seçimlere ilişkin şu kararları almıştır:

"(1) Halkımıza verdiği sözleri 4 yıllık Koalisyon Hükümetleri döneminde yerine getirmeyen ve özellikle 5 Nisan İstikrar Programı ile işçi sınıfımız ve tüm çalışanlar için yeni ve ciddi sıkıntılar yaratan DYP ve CHP'ye oy verilmemelidir.

"(2) Laik ve demokratik sosyal hukuk devleti anlayışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki üniter devlet yapısının bütünlüğüne ve bağımsızlığına sahip çıkmayan siyasi partilere oy verilmemelidir.

"(3) Başkanlar Kurulumuz, işçilerin, memurların, işsizlerin, emeklilerin ve diğer tüm çalışanların oylarını kullanırken, TÜRK-İŞ'in önderliğinde 1995 yılında verilen yoğun işçi mücadelelerini de gözönüne alacaklarına ve kendilerinden yana olan siyasi partileri tercih edeceklerine inanmaktadır."

Bu gelişmeler sonucunda, TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nun 3 Aralık 1996 günü yapılan toplantısından sonra yapılan açıklamada şu görüşlere yer verildi:

"Başkanlar Kurulumuz, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün demokratik bir biçimde geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusuna gereken önemi vermeye devam edecektir. İşçi sınıfımız ve TÜRK-İŞ siyasete ağırlığını koymalıdır. TÜRK-İŞ'in önderliğinde ve TÜRK-İŞ Genel Kurul kararları doğrultusunda bir siyasi partinin oluşturulması konusunun tüm Teşkilatlarımızda tartışılması sürdürülecektir."

21 Aralık 1996 günü İstanbul'da Bostancı Gösteri Merkezi'nde TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların genel merkez yöneticileri ile şube başkanları ve işyeri temsilcilerinin katıldığı "Türkiye'ye Sahip Çık!" toplantısında yapılan konuşmaların büyük bir bölümünde, TÜRK-İŞ'in öncülüğünde bir siyasal partinin kurulması için çalışmaların yoğunlaşması talep edildi. Toplantı sonucunda kabul edilen bildirmede bu konuda şu görüşler yer alıyordu:

"İşçi sınıfının sorunları yalnızca toplu iş sözleşmeleri ile çözülemez. Ülkemizin ve halkımızın temel sorunlarının çözüm yeri Parlamento'dur. Halkımız, çoğulcu, katılımcı ve demokratik parlamenter düzene olan inancını sürdürürken, Parlamento'da temsil edilen siyasi partilerin izledikleri yanlış politikalar nedeniyle, bu partilere olan inancını ve güvenini hızla yitirmektedir. Parlamento, zenginler kulübü olmamalıdır. Ülkemizde bugün bir siyaset boşluğu yaşanmaktadır. Bu boşluğu, halkımızın öncüsü ve umudu TÜRK-İŞ doldurmalıdır; başta işçi sınıfımız olmak üzere tüm çalışanlar doldurmalıdır. Türkiye nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçi sınıfımız ve diğer çalışanlar, siyasete ve Parlamento'ya ağırlığını koymalıdır. İşçi sınıfı artık yönetilen değil, yöneten olmalıdır. TÜRK-İŞ, halkımızın nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçilerin, memurların, emeklilerin, işsizlerin, küçük esnaf ve sanatkarların ve köylülüğün çıkarlarını koruyacak ve Türkiye'ye sahip çıkacak bir siyasal partinin oluşturulması çalışmalarına ağırlık ve hız vermelidir."

TÜRK-İŞ bu dönemde üç kez hükümet değişiminde etkili oldu. TÜRK-İŞ, CHP'yi etkileyerek, kamu kesiminde büyük grevlerin başlatıldığı 20 Eylül 1995 günü CHP'nin Koalisyon Hükümetinden ayrılmasında belirleyici bir rol oynadı. 15 Ekim 1995 günü Kızılay Meydanı'nda yapılan gösteri ve takınılan tavır, Tansu Çiller azınlık hükümetinin güvenoyu almasını engelledi. 1997 yılında Refahyol Hükümeti'nin istifası sürecinde TÜRK-İŞ'in de içinde yer aldığı Beşli Girişim önemliydi²⁰⁷.

TÜRK-İŞ'in 1-5 Aralık 1999 günleri toplanan 18. Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilen kararlar da bir siyasal partinin ekonomik, toplumsal ve siyasal programı niteliğindeydi. Ancak 1999 Genel Kurulu sonrasında TÜRK-İŞ içinde siyasal parti tartışmaları büyük ölçüde durdu.

VII.4.8. Sendikacılık Hareketinin Durumu

İşçi sınıfımız ve halkımız sendikacılık hareketinden çok görev beklemekte; bunlar yerine getirilmeyince de sendikacılık hareketini sert bir biçimde eleştirmektedir. Sendikacılık hareketinden bu denli büyük beklentiler olması olumludur. Ancak sendikacılık hareketi bu beklentileri gerçekleştiremeyince, sık sık gündeme gelen bir soru, sendikacılık hareketinin çöküp çökmediğidir.

²⁰⁷ Koç, Y., "Beşli Girişim (Sivil İnisiyatif)," a.g.k., 2000, s. 323-354.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi canlıdır. Bugün içinde yaşadığımız koşullar işçi sınıfını ortadan kaldırmamakta, işçilerin sorunlarını azaltmamaktadır.

Tam tersine, dünyada ve ülkemizdeki gelişmeler sonucunda işçilerin sayısı ve sorunları daha da çoğalmakta, hak ve çıkarlarını koruma ve geliştirmenin bir aracı olan sendikalara duydukları gereksinim daha da artmaktadır.

Sermayenin uluslararası düzeyde ve Türkiye'de uyguladığı yeni politikalar Türkiye'yi hızla işçileştirmektedir. Diğer taraftan, işçi sınıfının yapısında önemli değişiklikler olmakla birlikte, sermayenin saldırısı, sınıfın çeşitli kesimleri arasındaki kısa vadeli çıkar farklılıklarını azaltmakta; sınıfın içindeki kısa vadeli çıkar farklılıkları, daha büyük ortak sorunlar karşısında önemsizleştirmektedir.

Günümüzde sendikacılığın çökmesinden değil, anlayışı ve yapısı hızla değişen ve değişecek olan sendikacılık hareketinin Türkiye'nin geleceğinde etkisini daha da artıracağından söz etmek gerekir. Tartışılması gereken nokta, sendikacılığın yeni koşullara uyum için nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşaması gerektiğidir.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, 24 Ocak 1980 istikrar programı ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile büyük bir yenilgi yaşadı. Eski dönemin koşullarına uygun biçimde biçimlenmiş olan sendikacılık anlayışları ile sendikaların yapıları ve işleyişleri, yeni koşullara ayak uyduramadı.

Sendikacılık hareketi 1980-1986 yılları arasında büyük sıkıntılar yaşadı; birçok sendika yöneticisi ve üyesi, kendi örgütlülüklerine olan güvenini yitirdi. Ancak 1986 yılı sonlarından itibaren hava dönmeye başladı. 1989 bahar eylemleriyle birlikte, gerçek ücretlerin artırıldığı ve 12 Eylül döneminin yasaklarının işlemez hale getirildiği yaygın ve kitlesel bir eylemlilik dönemi başladı²⁰⁸. 1989-1992 döneminde gerçek ücretlerde gerçekleştirilen artışın geçmişimizde örneği yoktur. 12 Eylül döneminin birçok yasağı ise, eylemlerin kitleselliği karşısında uygulanamadı; meşru ve demokratik kitle eylemleri, birçok yasağı etkisiz kıldı.

Bu gelişimin sağlanmasında

(a) İşçiler arasında sınıf bilincinin gelişmesi, sınıf kardeşliği anlayışının siyasal görüş kardeşliğinin, etnik köken kardeşliğinin, mezhep kardeşliğinin, meslek dayanışmasının önüne geçmesi,

(b) Geleneksel katı siyasal parti taraftarlığının yumuşayarak, sendikaların talimatlarına uyulması,

(c) Çalışanlar ve özellikle işçiler arasındaki dayanışmanın artması,

(d) Grev-dışı eylemlerin etkili bir biçimde kullanılması,

(e) Türkiye tarihinin 1991 yılına kadarki en büyük grevlerinin 1990 ve 1991 yıllarında yapılması,

(f) Kamuoyu desteğinin sağlanması ve

(g) 1989 ve 1991 seçimlerinde oy gücünün bir ölçüde kullanılması etkili oldu.

VII.4.9. Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Karşı Karşıya Bulunduğu Önemli Sorunlar

İşçi sınıfının yapısı ve sorunları değişmekte; mevcut yapısı ve işleyişiyle sendikalar yetersiz kalmaktadır.

■ İşçi sınıfı içinde hizmetler sektöründe çalışanların ve beyaz yakalı işçilerin oranı artmaktadır. Sendikaların doğduğu ve geliştiği imalat sanayii ve madenlerde çalışan işçilerin oranı birçok ülkede azalmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranı yükselmekte, çocuk işçilik yaygınlaşmaktadır. Yeni mülksüzleşmiş ilk kuşak işçilerin sendikalarda örgütlenme eğilimi düşüktür. Yaygınlaşan ve yapısallaşan işsizlik, iş güvencesinin bulunmadığı koşullarda, sendikalaşmayı zorlaştırmaktadır. İşsizlik korkusu sendikalı işçilerin haklarını koruma ve yeni hak alma mücadelelerini de olumsuz etkilemektedir. 1989'dan sonraki dönemde sendikal mücadelede kamu işçileri belirleyici olmuştur. Ancak bu dönemdeki

²⁰⁸ 1980-1992 döneminde TÜRK-İŞ'in geçirdiği değişim için Koç, Y., **Teslimiyetten Mücadeleye TÜRK-İŞ (1980-1992)**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 262 s.

özelleştirmeler ve işten ayrılanların yerine yeni işçi alınmaması nedeniyle kamu işçilerinin ortalama yaşı ve kıdemi yükselmiş, sendikalı işçinin önemli bir bölümü “yorulmuş” ve emeklilik beklentisine girmiştir.

■ İstihdam istikrarsızlaşmakta, kısmi süreli çalışma, süresi belirli hizmet akdiyle çalışma, geçici işçilik, kiralık işçilik (“ödünç iş ilişkisi”, “geçici iş ilişkisi” - 4857/7) gibi bugüne kadar alışık olunmayan çalışma biçimleri yaygınlaştırılmaktadır.

■ İşçi sınıfının bir kesimi küçük işyerlerinde kaçak ve geçici işlerde çalışmakta, sık sık işsiz kalmakta, işportacılık gibi gelir kaynaklarına başvurmaktadır. İşçi sınıfının işsiz kesiminin sayısı ve oranı artmaktadır.

Bu süreçte ortaya çıkan somut sorunlar ve tehlikeler şu şekilde özetlenebilir:

■ Özelleştirme (KİT satışları, kamunun piyasayı düzenleyici ve yönlendirici işlevinin ortadan kaldırılması, v.b.), kamu sektörünün veya devletin küçültülmesi;

■ Müteahhitleşme, taşeronlaştırma;

■ Yerli ve yabancı kaçak işçilik (kaçak işyeri; kayıtlı işyerinde kaçak işçilik; veya, kayıtlı işyerinde kayıtlı işçilerin ücretlerinin düşük gösterilmesi);

■ Yaygın işten çıkarmalar ve artan işsizlik;

■ İşyerlerinin bölünmesi, küçültülmesi veya geçici olarak kapatılması;

■ Geçici işçilik, belirli süreli hizmet akti ile çalıştırma;

■ Memur ve sözleşmeli personel statülerine geçirerek bazı temel sendikal haklardan mahrum bırakma;

■ İşçi alacaklarının ödenmesinde gecikme;

■ Toplu iş sözleşmesi hükümlerinin uygulanmaması;

■ Esnek çalışma;

■ Atipik veya standart-dışı çalışma biçimleri (işçi kiralama, kısmi süreli işçilik, v.b.);

■ Zorunlu emeklilik;

■ Sahte kendi-hesabına-çalıştırma : Eve-iş-verme, fason üretim, götürü iş, vahidi fiyatla çalıştırma;

■ Yürürlükteki yasalar çiğnenerek, çocuk işçiliğinin yaygınlaşması;

■ Serbest bölgeler;

■ İş kazası ve meslek hastalıklarının artması;

■ Sosyal güvenlik sisteminin çökertilmesi ve sosyal güvenlik haklarına yönelik saldırılar;

■ Kamu hizmetlerinin (eğitim, sağlık, v.b.) sistemli olarak geriletilmesi, koruyucu hekimliğin zayıflatılması;

■ İşçileri etnik kökene, siyasi görüşlere ve dini inançlara göre bölme çabaları;

■ Japon işçi-işveren ilişkileri sistemi aracılığıyla işçilerin bölünmeye çalışılması;

■ Kapsam-dışı personelin artırılması;

■ Kamuoyunun sendikalar ve sendikal işçiler aleyhinde şartlandırılması.

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni sorunlarla veya ağırlaşan ve çözümü daha karmaşıklaşmış sorunlarla karşılaşılınca, 1989-1993 döneminin maddi kazanımları 1994 yılından başlayarak erimeye başladı.

Türkiye tarihinin en büyük meşru ve demokratik kitle eylemlerinin ve grevlerinin 1994 ve 1995 yıllarında gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, gerçek ücretlerin bu yıllarda düşmesinin önlenememiş olması da, sendikaların yapısında ve işleyişinde ve sendikal mücadele stratejisinde bazı değişikliklerin zorunlu olduğunu somut olarak gösterdi.

VII.4.10. İşçilerin ve Kamu Çalışanlarının Özelleştirme Konusundaki Tavrı

Özelleştirme, (a) kamu kurum ve kuruluşlarının satılması, (b) kamu kesimince yerine getirilen üretim ve hizmetlerin özel sektöre devri (fason üretim, hizmet satın alımı, taşeronlaşma, müteahhide iş yaptırma), (c) devletin çeşitli kurallar koyarak ekonomiye müdahaleden ve ekonomiyi yönlendirmekten vazgeçmesi (deregülasyon) ve (d) kamunun, mal üretiminde ve hizmet sunumunda vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanması ilkesini terkederek, tümüyle kar amacına yönelmesidir (ticarileşme).

Sendikaların özelleştirme konusundaki tavrı zaman içinde bir evrim geçirdi. İlk başlarda özelleştirmenin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi için nasıl büyük bir tehdit oluşturduğunu göremeyen bazı sendikalar, özelleştirmeye karşı duyarsız kaldılar ve hatta özelleştirmeden pay kapmaya çalıştılar. Ancak zaman içinde özelleştirmenin içeriği ve sonuçları yaşanılarak öğrenilmeye başlandığında, bu konudaki tavırlar genellikle değişti.

İlk başlarda tek tek işyeri ve kuruluş düzeyinde özelleştirmeye karşı çıkışlar da, zaman içinde daha geniş bir özelleştirme-karşıtı cephenin oluşmasına doğru evrildi. Özellikle Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi'nin (KİGEM) çalışmaları, hem özelleştirmenin geciktirilmesine, hem de işçilerin ve sendikaların bu konuda eğitilmesine önemli katkılarda bulundu.

Bazı sendikalar ise, özelleştirmeye karşı olduklarını ifade ederken, dünya ölçeğindeki bu dalganın önüne geçilemeyeceğini, yapılmasını gereken en akıllı işin, bu adımın olumsuz sonuçlarını asgariye indirecek biçimde işbirliği yapmak olduğunu savundular ve savunuyorlar.

14 Temmuz 1999 günü oluşturulan Emek Platformu'nun programının ana unsurlarından biri, özelleştirme karşıtı duruştur.

Ancak özelleştirme uygulamalarına karşı somut ortak eylemler istenilen sonucu elde etmede yetersiz kaldı ve yaygın somut destek hayata geçirilemedi. Bunda, Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerin tümünün özelleştirmeyi savunması etkili oldu. İşçilerin büyük bir çoğunluğunun siyasal tercihleri sınıf kimliği ve çıkarlarına göre biçimlenmediğinden, özelleştirmeye karşı çıkan birçok işçi, özelleştirmeci siyasal partilere oy verdi.

Siyasal partilerin özelleştirmeci tavrı, özelleştirme karşıtı cephe içinde dayanışma eğilimlerini de zayıflattı ve teslimiyetçi eğilimleri güçlendirdi.

HAK-İŞ ise Et ve Balık Kurumu ve Kardemir özelleştirmelerine katıldı. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar da, işçi çıkışını önlemek amacıyla, satılan işyerlerine talip oldu.

Özelleştirmeye karşı çıkışı, yağma ve talanla veya işçi kıyımıyla sınırlı tutmak doğru değildir. Özelleştirmenin temel amacı sosyal devletin yok edilmesi ve ulus-devletin zayıflatılmasıdır. Sosyal devletin unsurları arasında ise, devletin ürettiği güvenilir et, süt, yem, ayakkabı, kumaş ve benzeri temel tüketim malları da vardır. Bu nedenle, Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) arazisi piyasa rayicinden satılsa ve SEK işçileri işten çıkarılmasa bile, SEK'in satılmasına karşı çıkmak gereklidir.

Özelleştirmenin bir diğer amacı, kırsal kesimdeki küçük üreticiliğin tasfiyesidir. Küçük üreticiliğin tasfiye edilmesi gerçekten gereklidir. Ancak bu tasfiye süreci, ulusötesi ve yerli sermayenin istediği biçimde, hızda ve zamanda olunca, önemli toplumsal sorunlar yaşanmaktadır. Ortaya çıkan işsizlik, ücretleri düşürmekte, sendikacılık hareketini zayıflatmaktadır. Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Yem San., Et ve Balık Kurumu (EBK), Tekel, Şeker Fabrikaları A.Ş., Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), Türkiye Gübre Sanayii A.Ş. (TÜGSAŞ) gibi kuruluşların özelleştirilmesi, ulusötesi ve yerli sermayenin denetimi altında ve çıkarları doğrultusundaki bu mülksüzleşme sürecini hızlandıracaktır.

Eğitimin ve sağlığın özelleştirilmesi ise topluma tafisi mümkün olmayacak zararlar getirecektir. Öğretmenin, karşısında duran öğrenciyi, hekimin, karşısına gelen hastayı müşteri olarak görmesi insanlık ayıbıdır. Eğitimin insanlığın gelişimi için değil de, sermayedarların gereksinimlerine göre belirlenmesi, gericiştir. Koruyucu hekimliği tümüyle dışlayan özel sağlık sistemleri, halka ihanettir.

SSK'nın özelleştirilmesi ve Şili'dekine benzer bir emeklilik sisteminin getirilmesi, insanları yaşlılıklarında sefalete itecektir.

Enerji, telefon, petrol rafinerileri, petrol dağıtımı, petrol ürünleri üretimi gibi alanların özelleştirilmesi, ülkemizin ekonomisini ve savunmasını büyük tehlikelerle ve tehditlerle karşı karşıya bırakacaktır.

Milli parkların, ormanların, fidanlıkların özelleştirilmesi, doğal zenginliklerimizin yağmalanmasına ve yok edilmesine neden olacaktır.

Limanların, hava taşımacılığının ve havaalanlarında yer hizmetlerinin özelleştirilmesi, kaçakçılığın daha da artmasına yol açacaktır.

Cezaevlerinin özelleştirilmesi, güvenliğimizi mafyaya teslim edecektir.

Özelleştirmenin bir biçimi olan taşeronlaşma, kaçak işçiliği yaygınlaştırmaktadır ve daha da yaygınlaştıracaktır.

Özelleştirmenin amacı, sosyal devleti yok etmek ve emperyalizm karşısında tek direnme aracı olan ulusal demokratik devletleri zayıflatmaktır .

Sendikaların özelleştirmeye karşı çıkışı giderek bu kapsama oturmaktadır.

Bu bütünlüğü en başarılı bir biçimde vurgulayan örgüt, Tekgıda-İş Sendikası oldu. Tekgıda-İş, 2003 yılı Nisan ayından başlayarak Tekel'in özelleştirilmesine karşı sürdürdüğü mücadelede bir taraftan işçi - tütün üreticisi ittifakını, diğer taraftan vatanseverlerin birlikteliğini oluşturmaya çalıştı. Kullanılan afişlerin birinde, "toprağımız, tütünümüz ve ekmeğimiz için elele" deniyordu. Diğer iki afişte ise "Tekel ulusal varlığımızdır, özelleştirilemez" ve "Tekel'i savunmak Türkiye'yi savunmaktır" sözleri yer alıyordu.

Parlamentoda temsil edilen siyasal partilerin tümünün şu yada bu biçimde özelleştirmeci olması ise, sendikalar açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır.

VII.4.11. "Kahrolsun IMF, Bağımsız Türkiye" Sloganı

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi sosyal devlete ilişkin talepler gündeme getirdiğinde veya toplu sözleşme masasına oturduğunda, karşısında öncelikle ulusötesi teknelci sermayeyi bulmaktadır. Ülkemizdeki sermaye grupları da aynı safta yer almaktadır.

Ulusötesi teknelci sermayeyi, onun sözcüsü ve beyni konumundaki Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası temsil etmektedir. Son yıllarda işçi ve kamu çalışanı eylemlerinde en çok atılan sloganlardan birinin, "Kahrolsun IMF, bağımsız Türkiye" olmasının nedeni, işçi sınıfının karşısındaki en önemli gücün IMF'nin temsil ettiği uluslararası teknelci sermaye (ulusötesi şirketler ve süper güçler) olmasıdır.

2003 yılı ortalarında Türkiye'nin dış borçları yaklaşık 133 milyar dolar düzeyindeydi. 2003 yılı Mayıs ayı sonunda iç borçlar ise 174 katrilyon liraydı. Uluslararası sermayenin birinci sorunu, Türkiye'nin bu borçlarını aksama olmadan ödemesinin sağlanmasıdır. Halbuki, ülkemizde faizlerin bütçe içindeki payı hızla artmakta, geri ödemedeki sorunlar daha da çoğalmaktadır. 2003 yılının ilk 6 aylık döneminde toplanan vergi 37,1 katrilyon lira iken, devletin ödediği faiz 34,9 katrilyon liraydı.

Ülkemizde 1980 yılı sonunda 78 adet yabancı sermayeli şirket vardı. Bu sayı 2001 yılında 5000'i aşmıştı. Bu şirketlerin önemli bir bölümü Türkiye'ye ucuz işçilik için gelmektedir. 2001 Şubat krizinden sonra yabancı şirketlerin yerli şirketleri satınalma uygulamaları hızla yaygınlaştı.

Ücretlerin belirlenmesinde en önemli etmenlerden biri, bir işçinin kendi kafasında nelerin kendi hakkı olduğuna ilişkin düşüncesidir. Kamu sektöründeki işçiler veya kamu çalışanları nisbeten yüksek ücret aldıklarında, özel sektör işçisi de onlara imrenmekte, onları örnek almaktadır.

İşverenler de, kamu sektöründe ücretlerin yükselmesinin özel sektörde işçi ücretlerini yukarı çekeceğini bildikleri için, kamu sektöründeki ücret artışlarının karşısındadırlar.

Konunun bir boyutu, Türkiye'de doğrudan yatırım yapmış olan yabancı sermayeli şirketlerin işçilerinin ücretleriyle ilgilidir. Konunun diğer bir boyutu ise, Türkiye'de yerli sermayedarların üretip, gelişmiş kapitalist ülkelere satacakları tişörtler, kazaklar, gömlekler, televizyonlar, buzdolapları ile ilgilidir.

Bugün Kahramanmaraş, Gaziantep, Denizli, Manisa, Çorlu, Lüleburgaz, Çorum, Çankırı gibi bölgelerde hemen hemen tümüyle ihracat için, sendikasız ve çok düşük ücretli işçilerle gerçekleştirilen üretimin amacı, gelişmiş kapitalist ülkelere düşük maliyetli ve fiyatlı mal satılmasını sağlamaktır.

Ayrıca, kamu harcamaları içinde işçilere ve kamu çalışanlarına ayrılan ödeneğin ve sosyal devletin gerekli kıldığı görevlerin payının artması, sermayedar sınıfa iç ve dış borçların ve faizlerinin ödenmesinde zorluklar çıkarmaktadır. IMF ve Dünya Bankası, bu nedenle de sosyal devletin tasfiye edilmesini istemektedir.

İşte bütün bu nedenlere bağlı olarak, toplu sözleşme görüşmelerinde, kamu çalışanlarının aylıklarının artırılması gündeme geldiğinde ve sosyal devlet anlayışının hayata geçirilmesi

talebinde, işçi sınıfının karşısında önce IMF, Dünya Bankası, bir bütün olarak uluslararası teknelci sermaye vardır.

Ayrıca, bağımsızlık ve ulusal egemenlik, demokrasinin ve işçi haklarının önşartı ve olmazsa olmaz koşuludur. Sömürgelerde demokrasi de, sağlam temellere dayalı işçi hakları da olamaz. Ancak, ne yazık ki, uluslararası sendikacılık hareketi, gelişmekte olan ülkelerde bağımsızlık ve ulusal egemenlik konularını vurgulamamaktadır. Bu örgütler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi emperyalist kuruluşlara da cepheden karşı çıkmamakta, görüşmeler yoluyla onların politikalarının çalışanlar ve azgelişmiş ülke halkları lehine değiştirilebileceği umudunu sürdürmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin önemli sendikal merkezlerinin hiçbirisi, IMF ve Dünya Bankası politikalarının değiştirilmesi için, bu örgütlerde söz sahibi olan kendi hükümetlerine karşı tavır almamakta, baskı uygulamamakta ve hatta bu konuda talep bile götürmemektedir. İşçi sınıfının uluslararası dayanışmasında ve enternasyonalizmde mihenk taşı, 1950'lere kadar sömürgeciliğe karşı çıkmaktı; günümüzde ise emperyalizme, emperyalist ülke ve politikalara, IMF ve Dünya Bankası'na karşı çıkmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin önemli sendikal merkezleri bu konularda kendi devletlerinin, hükümetlerinin ve sermayedar sınıflarının yanında yer ve tavır almışlardır.

Günümüzde diğer bir gelişme, "kahrolsun IMF" sloganının daha da derinleştirilerek, IMF Yönetim Kurulu'nda söz sahibi olan ülkelerin de açıkça eleştirilmeye başlanmasıdır. 2001 ve 2002 yıllarındaki mitinglerde "kahrolsun Avrupa, ABD emperyalizmi" sloganının atılması bunun göstergesidir.

VII.4.12. Sendikacılık ve Laiklik

Demokrasinin ve sendikal hak ve özgürlüklerin önkoşulu laikliktir. TÜRK-İŞ ve DİSK ve bağlı sendikalar, ülkemizde dini esaslara dayalı bir devlet kurma anlayışlarına ve girişimlerine karşı laik cumhuriyeti savunmuşlardır ve savunmaktadırlar. Bu anlayış, sendikaların tüzüklerinin amaç maddesinde ve çok sayıdaki açıklamada yer almaktadır. HAK-İŞ'in tüzüğünde ise 1999 yılına kadar laiklik kavramı yoktu. Bu kavram, TÜRK-İŞ'in bu kavramın konmasını HAK-İŞ'in ICFTU üyeliği konusunda TÜRK-İŞ'in itirazının geri alınması için önkoşul olarak belirtmesi üzerine, 1999 yılında kondu. HAK-İŞ, Demokrasi Platformu tarafından hazırlanan 1 Mayıs bildirisinde, uzun tartışmalardan sonra, laiklik kavramının altına imza attı. Daha sonra da yapılan birçok ortak açıklamada, laik ve demokratik cumhuriyetin korunması amacını savunduğunu ifade etti.

Türkiye'de İslamcı hareketlerin işçi sınıfı hareketi içindeki örgütlü gücünün zayıflığı ve İslamcı partilerin de izlediği sermaye politikaları, laiklik ve cumhuriyet karşıtı bir işçi-memur hareketinin ortaya çıkmasını engelledi.

VII.4.13. Değişen Koşullar ve Sendikacılık

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin günümüzdeki birinci görevi, Türkiye'nin bağımsızlığını ve ulusal egemenliği savunmaktır. Bunlar olmadan, demokrasi ve işçi hakları da varolamaz. Türkiye'de demokratikleşmenin önündeki en önemli engellerin ve işçi haklarına yönelik saldırının arkasında emperyalizm yatmaktadır. Demokrasi ve işçi hakları mücadelesi, bağımsızlık ve ulusal egemenlik mücadelesi ile bir bütün oluşturmaktadır.

Günümüzde ulusötesi sermayenin ülkemize ve işçi haklarına yönelik bu yoğun saldırısı karşısında, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinde tartışılan iki ittifak stratejisi vardır.

Birinci strateji, bugün yaşanan sorunların çözümünde uluslararası sendikal örgütlerle ve diğer ülkelerin (özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin) sendikalarıyla ittifakı temel almaktadır.

İkinci strateji, uluslararası sendikal örgütlerle ve diğer ülkelerin ve özellikle de azgelişmiş ülkelerin sendikalarıyla işbirliği ve dayanışmayı ihmal etmezken, vurguyu ülkedeki anti-emperyalist ulusal güçlerle ittifaka yapmaktadır. Ulusötesi sermayenin, AB'nin ve ABD'nin IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uyguladığı politikalar, işçi sınıfını (işçi, memur, sözleşmeli personel, işsiz, emekli), küçük esnaf ve sanatkarı, topraksız ve az topraklı köylülüğü, küçük

üretici köylülüğü ve ulusal onuru olan herkesi, tüm yurtseverleri, vatanseverleri rahatsız etmektedir. Ulusötesi sermaye, ulus devletleri zayıflatmak istemektedir. Emperyalist güçler Anadolu'yu da Balkanlaştırma ve Kafkaslaştırma çabasıdadır. Bu koşullarda, ülkemizde geniş bir ulusalcı anti-emperyalist cephe oluşmaktadır. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketini ileriye götürecek ilişkiler bu cephe içinde mevcuttur.

Türkiye'de sendikacılık hareketinde ikinci strateji ağır basmaktadır.

Ulusötesi tekelleşen sermaye ve yerli sermaye, işçi haklarını ve sendikal hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma çabası içindedir. Ayrıca, laik ve demokratik cumhuriyeti yok etmek isteyen irticacı güçler, demokrasiyi ve sosyal hukuk devletini yok etmek isteyen çeteler, işçi sınıfı bilincinin yerine etnik saflaşmalar ve kavgalar yaratmak isteyen bölücüler ve demokratik kanalların yok edilmesinden yarar sağlayan terör örgütleri de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin karşısındadır.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, ancak çok bilinçli, kapsamlı ve sabırlı bir mücadeleyle mevcut hak ve özgürlüklerini koruyabilir ve geliştirebilir. İşçi sınıfının kendi sorunlarını çözme mücadelesi aynı zamanda tüm emekçi sınıf ve tabakaların ve Türkiye'nin de sorunlarının çözümünü sağlayacaktır.

VII.4.14. “Ücret Sendikacılığı” Tartışmaları

Ücret sendikacılığı kavramı ile kastedilen, sendikanın tüm faaliyetlerinin ücret düzeyinin korunması ve artırılmasıyla sınırlı kalmasıdır. Türkiye'de bu anlamda bir “ücret sendikacılığı” yoktur. İşyerlerinde bağitlanan toplu iş sözleşmeleri incelendiğinde, ücret ve yan ödemelere ek olarak, çalışma süreleri, iş güvencesi, yönetime katılma ve işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin çok kapsamlı düzenlemelerin bulunduğu görülecektir. Ancak 1960'lı yıllardan başlayarak, sendikal çalışmalarda toplu iş sözleşmeleri ile mevzuat değişiklikleri alanlarına verilen ağırlıktaki denge, toplu iş sözleşmeleri lehine bozulmuştur. Bu nedenle, Türkiye'de yıllardır bir “toplular sözleşme sendikacılığı” yapıldığından söz edilebilir.

Ancak, günümüzde demokrasinin ve işçi haklarının önkoşulu olan bağımsızlık ve ulusal egemenlik konularına yapılan vurgunun hızla artması, toplu sözleşme sendikacılığının da aşıldığını göstermektedir.

VII.4.15. Toplu Sözleşme Sendikacılığı ve Sorunları

Yalnızca toplu iş sözleşmeleri ile sınırlı bir sendikacılık anlayışı aşılmalı, toplu iş sözleşmeleri ile çözümü mümkün olmayan ve çözümü tümüyle siyasal alana kaymış temel sorunlar için de etkili bir biçimde mücadele edilmelidir.

Bugün 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmelerinden kaynaklanan toplu pazarlık ve grev haklarını kullanamayan kamu çalışanları sendikacılık hareketi, daha da kitleselleşebildiği ve halk desteğini daha iyi bir biçimde arkasına alabildiği ölçüde, toplu pazarlık hakkını kullanarak veya aynı sonucu yaratacak başka yollardan haklarını artıracak ve özgürlüklerini genişletecektir.

Sendikalar, daha iyi ücret alabilmek için bile, hayatın her alanındaki sorunlarla yakından ilgilenmek zorundadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı ve ulusal egemenlik tehlikeye girerse, ücret zammı almak mümkün değildir. Türkiye'nin demokratikleşmesi sağlanamazsa, mevcut ücretlerin korunabilmesi bile olanaklı olmayacaktır.

Türkiye, mollaların yönetimindeki bir İran, uyuşturucu çetelerinin devlete hakim olduğu bir Kolombiya veya insanların etnik kökenlerine göre saflaşıp birbirini boğazladığı bir Yugoslavya'ya dönerse, insan hakları da, demokrasi de, işçi hakları da, sendikal hak ve özgürlükler de, ücretler de unutulup gidecektir.

İşçi sınıfının çeşitli kesimlerinin birbirinden kopuk sorunu gibi gözükken ve gerçekte ulusötesi sermayenin yeni politikasının ürünü olup birbiriyle bağlantılı olan çeşitli sorunlar karşısında ortak tavır alınmalı, dayanışma geliştirilmelidir. Bu belirleyici ortak sorunlar, işçi sınıfının farklı tabakaları arasındaki çıkar birliğini daha da güçlendirmektedir.

Sendikacılık hareketinin büyük bir bölümü bu anlayış çerçevesinde toplu iş sözleşmelerinin ötesinde aşağıdaki taleplere gündeminde giderek artan bir önem vermektedir.

■ Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün ve ulusal egemenliğin korunması ve güçlendirilmesi,

■ Onurlu bir dış politika izlenmesi, IMF'ye verilen niyet mektuplarının ve IMF ile yapılan stand-by düzenlemelerinin iptali,

■ Avrupa Birliği ile gümrük birliği ilişkisine son verilmesi,

■ Anayasa'da öngörülen insan haklarına saygılı, demokratik ve laik sosyal hukuk devleti anlayışının hayata geçirilmesi, demokratikleşme sürecinin hızlandırılması,

■ Özelleştirmenin durdurulması ve demokratikleştirilecek ulusal devletin ve diğer demokratik halk örgütlenmelerinin ekonomideki ağırlığının artırılması,

■ Devleti küçültme adı altında sosyal devleti yoketme çabalarına karşı, eğitim ve sağlık hizmetlerinde ve hayatın her alanında sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi ve uygulanması,

■ 58. ve 59. Hükümetlerin gündeme getirdiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısını yok ederek yerine eyalet sistemi getirecek ve sosyal devlet yerine tüccar yerel yönetimler yaratacak kanun taslak ve tasarılarına karşı çıkılması,

■ İrticaya, çetelere, bölücülüğe ve teröre karşı açık tavır alınması,

■ Hırsızlık, yolsuzluk, israf, rüşvet ve haksız kazançla mücadele edilmesi,

■ Enflasyonla ve işsizlikle mücadele edilmesi, işsizlik sigortasının eksikliklerinin giderilmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması,

■ Yargı bağımsızlığının sağlanması,

■ Kamu kesiminde teknolojiyi geliştirici yatırımların yapılması, üretimin ve kamunun kendi yaptığı işlerin (emanet işlerin) artırılması,

■ Kapitülasyonları dünya ölçeğinde yeniden getirecek Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın ve benzeri belgelerin reddedilmesi,

■ 4857 sayılı İş Yasası'ndaki yetersiz iş güvencesinin, onaylanmış 158 sayılı ILO Sözleşmesi uyarınca geliştirilmesi,

■ Teşmil kurumunun etkili bir biçimde kullanılması,

■ İşkolu yetkisinin yeniden getirilmesi ve işkolu yetkisine dayanılarak işyerinde ayrıca yetki almadan toplu sözleşme yapılabilmesi,

■ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 94 sayılı Sözleşmesi'nin ve 1988 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu kararının etkili bir biçimde uygulanarak, kamu kesiminde ihaleyle iş yaptırmanın ve taşeronluğun sendikasızlaşmaya ve işçilerin insanlık dışı bir biçimde sömürülmesine yol açmasına engel olunması,

■ Ormancılıkta vahidi fiyat uygulamasının durdurulması,

■ Yerli ve yabancı kaçak işçilikle, bordroda düşük ücret ve daha az çalışma gösterme uygulamalarıyla etkili bir biçimde mücadele edilmesi,

■ Sendikal hak ve özgürlükler konusunda, onaylanmış ILO Sözleşmelerinin iç mevzuatımıza yansıtılması ve bunların gereklerinin yerine getirilmesi,

■ Hak grevi hakkının tekrar tanınması,

■ Asgari ücretin insanca yaşamaya yetecek bir düzeye çıkarılması, vergiden muaf tutulması ve en az 6 ayda bir enflasyon oranında artırılması,

■ Eve-iş-verme sisteminde çalışanların da işçiyi koruyucu mevzuatın kapsamına alınması,

■ Sendikaların televizyon kanalı ve radyo kurmasının önündeki engellerin kaldırılması ve TRT'de işçilerin temsilinin yeniden sağlanması,

■ Özel güvenlik görevlilerinin sendikalaşmasının önündeki engellerin kaldırılması ve ihtiyaç fazlası askerlik yükümlülerinin ve stajyer öğrencilerin işyerlerinde işçi gibi çalıştırılmalarının önlenmesi,

■ Zorunlu emeklilik ve memurlaştırma uygulamalarının engellenmesi,

■ İşyerlerinin kapatılması ve bölünmesinin sendikal mücadeleyi ve gücü zayıflatıcı biçimde kullanılmasının önlenmesi,

■ SSK'nın sorunlarının, (i) kaçak işçilikle mücadele, (ii) özerk ve demokratik bir SSK ve (iii) devletin sosyal güvenliğin finansmanına prim ödeyerek sistemli bir biçimde katılması temelinde çözümü,

- İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmasının sağlanması,
- Yönetime katılmaya ilişkin hükümlerin getirilmesi ve benzeri talepler için gerekli çaba gösterilmelidir.

VII.4.16. Halktan Tecrit Olmuş Bir Sendikacılık Hareketinin Sorunları

Sendikalar yalnızca kendi üyelerinin sorunlarıyla ilgilenmekle kalmamalı, ülkemizin, tüm halkımızın ve sendikasız işçilerin ve memurların sorunlarıyla ilgilenmeli, toplumun diğer kesimlerinin meşru ve demokratik kuruluşları ile ilişkilerini geliştirmeli, halkımızın öncüsü ve umudu olmalıdır.

Sermayenin ve yandaşlarının, sendikalı işçileri mutlu bir azınlık ve halkın sorunlarının sorumlusu gibi göstererek diğer çalışanlardan tecrit etmesini önlemenin ve kamu çalışanlarının uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan haklarını kullanabilmesinin yolu bu doğrultudaki çabalardan geçmektedir.

Toplumun diğer kesimlerinden destek eksikliğinin birinci nedeni, bu kesimlerin sorunlarının çözümü konusunda işçi ve kamu çalışanları sendikalarının onlara yeterli desteği sağlamaması, açıklamaların ötesine gidilmemiş olmasıdır.

Diğer neden ise, günümüzde hemen hemen tümüyle teknelci sermayenin denetimi altına girmiş olan basın ve televizyon kanallarının uyguladıkları bilinçli işçi sınıfı karşıtı politikalarıdır.

Ayrıca, işçi sınıfının işçi, memur ve sözleşmeli personel statülerinde çalışan kesimlerini birbirine düşürmeye yönelik politikalara karşı, örgütsel birliği amaçlayan bir işbirliği ve güçbirliği anlayışının yerleştirilmesi, diğer emekçi sınıf ve tabakalara da güven verecek ve işçi sınıfının öncülüğünü güçlendirecektir. Emek Platformu bu konuda önemli başarılar elde etmiş olmakla birlikte, bu alanda yapılması gereken daha çok iş vardır.

Bu anlayış çerçevesinde, aşağıda özetlenen adımlar atılmalı veya güçlendirilmelidir:

■ Sendikasız işçilerin ve kamu çalışanlarının (memurlar ve sözleşmeli personel), emeklilerin ve işsizlerin örgütlenmeleri ve meşru mücadeleleri desteklenmeli, her alanda ve özellikle örgütlenme çabalarında işçi ve kamu emekçileri sendikaları arasında yakın bir işbirliği ve güçbirliği geliştirilmelidir.

■ Hızlı mülksüzleşmenin yarattığı geniş kent yoksulları kitlesinin, sorunlarının çözümü için gerçekleştireceği meşru ve demokratik örgütlenme ve mücadele desteklenmelidir.

■ Ulusötesi teknelci sermayenin demokratik ulusal devletleri zayıflatmaya yönelik saldırısına karşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekten insan haklarına saygılı, demokratik ve laik bir sosyal hukuk devleti olmasını sağlamayı ve üniter devlet yapısını, bütünlüğünü ve bağımsızlığını ve ulusal egemenliği korumayı amaçlayan kurumlarla ve demokratik örgütlerle ilişkiler geliştirilmelidir.

■ Küçük esnaf ve sanatkarların meşru mücadelesi desteklenmeli ve bunlar arasında özellikle ulusötesi ve yerli teknelci sermaye tarafından sömürülen kesimlerin mücadelesi ile yakın bir işbirliği sağlanmalıdır.

■ Topraksız ve az topraklı yoksul köylülerin ve küçük üretici köylülerin mücadelesine destek verilmeli, ulusötesi sermayenin tarımı ve hayvancılığı çökertmeyi amaçlayan politikalarına karşı işbirliği yapılmalıdır.

■ Özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin sorunların çözümü, işçi sağlığı kurullarının mevzuatta öngörülen biçimde işletilmesi ve sosyal güvenlik gibi konularda Türk Tabipleri Birliği ve diğer demokratik meslek kuruluşları ile sürekli olarak işbirliği yapılmalıdır.

■ Kaçak işçilikle ve işverenlerin yasadışı davranışlarıyla mücadele etmede, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve SSK müfettişleri, Maliye Bakanlığı denetim elemanları ve konuyla ilgili demokratik örgütlerle yakın bir işbirliği geliştirilmelidir.

■ Ülkemizin doğal zenginliklerinin korunmasında, çevre koruma örgütleriyle işbirliği yapılmalıdır.

■ Öğrencilerin demokratik ve meşru mücadelesi desteklenmeli, provokasyonların önlenmesi için çaba harcanmalıdır. Endüstri meslek liseleri ve tüm okullarla ilişki kurularak, sendikacılık hareketinin tanıtılması sağlanmalıdır.

Bu alanlarda işbirliği, güçbirliği ve dayanışma eksikliğinin sorumlusu bir taraftan sendikacılık hareketiyken, diğer taraftan öteki kuruluşlardır. Özellikle köylü ve küçük esnaf-sanatkar örgütlerinin, bağımsız çıkarlarını saptama, kitlesiyle bütünleşme ve örgütlü mücadeleye girme açılarından çok büyük eksiklikleri vardır. Bu örgütler kendi çıkarları doğrultusunda tepki göstermeyince, işbirliği, dayanışma ve destek olanaksız olmaktadır.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, bir bütün olarak, mücadele, meşru ve demokratik kitle eylemliliği, siyasal görüş ve etnik köken farklılıklarını aşma, sınıfın işçi ve memur statülerinde istihdam edilen kesimlerini biraraya getirme, hükümetlere ve IMF'ye karşı tavır alma, ortak programlar geliştirme gibi konularda önemli başarılar elde etti. Ancak sınıf-İçi dayanışmada, bilinçli bir anti-emperyalist ve millici tavrın sınıf tavrıyla bütünleştirilmesinde ve ortak siyasal tavrın geliştirilmesinde hala çok büyük eksiklikler söz konusudur. Yaşanacak sorunlar bu alandaki eksiklikleri de zaman içinde giderecektir.

VII.4.17. İşçi Sınıfının Siyasal Alandaki Gücü

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin siyasal birlikteliği ve birliği sağlanmalı, siyasal güç etkili bir biçimde kullanılmalıdır.

İşçi sınıfının, diğer emekçi sınıf ve tabakaların ve ülkenin sorunlarının çözüm yeri artık Parlamento'dur. Ancak Parlamento'da işçi sınıfının doğrudan temsilcileri yoktur.

Türkiye'de işçiler 1946 yılından beri seçimlerdeki oy güçlerini belirli bir ölçüde kullandılar. Ancak bu yolla sağlanan yararlar çok sınırlı kaldı.

Çeşitli partilerde genellikle kendi çabalarıyla faaliyet gösteren işçilerin sağladıkları sınırlı yarar da genellikle yalnızca kendilerine oldu.

1985-1986 yıllarında yaygın olarak tartışılan bir konu, işçi sınıfının siyasal alandaki gücünü arttırabilmek amacıyla, siyasal partilere üye olmak, bu partilerde çeşitli yönetici kademelere gelmekti. "Bizim içimizde partililik yapmayın, gidin kendi partinizde bizim adamımız olarak çalışın," anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Bazı işçiler bunu çeşitli partilerde denedi. Ancak istenilen sonuç alınamadı. Bu işçiler, bu partilerin politikalarını ve uygulamalarını işçi sınıfı doğrultusunda değiştirmede yetersiz kaldılar. Biraz güçlenmeye başladıklarında önleri kesildi. Parlamentoda temsil edilen partiler işçileri kullanmaya çalıştı, kendisini kullandırtmadı.

Daha sonra bağımsız adaylar tartışılmaya başlandı. Hatta 1994 yerel seçimlerinde çeşitli bölgelerde bu tür adaylar belirlendi. Ancak, aday belirleme sürecinde yeterince katılımcı olunmadığından ve yeterli çalışma yapılamadığından istenilen sonuçlar alınamadı.

Daha sonra şu soru yaygın biçimde tartışıldı: Kendisine "sağcıyım" diyen işçi ile, kendisine "solcuyum" diyen işçi arasında somut sıkıntılar, sorunlar ve talepler konusunda ne fark vardır?

Tartışmaların sonucunda; zenginlerin vergilendirilmesi, devletin işçiden ve memurdan yana davranması, işçilerin gereksinimlerinin ve taleplerinin karşılanmasına öncelik verilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından parasız ve kaliteli olarak sağlanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün özenle korunması, Türkiye'nin demokratikleşmesi konularında ve benzeri isteklerde işçiler arasında hiçbir farkın olmadığı ortaya çıktı.

Bu koşullarda, işçilerin, memurların, emeklilerin, işsizlerin partisini kurma tartışmaları yoğunlaştı. Arzulanan, böyle bir partinin, tüm emekçi sınıf ve tabakaların ve ulusal demokratik devletin güçlü olmasından yana olan kesimlerin de desteğini almasıydı. Bu işin ilk adımı olarak da, mevcut partilerden istifa kampanyalarının örgütlenebileceği tartışıldı.

Bugün tabandaki birçok kişinin inancı, sendikaların girişimleriyle oluşturulacak ve işçi sınıfının öncülüğünde tüm emekçi sınıf ve tabakaları, emeğin kurtuluşu mücadelesine

inananları ve vatanseverleri - ulusalcı kesimleri örgütleyecek bir siyasal partinin, Türkiye'nin, halkımızın ve işçi sınıfımızın geleceğini kurtaracağıdır.

Her görüşten, her kökenden, her işkolu-meslek-statüden ücretlinin bir siyasal harekette bütünleştirilmesi, sendikaların yetkili organlarında demokratik biçimde alınacak kararlar doğrultusunda hayata geçirilmelidir. Hayatın siyasal çözümleri dayattığı koşullarda ve yaygın kitle eylemleri deneyimi ve geleneği ve tabanda yıllardır süren tartışmalar temelinde geliştirilecek böyle bir hareket, TİP'ten, Çalışanlar Partisi'nden, DİSK'in 1979 yılındaki parti kurma çalışmalarından çok farklı sonuçlar doğuracaktır.

1997 yılında 4277 sayılı Yasayla, sendikaların siyaset yasağı hemen hemen tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Bu olanak da etkili bir biçimde kullanılabilir ve kullanılmalıdır.

VII.4.18. İşçi Sınıfının Tüketici Olarak Gücü ve Sendikal Mücadele

Sendikalar, işçilerin ve bir bütün olarak halkımızın tüketici olarak gücünü sendikal hareketin çıkarları doğrultusunda etkili biçimde kullanmalıdır.

Türkiye'de sendikalar 1960'lı yılların başlarında et boykotları, sebze boykotları yaptılar. Ancak bu dönemdeki boykotların amacı, aracılardan ve satıcıların karının azaltılmasıydı. 1970'li yıllarda ise işçilerin tüketici olarak gücü birkaç grevde ve örgütlenme çabasında kullanıldı. Bugün bu gücün çok etkili bir biçimde kullanılabilmesinin koşulları vardır ve bu araç genellikle zannedildiğinden daha etkilidir.

Bir holdinge bağlı bir fabrikada işçilerin örgütlenmeleri nedeniyle işten çıkarılmaları veya örgütlü bulunan fabrikada greve çıkılması durumunda, bu araç kullanılabilir.

Sendikalar, bu holdinge bağlı tüm işletmeleri ve bunların ürettikleri ürünleri kamuoyuna duyurabilir. Bunların satın alınmaması için çağrıda bulunabilir. Bu mallar evlere de, tüketim kooperatiflerine de sokulmaz. Bu kampanya sonucunda sözkonusu şirketlerin satışları yüzde 10-15 düzeyinde düşürülebilse bile, bu önemli bir güç kaynağıdır. Holdinglerin hakimiyetinin arttığı koşullarda bir holdingle böyle bir zıtlama olduğunda, tüm holding ürünleri boykot edilebilir. Bu tüketici boykotuna katılmanın kimseye getirdiği en küçük bir riskin bile bulunmaması, en yaygın katılımın seferber edilebilmesini olanaklı kılmaktadır.

Gazetelerde tüketici köşeleri giderek yaygınlaşmaktadır. Boykot edilen ürünlere ait ve o tarihe kadar gündeme getirilmeyen şikayetlerin ülkenin dört bir tarafından sistemli bir biçimde bu tüketici köşelerine aktarılması da, şirketlerin durumunu zorlaştıracaktır.

Bu şirketler, tüketici hakları ve yaptıkları reklamın kötüye kullanılması açılarından da sıkıştırılabilir.

Holdinglelerin, üretim şirketlerinin yanı sıra çeşitli alanlarda hizmet sunan birimleri de vardır. Örneğin, greve çıkılan işyerinin bağlı bulunduğu holdingin bir büyük mağazalar zinciri olabilir. Genellikle bu mağaza zincirleri holdinglerin nakit akışında önemli bir yer tutmaktadır. Akşamları iş çıkışında binlerce işçinin ve memurun bu mağazalara gitmesi, müşteri olarak mağazayı doldurması, sonra da birer sakız alıp sıraya girmesi ve kasadaki işçiye bozulmak üzere 20 milyon lira vermesi durumunda, mağaza felç olacaktır. İşçi-memur eşleri ve çocukları, emekliler, işsizler bunu her gün yapabilir. Her gün milyarlarca liralık satış yapan bu mağaza zincirleri, böylece kolayca ve eyleme katılanlara hiçbir risk getirmeden, kilitlenebilir.

Holdinglelerin bankaları vardır. Bu bankalara yatırılmış olan paralar çekilebilir. Ayrıca, greve çıkılan veya işten işçi atan holdingin bankasının ülkenin dört bir tarafındaki şubelerine binlerce işçi-memur-emekli-işsiz gidebilir, hesap açılması için gerekli asgari miktarda parayla bir vadesiz mevduat hesabı açtırabilir, ertesi gün de gelip parasını çekebilir. Böylece, tamamiyle yasal bir hak kullanılarak ve hiçbir risk alınmadan bu bankaların çalışması önlenir.

1980 yılına kadarki ekonomik ve siyasal koşullarda, ulusötesi ve yerli tekeli sermayeye ait işletmelerde sendikal örgütlenmede çok ciddi sorunlar yaşanmıyordu. Özellikle Türkiye'de yatırım yapmış kısıtlı sayıdaki yabancı sermaye işletmesinde sendikal hakların kullanılması çok büyük sorunlara yol açmıyordu. Ancak günümüzde hem küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde, hem de büyük işletmelerde acımasız bir mücadele sürmektedir.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi giderek daha da hızlanmaktadır. Küçük bir işletmede işverenle sürdürülen mücadelede işverenin başvurabileceği bir yol, atelyeyi veya fabrikayı kapatıp, bir süre beklemektir. Ancak bir holdingin bu yola başvurması olanaklı değildir. Bir holding çok daha güçlüdür. Ama gücü daha fazlayken, kullanması bilinirse, zayıflıkları da daha fazladır.

Bu amaçla, sendikaların önderliğinde kurulan tüketici dernekleri ve işçi tüketim kooperatifleri ile yakın bir işbirliği gerçekleştirilmelidir.

Sendikalar, tüketicilerimizin yerli üreticilerce kalitesiz mallara mahkum edilme kaygısını gözardı etmeden, yerli malı kullanma kampanyaları açmalıdır.

Bir mal satın alınırken veya tüketim kooperatifleri için toplu alım yapılırken, belirli bir malı üretenlerin sendikalı işçiler olması da tercihte gözönünde bulundurulmalıdır. Sendikalı işçilerin ürettikleri ürünlerin ve sundukları hizmetlerin tüketimi teşvik edilmelidir. Tekgıda-İş Sendikası'nın bu konuda sürdürdüğü mücadeleden dersler çıkarılabilir.

Sendikalarımız, ticari kuruluşlarla her türlü ilişkisinde, sendikalı işçilerin çalıştığı işyerlerine büyük öncelik vermelidir.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tüketici olarak gücü ve bunun en etkili bir biçimde nasıl kullanılacağı, sendika eğitimlerinde önemli bir konu olarak ele alınmalıdır.

VII.4.19. Sendikal Yapı ve İşleyişte Değişim

Sendikalar canlı yapılardır. Sendikaların içinde var oldukları ortam önemli değişimlere uğrayınca, sendikalar da bir süreç içinde bir dönüşüm yaşar. Örneğin, İngiltere'de işçi aristokratlarının meslek sendikacılığı 1870'li ve 1880'li yıllarda bir bunalıma girince, 1890'lı yıllarda "Yeni Sendikacılık" adı verilen yeni bir anlayış doğdu²⁰⁹. Sendikalar, vasıfsız işçileri de üyeliğe kabul ederek üye sayılarını artırdı; sömürgelerdeki işçi hareketleriyle ilgilenmeye başladı; politize oldu. Sendikalar, kapitalizmin evrimi sürecinde yoğunlaşan sorunlarla daha başarılı bir biçimde başedebilmek için, politikalarında, stratejilerinde, iç yapılarında, işleyişlerinde ve ilişkilerinde de değişikliklere gitmelidir ve giderler.

Bu süreçte reçeteler aranır, yeni kavramlar geliştirilir. Bu süreçte siyasal tercihler de yönlendirici olabilir.

Türkiye'de 1980'li yılların ikinci yarısında "çağdaş sendikacılık" arayışları vardı. Henri Krasucki'nin **Çağdaş Sendikaya Evet**²¹⁰ kitabı yaygın biçimde tartışılıyor, sendikacılık hareketinin yaşadığı sorunların çözümünde "çağdaş sendikacılık" adı verilen bir yaklaşımın yararlı olacağı ileri sürülüyordu. Ancak günümüzde bu tartışma artık gündemde değildir.

Bazı kesimler bugün "**hizmet sendikacılığı**" kavramını kullanmaktadır. Bu anlayışla kastedilen, sendikaların yalnızca bir mücadele örgütü olmaktan çıkmaları ve aynı zamanda (ve belki ağırlıklı) üyelerine hizmet de götüren bir yapıya kavuşmalarıdır.

Bu yaklaşım yeni değildir. 1950'li yıllarda toplu sözleşmelerin yaygın bir biçimde yapılamadığı ve yerel sendikaların siyasal iktidar üzerindeki etkisinin çok sınırlı olduğu koşullarda, sendikalar üyelerine hizmet götürmeyi temel örgütlenme aracı olarak kullanıyordu. Bahir Ersoy 1955 yılındaki bir yazısında, 1950'li yıllardaki durumu şöyle anlatıyordu²¹¹:

"İş Kanununun 30uncu maddesi, işçilerden kesilen ceza paralarının yardım sandıklarına devredilmesini mümkün kılar. Sendikalar hükümetten bu paraları çekebilmek için yardım sandıkları kurma heveslerine kapıldılar. Nihayet sendikalar böylece yardım sandığı hüviyetine bürünmeye çalıştı. İşçinin ücreti düşüktü. Hayat pahalı idi. Geçim zordu. Bu şartlar içerisinde sendikalar işçiye sosyal yardımlarla seslendiler. İşçi ayda bir lira aidata mukabil onbeş günde otuz lira hastalık yardımı yapan sendikanın bu cazibesi ile sendikaya bağlandı. Bağlandı ama bu bağlanış sendikanın hukuki varlığının

²⁰⁹ Kapp, Y., **The Air of Freedom, The Birth of the New Unionism**, Lawrence and Wishart, Londra, 1989.

²¹⁰ Krasucki, H., **Çağdaş Sendikaya Evet**, Amaç Yay., İstanbul, 1987, 198 s.

²¹¹ Ersoy, B., "Türk Sendikacılığının İnkişafına Mani Olan Bazı Sebepler," **Sosyal Siyaset Konferansları, Kitap 7**, İstanbul, 1955, s.45-46.

anlaşılmasından doğan bir samimiyetle değil, darlık içerisinde kendisine yapılacak sosyal yardımın sihiri ile oldu. Bu bağlantı kuvvetli bir topluluk yaratmaktan ziyade sadece bir miktar üye topluyabildi. Hepsı bu kadar.”

Bazı yörelerdeki sendikalar, üyelerin eşleri ve çocukları için halıcılık kursları düzenliyor, onlara halı tezgahı sağlıyordu. Amiran Kurtkan, 1961 yılında Karabük'teki gözlemlerini aşağıdaki biçimde anlatmaktadır ²¹²:

“Nasıl olsa hiç bir teşebbüsün müsbet netice vermiyeceğine kani olan bir işçiyi grev hakkından da mahrum bir sendikaya bağlayabilmek çok zordur... Bu menfi psikolojiyi yenmek gayretiyle sendika idarecileri bazı teşebbüslere girişmiş bulunuyorlar. Güttükleri gaye işçinin sendikaya olan emniyetini ve itimadını arttırmaktır. Mesela işçi ailelerinin boş zamanlarını kıymetlendirmek için Güzel Sanatlar Akademisinden Prof. Kenan Özbel ile birlikte Orhangazi'ye giderek duvar halısı tezgahlarını görmüş ve beğenmişler. Bilhare Yapı Kredi Bankası'nın halk sanatlarını koruma fonundan faydalanarak 30 tezgah sipariş edilmiştir. Karabük'te Halk Bankası olmadığından bedelinin % 2,5unu peşin yatırmak suretiyle Sümerbank şubesinden yün satın alınıyor. Şimdi bir hoca getirerek halıcılık kursu açacaklarını ve sendikanın malı olan bu 30 tezgahı sendika mensuplarının ailelerine kura ile dağıtacaklarını belirtiyor ve böylece sendikaya daha fazla üye celbedilmesinin mümkün olacağını ümit ediyorlar.”

Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası, 1950'li yıllarda üye çocuklarını sünnet ettiriyordu ²¹³:

“Her sene olduğu gibi Sendikamız bu senede üyelerimizin çocuklarını sünnet ettirmiştir. Anane haline getirmiş olduğumuz sünnet düğünleri, bir çok üyelerimizin ağır masraflara katlanmaları önlenmiş ve teşekkül olarakta vazifesini yapmış bulunmaktadır.”

Tüketim ve konut kooperatiflerinin kurulması da bu anlayışla bağlantılıdır. Ayrıca, bazı mağazalarla anlaşarak üyelere belirli bir indirim sağlanması, bazı kamu çalışanları sendikalarının bugün de kullandıkları bir yöntemdir. Bazı sendikaların tatil kampları satın almalarının veya yaptırmalarının arkasındaki anlayış da budur. Ancak bugüne kadarki uygulama, “hizmet sendikacılığı” ile ifade edilen anlayışın, sendika üyesi sayısını artırmada ve hatta korumada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Türkiye'de son yıllarda tartışılmaya başlanan “sosyal hareket sendikacılığı” ise diğer toplum kesimlerinin sorunlarıyla ilgilenmeyi ve diğer örgütlenmelerle işbirliğini önemseyen bir yaklaşımdır. Ronaldo Munck'un 15 yıl önce yayımlanan bir kitabında bu kavram kullanılmakta ve Güney Afrika, Brezilya ve Hindistan'dan örnekler verilmektedir ²¹⁴. Türkiye'de sendikacılıkta bugün uygulanan ve uygulanması tartışılan politikalar da geniş toplum kesimlerini biraraya getirmeyi hedeflemektedir. Ancak, “sosyal hareket sendikacılığı” olarak formüle edilen ve sunulan yaklaşımda, anti-emperyalizm vurgusu yeterince yoktur. Halbuki Türkiye'de günümüzde anti-emperyalist (IMF ve Dünya Bankası karşıtı; ABD ve AB'nin Türkiye'ye yönelik politikaları karşıtı; ulusötesi şirketlerin politikalarının karşıtı) bir hatta gelişmeyen bir sendikacılık hareketinin diğer toplum kesimleriyle geniş ittifaklar kurması olanaklı gözükmemektedir.

Öngörülen yaklaşım ne olursa olsun, günümüzde sendikalar, işyeri örgütlenmelerini geliştirmeli, işyeri sendika temsilciliği kurumunu güçlendirmeli, işyeri sendika temsilcilerinin meşru ve demokratik mücadelede işçi önderi olma özelliklerini pekiştirmelidir. Gerek görülen işyerlerinde, grevler sırasında oluşturulan işyeri grev komiteleri gibi, sendikal yapı ve disiplin içinde çalışacak işyeri işçi komiteleri veya komisyonları oluşturulabilir.

²¹² Kurtkan, A., **Karabük'te Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartlar**, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1963, s.16-17.

²¹³ Eskişehir D.D.Yolları Sanayi İşçileri Sendikası, **953-954 Çalışma Raporu**, Eskişehir, 1954, s.6. Cümle, yazım hatalarıyla ve bozuk biçimiyle aktarılmıştır.

²¹⁴ Munck, R., **The New International Labour Studies, An Introduction**, Zed Books Ltd., Londra, 1988, s.117-122.

Kamu kesimi işyerlerinde işçi, memur ve sözleşmeli personel statülerinde çalışan ücretliler arasındaki işbirliği ve güçbirliği geliştirilmelidir.

Sendikaların yerel örgütlenmeleri güçlendirmeli ve illerdeki şubeler ve işyeri sendika temsilcileri arasındaki işbirliği ve dayanışma geliştirmelidir. İşçi ve kamu emekçileri sendikaları arasında etkin bir işbirliği örgütlemelidir. Yerel düzeyde televizyon kanalları, radyolar ve basınla yakın bir ilişki kurulmalıdır. Sendikacıların, çalışanlardan yana kişilerle biraraya gelerek yerel televizyon kanalı kurmaları da olanaklıdır.

Sendikalar, kapsam-dışı personelin kapsam içine alınması için gerekli çabayı göstermelidir.

Sendikalar, kadın işçiler birimleri, genç işçiler birimleri, çocuk işçilikle mücadele birimleri oluşturmalıdır.

Sendikalar, üyelerinin eşleri ve çocukları için birimler oluşturmalı, faaliyetler düzenlemelidir.

Konfederasyonlar, merkezi bir örgütlenme stratejisi çerçevesinde, özel sektör örgütlenmesinde koordinasyon ve yönlendirme görevini yerine getirmelidir. Örgütlenme kampanyalarında sendikalar arasındaki işbirliği, dayanışma ve ortak davranış geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir.

Sendikalar, üyelere doğrudan hizmeti gündeme getirmelidir. Sendikaların önderliğinde vakıfların, hasar-zarar fonlarının kurulması teşvik edilmelidir. Üye çocuklarına burs verilmesi gibi uygulamalar yeniden gündeme getirilmelidir. Ancak, sendikaların ticari faaliyetleri konusunda çok dikkatli ve ihtiyatlı hareket etmekte ve tuzaklara düşmemekte yarar vardır.

Sendika eğitimleri, bilgi aktarılan toplantıların ötesinde, karşı karşıya bulunulan temel sorunların ele alındığı ve çözüm yollarının arandığı toplantılar haline getirilmelidir. Sendikaların eğitim faaliyetleri konusunda işbirliği yapılmalıdır.

Sendikaların ve konfederasyonların bütünlüğü ve merkezîyetçi yanı güçlendirilmelidir.

Sendikacılık hareketi, sermayenin ulusötesi niteliğinin daha da artması ve küreselleşme olgularıyla bağlantılı olarak Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarındaki artışı da gözönüne alarak, uluslararası alandaki ilişkilerini, uluslararası sendikacılık hareketiyle ve diğer ülkelerdeki sendikal merkezlerle olan işbirliği ve güçbirliğini güçlendirmelidir.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, içinde yaşanan koşullardaki değişime bağlı olarak, yukarıda özetlenen doğrultuda bir anlayış değişikliğini yıllardır yaşamaktadır. Bu değişikliğin daha da hızlandırılması ve güçlendirilmesi, karşı karşıya bulunulan sorunların aşılmasını kolaylaştıracaktır.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi bu zorlukları da aşacak, Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasına, bağımsızlığının sağlanmasına ve ulusal egemenliğin ve demokrasinin geliştirilmesine, emeğin kurtuluşu mücadelesine önemli katkılarda bulunacak, Türkiye'nin ve dünyanın sömürsüz, eşitlikçi, adaletli, insancıl, huzurlu ve mutlu geleceğini yaratmada belirleyici bir rol oynayacaktır.

VII.4.20. Türkiye Sendikacılık Hareketinin Uluslararası Sendikal Örgütlerle İlişkileri

Türkiye'de sendikaların ve üst örgütlerinin uluslararası sendikal örgütlerle ilişkileri yeterince gelişmemiştir.

İlişkilerdeki yetersizliğin bir nedeni, uluslararası sendikal örgütlerin yetersizliğidir. Diğer bir neden ise, ülkemizdeki sendikaların uluslararası işbirliği ve dayanışmayı yeterince anlamamaları ve bu alana kaynak ayırmamalarıdır.

Türkiye'nin emperyalizme karşı bir ulusal kurtuluş savaşıyla kurulduğu dönemde (1919-1923) Avrupa'da faaliyette bulunan Uluslararası Sendikalar Federasyonu (IFTU) Türkiye'deki mücadeleye hiçbir destek vermedi. Uluslararası Hristiyan Sendikalar Federasyonu'nun (IFCTU) da böyle bir anlayışı yoktu. Sendikalar Kızıl Enternasyonalisi (Profintern) ise etkili değildi.

Türkiye'de konfederasyonların uluslararası ilişkileri 1951 yılında başladı. Anti-komünist cephenin önemli unsurlarından biri olarak 1949 yılında kurulan Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICTFU) temsilcileri 1951 yılında Türkiye'deki sendikalarla

bağlantıya girdiler. TÜRK-İŞ'in genel kurullarında bu örgüte üyelik doğrultusunda kararlar alınmasına karşın, o yıllarda yürürlükte bulunan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun gereğince öngörülen Bakanlar Kurulu izni bir türlü verilmedi. TÜRK-İŞ'in ICFTU'ya üyeliği ancak 27 Mayıs 1960 sonrasında gerçekleşti²¹⁵. 1960-1980 döneminde önemli bir işbirliği ve dayanışma olmadı.

TÜRK-İŞ'e üye sendikalar 1960 yılından başlayarak uluslararası işkolu federasyonlarına (ITS; günümüzde GUF: Küresel Sendika Federasyonları) üye oldular. Ancak bu ilişki de ciddi bir işbirliği ve dayanışmaya yol açmadı.

DİSK, 1975-1980 döneminde, 1945 yılında kurulan ve komünist partilerinin denetimindeki sendikaların örgütlü bulunduğu Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU) ile bağlantıya girdi; ancak üye olmadı. DİSK'e bağlı sendikaların bazıları da, WFTU ile bağlantı Sendika Enternasyonalleri (TUI) ile ilişki kurdu.

Türkiye'de uluslararası sendikal örgütlerle ilişkiler 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında önem kazandı.

Uluslararası sendikal örgütler darbeye karşı çıktılar ve darbe sonrasında tutuklanan ve/veya işten atılan sendikacılara maddi ve manevi yardımda bulundular; sendikal hak ihlallerini Uluslararası Çalışma Örgütü'nde (ILO) sürekli olarak gündeme getirdiler. Ayrıca, faaliyetine izin verilen sendikaların eğitim çalışmalarının düzenlenmesinde de uluslararası sendikal örgütlerin önemli katkısı oldu. Ancak, uluslararası sendikal örgütler, 12 Eylül darbesini destekleyen gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerini ciddi biçimde eleştirmediler; IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarının halkı yoksullaştırıcı politikaları karşısında sessiz kaldılar. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar ise, askeri darbeyi destekleyici tavırları nedeniyle, üyesi oldukları Uluslararası İşkolu Federasyonunun üyeliğinden çıkarıldı. TÜRK-İŞ'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyeliği, genel sekreter Sadık Şide'nin askeri yönetim dönemi hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olması nedeniyle askıya alındı.

DİSK, 1980'li yıllarda DSF (WFTU) ile ilişkilerini keserek, ICFTU'ya ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na (ETUC) üye oldu. Bu dönemde TÜRK-İŞ de ETUC üyesi oldu²¹⁶.

1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan demokratikleşme sürecine koşut olarak TÜRK-İŞ'in ve DİSK'in uluslararası sendikal örgütlerle işbirliği geriledi. Bu yıllarda kamu çalışanları sendikaları kuruldu ve bu örgütler uluslararası işkolu federasyonları (ITS) ile ilişkiler geliştirdiler; bu örgütlerce finanse edilen ortak eğitim seminerleri düzenlediler.

1990'lı yıllarda çeşitli sendikalarda uluslararası sendikal örgütlerle ilişkiler konusunda eleştiriler gelişmeye başladı. Somut bir işbirliği ve dayanışma olmayınca, "bir sürü aidat ödüyoruz ama bir işe yaramıyorlar" anlayışı yaygınlaştı. Ayrıca, bazı uluslararası kuruluşlarda Kıbrıs konusunda Türkiye aleyhinde alınan kararlar da tepki yarattı.

Bu gelişmelerin bir sonucu, TÜRK-İŞ'e bağlı Türk Metal Sendikası'nın öncülüğünde Avrasya Metal İşçileri Federasyonu'nun kurulması oldu. Böylece ilk kez merkezi Türkiye'de bulunan bir uluslararası sendikal örgüt yaratıldı.

Türkiye'den sendikalar, Uluslararası İşkolu Federasyonlarına ek olarak, 1990'lı yıllarda Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) üyesi Avrupa İşkolu Federasyonlarına da üye olmaya başladılar. Ancak bu örgütlerin Türkiye'deki grevler karşısında duyarsız kalarak destek vermemesi, özelleştirmeyi savunması, gündemlerine yalnızca Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin işçilerini ve sendikalarını ilgilendiren konuları alması ve diğer bazı nedenlere bağlı olarak, bu ilişkide de sorunlar çıkmaya başladı. Örneğin, TÜRK-İŞ'e bağlı Yol-İş Sendikası, bu gerekçelerle, Avrupa İnşaat ve Ağaç İşçileri Federasyonu (EFBWW) ve Avrupa Kamu Görevlileri Federasyonu (EPSU) üyeliğinden 2001 yılında ayrıldı.

Benzer sorunlar bazı sendikaların Uluslararası İşkolu Federasyonları (veya yeni adıyla Küresel Sendika Federasyonları - GUF) ile ilişkilerinde de yaşanmaya başlandı. Özellikle uluslararası işkolu örgütlenmelerinin dayanışmasının açıklamalardan öteye gitmemesi ve özellikle örgütlenme çalışmalarında somut işbirliği ve dayanışmanın sağlanamaması sorun

²¹⁵ Koç, Y., "TÜRK-İŞ'in ICFTU'ya Üyeliği," a.g.k., 1996, s.240-248.

²¹⁶ 1993 yılından itibaren ETUC yönetim kurulu toplantılarına katıldım. ETUC'un 1999 yılında 9. ve 2003 yılında 10. Genel kurullarında delegeydim ve her iki genel kurulda ETUC Yönetim Kurulu yedek üyeliğine seçildim.

yarattı. 2001-2002 yıllarında TÜRK-İŞ'e üye Türk Metal Sendikası, Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu'ndan (IMF) ve Tekgıda-İş Sendikası da Uluslararası Gıda ve Bağlantılı İşler İşçileri Sendikaları Federasyonu'ndan (IUF) ayrıldı.

Ayrıca, Türkiye'de sendikacılık hareketinin gündeminde IMF karşıtlığı ön plana çıktı. Özellikle 1995 ve sonrasında IMF ve Dünya Bankası politikalarına karşı kesin ve açık bir tavır oluştu. Ancak uluslararası sendikal örgütler bu konuda net tavır alamadı; bazı kuruluşlar IMF ve Dünya Bankası'nın dönüştürülebileceği umudunu sürdürdü.

IMF ve Dünya Bankası'nın politikalarının ardındaki güçlerin başında Avrupa Birliği ve ABD'nin bulunduğu kavranması, Türkiye'de AB ve ABD karşıtlığını öne çıkartmaya başladı. Ancak uluslararası sendikal örgütlerde bu nitelikte bir tavır henüz gelişmedi. Uluslararası sendikal örgütler "emperyalizm" kavramını kullanmadı.

Türkiye'de bağımsızlık ve ulusal egemenlik konuları giderek önem kazandı ve sendikacılık hareketinin gündeminin birinci maddesine yerleşti. TÜRK-İŞ, demokrasinin ve işçi haklarının ön şartının bağımsızlık ve ulusal egemenlik olduğunu vurgulamaya başladı. Ancak uluslararası sendikal örgütler, azgelişmiş ülkelerin sömürgeleştirilmesine karşı ve bağımsızlıktan ve ulusal egemenlikten yana bir tavır takınmadı.

Türkiye'de yaşanan sorunların önemli nedenlerinden biri, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinde oluşturduğu gümrük birliğidir. TÜRK-İŞ bu ilişkinin gözden geçirilmesini savunurken, Avrupa ile bağlantılı uluslararası sendikal örgütler bu konuda sessiz kaldı.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin en önemli sorunları artık ağırlıkla hükümetlerin anti-demokratik baskıları değildir. Uluslararası sendikal örgütlerin Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin en önemli gündem maddeleri (demokrasinin ve işçi haklarının önkoşulları olan bağımsızlık ve ulusal egemenlik, IMF dayatmalarının reddi, v.b.) ve sorunları (işsizlik, kaçak işçilik, yeterli iş güvencesinin olmaması, v.b.) konularındaki sessizliği de ilişkileri gevşetti. Uluslararası sendikal örgütlerin etkinliği, ILO'da destek ve eğitime katkıyla sınırlı kaldı. Diğer taraftan, TÜRK-İŞ ile ETUC arasında da, önce Kıbrıs konusunda başlayan sorun, 2001 yılında Avrupa Birliği ile ilişkiler ve Avrupa Komisyonu kaynaklı parayla ortak eğitim semineri düzenlenmesi konusunda derinleşti.

Bugün TÜRK-İŞ ve DİSK Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na (ETUC) üyedir. TÜRK-İŞ ayrıca Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu Asya Pasifik Bölge Örgütü'ne (ICFTU-APRO) ve OECD Sendikalar Danışma Komitesi'ne (OECD-TUAC) de üyeliğini sürdürmektedir. DİSK de bu son iki kuruluşa üye olmakla birlikte, aidatlarına ödememekte ve etkinliklerine katılmamaktadır. HAK-İŞ ve KESK ise 1997 yılı Aralık ayında Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (ICFTU) üye olmuştur²¹⁷.

Ulusötesi sermayenin çıkarları doğrultusunda ve denetiminde gerçekleşen küreselleşme süreci, işçi sınıfının uluslararası düzeydeki işbirliği ve dayanışması gereksinimini her geçen gün daha da artırmaktadır. Türkiye'de yabancı sermayeli şirket sayısı 6 bine yaklaşmıştır. Bu işyerlerinin çok büyük bir bölümü sendikasızdır. Ayrıca Türkiye'nin Asya ülkeleriyle ilişkileri de gelişmektedir. Türkiye sendikacılık hareketi henüz küreselleşmenin günümüzdeki aşamasında ortaya çıkan yeni gereksinimler temelinde bir uluslararası ilişkiler sistemi geliştirememiştir. Uluslararası sendikal örgütler ve diğer ülkelerin sendikacılık hareketlerinde de benzer bir sorunun yaşanması, uluslararası sendikal ilişkilerde yeni koşullara uyum sürecini uzatmaktadır.

VII.4.21. Beşli Girişim (Sivil İnisiyatif)²¹⁸

1996-1997 yıllarında Refahyol Hükümeti'nin ülke içinde ve dışında izlediği politikalar, devlet ile hükümet arasında önemli bir çelişki yarattı. Hükümet, Devletin temel niteliklerini değiştirmeye yönelik bir çizgi izliyordu. Bu koşullarda, ilk olarak TÜRK-İŞ, DİSK ve TESK Genel Başkanları 1997 yılı Şubat ve Mart aylarında siyasi parti liderlerine birlikte

²¹⁷ Koç, Y., "HAK-İŞ, Laiklik ve ICFTU Üyeliği," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, CİLT XXII, Sayı 206-209, Nisan-Temmuz 1998, s.43-49.

²¹⁸ Sivil İnisiyatif Teknik Komitesi'nde TÜRK-İŞ temsilcisi olarak çalıştım.

ziyaretlerde bulundular. 28 Şubat 1997 günü Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar bu süreci hızlandırdı. Üç kuruluş, 14 Mart 1997 günü yaptıkları ortak açıklamada, Refahiyol Hükümeti'nin temsil ettiği anlayış karşısında açık bir tavır aldılar. Laik ve demokratik cumhuriyete yönelik tehditlerin daha da yoğunlaşması üzerine, bu üç kuruluşa TOBB ve TİSK de eklendi. 21 Mayıs 1997 tarihinde yapılan ilk ortak açıklamada, Devletin ve rejimin büyük bir tehdit altında olduğu vurgulandı. 6 Haziran günü ise işyerlerinde ortak bir bildirin okunması kararlaştırıldı. Bazı işyerlerinde okunabilen bildiri de şöyle deniliyordu:

“Türkiye, Orta Çağın karanlıklarında, irticanın, demokrasiyi ve insan haklarını yok ettiği ve halkımızı ezdiği günlere geri götürülmek istenmektedir. Anayasa ve yasalar sistemli bir biçimde çiğnenmekte; Devletimizi tahrip edici bir çizgi izlenmekte; Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda onurunu ve itibarını zedeleyici tavır ve davranışlar karşısında sessiz kalmaktadır. Bu ülkede, Türk ulusunun birlik ve bütünlüğünün sembolü ay yıldızlı al bayrağımızın yerine, irticanın yeşil bayrağı dalgalandırılmak istenmekte, bayrağımıza saygısızlık yapanları cesaretlendirici bir tutum izlenmektedir.”

Beşli Girişim 23 Şubat 1998 günü İstanbul'da ve 25 Mart 1998 günü Ankara'da yeniden toplanarak, basın açıklamaları yaptı. 25 Mart günü yapılan açıklamada şu değerlendirme yer alıyordu:

“Türkiye'nin acil siyasi sorunları, başta irtica olmak üzere, terör, bölücülük ve Devletimizi ele geçirmeye çalışmış olan çeteler; acil ekonomik ve sosyal sorunları ise işsizlik, enflasyon, adaletsiz gelir dağılımı ve yoksulluktur... Üreten kesimler ve Devletimizi ayakta tutan sanayici-işçi-esnaf örgütleri olarak, Parlamento ve hükümetlerin demokrasi düşmanı irticaya karşı açıkladığı mücadele programını bu bağlamda içtenlikle destekliyoruz. Hükümetin bu programı ciddi ve kararlı bir biçimde ödünsüz olarak uygulamasını bekliyoruz.”

Beşli Girişim, solun bir kanadından, Kürt milliyetçilerinden ve İslamcılardan eleştiri aldı. TÜRK-İŞ içinde 1998 yılında olağanüstü genel kurul toplamak isteyenlerin ana eleştiri noktası da bu işbirliği platformuydu. Ağırlıkla irticaya karşı oluşturulan bu işbirliği platformu, Refahiyol Hükümeti döneminde Devlet ile Hükümet arasındaki dengenin Devlettten yana ağır basmasında destek güç oluşturdu. ANAP-DSP-DTP Hükümeti dönemindeki işlevi ise, Devlete sızmış İslamcılarının tasfiyesi, 8 yıllık eğitimin kabulü ve irticaya karşı mücadele konusunda laik ve cumhuriyetçi güçlere destek olmaktı. Beşli Girişim kendi başına sonuç alabilecek bir işbirliği platformu değil, laik cumhuriyete yönelik büyük tehdit karşısında, Cumhuriyetin temel niteliklerine ve Devlete destek olma ve sahip çıkma çabasıydı.

Beşli Girişim, daha sonra, HAK-İŞ ve TZOB'un (Türkiye Ziraat Odaları Birliği) katılımı ile ve değişen koşullara bağlı olarak bir dönüşüm yaşadı. DİSK bu oluşumdan çekildi. Sivil İnisiyatif adını alan bu yapılanma, dönem dönem toplanarak ülkenin sorunları konusunda açıklamalar yaptı.

VII.4.22. Ekonomik ve Sosyal Konsey ²¹⁹

Ekonomik ve Sosyal Konsey, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin oluşturduğu bir diyalog platformu, bir danışma organıdır. Ekonomik ve Sosyal Konsey Türkiye'de ilk kez 17.3.1995 tarihli bir genelgeyle oluşturuldu. Daha sonra yapısında değişiklikler yapıldı.

Ekonomik ve Sosyal Konsey'in ilk toplantısı 1995 yılındaki kamu kesimi grevleri sırasında yapıldı. Başbakan Tansu Çiller, bu organı sendikalara karşı bir araç olarak kullanmak istedi. Sendikalar bu toplantıyı boykot ettiler. Refahiyol Hükümeti döneminde yapılan toplantıdan somut bir sonuç çıkmadı. Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı döneminde yapılan toplantılarda da ağırlıkla sosyal güvenlik reformu, eşel mobil ve vergi reformu konuları tartışıldı.

²¹⁹ Koç, Y., **Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 64 s.

Hükümetlerin Ekonomik ve Sosyal Konsey'i kamuoyu oluşturmada bir araç olarak kullanmaları üzerine, TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, TİSK, TOBB, TZOB ve TESK, bu kurumun yasayla kurulmasını ve işleyiş kurallarının katılımcı bir biçimde belirlenmesi için ortak bir yasa tasarısı taslağı hazırladılar. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan bu taslağı benimsedi ve bazı küçük değişikliklerden sonra bu taslak, 11 Nisan 2001 günü 4641 sayı ile yasalaştı (Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun). Yeni düzenlemeye göre, Konsey, Başbakan'ın başkanlığında üç ayda bir düzenli, hükümet-dışı temsilcilerin üçte birinin yazılı istemi üzerine olağanüstü olarak toplanacaktır. Ancak, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Türkiye'de işçi-işveren-hükümet ilişkilerinde önemli bir rol oynamadı.

Türkiye - AB Karma İstişare Komitesi ise, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzaladığı Ankara (Ortaklık) anlaşması çerçevesinde 1995 yılında kurulan ve Türkiye'den ve Avrupa Birliği'nden 6'şar işçi, 6'şar işveren ve 6'şar diğer toplum kesimi temsilcisinden oluşan ve ağırlıklı Türkiye - AB ilişkileri konusunda çalışmalar yapan bir danışma organıdır ²²⁰.

VII.5. İŞÇİ VE MEMUR MÜCADELELERİ VE EYLEMLERİ

1980-2003 döneminde işçi ve memur eylemlerinde önce bir durgunluk, ardından da Türkiye tarihinde örneği görülmemiş bir çeşitlenme, yayılma ve kitleselleşme yaşandı.

12 Eylül Darbesine karşı yaygın bir direniş olmadı, olamazdı. Tek tük işyerlerinde gerçekleştirilen pasif direnişler de yeni eylemler getirmede. İşçi sınıfı, üyesi ve sendikacısıyla, sessizliği yeğledi.

Grevlerin yeniden başlaması 1984 yılındadır. Ancak, 1986 sonundaki Netaş grevine kadar bir yılgınlık ruhu ve ürküntü içinde yalnızca kaçınılmaz olduğunda greve gidildi. 1982 Anayasası ve 1983 yılında kabul edilen 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasının getirdiği yasaklar ve kısıtlamalar, grevi etkili bir araç olmaktan çıkarmıştı.

18.11.1986 - 18.2.1987 tarihleri arasında 2650 işçinin katılımıyla yapılan Netaş grevi, toplu pazarlık sürecinde grev-dışı eylemlerin (yemek boykotu, yürüyüş, iş yavaşlatma, v.b.) ve sınıf-içi dayanışmanın önemini öğretti ²²¹. Netaş grevi yenilmedi.

1987 yılında Petrol-İş'in 63 işyerinde, Tez Koop-İş'in Migros'ta, Tümtis'in 45 ambarda ve Deri-İş'in 117 deri işyerinde yaptığı grevler de, özel sektör işçilerinin hareketlenmesinde yeni bir aşama oluşturdu. 1987 yılında Türk Metal'in Seydişehir Alüminyum Tesislerindeki grevi de önemliydi.

TÜRK-İŞ ise 11 Mart 1988 günü ülke çapında bir yemek boykotu düzenledi ve bu boykot oldukça başarılı bir biçimde uygulandı. TÜRK-İŞ bu dönemde çeşitli illerde mitingler de düzenledi.

6 Eylül 1988 günü başlayan ve 16 Ocak 1989 gününe kadar süren SEKA grevi de 1989 Bahar Eylemlerini hazırlayan gelişmelerdendi.

1989 yılında ise kamu kesimi işçilerinin Türkiye tarihindeki en yaygın meşru ve kitlesel grev-dışı eylemleri başladı. İktidarda bulunan ANAP, 26 Mart 1989 yerel seçimlerindeki yenilgisinin şokunu atamadan, hiç beklemediği yaygınlıkta ve çeşitlilikte eylemlerle karşılaştı; tepki gösteremedi; işçiler ilk darbeye başarılı olup özgüvenlerini artınca da, hızlı bir kitleselleşme yaşandı.

Bahar Eylemleri adı verilen bu eylemlerde sendikaların tavrı farklı oldu. Bazı sendika genel merkezleri, işyerlerindeki işçiler ve şube yönetimlerince düzenlenen eylemlere karşı çıktı. Bazıları sessizliğini korudu. Bazıları, başlayan eylemleri sistemleştirdi ve yaygınlaştırdı. Örneğin, YOL-İŞ, Ankara, İstanbul, Mersin gibi birkaç şubesinin eylemlerinin ardından aldığı merkezi kararlar, 25 Nisan 1989 günü ülke çapında servis araçlarına binmeyerek işyerine yürüdü ve geç işbaşı yaptı. 28 Nisan 1989 günü de ülke çapında sabah 8:30 - 9:30 arasında

²²⁰ AB-Türkiye Karma İstişare Komitesi'nde bir dönem üyelik, bir dönem yedek üyelik, bir dönem de Türkiye Kanadı sekreteryası sorumlusu olarak görev yaptım.

²²¹ Koç, Y., "Grevler, Netaş Grevi ve Dayanışma Geleneği," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 86, Nisan 1987, s.7-9.

işbaşında iş durdurma kararı aldı ve büyük ölçüde uygulayabildi. Genel Merkezin kararına karşın bu eylemlere korku nedeniyle veya siyasal gerekçelerle katılmayanlar, zaman içinde korkularını yendiler ve siyasal gerekçelerini aştılar.

1989 Bahar Eylemleri onbinlerce işçinin işçilik yaşamındaki ilk eylemiydi. Bu eylemlerin büyük bir çoğunluğu yürürlükteki yasalara göre yasadışıydı; ancak kamu vicdanında meşruydu. Bu eylemler, sınıf içindeki farklılıkların aşılmasına önemli katkılarda bulundu.

1989 Bahar Eylemleri dalgasında gerçekleştirilen eylemlerin en yaygınları şunlardı: İşyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini “tam” olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terketmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere gönderme, toplu olarak telgraf çekme, toplu olarak mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışı ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal bırakma, Fak-Fuk-Fon’a (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu) başvurma, toplu olarak dilenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısını soyunup gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazar boykotu yapma, saç kesme, makina ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmamış araç ve makineleri kullanmama, işyerinde kimse ile konuşmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için başvurma, çocukları satılığa çıkarma, gömlekleri satılığa çıkarma, anacaddede oturarak trafiği engelleme²²².

Bahar eylemleri, gerçek ücretlerdeki düşüşü durdurdu; ancak çok daha önemlisi, kamu işçileri arasında “birlikte meşru kitle eylemleri” geleneğinin başlangıcını oluşturdu. Kamuoyunun bu eylemlere verdiği destek de önemliydi.

TÜRK-İŞ Genel Merkezi, üye sendikaların mücadelesini örgütleyerek bir üst düzeye sıçratmadı; ancak, yaptığı açıklamalarla destek verdi.

1989 yılında İskenderun ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları işçilerinin 137 günlük grevi de sağlanan sınıf-ıçi dayanışma ve halk desteği açısından son derece başarılıydı²²³.

1990 yılında büyük grevler yaşandı. Genel Maden-İş Sendikası, Türkiye Taşkömürü Kurumu ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü’nde 30 Kasım 1990 günü greve çıktı. Bu işyerlerinde toplam 47 bin işçi çalışıyordu. 25-28 Aralık 1990 günleri ise, MESS üyesi işverenlerin işyerlerinde Türk-Metal, Özdemir-İş ve Otomobil-İş Sendikaları greve başladı. Metal işkolunda greve çıkılan işyerlerinde çalışan işçi sayısı 100 bine yakındı. Türkiye Taşkömürü Kurumu grevi süresince Zonguldak her gün bir miting alanına çevrildi.

3 Ocak 1991 günü TÜRK-İŞ tarihinde ilk kez tüm ülkede ve tüm işkollarında işe gidilmeme kararı, önemli ölçüde başarılı bir biçimde uygulandı. 4-8 Ocak 1991 günleri ise 50 bin dolayında maden işçisi ve aileleri, Genel Maden-İş’in aldığı kararı uygulayarak, Zonguldak’tan Mengen’e kadar yürüdü. Çeşitli eksiklik ve hatalarına karşın, yürüyüş muhteşem oldu ve tüm demokratik kitle örgütleri ve çeşitli siyasal partiler tarafından desteklendi²²⁴.

1991 yılı ilkbaharında kamu kesimi toplu sözleşme görüşmeleri sırasında ülke çapında çeşitli eylemler yapıldı. TÜRK-İŞ 2 Haziran 1991 günü Bursa’da Haksızlıklara Hayır Mitingi düzenledi. Grev-dışı eylemler bu dönemde de yaygınlaştı. Bu dönemde görülen eylemlerin en önemlileri ve ilginçleri şunlardı: İş durdurma, iş yavaşlatma, açlık grevi, yemek boykotu, fazla mesaiye kalmama, kan bağışlama, saç-sakal uzatma, istifa etme, viziteye çıkma, alkışlama, miting ve yürüyüş yapma, işyeri önünde gösteri yapma, siyah bant takma, siyah çelenk bırakma, işveren sendikası kapısına bozuk para atma, siyah başörtüsüyle çalışma, toplu telgraf gönderme, imza toplama, ağlayan çocuk kartpostalı gönderme, çıplak gösteri

²²² Koç, Y., **Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar**, Metis Yay., İstanbul, 1999, 84 s.

²²³ Bu grevin kitabını Ali Tekin’le birlikte hazırlamıştık: **137 Gün Süren Grevimiz**, Çelik-İş Yay., Ankara, 1989, 405 s.

²²⁴ Koç, Y., “3 Ocak Genel Eylemi ve Zonguldak Grevi,” **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Atalol Yay., İstanbul, 1991, s.164-173.

yapma, Bakanlara 1000'er lira gönderme, çocukları okula göndermeme, bıyığın ve saçların yarısını kesme, tek gözü korsan gibi kapama, işe geç gitme, işe gitmeme, ücret fişlerini Yüksek Hakem Kurulu'na postalama, akıl hastanesine başvurma, pazarı boykot etme, boş tencerelerle "açız" diye bağırarak yürüme, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'na başvurma.

1991 yılının son derece önemli eylemlerinden birini Kristal-İş Sendikası üyesi Paşabahçe işçileri gerçekleştirdi. İşverenin 2278 işçiyi işten çıkarmak istemesi üzerine, Paşabahçe Cam Fabrikası işçileri 26 Temmuz 1991 günü üretimi durdurdular ve fabrikayı işgal ettiler. 3 bin dolayındaki işçinin aileleri de fabrika civarında toplandı. İşyerini terketmeme eylemi 21 gün sürdü ve başarıyla sonuçlandı.

TÜRK-İŞ 1993 yılından başlayarak yaygın kitle eylemleri düzenledi. 1 Mayıs TÜRK-İŞ tarafından ilk kez 1993 yılında İstanbul'da Abide-i Hürriyet Meydanı'nda bir mitingle kutlandı. Aynı gün DİSK de Pendik'te bir kutlama yaptı.

5 Nisan İstikrar Programının açıklanmasının ardından TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar tarafından Zonguldak, Beykoz ve Kırşehir'de mitingler düzenlendi. TÜRK-İŞ de, 1969 yılından sonraki ilk Ankara mitingini 24 Nisan 1994 günü yaptı (İşsizlikle ve Pahalılıkla Mücadele Mitingi).

1 Mayıs, Demokrasi Platformu tarafından 1994 ve 1995 yıllarında, başta İstanbul olmak üzere, çeşitli illerde düzenlenen mitinglerle kutlandı.

TÜRK-İŞ 20 Temmuz 1994 günü işbaşında iş durdurarak bir genel eylem yaptı. Demokrasi Platformunu oluşturan örgütler de, 17 Temmuz günü bu eyleme katılma kararı aldılar.

Hükümetin 1995 bütçe kanunu tasarısında önemli işçi haklarını ortadan kaldırmak istemesi üzerine, TÜRK-İŞ 26 Kasım 1994 günü bir miting düzenledi. Tandoğan'da toplanan 100 bini aşkın insan, Anıtkabir'in içinden geçtikten sonra Parlamento'ya birkaç yüz metre uzaklığa kadar yürüdü. Bu yürüyüş sayesinde tasarı istenilen biçimde değiştirildi²²⁵.

TÜRK-İŞ, DİSK ve Kamu Çalışanları Sendikaları, 17 Aralık 1994 günü Samsun'da Demokratik ve Ekonomik Haklarımıza Sahip Çıkma Yürüyüş ve Mitingi'ni düzenlediler.

Hükümetin sosyal sigorta haklarını IMF'nin ve Dünya Bankası'nın istekleri doğrultusunda değiştirmek istemesi üzerine, 30 Nisan 1995 günü İzmir'de ve 21 Mayıs 1995 günü Rize'de Mezarda Emekliliğe Hayır mitingi düzenlendi.

TÜRK-İŞ'in 5 Ağustos 1995 günü düzenlediği Emeğe Saygı Yürüyüş ve Mitingi'ne yaklaşık 300 bin kişi katıldı. Yürüyüşçüler, izinli olmamasına karşın, Kızılay'a yürüdüler.

8 Ağustos 1995 günü, TÜRK-İŞ'in aldığı karar uyarınca, işbaşında iş durdurma eylemi yapıldı. Gece de işyerini terketmeme kararı alındı; ancak, bu karar sınırlı ölçüde uygulanabildi.

1995 yılında 20 Eylül - 27 Ekim tarihleri arasında kamu kesiminde yaklaşık 300 bin kişinin çalıştığı işyerlerinde grev uygulandı²²⁶. Grevler sırasında Hükümetle büyük anlaşmazlıklar yaşandı. Türkiye tarihinin en büyük grevleri sırasında, TÜRK-İŞ, 15 Ekim 1995 günü Kızılay Meydanı'nda, izinsiz bir miting düzenledi. Polis barikatlarını aşı aşı gelen yaklaşık 100 bin kişi Tansu Çiller'in azınlık hükümetinin güvenoylamasında başarısız kalmasında etkili oldu.

1 Mayıs 1996 günü İstanbul'da TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ ve KESK'in ortak kutlaması sırasında çeşitli radikal sol örgütlerin yol açtığı büyük olaylar yaşandı. TÜRK-İŞ 5 Ocak 1997 günü Ankara'da "Türkiye'ye Sahip Çık! Demokratikleşme İçin Mücadele Et" yürüyüş ve mitingi düzenledi. 1997 ve 1998 yıllarında da, 1 Mayıs, İstanbul'da TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ ve KESK tarafından birlikte kutlandı. TÜRK-İŞ 16 Mayıs 1998 günü Sıhhiye Meydanı'nda "İşsizliğe Hayır! Özelleştirme Talanına Son!" mitingi düzenledi. TÜRK-İŞ, 1998-2003 döneminde, gerek kendi başına, gerek Emek Platformu içinde çeşitli eylemler gerçekleştirdi.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ilk kez bu yıllarda bir bütün olarak demokratik ve siyasal talepler doğrultusunda meşru eylemleri birlikte gerçekleştirdi. TÜRK-İŞ ve bir bütün olarak sendikacılık hareketi, yeni koşullara uyum sağlamada bir parça gecikmesine ve bazı

²²⁵ Koç, Y., "26 Kasım Büyük Yürüyüşü," **Eğitim Dünyası**, Kasım-Aralık 1994, s.36-39; Koç, Y., "1994 Yılında TÜRK-İŞ ve Hükümet İlişkileri," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 176, Şubat 1995, s.28-40..

²²⁶ Koç, Y., "TÜRK-İŞ'in Grevleri," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, CILT XIX, Sayı 183, s.41-48.

eksikliklerine ve hatalarına karşın, yüzbinlerce işçiyi meydanlarda toplayabildi; Anıtkabir'e ve Parlamento'ya yürütebildi; 15 Ekim 1995 günü Tansu Çiller'in azınlık hükümetinin güvenoylamasını kaybetmesini sağlayacak biçimde onbinlerce işçinin polis barikatlarını aşma izin alınmamış bir mitinge gelmesini gerçekleştirebildi.

1995 yılında Türkiye tarihinin işçi sayısı ve grevde geçen işgücü açılarından en büyük grevleri TÜRK-İŞ tarafından gerçekleştirildi. Büyük grubu 20 Eylül'de başlayan grevler Ekim ayı sonunda bitti. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar grevlerle dayanışma sorumluluğunu yerine getirmedi. Diğer işçi ve kamu çalışanı konfederasyonlarına bağlı sendikalardan somut bir dayanışma sağlanamadı. Bazı sendikalar, grev erteleme kararlarına uymama kararını uygulamadı. Grevler 10-15 gün daha uzasaydı, ciddi çözümler olabilecekti. Ancak, bütün bunlara karşın, birçok işçi, 20 yılı aşkın çalışma yaşamında ilk kez grev yaptı: Zafer kazanamadı; ancak yenilmedi de.

DİSK de yeniden faaliyete geçtikten sonra çeşitli önemli eylemler gerçekleştirdi. DİSK'in ilk mitingi, 26 Eylül 1992 günü Kocaeli'de yapıldı ("Demokrasi" mitingi). "İşten Çıkarmalara ve Taşeronlaşmaya Karşı Yaşasın Sendika, Yaşasın Emek" mitingi de Adana'da 16 Mayıs 1993 günü düzenlendi. DİSK, 24-26 Nisan 1995 günleri İstanbul'dan Ankara'ya "Mezarda Emekliliğe Hayır" yürüyüşünü gerçekleştirdi. DİSK, KESK'le birlikte, 14 Nisan 1996 günü Adana'da "İşsizliğe, Pahalılığa, Baskılara ve Mezarda Emekliliğe Hayır" mitingini düzenledi. 29 Eylül 1996 günü Uzunköprü'de "Hak ve Ekmek" mitingi yapıldı. 22 Aralık 1996 günü ise Kocaeli'de "Özgürlükçü Demokratik Türkiye" mitingi düzenlendi. DİSK, ayrıca, 1996 yılı sonbaharında, zorunlu tasarruf kesintilerine karşı "Yağma Yok" kampanyası başlattı. Bu kampanya çerçevesinde, Eylül ve Ekim aylarında çeşitli illerde kitlesel basın toplantıları düzenlendi. 27-30 Kasım 1996 günleri ise "Demokrasiye ve Ülkemize Sahip Çıkalım" kampanyası çerçevesinde basın toplantıları düzenlendi, Meclis'e kitlesel biçimde mektup gönderildi. 1998 yılında ise İstanbul-Ankara yürüyüşü yapıldı. Ancak bu yürüyüş sonunda Genel Başkan Rıdvan Budak'ın Başbakan Mesut Yılmaz'la görüşmesi sırasında "bu eylemimiz Hükümete karşı değildir" sözleri eleştirildi. DİSK, 1999-2002 döneminde genellikle Emek Platformu içindeki eylemlere ağırlık verdi.

DİSK'in bu dönemki eylemlerinde dikkati çeken nokta, işyerinde iş durdurma, iş yavaşlatma ve işyeri işgali gibi işyerine yönelik eylemlerin hemen hemen hiç olmamasıdır. DİSK, 20 Temmuz 1994 tarihinde Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu çerçevesinde düzenlenen genel eyleme çok az sayıda işyerinde katıldı. DİSK'in bu dönemki eylemlerinde ön plana çıkan, çok da kitlesel olmayan kampanyalar ve basın açıklamalarıydı. Bu açıdan, DİSK'in 1975-1980 dönemi eylemleriyle 1992-2003 dönemi eylemleri arasında köklü bir farktan söz edilebilir.

Hükümetler bu dönemde anti-demokratik bir tavırla grev ertelemeleri yoluna gitti.

Belediye-İş Sendikası'nın İstanbul Büyükşehir, Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, Güngören, Üsküdar, Konak ve Karşıyaka belediyeleri ile Genel-İş'in Buca belediyesindeki grevleri, genel sağlığı bozucu nitelikte olduğu iddiasıyla Bakanlar Kurulu'nun 24.8.2000 günlü kararıyla ertelendi (Resmi Gazete: 25.8.2000).

Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Goodyear Lastikleri T.A.Ş. ve Brisa Bridgestone Sabancı Lastik San. ve Tic. A.Ş. işyerlerinde Lastik-İş tarafından alınmış grev kararları, milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu iddiasıyla, Bakanlar Kurulu'nun 17.5.2002 günlü kararıyla ertelendi (Resmi Gazete: 22.5.2002).

Petlas Lastik San. ve Tic.A.Ş. işyerinde Petrol-İş Sendikası tarafından alınmış bulunan grev kararı, Bakanlar Kurulu'nun 25.6.2003 günlü kararıyla ertelendi (Resmi Gazete: 1.7.2003).

1990 sonrasında kamu çalışanları da eylemler yapmaya başladı. Kamu çalışanlarının ilk önemli eylemi, 26 Ocak 1991 günü İstanbul'da düzenlenen Kamu Çalışanları Sendikal Haklar Mitingi idi. 15 Haziran 1991 günü çeşitli illerden Ankara'ya doğru yürünmeye başlandı. 22 Haziran günü Ankara'da 20 bin kişilik bir kitle, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı önünde temel talepleri dile getirdi.

15 Temmuz 1992 günü "Hak Direnişi" adıyla ilk iş bırakma eylemi gerçekleştirildi. 21 Aralık 1992 günü ise yaklaşık 20 bin kişilik bir kitle, Ankara'da Zafer Meydanı'ndan Başbakanlık'a kadar yürüdü.

1 Temmuz 1993 günü çeşitli illerden yola çıkan kamu emekçileri 3 Temmuz 1993 günü Ankara'da toplanarak, taleplerini Hükümet'e ilettiler. 15 Temmuz günü ise ülke çapında iş bırakma, topluca telgraf çekme, yemek boykotu gibi eylemler yapıldı. 29-30 Temmuz 1993 günü iş bırakıldı.

15 Eylül 1993 günü "sivil itaatsizlik" eylemine başvurularak, sakal bırakıldı ve giyime ilişkin kurallara uyulmadı. 15 Ekim 1993 günü tüm ülkede toplu vizite eylemi yapıldı. 1993 yılı Aralık ayında da çeşitli illerde "Demokrasi ve Sendikal Haklar" mitingleri düzenlendi.

13 Ocak 1994 günü iş yavaşlatma, iş bırakma, toplu vizite gibi eylemler yapıldı. 1 milyon imzalı bir başvuruyla, toplu pazarlık ve grev hakları istendi. 22 Şubat 1994 günü yine iş bırakmaktan, toplu viziteye kadar değişen eylemler gerçekleştirildi. 25 Mayıs 1994 günü 22 sendika başkanı Ankara'da Güven Park'ta açlık grevine başladı. Polis, açlık grevcileri ve 54 kamu çalışanını gözaltına aldı. Ancak binlerce kamu çalışanı Kızılay'dan Başbakanlık'a yürüdü. Gözaltına alınanlar serbest bırakıldı.

20 Aralık 1994 günü ise ülke çapında iş bırakma eylemi gerçekleştirildi. 20 Nisan 1995 günü de iş bırakıldı. Sendika başkanları 15-16 Haziran 1995 günleri Güven Park'ta oturma eylemine başladı. 17 Haziran günü diğer illerden Ankara'ya gelenler de bu eyleme katılınca, Kızılay meydanı işgal edildi. Böylece, uzun yıllardan sonra ilk kez Kızılay'da kitlesel bir eylem yapıldı; Kızılay, tarihinde ilk kez işgal edildi. Eylem, bazı iç tartışmalardan sonra, 18 Haziran Pazar günü akşamı sona erdirildi.

21 Haziran'da ise demiryolu ulaştırıcılığı ve PTT'de etkili iş bırakma eylemleri yapıldı. Bu ara Tüm Haber-Sen kapatıldı. Tüm Haber-Sen'in kapatılması üzerine 4 Ağustos 1995 günü tüm ülkede valiliklere siyah çelenk bırakıldı. Ek zam verilmesi ve sürgünlerin durdurulması için 5 Ekim 1995 günü kitlesel basın toplantıları düzenlendi. 6-8 Ekim günleri ise toplu telgraf çekme eylemleri yapıldı. 17 Ekim 1995 günü de iş bırakıldı. 18 Nisan 1996 günü bir iş bırakma eylemi düzenlendiyse de, pek başarılı olmadı.

19-20 Ekim 1996 günleri çeşitli illerde "Ekonomik ve Demokratik Haklar" mitingleri düzenlendi. Bu ara çeşitli sendikaların eylemleri de oldu. Örneğin, Eğitim-Sen 23 Kasım 1996 günü Millî Eğitim Bakanlığı önünde kitlesel bir basın açıklaması yaptı. 14 Aralık 1996 günü ise "Ankara Yürüyüşü" ve mitingi yapıldı. Kızılay'da toplanan yaklaşık 70 bin kişi, "Demokratik Devlet, Halkçı Bütçe" mitingini gerçekleştirdi.

1997 yılında 22 Mart ve 29 Mart günleri çeşitli illerde sessiz yürüyüşler yapıldı. 24 Kasım 1997 günü Eğitim-Sen "Tebeşir Bırakma" eylemini gerçekleştirdi. 6-7 Aralık 1997 günleri Konya, Kayseri, Malatya, Aydın, Amasya ve Şanlıurfa'da bölge mitingleri düzenlendi. Kasım-Aralık aylarındaki bazı ön eylemlerin ardından, 11 Aralık 1997 günü ülke çapında iş bırakma eylemi yapıldı. Bu arada, "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemine de aktif bir biçimde katılındı.

24 Ocak 1998 günü 55. Hükümetin kamu çalışanlarına ilişkin olarak hazırladığı tasarımı protesto etmek amacıyla "Sendikal Haklar İçin Ankara Yürüyüşü" yapıldı. Yaklaşık 30 bin kişi Kızılay'da basın toplantısı yaptı. 4 Mart 1998 günü ise, polis tüm engellemelerine karşın, binlerce memur Kızılay Meydanı'na girdi, saatlerce meydanı işgal etti. Polis, ilk kez gaz bombaları da kullanarak göstericileri dağıttı. Ancak kamu çalışanlarının eylemleri işyerlerinde, Ankara'da Sıhhiye Meydanı'nda ve diğer illerde daha sonraki günlerde de devam etti. Bu eylemler sayesinde, kamu çalışanlarının haklarını kısıtlayacak yasa tasarısı Meclis'te görüşülmeye başlanmışken, geri çekildi.

KESK'in ve bağlı sendikaların eylemleri 1998-2003 döneminde yoğunlaşarak sürdü. Özellikle bu yıllarda Türkiye'de en yoğun ve militan eylemleri gerçekleştirenler, KESK üyeleri idi.

Türkiye Kamu-Sen de, özellikle Resul Akay'ın başkanlığı döneminde kitle eylemleri düzenlemeye başladı. Türkiye Kamu-Sen'in eylemlerinin ilk döneminde kamuoyunun ve basının dikkatini çekecek ilginçlikler ön plandaydı. Sendikal mücadele alışkanlığı geliştikçe, Türkiye Kamu-Sen eylemlerinde de bir kitleselleşme yaşandı.

Memur-Sen'in eylemlerinde ise basının dikkatini çekecek ilginçlikler ağır bastı.

KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen, Emek Platformu eylemlerine de katıldı.

Kamu çalışanları bu dönemde Türkiye tarihinde örneği olmayan bir mücadele verdiler. Onbinlerce kamu çalışanının çeşitli biçimlerde cezalandırılmasına, sürgünlere, memuriyetten

çıkartılmaları, tutuklamalara ve diğer tür baskılara karşın, kamu çalışanları hareketi son derece etkili eylemler gerçekleştirdi. Dönem dönem bu eylemlerin kitleselliği konusunda geriye gidişler yaşandı. Ancak bazı eksikliklerin giderilmesi ve hataların düzeltilmesiyle, bu eylemlerin meşruiyeti daha da yerleşti ve eylemlere katılanların güvencesi olan kitleselleşme sağlandı.

1989-2003 dönemi, Türkiye sendikacılık hareketinin, memur ve sözleşmeli personeliyle, kamu ve özel sektör işçisiyle, ülkenin tüm illerinde hemen hemen tüm ilçelerinde hemen hemen tüm işkollarında gerçekleştirdiği yasal grevlerle veya çok çeşitli grev-dışı meşru kitle eylemleriyle dolu yıllardır. Sendikasıız işçilerin eylemleri ise sınırlı kaldı. Sendikasıız işçilerin az sayıdaki eylemleri de genellikle bir sendikanın desteğindeydi. Bu durum, işçi sınıfının mücadelesi açısından sendikaların önemini bir kez daha gündeme getirmektedir.

Bu eylemlerin kitleselliği ve kamuoyu vicdanındaki meşruluğu da, ilgili yasalardaki yaptırımların uygulanmasını engelledi.

1989-2003 döneminde Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihin en yaygın ve kitlesel eylemler dönemidir. Eylemler ağırlıklı kamu kesimindeydi. Konfederasyonların genel nitelikteki eylem kararlarına ağırlıklı kamu kesiminde çalışanlar (işçi, memur, sözleşmeli personel) katıldı. Özel sektördeki eylemler ise genellikle örgütlenme sürecinde veya daha sonra işçi çıkarmalara karşı tek tek sendikaların düzenlediği veya sendikaların dışında ortaya çıkan eylemlerdi ve genelleşme eğiliminde değildi. Kamu kesimindeki yasal ve/veya fiili iş güvencesi, bu eylemler nedeniyle işten çıkarmaların sınırlı kalmasını sağladı.

Ancak, özellikle 1999 yılından itibaren, işten çıkarmaların ve işsizliğin hızla artması başta olmak üzere çeşitli etmenlere bağlı olarak, bir ölçüde eylem yorgunluğu ve yılgınlığı da başladı. Yasal grev sayısı düştü.

Özel sektörde 1992 yılında itibaren greve çıkan işçi sayısı iyice azaldı. Yasal grevlerde kamu kesiminin ağırlığı arttı. Kamu kesiminde de, 1995 grevlerinin ardından, greve çıkan işçi sayısında önemli bir düşüş yaşandı. İşçiler ve sendikalar, kriz ve artan işsizlik koşullarında, ne zaman biteceği belli olmayan grevler yerine, inisiyatifin kendi ellerinde olduğu diğer eylem türlerini yeğlemeye başladılar.

Özellikle 5 Nisan 1994 istikrar programının ardından sendikaların mücadelesinde önce özelleştirme karşıtlığı, 1997 yılının ilk günlerinden itibaren de ülke sorunları ve emperyalizm karşıtlığı ön plana çıkmaya başladı. Örneğin, TÜRK-İŞ'in 2002 yılı Mart ayında gerçekleştirilen İstanbul, Adana, Samsun ve İzmir "Artık Yeter, Bu Ülke Bizim" bölge toplantıları sürecinde kullanılan afişlerde yer alan sloganların bazıları şunlardı:

- Emperyalizmin aleti IMF'nin baskılarına hayır.
- Kahrolsun IMF, bağımsız Türkiye.
- Emperyalizmin Ermeni soykırımı yalanlarını lanetliyoruz.
- Sevr Antlaşmasının hortlatılmasına izin vermeyeceğiz.
- Emperyalizmin Kıbrıs'a sahip çıkma oyunlarına ve enosise hayır.
- Emperyalizmin Türkiye'yi bölme oyunlarına hayır; Türk ulusu bir bütündür.
- Yolsuzluğa ve yoksulluğa hayır; devletimizi soyanların mallarına ve gayrimenkullerine el konulsun.
- IMF'nin patronu kim? Avrupa Birliği: % 29,88; ABD: % 17,36; Türkiye: % 0,46.
- Üyelik hayalleriyle Avrupa Birliği'nin sömürgesi olmayacağız.
- Özelleştirmeler durdurulsun.
- Tek kuruş fedakarlık yok; fedakarlık sırası sermayede.

3 Kasım 2002 genel seçimlerinin ardından Abdullah Gül'ün başbakanlığında oluşan 58. Hükümet ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığında oluşan 59. Hükümet döneminde eylemler yeniden başladı.

Eylemlerin bir bölümü ABD'nin Irak'a saldırısına ve Türkiye'nin bu hukuk dışı saldırıda rol almasına karşıydı. Emek Platformu çerçevesinde gerçekleştirilen bir dizi eylemin en etkili, 1 Mart 2003 günü Ankara'da Sıhhiye Meydanı'nda yapıldı.

14 Mart 2003 günü, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ, 81 ilde AKP il örgütlerini ziyaret ederek, iş güvencesi konusunda hükümetin izlediği politikayı protesto etti. İş güvencesinin zayıflatılmasına ve yeni İş Kanunu ile işçi haklarının geriye götürülmesine gösterilen tepkiler de çeşitli eylem biçimlerinde ortaya çıktı.

Eylemlerin bir bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısı yerine eyalet sistemini getirmeyi ve sosyal devleti ortadan kaldırmayı amaçlayan kamu yönetimi reformu ve yerel yönetim reformuna karşı, ağırlıklı YOL-İŞ'in düzenlediği protesto gösterileriydi. Örneğin, 28 Nisan 2003 günü 81 ilde AKP il merkezleri topluca ziyaret edilerek, AKP'nin politikaları protesto edildi.

Petrol-İş Sendikası, özelleştirmeye karşı bir dizi miting düzenledi. Aliağa Petkim işçileri 1-2 Nisan 2003 günleri Petkim'i terketmediler; 19 Nisan günü de Aliağa'da özelleştirmeye karşı büyük bir miting yapıldı. Petrol-İş, 3 Mayıs 2003 günü Kırıkkale'de, 25 Mayıs 2003 günü Bursa'da, 7 Haziran 2003 günü de Kocaeli'nde özelleştirme karşıtı mitingler düzenledi. Petrol-İş, çeşitli araçları kullanarak, özelleştirmeye karşı bir kampanya sürdürdü.

Tekgıda-İş Sendikası ise Tekel'in özelleştirilmesine karşı 25 Nisan 2003 günü başlattığı kampanyayı yürüyüşlerle, gösterilerle, işyerini terketmeme eylemleriyle aylarca sürdürdü ve özelleştirmeye karşı Türkiye'ye sahip çıkma anlayışını yerleştirmeye çalıştı.

Ancak, Petrol-İş'in ve Tekgıda-İş'in özelleştirmeye engel olmak amacıyla sürdürdüğü kampanyalar, diğer örgütlerden etkili bir destek göremedi.

TÜRK-İŞ, 10 Mayıs 2003 günü İzmir'de "İşine, Ekmeğine, Haklarına, Vatana Sahip Çık", 17 Mayıs 2003 günü de Ankara'da "İşine, Ekmeğine, Vatanına Sahip Çık" mitinglerini yaptı. İzmir mitingine 55 bin kişi, Ankara mitingine yaklaşık 100 bin kişi katıldı. TÜRK-İŞ, bu mitinglerde, işçilerin çıkarları ile halkın diğer kesimlerinin ve ülkenin çıkarlarının özdeşliğini temel alan bir çizgi izledi.

İşçilerin bu meşru eylemleri ve diğer bazı etmenler, Türkiye tarihindeki en büyük gerçek ücret artışlarının 1989-1994 döneminde olmasını sağladı. İşçi ücretlerindeki bu artış, memurlara sendikalaşmanın somut yararını gösterdi ve kamu çalışanları sendikalarının atılım yapmasına katkıda bulundu. Memurlar da bu dönemdeki eylemlilikleriyle gerçek gelirlerini artırdılar ve sendikal haklarını geriletecek bir tasarının yasalaşmasını önlediler.

Bu mücadeleler, daha sonraki yıllarda, sendikalı işçilerin ekonomik krizden diğer emekçi sınıf ve tabakalara göre daha az etkilenmesini sağladı. Ancak, 1995 ve sonrasında meydana gelen yeni koşullar, daha etkili bir mücadeleyi, eylemlerin enerji, telekom ve bankacılık hizmetlerine yaygınlaştırılmasını, daha kitleselleştirilmesini, işçi sınıfının tüketici olarak gücünün ve siyasal gücünün daha etkili bir biçimde kullanılmasını zorunlu kıldı.

Bu dönemde genel eylemlere enerji, telekom ve bankacılık hizmetlerinin katılmaması, üretimden gelen gücün etkili bir biçimde kullanılmasını engelledi. Mitingler, istenilen sonuçları almada yetersiz kalmaya başladı. Ancak, bu dönemde yapılan eylemlerde önder işçilerin işten atılması gibi bir yaptırımla karşılaşılmadı.

VII.6. İŞÇİ ÜCRETLERİ, MEMUR AYLIKLARI VE SOSYAL GÜVENLİK

VII.6.1. İşçi Ücretleri

1980-2003 döneminde işçi sınıfının çeşitli kesimlerinin ücretlerinde ve çalışma koşullarında farklı gelişmeler yaşandı.

Kamu sektöründeki işçilerin gerçek ücretleri 1981 yılında, geçmişte daha yüksek oranlı bir enflasyon beklentisiyle imzalanan toplu iş sözleşmeleri nedeniyle, arttı. Bu durum, işçilerin 12 Eylül yönetimine karşı tavrının olumsuz dönüşmesini geciktiren etmenlerden biridir.

1983-1988 döneminde gerçek ücretlerde sürekli bir düşüş yaşandı²²⁷. 1989 yılında düşüş durdu. Türkiye tarihinin en yüksek gerçek ücret artışları 1989-1994 döneminde gerçekleşti. Daha önce imzalanmış ve enflasyona karşı korunmuş toplu iş sözleşmeleri, 5 Nisan 1994

²²⁷ Yüksek Hakem Kurulu'nun elden geçirdiği toplu iş sözleşmelerine ilişkin en kapsamlı kaynak: Kaptan, S., **Yüksek Hakem Kurulu'nca Yenilenen Toplu İş Sözleşmeleri Ücret Analizi, 1980-1983**, DPT:2052-SPB:394, Ankara, 1986, 189 s.; Kaptan, S. ve diğerleri, **Yüksek Hakem Kurulu'nca Yenilenen Toplu İş Sözleşmeleri İşçi Ücretleri Analizi, Cilt II, 1984-1985**, DPT:2109-SPB:407, Ankara, 1987, 57 s.

kararlarının etkisinden büyük ölçüde kurtuldu. 1995 yılıyla birlikte, Türkiye tarihinin en büyük grevlerinin yapılmasına karşın, gerçek ücretler geriledi.

Kamu kesiminde Kamu-İş ve Türk Kamu-Sen'e bağlı kamu işletmelerinde çalışan işçilerin 1987 yılındaki aylık ortalama net giydirilmiş ücreti 142 bin liraydı (çıplak ücret ve yan ödemeler toplamı). Bu miktar 1988 yılında 241 bin liraya, 1989 yılında 567 bin liraya yükseldi. Kamu işveren sendikaları Kamu-İş, Türk Kamu-Sen ve TÜHİS'e bağlı kamu işyerlerinde çalışan 500-550 bin dolayındaki işçinin aylık ortalama net giydirilmiş ücreti 1989 yılında 520 bin liraydı. Bu rakam, 1990 yılında 1 milyon 13 bin lira, 1991 yılında 2 milyon 510 bin lira, 1992 yılında 4 milyon 502 bin lira, 1993 yılında 8 milyon 248 bin lira oldu. 1994 yılında 16,8 milyon liraya, 1995 yılında 25,6 milyon liraya, 1996 yılında 34,7 milyon liraya yükseldi. Buna göre, 1989 yılındaki gerçek ücretler 100 olarak kabul edilirse, net gerçek ücret endeksi 1990 yılında 122'ye, 1991 yılında 181'e, 1992 yılında 191'e, 1993 yılında 211'e yükseldi. 1994 yılında 208'e, 1995 yılında 164'e ve 1996 yılında da 124'e geriledi.

DPT verilerine göre, işçilerin ele geçen reel net ücretlerinde 1994 yılından sonra bir gerileme yaşandı. 1994 düzeyi 100 kabul edilirse, kamu kesiminde ücretler 1996 yılında 62'ye geriledi, 1997 yılında 74 ve 1998 yılında 73 oldu. 1999 genel seçimleri öncesinde bağitlanan kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri sonrasında ele geçen reel net ücret düzeyi 1999 yılında 104'e ve 2000 yılında 111'e yükseldi. 2001 ve 2002 yıllarında küçük bir azalma yaşandı.

Kayıt içindeki özel sektör işyerlerinde çalışan sendikalı ve sendikasız işçilerin gerçek ücretleri 12 Eylül darbesinden daha hızlı etkilendi. Ancak 24 Ocak istikrar programı kamu kesiminde daha katı bir biçimde uygulandığından, özel sektördeki ücretler, kamudakinin üstündeydi. 1989-1993 döneminde özel sektör işyerlerindeki ücret artışı daha mütevazı oldu. 1994-1997 dönemindeki düşüş de göreceli olarak daha azdı. DPT verilerine göre, özel sektör işyerlerinde 1994 yılında 100 kabul edilen ele geçen reel net ücret, 1996 ve 1997 yıllarında, sırasıyla, 93 ve 91 düzeylerine geriledikten sonra, 1998 yılında 106'ya, 1999 yılında 118'e ve 2000 yılında da 119'a yükseldi. Ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ve hızla artan işsizlik, özel sektörde çalışan işçilerin ele geçen net gerçek ücretlerini düşürdü.

1980-2003 döneminde işçi ücretlerini olumsuz etkileyen önemli etmenlerden biri, sayılarının günümüzde 4,5 milyonu bulduğu tahmin edilen kaçak işçilerin ve özellikle sayıları 750 bin dolaylarında tahmin edilen yabancı kaçak işçilerin kabullendiği düşük ücretlerdir. Hızlı ve önümüzdeki yıllarda daha da hızlanacak olan mülksüzleşmeyle birlikte kaçak işçilik ve onun en acımasız biçimi olan eve-iş-verme sistemi daha da yaygınlaşacaktır. Kayıt-dışı sektörde milyonlarca işçi genellikle asgari ücretle İş Yasası'nın ve Sosyal Sigortalar Yasası'nın tanıdığı haklardan yoksun olarak Yasada öngörülen sürelerin üstünde süreler çalışmaktadır. Kaçak çalışan işçilerin çalışma koşullarını geliştirme olanakları da yoktur. 19. yüzyılın vahşi kapitalizmi bu işyerlerinde canlanmış durumdadır.

İhracata dönük endüstrileşme politikası ve ekonomik krizler, yüksek kredi faizleri nedeniyle, rekabetin ana unsuru olarak işgücü maliyetini öne çıkardı. Bu da, gerçek ücretlerin düşürülmesinin yanı sıra, işyerindeki çalışma koşullarının daha da kötüleşmesine yol açtı. İş kazası ve meslek hastalıklarına karşı alınan yetersiz önlemler bile ihmal edilmeye başlandı. Kaçak işçilik nedeniyle kayıtlarda gözükmeyen iş kazaları arttı. Meslek hastalıklarının gerektiği gibi izlenmesi bile gerçekleştirilemedi. Ayrıca, özellikle son yıllarda, toplu iş sözleşmeleri ve hatta mevzuattaki işçiyi koruyucu bazı hükümleri "esneklik" adı altında etkisiz kılacak politikalar uygulanmaya çalışıldı.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1998 yılı ortalarında yayımlanan bir rapora göre, 1996 yılının ilk yarısında Türkiye çapında 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştırılan işyerlerinde işçilerin aylık ortalama toplam brüt kazancı (brüt çıplak ücret, fazla çalışma ücreti, ikramiye, prim, sosyal yardım) 42,7 milyon liraydı. Kamu sektöründe ayda 54,2 milyon lira olan bu ortalama, özel sektörde 37,2 milyon liraydı. Sendikalı işyerlerinde ortalama aylık toplam brüt kazanç 54,1 milyon lirayken, sendikasız işyerlerinde bu miktar 25,4 milyon lira düzeyindeydi. Bu dönemde 16 yaşından büyükler için aylık asgari ücret brüt 8,5 milyon liraydı. 1-9 işçinin çalıştığı işyerlerinde aylık toplam brüt kazanç ortalaması 24,0 milyon lira iken, 500 ve daha fazla sayıda işçinin çalıştığı işyerlerinde bu miktar 54,7 milyon liraydı.

VII.6.2. Memur Aylıkları

DPT verilerine göre ²²⁸, gerçek net ele geçen memur aylıkları 1994-2002 döneminde küçük bir artış gösterdi. 1994 yılındaki gerçek net aylıklar 100 olarak kabul edilirse, 1998 yılındaki küçük (yüzde 1,3), 2000 yılındaki büyük (yüzde 11,5) ve 2001 yılındaki küçük (yüzde 3,8) gerçek düşüşün dışında, artışlar gerçekleşti. 2002 yılındaki gerçek net aylık, 1994 yılındakinin yüzde 10,8 üzerindedir. Ancak, memur aylıklarının düşük düzeyi nedeniyle, 9 yıllık dönemde yüzde 10'luk artış memurların sorunlarını çözmedi. Ancak, memurların iş güvencesi ve ülkede artan işsizlik, tepkinin daha da kitleselleşmesini engelledi.

VII.6.3. SSK'nın Bunalıma Girişi ve Çözüm Önerileri

İşçilerin çalışma ve yaşama koşullarını önemli ölçüde etkileyen bir kurum, Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. 1980 sonrası dönemde ve özellikle 1990'lı yıllarda bu alanda da ciddi bir saldırı yaşandı ve yaşanıyor. SSK, "devletin küçültülmesi ve zayıflatılması" stratejisinin bir parçası olarak, adım adım çökertiliyor.

Türkiye'de sosyal devletin hayata geçirilmesi konusunda en önemli girişim olan SSK'nın bugün ciddi bir finansman açığı yaşamamasının ve sunduğu hizmetlerden kimsenin memnun olmamasının ana nedeni, hükümetlerin ve sermayenin geçmiş on yıllarda SSK olanaklarını doğrudan veya dolaylı olarak yağmalamasıdır. 1965-1993 döneminde hükümetlerin SSK birikimlerini düşük faizli hazine bonosuna ve devlet tahviline yatırması nedeniyle devlete SSK'dan aktarılan kaynağın 20 milyar Dolar dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.

Günümüzde işçi sınıfı ile ulusötesi sermaye ve hükümetler arasında süren anlaşmazlığın ve çatışmanın önemli alanlarından biri, sağlık hizmetlerinin ve SSK'nın özelleştirilmesidir. Sağlık sorununun çözümü, işçi sınıfının IMF karşıtı politikasının daha kararlı bir biçimde sürdürülmesinden ve siyasal alandaki gücünün artırılmasından geçmektedir.

SSK'nın kurtarılması için öncelikle 10 konuda adım atılması gereklidir:

■ Kaçak işçi çalıştırma, bordroda düşük ücret gösterme ve daha az süre çalışma gösterme uygulamaları önlenmelidir.

■ Kısmi süreli çalışma, eve-iş-verme sistemi ve benzeri atipik çalışma biçimlerinde istihdam edilenler sosyal sigortalar kapsamına alınmalıdır.

■ Devlet, sosyal güvenliğin finansmanına, prim ödeyerek, sistemli bir biçimde katılmalıdır.

■ Türkiye'de işverenlerin ödedikleri sosyal sigorta prim oranları düşüktür; artırılmalıdır. Sosyal sigorta priminin kesilmesinde uygulanan tavan, ilk bakışta yüksek gibi gözükse prim oranlarını Avrupa Birliği ortalamasının çok altına indirmektedir. Ayrıca, sosyal sigorta primlerinin toplanmasını kolaylaştırıcı önlemler alınmalı, prim borcu faizi affı yoluna gidilmemelidir.

■ Kamu kurum ve kuruluşları, kendilerinden emekli olan işçilerin sosyal yardım zammını ödemektedir. Özel sektör işverenleri de, emeklilere ödenen sosyal yardım zammına, emeklinin işyerinde geçirdiği süre ile orantılı bir biçimde katılmalıdır.

■ SSK özerk ve demokratik bir yapıya kavuşturulmalıdır.

■ SSK kendi ilaç fabrikasını geliştirmeli, diğer araç ve gereçlerde de tıbbi malzeme tekellerinin sömürsünü engelleyen üretim birimleri kurmalı, SSK'nın olanakları geliştirilerek hariçte yapılan tedavilerde kısıntıya gidilmelidir.

■ SSK hekimlerinde tam gün çalışma uygulaması getirilmeli, SSK çalışanlarının onaylanmış uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan toplu pazarlık ve grev hakları uygulanmalı, SSK'nın tüm birimlerinde yönetime katılma sağlanmalıdır.

■ Türkiye'de dializ hastalarının yüzde 86'sı, by-pass ameliyatlarının yüzde 80'i ve kanserli hastaların yüzde 90'ı sigortalıdır. Gerçek sigortalı olmayıp, uzun ve masraflı hastalıklara

²²⁸ 2003 Yılı Programı, **Resmi Gazete**, 15 Mart 2003, s.168.

yakalananların kısa bir süre bir işyerinden prim ödeyerek SSK'nın hizmetlerinden yararlanması ve SSK'nın giderlerini artırması önlenmeli, bu konuda yükü devlet üstlenmelidir.

■ İşverenlerin işyeri hekimliği konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri sağlanmalı, işyeri işçi sağlığı ve iş güvenliği kurulları işletilmeli, koruyucu hekimliğe önem verilmelidir. Bu liste daha da uzatılabilir. Ancak bu 10 noktada gerekli düzenleme yapılırsa, SSK'nın finansman açığı kapatılacak, SSK sağlık hizmetleri düzelecektir.

EK 1: TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ TARİHLERİ

Türkiye işçi sınıfı, güçlü bir kendiliğindenci sınıf hareketi olarak tarih sahnesine çıkmadan, ülkede ve dünyada köklü bir değişimi gerçekleştirmenin ana aracı olarak işçi sınıfını gören sosyalist-komünist hareketin ilgisini çekti. Bu konuda yapılan ciddi çalışmalar sınırlı kalmakla birlikte, bu alana yaygın bir ilgi her zaman var oldu. İşçi sınıfı hareketinin yapısını ve iç dinamiklerini kavramaya yönelik çalışmalar da, kaçınılmaz olarak, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihiyle ilgilendi. Sosyalist-komünist hareketlerin bu ilgisi, anti-komünist çevrelerin de bu alanla ilgilenmesinde belirleyici etmen oldu. Ayrıca, gelişen sendikacılık hareketi de hem kendi köklerini aradı, hem de kendi geçmişini tanıtmaya yönelik bir çaba gösterdi.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihine yönelik çalışmaları çeşitli biçimlerde gruplandırmak olanaklıdır.

Birinci grupta, işçi sınıfına bir tarihsel misyon yükleyenlerin çalışmaları yer almaktadır. Buradaki ana amaç genellikle yapının ve iç dinamiğin kavranması olmasına karşın, bu konuda yeterince başarılı olunduğunu söylemek pek olanaklı değildir.

Bu gruptakilerin bir alt bölümü, önyargısız yapılan çalışmalarıdır. Oya Baydar'ın **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi** (1969 yılındaki birinci basım) bu çizgideki örnek bir çalışmadır. İkinci alt bölümdekiler, geçmişini anlamaya çalışmaktan çok, geçmişteki hataları ve eksikleri teşhire ve geçmişini suçlamaya yöneliktir. TÜRK-İŞ ve bazen DİSK hakkındaki çalışmaların önemli bir bölümü bu niteliktedir. Üçüncü alt bölümdekiler ise, geçmişini anlamaya çalışmaktan çok, övmeye ve bazen da efsaneler yaratmaya yöneliktir. Özellikle Sovyetler Birliği kaynaklı ve bunlardan etkilenmiş çalışmaların genel eğilimi budur.

İkinci gruptakiler ise, geçmişe ilişkin bilgi veren, ancak iç dinamiklerin kavranmasına ve açıklanmasına yönelik bir çabası veya fazla bir katkısı olmayan çalışmalarıdır.

Bu alanda yazılanların önemli bir bölümü, "işçi sınıfı tarihi" olmaktan çok, "sendikal örgütlülük tarihi"dir. İşçi sınıfının sendikalar dışındaki örgütlenmeleri de genellikle ciddi bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

Bu çalışmaların hemen hemen tümünün ortak bir eksikliği, işçi sınıfı kavramı üzerinde yeterince tartışmadan, yürürlükteki mevzuata göre işçi kabul edilenlerin oluşturdukları sendikaların tarihini yazmaya çalışmalarıdır.

İşçi sınıfı, en genelinde, ana gelir kaynağı bir işverene sattığı işgücü karşılığında elde ettiği ücret olan mülksüzleşmiş ücretlilerdir. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihlerinin büyük bir bölümü ise, Türkiye'de memur statüsünde istihdam edilenlerin çoğunu inceleme kapsamına almamış olması nedeniyle, gerçekliği kavrayabilmekten uzaktır.

Türkiye işçi sınıfı tarihlerinin çoğunda, mülksüzleşme düzeyi tartışma konusu bile yapılmamış, kişilerin sürekli veya geçici sürelerle bir ücret karşılığında çalışıyor olması yeterli görülmüştür. Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllara kadar ücretlilerin ve özellikle de işçi statüsünde çalışanların önemli bir bölümünün tümüyle mülksüzleşmemiş ücretliler olması, bunu gözönüne almadan yazılan işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihlerinin büyük bir çoğunluğunu yetersiz kılmaktadır.

Çeşitli dergilerde de işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunda yazılar yayınlanmıştır. Yukarıda yapılan değerlendirmeler bu yazılar için de geçerlidir.

Türkiye'de işçilere ilişkin alan çalışmalarının ve anıların çok az olması da, tarih yazımını zorlaştırmaktadır.

Ancak, tüm bu eksikliklere karşın, bu alanda küçümsenmeyecek bir birikim de söz konusudur. İşin özünü yanı, bu alanda yeni yazılanların önemli bir bölümünün bu birikimden haberdar bile olmamasıdır.

May Yayınları tarafından 12 Eylül 1980 öncesinde yayınlanan **Sosyalist Kültür Ansiklopedisi**'nin 6. 7. ve 8. Ciltleri ve İletişim Yayınları tarafından 1980'li yıllarda yayınlanan **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** ve **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** ile 1990 yılında yayınlanan **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**'nin Türkiye'ye ilişkin bölümlerinde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine ilişkin önemli yazılar vardır. Tarih Vakfı tarafından yayınlanan **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** de bu konuda temel bir başvuru kaynağıdır.

Bu alanın önemli kaynaklarından biri, sendikacıların yaşamöyküleridir. Sendikacıların yaşamöykülerinin ele alındığı çalışmalar yararlı olmakla birlikte, ilgili kişilerin ağırlıklı yalnızca olumlu yanlarını sundukları için önemli bir tehlike de taşımaktadır. 1987 yılından beri eski sendikacılarla yaptığım görüşmelerin de bu açıdan yararlı olduğunu düşünüyorum. Bunların büyük bir bölümü iki ciltlik **TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacıların Anıları - Gözlemler** kitabımda yayımlandı²²⁹. Kitap olarak yayınlanmış yaşamöyküleri aşağıda sunulmaktadır:

²²⁹ Birinci ciltte 42 eski sendikacıyla (278 s.), ikinci ciltte 35 eski sendikacıyla (414 s.) görüşme yer almaktadır. TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999.

Aral, F. - Paşaoğlu, T. - Pekin, F., **Bir İnsan (Abdullah Baştürk)**, DİSK Basın Ajansı, İstanbul, 1992, 48 s.
Aral, F., **Rıza Kuas, Bir İşçi Liderinin Hikayesi**, Lastik-İş Sendikası Yay., İstanbul, 1993, 48 s.
Birleşik Metal-İş, **Alınlerine Adanmış Bir Yaşam, Kemal Türkler**, İstanbul, 1996, 40 s.
Gelendost, A.N., **Oy Anam Oy Seyfi Demirsoy, Savaş Dolu Bir Hayatın Öyküsü, Şiirler, Anılar**, Çalışanlar Yayınevi, Eskişehir, 31 s.
Özdemir, K., **Seyfi Demirsoy**, Türk Metal Yay., Ankara, (Tarihsiz), 349 s.
TÜRK-İŞ, **Ve Kalbimizde Demirsoy Vardır**, Yay.No.93, Ankara, 1976, 96 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihi konusunda yazarların büyük bir bölümü, tek tek federasyonların, sendikaların veya şubelerin geçmişlerine ilişkin belgeleri incelememektedir. Konfederasyonların yayınlarının ve özellikle de çalışma raporlarının bile yeterince incelendiği söylenemez. Bu konuda yayınlanmış araştırmaların kaynakçalarının gözden geçirilmesi, sözkonusu yetersizliği gösterecektir. Konfederasyonlar konusunda yayınlanmış bazı çalışmalar vardır. Sendikaların bir bölümü de kendi tarihlerini hazırlamışlar veya hazırlatmışlardır. Ancak bu şekilde hazırlanan ve ilgili sendikalar tarafından yayınlanan sendika tarihlerinin işlevi ve görevi, bazı bilgileri derli toplu olarak vermekle sınırlıdır. Bazı sendikalar bu çalışmalarını ayrı birer kitap olarak yayınlarken, bazıları da genel kurullara sunulan çalışma raporunun ilk bölümünde sunmuşlardır.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine ilişkin kitaplarda ve yazılarda konfederasyonların çalışma raporlarından yararlanılmakla birlikte, sendikaların çalışma raporlarına ve diğer yayınlarına yeterince başvurulmamaktadır. Bunun belki en önemli nedeni, sendikaların bu yayınlarını yaygın biçimde dağıtmamalarıdır. Ancak, araştırmacıların da yeterince "araştırmacı" davrandığını söylemek mümkün değil. İşkollarındaki durum bilinmeden işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi yazılmaz. Yazılırsa da gerçek durumu yeterince yansıtmaz. Bu eksikliği bir ölçüde giderecek kaynaklar, sendikaların kendi sendika tarihleridir. Bu yayınlar, "resmi tarih" çalışmalarıdır. Sendika kendi tarihini yazar veya yazdırır. Bunların kalitelilerinde, iç tartışmalara girilmeden, ne olup ne bittiği mümkün olduğunca "suya sabuna dokunmadan" anlatılır. Yeterince kaliteli olmayanlar ise birçok maddi hatayla doludur. Ancak araştırmacıların işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi çalışmadan önce yine de sendikaların yazdığı veya yazdırdığı sendika tarihlerini incelemelerinde büyük yarar vardır. En doğrusu, sendika yayınları ve çalışma raporları incelenerek bu işin araştırmacı tarafından yapılmasıdır. Ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda bu tür tarihlere başvurmak yararlıdır, zorunludur.

Bu konuda ilk örnekleri veren kişi, Kemal Sülker'dir. Sülker'in **Gıda-İş'in Otuz Yılı** kitabı 1978 yılında yayımlandı. Kemal Sülker'in diğer bir yayını ise Lastik-İş tarihiydi: **Lastik-İş'in 25 Yılı** (İstanbul, 1974). Bu konuda önemli bir çalışma, geçen yıl kaybettiğimiz Muzaffer Daysal'ın **Türk İşçi Hareketi İçinde Gıda-İçki-Tütün Sanayiinde Çalışan İşçilerin Örgütlenme Süreci, Tekgıda-İş Tarihi, 50 Yıllık Yaşamında Kesitler-Anılar** (İstanbul, 2002) kitabıdır. Tekgıda-İş'in daha kapsamlı bir tarihi ise Zeliha Etöz tarafından yazıldı ve Tekgıda-İş'in 50. kuruluş yılında Tekgıda-İş tarafından yayımlandı: **Sanduktan Sendikaya: Tekgıda-İş'in Hikayesi** (İstanbul, 2002).

Oleyis'in 50. kuruluş yıldönümünde ise **1947-1997, 50 Yıllık Emek, 50 Yıllık Mücadele Deneyimi, Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçilerinin Sendikal Mücadele Tarihi** (Ankara, 1997) yayımlandı. Ayrıca, **Fotoğraflarla Oleyis Tarihi** (Ankara, 1997) çıktı.

Petrol-İş'in tarihini önce Kemal Sülker yazdı: **36 Yaşında Genç Bir Sendika, Petrol-İş, 1950-1986**. Sendikamızın 50. yılında ise Petrol-İş kendisi bir yayın hazırladı: **50. Yılında Petrol-İş, 1950-2000**.

Demiryol-İş'in tarihi, eski genel başkanlardan Rıza Tetik'in notlarından da yararlanılarak, 1992 yılında yayımlandı: **Onurlu Geçmişten Onurlu Geleceğe, Demiryol-İş Tarihi, 1952-1992**. 2002 yılında ise yeni bir kitap yayımlandı: **Emeğin ve Onurun Bütünleştiği 50 Yıl, Demiryol-İş Tarihi, 1952-2002**.

YOL-İŞ Sendikası'nın önce 1973 yılında bir tarihi yayımlandı: **Kuruluşunun 10. Yılında YOL-İŞ** (Ankara, 1973). Daha uzunca çalışma tarafımdan hazırlandı. 1998 yılında **YOL-İŞ Teşkilat Rehberi**'nin ilk 162 sayfası olarak yayımlandı.

Çimse-İş'in ilk tarihi 1973 yılında çıktı: **Çimse-İş 10. Yıl**. 1993 yılında ise **Türkiye Çimse-İş Sendikası, 30. Yıl** kitabı yayımlandı.

DİSK'in son dönemde kendi tarihiyle ilgili çıkarttığı tek yayın, **Olaylar ve Tanıklarıyla DİSK Tarihi**'dir (İstanbul, 1997).

İşveren sendikaları içinde bu işi en kapsamlı yapan MESS oldu. MESS Genel Sekreteri Av. İsmet Sipahi, MESS'in tarihini hazırladı. MESS'in 1999 yılında yayımladığı üç ciltlik kitabın adı **Gelenek ve Gelecek** idi. Tekstil İşveren Sendikası da 1999 yılında **Kuruluşundan Bugüne Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası (1961-1998)** kitabını yayımladı.

Diğer bazı yayınlar da aşağıda sunuluyor: Pala, Hüseyin, **Türk Sendikacılık Hareketi İçinde TÜMTİS'in 20 Yılı** (İstanbul, 1970); Genel-İş, **Kuruluşundan Bugüne Genel-İş'in 10 Yılı** (Ankara, 1972); Karahasan, Ömer, **Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası** (Zonguldak, 1978); Hava-İş, **Sendikal Mücadelede Otuz Yıl** (İstanbul, 1992); Şeker-İş, **Şeker-İş'in Dünü Bugünü** (Ankara, 1971); Selüloz-İş, **Selüloz-İş Sendikası, 41 Yıl, 1952-1993** (İzmit, 1993); Tez-Koop-İş, **Dünden Bugüne Tez Koop-İş** (Ankara, 1993); Sönmezsoy, Refik - Aslıyüce, Erdoğan, **Metal İşçilerinin Mücadele Tarihi** (İstanbul, 1989); Sönmezsoy, Refik, **Türk İşçi Hareketinin Lokomotifi Türk Metal Sendikası Tarihi** (Ankara); Türk Metal, **30. Yılında Türk Metal (1963-1993)** (Ankara, 1993); Koç, Y., **Orman-İş, Kuruluşundan Bugüne 20 Yıl (1975-1995)** (Ankara, 1995); Genel Maden-İş, **Demokratik Mücadelede 50 Yıl** (Zonguldak, 1996); Okur, Selahattin, **Kuruluşundan Bugüne Deri-İş** (yayımlanmamış çalışma, 1998); Tes-İş, **Tes-İş Tarihi, 40. Yıl, 1963-2003, Olaylar, Belgeler, Kişiler** (Ankara, 2003); Öziplik-İş Sendikası, **Kuruluşunun 25. Yılında Emegi Dokuyanlar, Öziplik-İş Sendikası, 1978-2002, 25 Yıl** (Ankara, 2002). Lastik-İş Sendikası'nın 2003 yılında yapılan 24. Olağan Genel Kurulu'na sunulan çalışma raporunda da sendikanın tarihi yer almaktadır: **Lastik-İş Sendikası 24. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, 2003, s.114-143.

1975 yılından günümüze Türkiye'de sendika ve konfederasyonların gelişimiyle ilgili en derli toplu kaynak, **TÜBA İş, İşçi ve Çalışma Bülteni'dir**. İlk yıllarda teksir makinesi ile, daha sonraki yıllarda daha gelişkin tekniklerle sınırlı sayıda çoğaltılarak yalnızca abonelere gönderilen bu yayının 1982-1995 döneminde "Türkiye'de İşkolları" başlığıyla bir dizi yayınlandı. Bu dizi kısa bir süre tarafımdan hazırlandı. Büyük bir bölümünü ise eşim Canan Koç yazdı. TÜBA'nın **İş, İşçi ve Çalışma Bülteni'nin** Türkiye'de İşkolları bölümünde önemli tüm sendikaların tarihi bulunmaktadır.

Bazı sendikalar hakkında dava açıldığında hazırlanan iddianameler ve mahkeme kararları da, sendikanın geçmişine ilişkin temel bilgileri ve bazı belgeleri içermektedir.

TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, KESK, Türkiye KAMU-SEN ve MEMUR-SEN'e ilişkin yayınlar aşağıda ayrı bir bölüm olarak ele alınmaktadır. Sendika ve federasyon tarihlerine ilişkin diğer çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

- Akgöl, H., **Türkiye Öğretmenler Sendikası, 1965-1971, (Kuruluşu, Etkinlikleri, Sorunları)**, (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Eğitim Fak., Ankara, 1971, 117 s. (Çoğaltma).
- Altunya, N., **Eğitim-İş Deneyimi**, Ürün Yay., Ankara, 1996, 400 s.
- Aster-İş, **Demokratik Kazanımlar Savaşımında Aster-İş'in 4 Yılı**, İstanbul, 1979, 16 s.
- Bank-Sen, **1972-1992 20. Yıl, Bank-Sen Yeniden Sendikal Yaşamda**, İstanbul, 1992, 4 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Nakliyat-İş**, İstanbul, 1986, 121 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Dev-Maden-Sen**, İstanbul, 1986, 199 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tekges-İş**, İstanbul, 1986, 379 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Aster-İş**, İstanbul, 1986, 364 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Türkiye Yeni Haber-İş**, İstanbul, 1986, 250 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Sine-Sen**, İstanbul, 1986, 121 s. 147 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Devrimci Sağlık-İş**, İstanbul, 1986, 123 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Basın-İş**, İstanbul, 1986, 200 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), EMAŞ**, İstanbul, 1986, 23 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Genel-İş**, İstanbul, 1986, 517 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası) Devrimci Toprak-İş**, İstanbul, 1986, 227 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Limter-İş**, İstanbul, 1986, 205 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Devrimci Yapı-İş**, İstanbul, 1986, 47 s.
- Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Baysen**, İstanbul, 1986, 137 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Fındık-İş**, İstanbul, 1986, 187 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 5-A, Bank-Sen**, İstanbul, 1986, 638 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 5-B, Bank-Sen**, İstanbul, 1986, 406 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tümka-İş**, İstanbul, 1986, 72 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Sosyal-İş**, İstanbul, 1986, 133 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Taper-İş**, İstanbul, 1986, 26 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası) TİS**, İstanbul, 1986, 143 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Hürcam-İş**, İstanbul 1986, 270 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Keramik-İş**, İstanbul, 1986, 100 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Yeraltı Maden-İş**, İstanbul, 1986, 189 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Deri-İş**, İstanbul, 1986, 114 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), ASİS - Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası**, İstanbul, 1986, 276 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tekstil - Tekstil İşçileri Sendikası**, İstanbul, 1986, 140 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 4-A, Türkiye Maden-İş**, İstanbul, 1986, 750 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 4-B, Türkiye Maden-İş**, İstanbul, 1986, 298 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Genel Fihrist ve Sanık Kimlikleri**, İstanbul, 1986, 104 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Hüküm**, İstanbul, 1986, 148 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Davaya Genel Bakış**, İstanbul, 1986, 271 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2. Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Türkiye Gıda-İş**, İstanbul, 1986, 160 s.

Birinci Ordu Komutanlığı, 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Lastik-İş**, İstanbul, 1986, 175 s.

Birinci Ordu Komutanlığı, 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Petkim-İş**, İstanbul, 1986, 445 s.

Çelenk, H., **Hukuk Açısından TÖB-DER Davası**, Eğitim-Der Yay., Ankara, 1990, 303 s.

Demirsoy, S., **Demiryolu Taşımacılığı İşkolunda İşçi ve Memur Örgütlenmesi**, TODAİE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993, 223 s.

Demiryol-İş İzmir Şubesi, **Kuruluşundan Günümüze (1948-1995) Demiryol-İş Sendikasının Mali Gelişmeleriyle İlgili Genel Bilgiler**, İzmir, 1995, 12 s.

DYF-İŞ, **DYF-İŞ'in Düünden Bugüne Gelişi**, Ankara, 1968, 69 s.

Evren, S. - Erdem, S. - Yıldırım, C., **Eğitim Emekçileri Tarihi, Encümen-i Muallimin'den Eğitim-Sen'e**, Bireşim Yayınları, Yay. No. 10, İstanbul, Temmuz 1995, 442 s.

Güvenç, S., **Türkiye'de Öğretmen Sendikacılığı ve İLKSEN**, ODTÜ Yüksek Lisans Ödevi, Ankara, 2002, 26 s.

Haupt, G. - Dumond, P., **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu**, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.

MESS, **25. Yılımız**, İstanbul, 1984, 51 s.

MESS, **Anılar Güzeldir-1995**, Yay.No.216, İstanbul, 1995.
Öğünç, F.Ş., **Türk Deniz Sendikacılığını ve Deniz Sendikalarımızı Tanıyalım**, Türk Deniz Ulaş-İş Yay. No. 2, İstanbul, 1967, 239 s.
On Yılın Hatırası, İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası, İstanbul, 1957, 48 s.
Otomobil-İş, **Emeğin Savunulmasında 28 Yıl**, İstanbul, 1991, 8 s.
Şeker-İş, **25. Yıl Belgeseli**, Yay. No. 61, Ankara, 1988, 292 s.
Şeker-İş, **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Şeker-İş ve Şeker Sanayii**, Yay.No.29, Ankara, 1974, 185 s.
Sönmezsoy R., **The History of Turkish Metal Union**, Türk Metal Yay., Ankara, (Tarihsiz), 99 s.
Teksif, **Dünden Bugüne Teksif**, Ankara, 1977, 30 s.
Teksif, **Dünden Bugüne Teksif**, Yay.No.64, 1970, 23 s.
Topçuoğlu, İ., **Türkiye'de İlk Sendika Sarıkışla'da 1932**, Öncü Kitapevi Yay.No.27, İstanbul, 1975, 78 s.
TÖS Dosyası, Cilt 1, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1973, 276 s.
TÖS Dosyası, Cilt 2, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1973, 215 s.
Tunçay, M., **1923 Amele Birliği**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989, 160 s.
Türk Metal, **Developing Türk Metal, Brief History of the Türk Metal Union**, Ankara, 1978, 16 s.
Türk Metal, **Entwicklungsphase Türk Metal**, Ankara, 1978, 16 s.
Türk Metal, **Gelişen Türk Metal (1963-1978)**, Ankara, 1978.
Türk Metal, **Metal İşçilerinin Mücadele Tarihi**, Kadın İşçiler Bürosu Yay.No.2, Ankara, (Tarihsiz), 15 s. (Çoğaltma)
Türkölmez, Y., **PTT'de İşçi ve Memur Örgütlenmesi**, Ankara, 1998, 268 s.
Türkiye Denizciler Sendikası, **Türkiye Denizciler Sendikası (1983-1989)**, İstanbul, 1989, 463 s.
Yapı-Yol Sen, **Yapı-Yol Sendikası 3 Yaşında, Kamu Çalışanları Hareketinin Dünü, Bugünü**, Ankara, 1995, 22 s.
Yergün, B., **Impacts of TÖB-DER as a Democratic Mass Organization on the Democratization Process in Turkey**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, 110 s.
Yeraltı Maden-İş, **4 Mücadele Yılı**, Ankara, 1979, 38 s.
Yeraltı Maden-İş, **Four Years of Our Revolutionary Trade Union Movement**, Ankara, 1979, 31 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin çok eksik alanlarından biri, yerel tarihlerdir. Bu konuda yapılmış çalışmalar çok azdır. Bunların bir bölümü aşağıda sunulmaktadır:

Çıladır, S., **Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi (1848-1940)**, Yeraltı Maden-İş Yay., Ankara, 1977, 215 s.
Çıladır, S., **Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi**, Genel Maden-İş Yay., Zonguldak, 1994, 159 s.
Küley, Z., **Sakarya'da Sendikacılık**, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, Seri C, Sayı 15, İstanbul, 1971, 42 s.
Fındıkoğlu, Z.F., **Erzurum'da Sendikacılık**, Türkiye Harsi ve İhtimai Araştırmalar Derneği Yay.No.104, İstanbul, 1969, 16 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin önderlerinin sendikal mücadelenin geçmişine ilişkin anı yazma geleneği ve alışkanlığı yoktur. Bu konuda saptayabildiğim yalnızca dört kitap vardır.

Ak, L., **Şişe Cam'da 30 Yıl**, İstanbul, 1975, 231 s.
Bozkurt, A., **Köyden Köye, Anılar 1**, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000, 291 s.; **12'den 12'ye, Anılar 2**, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000, 280 s.
Demir, İsmet, **Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975**, İstanbul, 1980, 191 s.
Erik, Ş., **Zor Günler**, Yalçın Yay., İstanbul, 1992, 744 s.

Memur ve sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen kamu emekçilerinin ve belirli mesleklerin örgütlenmesi konusunda yapılan çalışma sayısı da azdır:

Akyüz, Y(ahya), **Öğretmen Örgütlenmesi**, A.Ü.Eğitim Fak. Yay. No. 86, Ankara, 1980, 160 s.

Akyüz, Y(ahya), **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)**, Ankara, 1978, 332 s.
Altunya, N., **Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi, 1908-1998**, Ankara, 1998, 379 s.
Biol, H.Ş., **Uyanan Denizcilerin ve İşçilerin Temel Meseleleri, Hür Denizcilerin El Kitabı**, İstanbul, 1968, 271 s.
Gülmez, M., **Belgelerle Yönetim, Yargı ve Memur Sendikaları (1990-1993)**, TODAİE Yay. No. 251, Ankara, 1993, 272 s.
Gülmez, M., **Türkiye'de Memurlar ve Sendikal Haklar (1926-1994)** (Genişletilmiş 2. Basım), TODAİE Yay. No. 255, Ankara, 1994, 251 s.
Gülmez, M., **Dünyada Memurlar ve Sendikal Haklar**, TODAİE Yay., Ankara, 1996, 299 s.
Gülmez, M., **Kamu Görevlileri Sendika ve Toplu Görüşme Hukuku, 788'den 4688'e: 1926-2001**, TODAİE Yay., Ankara, 2002, 589 s.
Zengin, B., **Memur Sendikacılarına Notlar**, Türk İmar-Sen Yay., Ankara, 2000, 310 s.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine ilişkin genel yayın ise oldukça fazladır. Normal olarak olması gereken, alan çalışmalarının, anıların, işkolu tarihlerinin, sendika ve federasyon tarihlerinin, sendika-dışı örgütlenmelerin tarihlerinin daha fazla olması, bu temel üzerinde de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihlerinin yazılmasıdır. Türkiye'de olan ise bunun tam tersidir. Genel tarihlerin, daha önce belirtilen kaynaklarla ilişkisi sınırlıdır. Aşağıda, bu kaynaklar sunulmaktadır:

Ağralı, S., **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, İstanbul, 1967, 244 s.
Akalin, İ., **Güdümlü İşçi Hareketi, Sendikaların Mahzun Öyküsü**, Gelenek Yay., İstanbul, 2000, 144 s.
Akin, C., **Sendikacılık Hareketi**, Vakıfbanksen Eğitim Dizisi No. 3, Ankara, 1980, 70 s.
Avrupa Sendikalar Enstitüsü, **Trade Union Movement in Turkey**, Yay. No. 24, Brüksel, 1988, 64 s.
Avrupa Sendikalar Enstitüsü, **Türkiye'de Sendikal Hareket** (Tamamlanmış 2. Baskı), Yay. No. 24, Brüksel, 1989, 59 s.
Aydınlık Yayınları, **Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi**, Yay. No. 62, İstanbul, 1979, 251 s.
Basın-İş (DİSK), **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi**, İstanbul, 1976, 64 s.
Baydar, O., **İşçi ve Sendika Hareketleri Tarihçiliğimizin Sorunları ve Perspektifleri Üzerine**, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyon Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 7 s. (Çoğaltma)
Baydar, O., **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (1)**, Infograph, Frankfurt, 1982, 380 s.
Çalışma Bakanlığı, **50 Yılda Çalışma Hayatımız**, Ankara, 1973, 250 s.
Çeşmebaşı, E., **Le Syndicalisme en Turquie, 1960-1970**, Memoire de D.E.S., 1972, Paris.
Daysal, M., **Başlangıçtan 1960'a Kadar Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar**, Tekgıda İş Eğitim Yay.No.1, İstanbul, 1975, 126 s.
Daysal, M., **Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar - Başlangıçtan 1960'a Kadar** (3. Basım), İstanbul, 1977, 126 s.
Dereli, T., **The Development of Turkish Trade Unionism - A Study of Legislative and Socio-Political Dimensions**, İ.Ü.İktisat Fak.Yay.No.228, İstanbul, 1968, 258 s.
Erişçi, L., **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, 31 s.
Erkovan, M.K., **Siyasi, İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Sendikacılık Tarihi, Milliyetçi-Toplumcu Sendikacılık Görüşü**, Ankara, 1974, 102 s.
Erul, Ö.M., **Turkish Labor Movement**, (Yüksek Lisans Tezi), Univ. of Pennsylvania, 1965, 110 s.
Fişek, K., **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Doğan Yay.No.7, Ankara, 1969, 115 s.
Gelenek Yayıncılık, **Geleneksel Sol ve İşçi Sınıfı Hareketinde Tarihsel Çerçeve**, Ankara, 1987, 98 s.
Gülmez, M., **1908-1936 Dönemine İlişkin İşçi ve Sendika Tarihi Araştırmalarında Kaynak ve Dokümantasyon Sorunu**, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyon Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 15 s. (Çoğaltma)
Gülmez, M., **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 320 s.
Gülmez, M., **Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)**, TODAİE Yay. No. 205, Ankara, 1983, 558 s.

- Gülmez, M., **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)** (2. Basım), TODAİE Yay., No. 236, Ankara, 1991, 531 s.
- Gülmez, M., **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yay. No. 204, Ankara, 1983, 443 s.
- Güran, A.E. (Derleyen), **Aydınlık Fevkalade Amele Nüshaları (Olağanüstü İşçi Sayıları)**, Belgesel Sosyalist Serisi No. 1, Katkı Yay., İstanbul, 1975, 136 s.
- Gürgen, Y., **Organisation et Action des Syndicats en Turquie**, Bordeaux Universite Faculte de Droit et des Sciences Economiques, 1967, 182 s.
- Guseinov, A.A., **Profsoiuzy v Turtsii (1960-1970)**, Izdatel 'Stvo Nauka, Moskova, 1975, 203 s.
- Güzel, Ş., **De L'Empire Ottoman a Nos Jours le Mouvement Ouvrier et L'Histoire de Greves en Turquie** (Doktora Tezi), Aix-Marseille, 1975.
- Güzel, Ş., **Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)**, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, 320 s.
- Güzel, Ş., **Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)**, Sosyalist Yayınlar No. 5, İstanbul, 1993, 358 s.
- Güzel, Ş., **Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)**, Ankara, 1982, 588 s. (Çoğaltma).
- Işık, Y(üksel), **Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1976-1994)**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 320 s.
- Işık, Y(üksel), **Türk Solu ve Sendikal Hareket**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 198 s.
- Işıklı, A. (Ed.), **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, 345 s.
- Kalyoncu, A., **1960 Sonrası Türkiye'deki Ekonomik Gelişim ve Sendikal Hareketler**, DPT Yay., Ankara, 1977.
- Kamar, Y., **Türkiye'de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi**, Mutluluk Yay., İstanbul, 1975, 144 s.
- Koç, Y., **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, Atalol Yayıncılık, İstanbul, 1992, 329 s.
- Koç, Y., **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar, Değerlendirmeler, Yol-İş Yay.**, Ankara, 1996, 416 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)**, YOL-İŞ Yay., Ankara, 2000, 400 s.
- Koç, Y., **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, Bilar Eğitim Yay. No. 8, Ankara, 1992, 96 s.
- Kornienko, R., **Türkiye'de İşçi Hareketinin Başlangıcı** (Rusça), Moskova, 1964.
- Kornienko, R.P., **Rabochee Dvizhenie v Turtsii, 1918-1963**, Nauka, Moskova, 1965, 175 s.
- Korniyenko, R.P., **The Labor Movement in Turkey: 1918-1963**, İngilizce Yayını: Joint Publications Research Service, Washington, D.C., 1967, 175 s.
- Kutal, G., **Türkiye'de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)**, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., No. 393, İstanbul, 1977, 304 s.
- Makal, A., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Yay., Ankara, 1997, 344 s.
- Makal, A., **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yay., Ankara, 1999, 516 s.
- Makal, A., **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge Yay., Ankara, 2002, 568 s.
- Ogan, M., **Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1988, 34 s. (Çoğaltma)
- Oğuz, H., **1980 Sonrası İşçi Hareketinde Durum**, Scala Yay., İstanbul, 1995, 196 s.
- Öktem, M., **Dünyada ve Türkiye'de Sendikal Mücadele Tarihi**, Emekçi Öğretmen Eğitim Dizisi No. 3, İstanbul, 1992, 51 s.
- Örtülü, E. - Erentöz, E., **Türk Sendikacılık Tarihi**, Ankara, 1968, 248 s.
- Özkan, S. - Özkan, A., **Türkiye İşçi Sınıfı 1976 Yılı**, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, 384.
- Pura, T., **The Ottoman Foundations of the Turkish Labor Class**, (Yüksek Lisans Tezi), Teksas Üniv., Teksas, 1970,70 s.
- Quataert, D. - Zürcher E.J., **Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839 - 1950**, Tauris Academic Studies, Londra, 1995, 208 s.
- Rozaliev, I.N. **Ocherki Polozheniia Promyshlennogo Proletariota Turtsii**, Moskova, 1956, 226 s.
- Rozaliev, I.N., **Klassy i Klassovaia Borba v Turtsii - Burzhuaziia i Proletariat**, Nauka, Moskova, 1966, 167 s.
- Rozaliyev, Y.N., **Türkiye Sanayi Proletaryası** (2. Basım), Yar Yay., İstanbul, 1978, 271 s.
- Rozaliyev, Y.N., **Türkiye Sanayi Proletaryası**, Yar Yay.No.19, İstanbul, 1974, 272 s.

- Rozaliyev, Y.N., **Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi**, (2. Basım), Belge Yay., İstanbul, 1979, 160 s.
- Şahin, Ş., **İşçi Sınıfının Politik Mücadele Tarihine İlişkin Notlar**, 10 Eylül Yay., İstanbul, 1991, 70 s.
- Şaylan, G., **Memur Sendikacılığı ve Türkiye Deneyi (1965-1971)**, TÖB-DER Eğitim Yay.No.3, Ankara, 1975, 32 s.
- Şeker-İş, **Dünya ve Türk İşçi Hareketinin Tarihçesi**, Yay. No. 61, Ankara, (Tarihsiz), 23 s.
- Sencer, O., **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yay., No. 55, İstanbul, 1969, 314 s.
- Şenel, A., **İşçi Sınıfının Tarihi Mücadelesi, Tarihi Görevi ve Kurtuluş Yolu**, Kimya İş Kültür Yay.No.1, İstanbul, 1970, 86 s.
- Silier, O., **Reorganization of the Trade Union Movement in Turkey Along the Lines of American Trade Unionism**, Marburg, 1985, 17 s. (Çoğaltma)
- Silier, O., **Türkiye İşçi ve Sendika Hareketi Tarihi ile İlgili Araştırma, Dokümantasyon ve Yayın Çalışmaları Bakımından Önümüzdeki On Yıl İçin Bazı Düşünceler ve Öneriler**, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyon Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 7 s. (Çoğaltma)
- Sipahi, C. (Ed.), **Sendika, Uluslararası Sendikacılığın Doğuşu ve Gelişmesi, İşçi Sendikaları, Grev, Yönleri ve Faktörleri, Endüstriyel Demokrasi**, Ankara, 1971, 111 s.
- Sipahi, C., **Doğuşundan Günümüze Sendikacılık**, Teksif Yay., Ankara, 1995, 97 s.
- Sipahi, C., **Doğuşundan Günümüze Sendikacılık**, Teksif Yay., Ankara, 1992, 97 s.
- Şişmanof, D., **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi**, Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya, 1965, 206 s.
- Şişmanov, D., **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi** (2. Basım), Belge Yay., İstanbul, 1990, 252 s.
- Şişmanov, D., **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965)**, Belge Yay.No.2, İstanbul, 1978, 254 s.
- Şnurov, A. - Rozaliyev, Y., **Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları**, Ant Yay., No.39, İstanbul, 1970, 252 s.
- Şnurov, A., **Türkiye Proletaryası**, Yar Yayınları, İstanbul, 1973, 86 s.
- Sönmezsoy, R., **Darbe, 12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi**, Umur Yay.No.5, İstanbul, 1978, 351 s.
- Sönmezsoy, R., **Diskomünizm**, Umur Yay., İstanbul, 1978, 287 s.
- Sönmezsoy, R., **Türkiye'de ve Dünyada İşçi Hareketleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981, 368 s.
- Sosyal-İş, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi**, Eğitim Dizisi No.8, Ankara, 1980, 63 s.
- Sülker, K. - Lefranc, G., **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yay. No. 1207, İstanbul, 1966, 243 s.
- Sülker, K., **Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu**, Memet Yayınları, İstanbul, 1967, 78 s.
- Sülker, K., **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, Bilim Kitabevi, İstanbul, 1987, 226 s.
- Sülker, K., **Türkiye'de İşçi Hareketleri** (2. Basım), Gerçek Yay., 100 Soruda Dizisi, İstanbul, 1973.
- Sülker, K., **Türkiye'de İşçi Hareketleri** (Genişletilmiş 3. Basım), Gerçek Yay. 100 Soruda Dizisi, İstanbul, 271 s.
- Sülker, K., **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, Gerçek Yay., 100 Soruda Dizisi No.4, İstanbul, 1968, 141 s.
- Sülker, K., **Türkiye'de İşçi ve Sendika Tarihçiliğinin Durumu ve Başlıca Sorunları ile İlgili Bir Kaç Nokta**, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyon Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 5 s. (Çoğaltma)
- Sülker, K., **Türkiye'de Sendikacılık**, Sendika Kültürü Serisi No. 1, İstanbul, 1955, 288 s.
- Talas, C., **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yay., Ankara, 1992, 317 s.
- Tekgıda-İş, **Başlangıçtan 1960'a Kadar Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar**, İstanbul, 1975, 126 s.
- Tekin, A., **Türkiye'de 1963'ten Sonraki Sendikal Gelişmelerde Siyasal ve Sosyal Eğilimler**, İ.Ü.Ed.Fak.Sos.Kürs.Lisans Tezi, İstanbul, 1967.
- Tes-İş, **Son Üç Yılın Kronolojisi (20 Ekim 1989 - 18 Eylül 1992)**, Ankara, 1992, 48 s.
- Tes-İş, **Son Üç Yılın Kronolojisi (7 Kasım 1986 - 20 Ekim 1989)**, Ankara, 1989, 56 s.

- TİB (C.Koç - Y.Koç), **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, Yay.No.16, Ankara, 1976, 332 s.
- Tokol, A., **Türkiye'de Sendikal Hareket**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994, 138 s.
- Üçüncü, S., **The Gewerkschaftsbewegung in der Türkei: Von den Anfängen im Osmanischen Reich bis zum Ende der 70'er Jahre**, G.R.Fischer, Frankfurt, 1980, 391 s.
- Uluç, İ., **Türk ve Dünya Sendikacılık Tarihi**, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1975, 4 s. (Çoğaltma).
- Üstün, S. - Yaman, Y., **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi I-IV**, Genel-İş Yay., 1977.
- Üstün, S. - Yaman, Y., **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 1: Başlangıcından 1946'ya Kadar**, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 32 s.
- Üstün, S., - Yaman, Y., **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 2: 1946'dan 1961'e Kadar**, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 32 s.
- Üstün, S. - Yaman, Y., **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 3: 1961'den 1967'ye Kadar**, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 32 s.
- Üstün, S. - Yaman, Y., **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 4: 1967'den 1973 Seçimlerine Kadar**, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 48 s.
- Yazgan, T., **Türkiye'de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1982, 104 s.
- Yazıcı, E., **Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi**, Sistem Yay., Ankara, 1996, 222 s.
- Yazıcı, E., **Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde İşçi Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişimi** (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, 169 s. (Çoğaltma)
- YOL-İŞ, **Türkiye Sendikacılık Hareketi (1992-1995), 5. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1995, 552 s.
- YOL-İŞ, **Türkiye Sendikacılık Hareketi (1995-1999), 6. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1999, 523 s.
- YOL-İŞ, **Türkiye Sendikacılık Hareketi (1999-2003), 7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 2003, 579 s.

Sendikacılık hareketine ve özellikle sendikal tarihe ilişkin yayınlarda yaygın bir özensizlik söz konusudur. Bu özensizlik de beraberinde ciddi hataları getirmektedir. Prof.Dr. Kamil Turan'ın 1999 yılında yayımlanan bir kitabındaki bazı önemli hatalar örnek olabilir..

Prof.Dr. Kamil Turan'ın **Milletlerarası Sendikal Hareket ve Küreselleşme** (Türk Metal Yay., Ankara, 1999, 130 s.) kitabının büyük bir bölümü Avrasya Metal İşçileri Federasyonu'na ayrılmıştır. Ancak ilk başlarda uluslararası sendikacılık hareketinin tarihi gelişimine ilişkin bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde önemli hatalar yapılmıştır.

Prof.Dr.Kamil Turan'ın kitabında "1901 tarihinden günümüze kadar kurulmuş önemli milletlerarası sendikal kuruluşlar" başlığı altında bir tablo yer almaktadır (s.22). En önemli hatalar bu tabloda ve daha sonraki sayfadadır. Tabloda, uluslararası sendikal kuruluş olarak Uluslararası Çalışma Örgütü de (Milletlerarası Çalışma Teşkilatı) yer almakta ve bu örgütün 1919 yılında kurulduğu belirtilmektedir. Halbuki Uluslararası Çalışma Örgütü bir uluslararası sendikal örgüt değildir. Uluslararası Çalışma Örgütü 1919 yılında Milletler Cemiyeti'nin bir yan örgütü olarak kurulmuştur. Günümüzde de Birleşmiş Milletler'in bir yan kuruluşudur. ILO'ya sendikalar değil, devletler üyedir. ILO'yu diğer uluslararası kuruluşlardan ayıran özelliği, üçlü yapısı, diğer bir deyişle, organlarında hükümetlerin yanı sıra işçilerin ve işverenlerin de doğrudan temsil ediliyor olmasıdır. Turan'ın iddiasının aksine, ILO'nun uluslararası sendikal örgüt sayılması son derece büyük bir hatadır.

Aynı sayfada, Milletlerarası Hristiyan Sendikaları Konfederasyonu'nun 1919 yılında kurulduğu ve 1968 yılında kapandığı belirtilmektedir. Bu bilgiler doğru değildir. Bu örgüt, Uluslararası Hristiyan İşçi Sendikaları Federasyonu adıyla 15-19 Haziran 1920 günlerinde Hollanda'da La Haye'de kuruldu. Hristiyan İşçi Sendikaları Federasyonu, 1946 yılında yeniden yapılanarak, adını Uluslararası Hristiyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu olarak değiştirdi. 1968 yılında yapılan kongresinde de kapanmadı; adını Dünya Emek Konfederasyonu olarak değiştirdi ve bugün bu adla çalışmalarını sürdürmektedir.

Prof.Dr.Kamil Turan, kitabının aynı sayfasında, 1968 yılında Dünya İşçi Konfederasyonu adıyla yeni bir örgütün kurulduğunu ve bu kuruluşun bugün de varlığını sürdürdüğünü belirtiyor. Burada da birkaç hata söz konusudur. Bu örgütün Türkçe adı genellikle Dünya Emek Konfederasyonu (World Confederation of Labour) olarak kabul edilmektedir. Bazı kişiler ise Dünya İş Konfederasyonu veya Dünya Çalışma Konfederasyonu adını kullanmaktadır. Her üçü de olabilir. Ancak "Dünya İşçi Konfederasyonu" adı yanlıştır. Bu örgüt 1968 yılında kurulmamıştır; yukarıda da belirtildiği gibi, Uluslararası Hristiyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun 1968 yılındaki kongresinde isim değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Prof.Dr.Kamil Turan 1919 yılında kurulan Üçüncü Enternasyonal'in (Komintern veya Komünist Enternasyonal) de bir uluslararası sendikal kuruluş olduğunu ileri sürmektedir. Üçüncü Enternasyonal gerçekte bir Dünya Komünist Partisi'dir; ilk kurulduğunda anarşist örgütlenmeler ve komünist partilerinin denetimindeki bazı sendikalar da Üçüncü Enternasyonal'e üye olmuştu. Ancak, anarşistler bir süre sonra ayrıldı. Sendikalar da bir süre sonra Üçüncü Enternasyonal'den ayrılarak, 1921 yılında Sendikalar Kızıl Enternasyonalini (Profintern) kurdular. Sendikalar Kızıl Enternasyonal (Profintern) Üçüncü Enternasyonal (Komintern) ile organik ilişki içindeydi. Her iki örgüt, birbirlerinin yönetim kurullarında temsilci bulunduyorlardı. Ancak Üçüncü Enternasyonal'den bir uluslararası sendikal kuruluş olarak söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Üçüncü Enternasyonal, uluslararası komünist hareketin merkezi örgütlenmesiydi. Çeşitli ülkelerdeki komünist partiler, Komintern'in "seksiyonları" olarak isimlendirilirdi (Örneğin, Türkiye Komünist Partisi, Üçüncü Enternasyonal Türkiye Seksiyonu idi).

Prof.Dr.Kamil Turan, Sendikalar Kızıl Enternasyonalinin 1925 yılında kapandığını ileri sürmektedir. Bu da doğru değildir. Üçüncü Enternasyonal 1935 yılındaki 7. Kongresinde köklü bir politika değişikliği yaptı. Sendikalar Kızıl Enternasyonal de bu politikaya uydu. 1935 yılından sonra faaliyet göstermedi. Örgütün resmen tasfiyesi 1943 yılında gerçekleşti.

Prof.Dr.Kamil Turan, bu hatalarını yalnızca sözkonusu tabloda yapmamıştır. Kitabının 23. sayfasında şu değerlendirme yer almaktadır: "Milletlerarası Hristiyan Sendikaları Konfederasyonu 1968 yılında, Üçüncü Enternasyonal 1943 yılında ve Kızıl Sendika Enternasyonal 1925 yılında kapatılarak milletlerarası sendikacılık sahnesini terk etmişlerdir." (s.23) Tekrarlamak gerekirse, Uluslararası Hristiyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu 1968 yılında kapanmadı; adını Dünya Emek Konfederasyonu olarak değiştirdi. Üçüncü Enternasyonal'in uluslararası sendikacılık sahnesini terk etmesi söz konusu değildi; çünkü bu örgüt bir sendikal kuruluş değil, dünya komünist partisi idi. Sendikalar Kızıl Enternasyonal 1925 yılında kapatılmadı; 1935 yılından sonra faaliyetlerini durdurdu.

Prof.Dr.Kamil Turan'ın kitabında yer alan önemli diğer bir hata, Türkiye Kamu-Sen'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na üye olduğunun iddia edilmesidir. Prof.Dr.Kamil Turan şöyle yazmaktadır (s.28): "İşçi Konfederasyonlarımıza ilaveten birer memur konfederasyonu olan Türkiye Kamu-Sen ve KESK de Milletlerarası Hür İşçi Sendikalarına üye olarak faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun üyesi olan bu memur konfederasyonları milletlerarası sendikal politikalarında yakınlık duydukları işçi konfederasyonlarını izlemektedirler." Aynı kitabın 29. sayfasında yer alan tabloda da Türkiye Kamu-Sen'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na üye oldukları belirtilmektedir. Böyle bir durum söz konusu değildir. HAK-İŞ ve KESK, 1997 yılı Aralık ayında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na üye oldular. Ancak Türkiye Kamu-Sen'in üyeliği söz konusu değildir. Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen bu örgüte üyelik başvurusunda bulundu. 2003 yılı Temmuz ayında, bu başvurular konusunda halen üye olan örgütlerin görüşü talep edilmişti. Türkiye Kamu-Sen, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na Temmuz 2003 sonuna kadar böyle bir başvuruda bile bulunmamıştı.

Kitapta, TÜRK-İŞ'in OECD Sendika Danışma Komitesi (OECD-TUAC) üyeliğinden ise hiç söz edilmemektedir. Bu komite de ayrı bir örgütlenmedir. TÜRK-İŞ bu kuruluşa üyedir ve ödentilerini düzenli olarak vermektedir. TÜRK-İŞ ayrıca Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu Asya Pasifik Bölge Örgütü'ne (ICFTU-APRO) üye bulunmaktadır. APRO, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun bir bölge örgütü olmakla birlikte, ayrı üyelik işlemi ve ayrı ödentisi söz konusudur. Bu durum da Prof.Dr.Kamil Turan tarafından eksik bırakılmıştır.

İşçi konfederasyonlarına bağlı sendikaların üyesi buldukları uluslararası işkolu federasyonlarına ilişkin listede de hatalar ve eksikler söz konusudur. Örneğin, kitapta, TÜRK-İŞ üyelerinden Orman-İş Sendikası'nın hiçbir uluslararası işkolu federasyonuna üye olmadığı ileri sürülmektedir (s.31). Halbuki, Orman-İş Sendikası Uluslararası İnşaat ve Ağaç İşçileri Federasyonu (IFBWW) üyesidir.

DİSK'e bağlı sendikaların uluslararası işkolu federasyonlarına üyelikleri konusunda da önemli eksiklikler vardır. Prof.Dr.Kamil Turan, DİSK'e bağlı yalnızca Gıda-İş, Tekstil ve Oleyis sendikalarının uluslararası işkolu federasyonlarına üye olduklarını ileri sürmektedir. Halbuki, örneğin, Genel-İş Sendikası Uluslararası Kamu Görevlileri Federasyonu'na (PSI), Lastik-İş Sendikası da Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçiler Enternasyonaline (ICEM) üyedir.

Uluslararası alanda önemli diğer bir örgütlenme, Avrupa İşkolu Federasyonlarıdır. Kitapta, HAK-İŞ'e bağlı Öziplik-İş'in kendi işkolundaki Avrupa Federasyonu'na üyeliğinden söz edilirken, TÜRK-İŞ ve DİSK'e bağlı diğer sendikaların kendi işkollarındaki Avrupa Federasyonlarına üyeliklerine hiç değinilmemiştir.

Bunlar ve benzeri nitelikteki hatalar, sendikacılık hareketinin ve bu hareketin tarihinin incelenmesinde gösterilen özensizliğin ifadesidir. Kolayca erişilebilecek konulardaki bu tür hatalar, birçok yayına duyulan güveni sarsmaktadır.

Sendikal tarih hatalarına ilişkin diğere bir örnek, Oya Baydar'ın **Türkiye'de Sendikacılık Hareketi** (Friedrich Ebert Vakfı Yay., İstanbul, 1998, 38 s.) kitabıdır

Oya Baydar'ın **Türkiye'de Sendikacılık Hareketi** çalışmasında bazı önemli maddi hatalar bulunmaktadır.

Oya Baydar şöyle yazmıştır: "Türkiye'de işçiler grev hakkını ancak 1963'te elde ettiler." (s.36) Bu değerlendirme doğru değildir. 1909 yılında kabul edilen Tatil-i Eşgal Kanunu'nun grev hakkının kullanımına ilişkin düzenlemeleri 1936 yılında kabul edilen ve 1937 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu'nun grev hakkını ortadan kaldırmasına kadar yürürlükteydi. Türkiye'de işçiler grev haklarını 1936 yılında kaybettiler. Grev hakkını yeniden kazanmaları 1961 yılında Anayasanın 47. maddesiyledir. 1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası, grev hakkını tanımadı; aksine, o yıllarda da yaygın olarak tartışıldığı gibi, 1961 Anayasasındaki son derece geniş grev hakkını kısıtladı ve yasaklara boğdu.

Oya Baydar, 1946 yılında kurulan sendikaların tümünün aynı yıl Aralık ayında kapatıldığını ileri sürmektedir: "Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde işçilerin insiyatifiyle yüzlerce sendika kurulmuş, ama aynı yılın aralık ayında, gelişmelerden ürken hükümet tarafından sıkıyönetim ilan edilerek, sıkıyönetim kararıyla tümü kapatılmıştır." (s.8) 1946 Haziran'ından sonra kurulan sendikaların bir bölümü işçilerin kendi girişimleriyle, bir bölümü ise kurulan iki sosyalist partinin yönlendiriciliğinde ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ülkede zaten yıllardır sıkıyönetim uygulanıyordu. Sıkıyönetim yeni ilan edilmedi. Varolan sıkıyönetim de, yalnızca iki sosyalist parti ile bağlantılı sendikaları kapattı. Sendikaların önemli bir bölümü varlığını sürdürdü.

Oya Baydar şöyle yazmaktadır: "Türkiye'de, işçi sendikaları gibi işveren sendikalarının kurulması da 1947'de çıkarılan sendikalar yasasıyla olanaklı hale geldi." (s.24) Bu görüş doğru değildir. Oya Baydar'ın kendisinin de belirttiği gibi, sendikalar 1946 yılı Haziran ayından itibaren kurulmaya başlanmıştır.

TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Sadık Şide, 12 Eylül darbesi sonrasında sosyal güvenlik bakanı oldu ve genel sekreterlik görevini aynı anda sürdürdü. Oya Baydar ise şunları yazmaktadır: "Dönemin hükümetlerine başkanını bakan olarak veren..." (s.11) "Konfederasyon'un Başkanının askeri hükümete Çalışma Bakanı olarak girmesi..." (s.16)

Çalışma mevzuatımızda "faaliyetin durdurulması" ile "kapatılma" birbiriyle bağlantılı ama birbirinden çok farklı iki ayrı hukuki durumdur. Örneğin, 12 Eylül darbesi sonrasında DİSK ve bağlı sendikalar kapatılmamıştır; bunların faaliyeti durdurulmuştur. Çalışma mevzuatında ayrı bu iki kavramı karıştırmamak gerekir. Oya Baydar, hukuken faaliyeti durdurulmuş olan sendikaların kapatıldığını ileri sürmektedir: "Darbenin hemen ardından grev yasağıyla birlikte çok sayıda sendika kapatılırken..." (s.7) "Darbenin ardından DİSK ve tüm sendikaları kapatılmış..." (s.11) "DİSK, 12 Eylül askeri darbesiyle kapatıldığı güne kadar..." (s.17)

Oya Baydar DİSK'in yeniden faaliyete geçmesi konusunda şöyle yazmaktadır: "DİSK, 1992'de çalışmalarına yeniden başlayabildi." (13) "1980'de kapatılan...DİSK, 1991 sonunda davanın düşmesiyle 1992'de yeniden açılabilmiştir." (s.17) İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 no.lu askeri mahkemesi 24 Aralık 1986 günü DİSK ve bağlı sendikaların 28'i hakkında kapatma kararı verdi. Ancak dava Askeri Yargıtay'a götürüldüğü için, hukuksal açıdan faaliyetin durdurulması durumu devam etti. 12 Nisan 1991 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası ile Türk Ceza Yasası'nın 141. maddesi yürürlükten kaldırıldı. Askeri Yargıtay da, 16 Temmuz 1991 günlü kararıyla, DİSK ve bağlı sendikalar ve yöneticileri hakkında açılan davayı beraatle sonuçlandırdı. Diğer bir deyişle, dava düşmedi, dava beraatle sonuçlandı. DİSK 1991 yılında yeniden faaliyete geçti. 1992 yılında ise malvarlığına kavuştu.

Oya Baydar, Türkiye'de memurların 1980 yılına kadar sendikalaşma hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir: "1980 öncesinde grevsiz de olsa sendika kurma hakkına sahip olan kamu çalışanları (memurlar) bu haklarından yoksun bırakılmışlardır." (s.7) "12 Eylül'de sendikal haklarından yoksun bırakılmış olan memurların..." (s.12) "1980 öncesinde öğretmenler, sağlık personeli ve teknik personel için tanınmış olan grevsiz sendika hakkı 1980 sonrasında kaldırılmıştır." (s.20) Halbuki, 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası uyarınca kurulan kamu çalışanları sendikaları, 20.9.1971 gün ve 1488 sayılı Kanunla Anayasanın 119. maddesinde yapılan değişiklikle yasaklandı ve kapatıldı. 1972-1980 döneminde Türkiye'de memur sendikalarının kurulması yasaktı ve bu sendikalar yoktu.

Oya Baydar, kamu emekçilerinin sendikal haklarına kavuşmaları konusunda da önemli hatalar yapmıştır. Baydar önce 1996 yılından aşağıdaki biçimde söz etmiştir: "Kamu emekçilerinin sendika haklarını yeniden elde etmeleri, ancak 1996'da kısmen gerçekleşebilmiştir." (s.7) 1996 yılında böyle bir gelişme olmadı. Oya Baydar, "Sendika kurma hakkını yasal olarak 1995'te elde etmiş olan kamu çalışanlarının (memurların)..." (s.31) demiştir. Bu değerlendirme de doğru değildir. 23.7.1995 gün ve 4121 sayılı yasayla 1982 Anayasasının 53. maddesinde yapılan değişiklik, genellikle zannedildiğinin

aksine, kamu çalışanlarına sendika kurma hakkını yasal olarak vermemiştir. Metin şu şekildedir: "kamu görevlilerinin kanunla kendi aralarında kurmalarına cevaz verilecek olan..." Bu kanun 1999 yılında daha çıkmadığından, 1995 yılındaki Anayasa değişikliği gerçekte hak genişletici değil, hak daraltıcı niteliktedir. Oya Baydar, 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'nın 22. maddesinde 12.6.1997 gün ve 4275 sayılı yasayla yapılan değişikliğe değinmemiştir. Önemli olan bu madde şöyledir: "Devlet memurları, Anayasada ve özel kanununda belirtilen hükümler uyarınca sendikalar ve üst kuruluşlar kurabilir ve bunlara üye olabilirler."

Oya Baydar, "halen yürürlükte olan toplu iş sözleşmesi yasası, 3 tip toplu sözleşme belirlemektedir" diyerek, işyeri ve işletme toplu iş sözleşmelerinin yanı sıra, "grup toplu iş sözleşmeleri"nden söz etmektedir. 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasında grup toplu iş sözleşmelerinden söz edilmemektedir.

Oya Baydar, kamu çalışanlarını ele alırken yalnızca memurlardan söz etmektedir. Halbuki sayıları 300 bin dolayında olan sözleşmeli personel de memurlarla birlikte örgütlenmektedir ve bazı işkollarında sözleşmeli personel ağırlıkta (Telekom gibi).

Oya Baydar, kamu çalışanları sendikalarının KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen içinde örgütlendiğini belirtmektedir. 1995 yılında kurulan ve 1999 yılında faaliyet gösteren Demokratik Kamu-İş Konfederasyonu da vardır.

Oya Baydar şöyle yazmaktadır: "1988'den itibaren, başta eski bir örgütlenme geleneğine sahip olan öğretmenler olmak üzere, memurlara sendika hakkı tanınması için mücadele eden en aktif kesimlerin kurduğu sendikalardan oluşan KESK..." (s.20)

Kamu çalışanlarının örgütlenmesi mücadelesi, 1985 yılı sonunda yapılan bir toplantıda Alpaslan Işıklı'nın başlattığı bir tartışmayla gündeme girdi; abece Dergisi ve Eğitim-Der ile gelişti ve 28 Mayıs 1990 günü Eğitim-İş'in kurulmasıyla önemli bir aşamayı kaydetti. Dönüm noktaları, 1985 ve 1990'dır. Oya Baydar, KESK'in genel merkezinin Ankara'da olduğunu belirtmektedir (s.20). KESK'in genel merkezi İstanbul'dadır.

Oya Baydar, Türkiye Kamu-Sen'le ilgili olarak şunları yazmaktadır: "1992'de Ankara'da kurulmuş olan, 1995'ten sonra kuruluşunu resmen tamamlayan Konfederasyon..." (s.21) Türkiye Kamu Sen önce 5 Mayıs 1989 tarihinde Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRKA) olarak örgütlendi. Türkiye Kamu Sen ise 24 Haziran 1992 tarihinde Ankara Valiliği'ne yaptığı başvuruyla resmen kuruldu. Birinci olağan genel kurulunu 20 Aralık 1992, ikinci olağan genel kurulunu da 22-23 Haziran 1996 günleri topladı.

Oya Baydar, MİSK konusunda şunları yazmaktadır: "MİSK, 1987 sonunda, yasal engelleri aşabilmek için kendini feshederek Yurt-İş adı altında yeniden kurulmuştur. Faaliyet yapamayan ve bir varlık gösteremeyen örgüt, sadece İzmir'de kurabildiği birkaç sendika ile 1993'te bu defa BİSK (Birleşik İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adıyla yeniden ortaya çıkmış, bu ad değişikliği de bir işe yaramayınca, 1994'te yeniden MİSK olarak genel kurul toplamıştır." (s.19) MİSK 19-20 Aralık 1987 günleri toplanan genel kurulunda adını Yurt-İş (Yurt İşçi Sendikaları Konfederasyonu) olarak değiştirdi. Kendisini feshetmedi; yeniden kurulmadı. 1988 yılında Türk Cevher-Sen'in MİSK'ten ayrılması üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 28.9.1988 günü Ankara Valiliği'ne bir yazı yazarak, MİSK'in fesih işlemlerinin başlatılmasını istedi. Konfederasyon 1988 sonlarında münfesihe duruma düştü. MİSK, 22-23 Ocak 1994 tarihinde yeniden kuruldu. Önce BİSK adıyla kurulan ve adını daha sonra MİSK'e dönüştüren bu yeni örgütlenmenin, hukuki açıdan, daha önceki MİSK'le bir bağı yoktur.

EK 2. KONFEDERASYON KAYNAKÇALARI

TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, KESK, Türkiye KAMU-SEN ve MEMUR-SEN'in yayınları ile bu konfederasyonlar hakkında yayımlanmış bulunan kitap ve kitapçıklar aşağıda sunulmaktadır. Bu listeye, konfederasyonlara bağlı sendikaların yayınları dahil edilmemiştir.

EK.2.1. TÜRK-İŞ KAYNAKÇASI

- A.I.D., **Sendika Maliyesi**, TÜRK-İŞ Yay., 1963, 12 s.
- Ağaç-İş, **TÜRK-İŞ Eğitim - Teşkilatlanma Toplantısı (Aralık 1979-Bursa)**, Ağaç-İş Tebliği, 1979, 3 s. (Çoğaltma).
- Akbulut, T., **Zonguldak'taki İş Kazası Üzerine (7 Mart 1983)**, Türk-İş Yay. No. 150, Ankara, 1983, 16 s.
- Akgündüz, M., **Motor Sanayiinin Diyarbakır'da Kurulması İçin Türk-İş'e Hazırlanan Rapor**, Diyarbakır Tes-İş, Diyarbakır, 1975, 59 s. (Çoğaltma)
- Aköz, E., **Çalışma Hayatı ve Beslenme**, TÜRK-İŞ Yay.No.178, Ankara, 1991, 71 s.
- Alan, F., **TÜRK-İŞ'in 16. Olağan Genel Kurulunda Belediye-İş Sendikası Adına Genel Başkan Fuat Alan'ın Konuşması**, Ankara, 1992, 16 s.
- Alman Sendikalar Birliği Yabancı İşçiler Dairesi Türk Bürosu, **Federal Almanya'da Yaşayan Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunu Üzerine DGB ve TÜRK-İŞ Çalışma Grubunun Hazırladığı Rapor**, Düsseldorf, 1980, 5 s.
- ANAP, **Türk-İş'in Anketine ANAP'ın Cevapları ve 5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri Sempozyumunda Genel Başkanın Konuşması**, Ankara, 1995, 44 s.
- Andaç, F., **Niçin İşsizlik Sigortası**, Türk-İş Yay. No. 179, Kayseri, 1991, 111 s.
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu - TÜRK-İŞ - DİSK, **Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinin Sosyal Boyutu ve Sendikaların Rolü**, İstanbul, 1994, 202 s.
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu - TÜRK-İŞ - DİSK, **The Social Dimensions and the Role of the Trade Unions in the Relations Between the European Union and Turkey**, İstanbul, 1994, 197 s.
- Aydemir, F., **Türkiye'de Orman İşçilerinin Sorunları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.43, Ankara, 2000, 64 s.
- Babadağ, M., **Sosyal Sigorta Haklarımız**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.52, Ankara, 2000, 64 s.
- Babalı, H.B., **Kristal-İş Adına TÜRK-İŞ 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 9 s. (Çoğaltma)
- Bağdadioğlu, E., **Asgari Ücret**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.3, Ankara, 1999, 64 s.
- Bağdadioğlu, E., **Gelir Dağılımı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.49, Ankara, 2000, 64 s.
- Bağdadioğlu, E., **İşçiler Açısından Ücret**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.30, Ankara, 1999, 64 s.
- Balta, N., **Çalışma Hayatında Mesleki Eğitimin Önemi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.20, Ankara, 1999, 64 s.
- Bamyacı, M., **YOL-İŞ Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurul Konuşması**, Ankara, 1986, 7 s. (Çoğaltma)
- Başoğlu, M., **TÜRK-İŞ Genel Eğitim Sekreteri, Sağlık İş Genel Başkanı Mustafa Başoğlu'nun Katıldığı, TRT 2 - TRT 1 Kanallarında Yayınlanan SSK ile İlgili Açık Oturum ve Gazeteci-Yazar Yavuz Donat ile Kamuoyu Programında Yapılan Çeşitli İşçi Sorunlarına İlişkin Söyleşi**, Sağlık-İş Yay., Ankara, 1992, 48 s.
- Baştürk, A. - Ögünç, F.Ş. - Mısırlıoğlu, H. - Topkar, İ., **1971 Türkiyesinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar, Bu Rapor 14 Ocak 1971 Günü Toplanan TÜRK-İŞ Yönetim Kuruluna Takdim Edilmiştir**, Ankara, 1971, 202 s. (Çoğaltma)
- Baştürk, A. - Ögünç, Ş. - Mısırlıoğlu, H. - Topkar, İ., **1971 Türkiyesinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız: Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar (14.1.1971 Günü Toplanan TÜRK-İŞ Yönetim Kuruluna Takdim Edilmiştir)**, DİSK Yay., 1971, 177 s. (Çoğaltma).
- Baysal, A. - Kutluay, T., **Toplu Beslenme Yapılan Kurumlar İçin Yemek Planlama Kuralları ve Yıllık Yemek Listeleri**, Türk-İş Yay. No. 161, Ankara, (Tarihsiz), 95 s.
- Benli, H., **Medya ve Sendikalar**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.36, Ankara, 1999, 64 s.
- Benli, S., **Sağlık-İş Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 8 s. (Çoğaltma)
- Berki, N., **1475 Sayılı İş Kanununda Yapılan Son Değişiklikler**, Türk-İş Yay. No. 157, Ankara, (Tarihsiz), 7 s.
- Beşer, N., **TÜRK-İŞ Temsilciler Meclisini Açış Nutku, 14.4.1958 Günü Ankara'da Okunmuştur**, Ankara, 1958, 18 s.
- Beyaslan, A., **Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Ücretlerin Seyri**, Türk-İş Yay. No. 152, Ankara, 1983, 24 s.

- Beyhan, Y., **Çalışma Hayatında Beslenme Hizmetlerinin Yönetimi**, TÜRK-İŞ Yay.No.189, Ankara, 1989, 102 s.
- Çağlar, T., **Haber-İş Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 9 s. (Çoğaltma)
- Çakmak, F.N., **Bebek Sağlığı, Sağlığımızı Korumak Tedavi Etmekten Kolay ve Ucuzdur**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.54, Ankara, 2000, 64 s.
- Çakmak, F.N., **Merhaba Gençlik, Sağlık İçin Öneriler**, TÜRK-İŞ Yay.No.59, Ankara, 2000, 64 s.
- Çaloğlu, O., **Tüketim Kooperatifleri İçin Mali Tablo Analizleri**, Türk-İş Yay. No. 172, Ankara, 1988, 31 s.
- Çelik, Ö., **Türk-İş 17. Olağan Genel Kurulunda Şeker-İş Sendikası Adına Genel Başkan Ömer Çelik'in Konuşması**, Şeker-İş Yay., Ankara, 1995, 14 s.
- Dayanışma, **TÜRK-İŞ 18. Olağan Genel Kurulu'na Doğru Sendikalarımıza Sahip Çıkalım, Sendika Patronlarından Hesap Soralım**, İstanbul, 1999, 48 s.
- Değirmenci, K., **İMF Nedir?**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.53, Ankara, 2000, 64 s.
- Değirmenci, K., **Özelleştirme ve Sosyal Devlet**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.48, Ankara, 2000, 64 s.
- Demirel, S(erkan), **İşçi Sağlığı İş Güvenliği**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.62, Ankara, 2001, 64 s.
- Denizcier, İ., **TÜRK-İŞ 12. Genel Kurul (24-28 Mayıs 1982) Genel Başkan İbrahim Denizcier'in Açış Konuşması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1982, 7 s.
- Denizer, Ş., **Genel Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı Şemsi Denizer'in Konuşması, TÜRK-İŞ 15. Genel Kurulu**, Ankara, 1989, 8 s.
- DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), **Türk-İş Çıkmazı**, Yay.No.1, İstanbul, 1967, 40 s.
- Doğan, A., **Devlet Bakanı Aykon Doğan'ın TÜRK-İŞ Tarafından Düzenlenen 5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri ve Sonuçları Sempozyumunun Açılışında Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1995, 22 s. (Çoğaltma)
- Durukan, K., **Türk Harb-İş Adına TÜRK-İŞ 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Türk Harb-İş Yay., Ankara, 1986, 17 s. (Çoğaltma)
- Durukan, K., **Türk Harb-İş Genel Başkanı Kenan Durukan'ın TÜRK-İŞ 10. Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma**, Türk Harb-İş Yay., Ankara, 24 s.
- Edis, S., **2821 Sayılı Sendikalar Kanununa Göre Sendikaların Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Türk-İş Yay. No. 158, Ankara, (Tarihsiz), 20 s.
- Ekici, G., **Türk İşçi Hareketi ve TÜRK-İŞ**, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Tezi, Ankara, 1998, 77 s. (Çoğaltma)
- Ekmekçioğlu, H. - Tuncel, F., **Grev Nasıl Yapılır?** TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.15, Ankara, 1999, 64 s.
- Ekmekçioğlu, H. - Tuncel, F., **İş Güvencesi, İşçinin, Sendika Yöneticisinin ve İşyeri Sendika Temsilcisinin Teminatı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.46, Ankara, 2000, 64 s.
- Ekmekçioğlu, H. - Tuncel, F., **Sendikalar ve Temel İşlevleri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.29, Ankara, 1999, 64 s.
- Ekmekçioğlu, H. - Tuncer, F., **İş Kanunu ve Temel Haklarımız**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.4, Ankara, 1999, 64 s.
- Ekmekçioğlu, H. -Tuncel, F., **4857 Sayılı İş Kanunu ve Gerekçesi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2003, 208 s.
- Emiroğlu, C., **Çalışma Ortamında Kazalar ve Mesleki İlk Yardım**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2001, 196 s.
- Erçelik, O., **Polonya Olayları Sempozyumu Konuşması**, Türk-İş Yay., Ankara, 1982, 6 s. (Çoğaltma)
- Erdoğan, S., **8 Mart Dünya Kadınlar Günü, Kadın, Erkek Hepimize Kutlu Olsun**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.43, Ankara, 2000, 35 s.
- Erdoğan, S., **Dünyada Sendika ve Kadın**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.42, Ankara, 1999, 56 s. 1
- Erdoğan, S., **Türkiye'de Kadın İşçiler**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.41, Ankara, 1999, 32 s.
- Erel, G.N., **Fiyat Tesbitinde Kar Marjları**, TÜRK-İŞ, Ankara, 1976, 14 s. (Çoğaltma)
- Erkan, O. ve Diğerleri, **Adana İlinde Tarımsal Alanlarda Çalışan Geçici Tarım İşçilerini Sosyo-Ekonomik Açından Geliştirme Olanakları**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, (Tarihsiz), 51 s.
- Güngör, F., **TÜRK-İŞ ve Uluslararası İlişkiler** (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara, 1994, 249 s. (Çoğaltma).
- Gürel, N., **TGS Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 11 s. (Çoğaltma)
- Güvel, A.Y., **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ile İlgili Mevzuat ve Gelişimi**, Türk-İş Yay. No. 147, Ankara, 1982, 26 s.
- Güvenç, A.E., **Basın-İş Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 5 s. (Çoğaltma)

- Hammerton, A., **Toplu Pazarlık** (3. Basım), Türk-İş Yay., No. 37, Ankara, 1965, 40 s.
- Hammerton, A., **Toplu Pazarlık** (Cep Kitabı), Türk-İş Yay., No. 20/A, Ankara, 1963.
- Hammerton, A., **Toplu Pazarlık**, Türk-İş Yay., No. 20, Ankara, 1963, 18 s. (Çoğaltma)
- ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu), **ICFTU Kadın Komitesinin Görevleri, Yetkileri, İşleyiş Kuralları**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1995 (Çoğaltma), 9 s.
- ICFTU, **Kampanya Organizasyon Kitapçığı**, TÜRK-İŞ Kadın İşçiler Bürosu Yay., Ankara, 1994, 31 s. (Çoğaltma).
- İstanbul Tekstil, Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası, **Kollektif Pazarlık Sistemi ve Grev Hakkı (TÜRK-İŞ ve ICFTU ile Müstereken Tertiplenen Seminer Notlarından)**, İstanbul, 1962, 14 s.
- Işık, R. - Süral, N. (Derleyen), **İş Yasaları**, Türk-İş Yay. No. 156, Ankara, 1983, 275 s.
- Işık, A., **Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.68, Ankara, 2001, 64 s.
- Kansız, Ş., **Türkiye Denizciler Sendikası Genel Başkanı ve TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Emin Kul'a ve İlgililere Açık Mektup, Bu yapılmış Olanlar Hizmet mi, İhanet mi?**, İstanbul, 1989, 66 s.
- Karabulut, Ö., **Çalışan Çocukların Korunması ve TÜRK-İŞ'in Faaliyetleri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.6, Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Çalışan Çocukların Korunması ve TÜRK-İŞ'in Faaliyetleri**, Basın-İş Yay., Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Çalışan Çocukların Korunması ve TÜRK-İŞ'in Faaliyetleri**, Liman-İş Yay., Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Çalışan Çocukların Korunması ve TÜRK-İŞ'in Faaliyetleri**, Çimse-İş Yay., Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Çalışan Çocukların Korunması ve TÜRK-İŞ'in Faaliyetleri**, Deri-İş Yay., Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele: TÜRK-İŞ Modeli**, TÜRK-İŞ Yay.No.224, Ankara, 1998, 119 s.
- Karabulut, Ö., **Genç İşçilerin Sorunları ve Çözüm Yolları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.19, Ankara, 1999, 64 s.
- Karabulut, Ö., **Trade Union Action Against Child Labour: The TÜRK-İŞ Model**, TÜRK-İŞ Yay.No.225, Ankara, 1998, 92 s.
- Karakoç, H., **Tekgıda-İş Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 12 s. (Çoğaltma)
- Kaya, Y(ener), **Deri-İş Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 4 s. (Çoğaltma)
- Kayabaşı, H.H., **Türkiye Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı Hasan Hüseyin Kayabaşı'nın TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulundaki Konuşması**, Ankara, 1992, 7 s. (Çoğaltma)
- Kıvılcımlı, H., **Yurt Gerçekleri Karşısında Türk Sendikalizmi (TÜRK-İŞ Yöneticilerinin Tuttukları Yol ve Cevaplarımız)**, I. Bölüm: Ruh ve Felsefe, Türkiye İdeal Mensucat İşçileri Sendikası Yay., 1962, 7 s. (Çoğaltma).
- Koç, C. - Koç, Y., **TÜRK-İŞ Kaynakçası**, Türk-İş Yay., Ankara, 1996, 16 s.
- Koç, C. - Koç, Y., **Türkiye Çalışma Yaşamı Kaynakçası**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1997, 254 s.
- Koç, C., **Hükümet Programlarında Çalışma Yaşamı (1991-1999)**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.25, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y. (der.), **Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi 1 (1952-1963)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 402 s.
- Koç, Y. (der.), **Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi 2 (1963-1980)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 405 s.
- Koç, Y. (der.), **Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi 3 (1980-1992)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 616 s.
- Koç, Y. (der.), **Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi 4 (1992-1999)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 650 s.
- Koç, Y. (der.), **Belgelerle TÜRK-İŞ Tarihi 5 (1999-2002)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 262 s.
- Koç, Y., **24 Ocak ve 12 Eylül'ün 20. Yılında Kayıplarımız, Alacaklarımız**, TÜRK-İŞ Yay.No.60, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.55, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Dünyada İş Güvencesi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.50, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Emek Platformu**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.72, Ankara, 2001, 64 s.
- Koç, Y., **Eve-İş-Verme**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.63, Ankara, 2001, 64 s.
- Koç, Y., **Geçmişten Günümüze Kamu Çalışanlarının Sendikalaşması**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.69, Ankara, 2001, 64 s.
- Koç, Y., **Güncel Sorunlarımız ve Taleplerimiz**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.10, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **İş Güvencesi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.8, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Kaçak İşçilikle Mücadele, Sorunlar - Öneriler**, TÜRK-İŞ Yay.No.57, Ankara, 2000, 64 s.

- Koç, Y., **Niçin Sendika? Nasıl Sendika?** TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.12, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Sendikacılığın Güncel Sorunları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.40, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Sendikacılık Tarihi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.1, Ankara, 1998, 64 s.
- Koç, Y., **Sendikacılık, Siyaset, TÜRK-İŞ**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.17, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Sosyal Güvenlikteki Kayıplar ve İşsizlik Sigortası**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.35, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Taşeronluk ve Fason Üretim, Sorunlar, Çözümler**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.61, Ankara, 2001, 64 s.
- Koç, Y., **Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş (1980-1989)**, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989, 176 s.
- Koç, Y., **Teslimiyetten Mücadeleye TÜRK-İŞ (1980-1992)**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 262 s.
- Koç, Y., **Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?** Alan Yayıncılık No. 72, İstanbul, 1986, 232 s.
- Koç, Y., **TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar, Gözlemler**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1998.
- Koç, Y., **TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar ve Gözlemler (II)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 416 s.
- Koç, Y., **TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar ve Gözlemler (I) (2. Basım)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 280 s.
- Koç, Y., **TÜRK-İŞ ve Siyasal Partilerle İlişkiler (Dünden Yarına)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1997, 40 s.
- Koç, Y., **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.66, Ankara, 2001, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye - ILO İlişkileri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.44, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.21, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Grev Hakkı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.14, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de İşçi Sınıfının Yapısı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.32, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Sendikalaşma Hakkı ve ILO İlkeleri**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.31, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.26, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerde Sendikalaşma**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.39, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Sendikal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TÜRK-İŞ, Ankara, 1996, 15 s. (Çoğaltma)
- Koç, Y., **Uluslararası Sendikacılık Hareketi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.42, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Ulusötesi Sermaye ve İşçi Hakları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.47, Ankara, 2000, 64 s.
- Koç, Y., **Workers and Trade Unions in Türkiye**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 96 s.
- Koçtürk, O.N., **İşçinin Beslenmesi ve Milli Prodüktivite**, TÜRK-İŞ Yay.No.41, Ankara, 1965, 157 s.
- Koçtürk, O.N., **Tarım İşçisinin ve Türk Tarımının Bazı Temel Meseleleri**, Türk-İş Yay.No.53, Ankara, 1967, 178 s.
- Koçtürk, O.N., **Yiyeceklerin Besleyici Değer Tablosu**, Türk-İş Yay. No. 54, Ankara, (Tarihsiz), 17 s.
- Köstekli, Ş.İ., **Dünyada ve Türkiye'de İşsizlik**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.24, Ankara, 1999, 64 s.
- Köstekli, Ş.İ., **Türkiye ve Avrupa Birliği**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.11, Ankara, 1999, 64 s.
- Köyyse-İş Sendikası Merkez ve 5. Bölge Şubeleri, **Sarı Sendikacılık, Türk-İş ve DİSK Üzerine**, Ankara, 1975, 30 s.
- Kristal-İş, **Nasıl Bir Türk-İş?** Eğitim Yay. No. 5, İstanbul, 1989, 24 s.
- Küpeli, B. - Ürtiş, M., **Türk İş Hukukunda Grev**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1996, 210 s.
- Maden-İş, **TÜRK-İŞ Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor**, İstanbul, 1967, 5 s. (Çoğaltma)
- Meral, B., **1 Mayıs Nedir**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1993, 32 s.
- Meral, B., **Genel Başkan Bayram Meral'in TÜRK-İŞ 18. Genel Kurulu'nu Açış Konuşması (1-5 Aralık 1999)**, Ankara, 1999, 32 s.
- Meral, B., **İkinci Koalisyon Hükümeti ve İşçiler**, Türk-İş Yay., Ankara, 1993, 16 s. (Çoğaltma).
- Meral, B., **Mücadele ile Geçen Üç Yıl**, Türk-İş Yay., Ankara, 1995, 474 s.
- Meral, B., **Türk-İş 17. Genel Kurulunu Açış Konuşması**, Türk-İş Yay., Ankara, 1995, 16 s.
- Meral, B., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Sendikacılık Hareketi ve 46.Yılında TÜRK-İŞ Toplantısında Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1998, 16 s.
- Meral, B., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in TÜRK-İŞ 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Toplantısı Açış Konuşması**, Ankara, 1999, 14 s.
- Meral, B., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in TÜRK-İŞ Tarafından Düzenlenen "Özelleştirmeye ve İşçi Kırımına Hayır, Sosyal Devlete Evet" Toplantısı Konuşması (Ankara, 15 Ekim 1998)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1998, 15 s.
- Meral, B., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in TÜRK-İŞ'in 50. Kuruluş Yıldönümü Kutlama Toplantısı Açış Konuşması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 15 s.

- Meral, B., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in Açış Konuşması, "Türkiye'ye Sahip Çık" Yönetici ve Temsilciler Toplantısı**, Ankara, 1996, 16 s.
- Meral, B., **Türkiye'ye Sahip Çıkma Mücadelesinde Dört Yıl (1995-1999)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 758 s.
- Meral, B., **Yaşasın 1 Mayıs, Yaşasın Türk-İş**, Türk-İş Yay, Ankara, 1993, 32 s.
- Mısırlıoğlu, H., **Yol-İş Federasyonu Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu'nun TÜRK-İŞ 10. Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma**, Yol-İş Fed.Yay., Ankara, 1976, 13 s.
- Mütevellioğlu - Schulte, N., **Innergewerkschaftliche Demokratie in der Türkei, dargestellt am Beispiel von drie Einzelgewerkschaften der Türk-İş**, Berlin, 1991, 216 s.
- Nebioğlu, K., **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı Kemal Nebioğlu'nun TÜRK-İŞ Kongresinde Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)
- Ogan, M., **Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1988, 34 s. (Çoğaltma)
- Ogan, M., **Haberleşme ve Bir Teşkilatın Yönetiminde Haberleşmenin Önemi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1988, 29 s. (Çoğaltma)
- Ogan, M., **Sendikaların Sevk ve Yönetimi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1988, 36 s. (Çoğaltma)
- Okur, S., **Deri İşçilerinin Sorunları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.38, Ankara, 1999, 64 s.
- Okur, S., **Serbest Bölgeler**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.22, Ankara, 1999, 64 s.
- Orhan, M., **Türkiye Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı Mustafa Orhan'ın TÜRK-İŞ 14. Olağan Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma**, Ankara, 5 s. (Çoğaltma)
- Otomobil-İş, **Neden Türk-İş? Nasıl Bir Türk-İş?** Yay. No. 92/1, İstanbul, 1992, 32 s.
- Oyan, O., **Nasıl Bir Vergi Politikası**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.37, Ankara, 1999, 64 s.
- Oyan, O., **Özelleştirme**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.7, Ankara, 1999, 64 s.
- Oyan, O., **Türkiye Ekonomisi, Nereden Nereye ?**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1998, 229 s.
- Özal, T., **Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Hükümet ile Türk-İş Arasında İmzalanan Toplu Sözleşme Töreninde Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1989, 50 s.
- Özbek, M., **Türk Metal Sendikası Genel Başkanı ve TÜRK-İŞ Genel Başkan Adayı Mustafa Özbek'in Çeşitli Konulardaki Görüşlerinden Özetler**, Ankara, 1986, 24 s.
- Özbek, M., **Türk Metal Sendikası Genel Başkanı ve TÜRK-İŞ Genel Başkan Adayı Mustafa Özbek'in Görüşleri**, Ankara, 1986, 8 s.
- Özçelik, T., **TÜRK-İŞ'in 16. Olağan Genel Kurulu'nda Türkiye Yol-İş Sendikası Adına Genel Sekreter Tefik Özçelik'in Konuşması**, Yol-İş Yay., Ankara, 1992, 22 s.
- Özçelik, T., **Türkiye Yol-İş Sendikası Adına Genel Sekreter Tefik Özçelik'in Türk-İş'in 17. Olağan Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma**, Yol-İş Yay., Ankara, 1995, 15 s.
- Özçelik, T., **Türkiye Yol-İş Sendikası Genel Sekreteri Tefik Özçelik'in TÜRK-İŞ 18. Genel Kurul Konuşması (Aralık 1999)**, Ankara, 1999, 12 s.
- Özden, N. - Er, M., **Dünden Bugüne TÜRK-İŞ**, Uludağ Üniversitesi Bitirme Tezi, Bursa, 1993, 86 s. (Çoğaltma)
- Özdeş, S., **Tarım-İş Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 7 s. (Çoğaltma)
- Özkuzukıran, Ş., **Türkiye'de Kadın İşçiler**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.56, Ankara, 2000, 64 s.
- Özveri, M., **Esneklik**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.34, Ankara, 1999, 64 s.
- Özveri, M., **Kıdem Tazminatı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.33, Ankara, 1999, 64 s.
- Pala, H., **Belediye-İş Adına TÜRK-İŞ 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 6 s. (Çoğaltma)
- Pekgüleç, M., **Deri-İş Adına TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulu'nda Yapılan Konuşma**, Ankara, 1986, 4 s. (Çoğaltma)
- Perek, M.C., **Gelir Dağılımı Açısından Tüketim Kooperatifleri**, TÜRK-İŞ Yay.No.117, Ankara, 1977, 139 s.
- Petrol-İş, **Nasıl Bir TÜRK-İŞ? 18. Genel Kuruldan Beklentilerimiz**, İstanbul, 1999, 16 s.
- Petrol-İş, **Türk-İş'te 14. Genel Kurul ve Sorunlarımız**, İstanbul, 1986, 46 s.
- Polat, H., **Report on the Seminar "Trade Unions and Cooperatives,"** UÇB,TÜRK-İŞ, Merkez Tüköbirlik, Cenevre, 1995, 9 s.
- Polat, H., **Tüketim Kooperatifleri İçin Mağaza Yönetim Kılavuzu**, TÜRK-İŞ Yay.No.156, Ankara, 1985, 145 s.
- Posey, T., **Demokrat Cemiyetlerde Sendikacılık**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1964, 11 s.
- Robinson, W., **Tüketim Kooperatifleri ve Birliklerinin Yapısı ve Çalışmaları (Türk-İş'in Kooperatifçilikle İlgili Çalışmalarına İlişkin Öneriler)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1975 (Çoğaltma)
- Sazak, F., **Sanayinin Tuzu, Türkiye'nin Petrolü Bor Özelleştirilmemelidir**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.70, Ankara, 2001, 64 s.
- Somel, C., **Küreselleşen Dünyada Kalkınma**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.71, Ankara, 2001, 64 s.

Sonay, Z., **TGS Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 9 s. (Çoğaltma)

Sosyal Demokrat Sendikacılar, **Sosyal Demokrat Sendikacıların TÜRK-İŞ 9. Genel Kuruluna Sunulan Eğitim Özel Raporu**, Ankara, 1973, 22 s.

Sosyalist Parti, **Bahar Rüzgarı Türk-İş Yönetimine**, Ankara, 1989, 20 s.

Sükun, H., **Uluslararası Sendikal Örgütlenmeler**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.5, Ankara, 1999, 64 s.

Sülker, K., **İki Konfederasyon: TÜRK-İŞ ve DİSK**, Koza Yay.No.9, İstanbul, 1976, 160 s.

Süral, N., **İş Hukukunda Barışçı Çözüm Yolları**, Türk-İş Yay. No. 142, Ankara, 1982, 165 s.

Şahin, M., **Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının İstatistiksel Analizi**, TÜRK-İŞ Yay.No.149, Ankara, 1983, 37 s.

Şahin, M., **Türkiye'de Kömür Madenciliğinde Ölümlü İş Kazaları**, TÜRK-İŞ Yay.No.151, Ankara, 1983, 31 s.

Şeker-İş, **TÜRK-İŞ ilkeleri: Açıklamalar ve Uygulamalar**, Yay.No.33, Ankara, 1974, 30 s.

Şen, A., **Sosyal Güvenlik**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.13, Ankara, 1999, 64 s.

Şenol, Y., **TÜMTİS Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)

Tan, N., **Toplu İş Sözleşmesi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.16, Ankara, 1999, 64 s.

Tayşi, Ş., **İşçi Eğitimi**, TÜRK-İŞ, Ankara, 1973, 12 s. (Çoğaltma)

Tekgıda-İş, **TÜRK-İŞ 10. Genel Kuruluna Sunduğu Öneriler**, İstanbul, 1976, 13 s.

Tekman, O.N., **Sigortalılar İçin Sosyal Sigortalar Kanunu Uygulaması**, Türk-İş Yay.No. 159, Ankara, 1984, 203 s.

Teksif, **12 Eylül 1980 Sonrası TÜRK-İŞ**, Ankara, 1986, 24 s.

Teksif, **Demokrasi Yolunda Türk-İş, Çalışma Takvimi: 1987-1989**, Ankara, 1989, 44 s.

Tomanbay, M., **Ekonomik Gelişmeler Karşısında Ücret Sorunu**, Türk-İş Yay. No. 160, Ankara, 1984, 22 s.

Topçu, S., **TÜMTİS Adına TÜRK-İŞ 16. Genel Kurulu Konuşması**, Ankara, 1992, 5 s. (Çoğaltma)

Tozan, C., **İşsizlik Sigortası Uygulaması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2002, 20 s.

Törüner, M., **İmalat Sanayiinde Maliyet Yapısı ve Ücretler**, Türk-İş Yay. No. 145, Ankara, 1983, 15 s.

Tunç, H., **TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Halil Tunç'un Basın Toplantısı**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1972, 14 s.

Turhan, G. - Kocaoğlu, E., **Sendikalar İçin İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Mevzuatı**, TÜRK-İŞ Yay.No.155, Ankara, 1984, 318 s.

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği (Samsun), **DİSK'in İçyüzü**, Samsun, 1975, 23 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği, **Asgari Ücret**, Samsun, (Tarihsiz, 1970 öncesi), 32 s.

TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **From the Streets into School, Guiding Working Street Children into Education**, Ankara, 2002, 32 s.

TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **Sokaktan Okula, Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi**, Ankara, 2002, 40 s.

TÜRK-İŞ - SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği, **Sosyal Güvenlikte Yeniden Yapılanma ve Kayıtdışı İstihdam Paneli**, Ankara, 2001, 160 s.

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği (Samsun), **TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği Hudutları İçerisinde Faaliyet Gösteren (Şube) Sendikalarına Ait Bilgiler**, Samsun, 1992.

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği (Samsun), **Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği**, Samsun, 1968, 8 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği, **12 Ekim 1969, Milletvekili Seçilenler Listesi**, Yay.No.15, Samsun, 1969, 24 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği, **Halil Tunç'un 1 Ağustos 1972 Tarihli Basın Toplantısı**, Samsun, 1972, 14 s.

TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği, **TÜRK-İŞ'in Başbakan Nihat Erim'e Verdiği Muhtıra**, Samsun, 1971, 9 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ Araştırma Merkezi, **KİT'ler ve Özelleştirme: İddialar ve Gerçekler**, Ankara, 1999, 275 s.

TÜRK-İŞ Araştırma Merkezi, **Özelleştirmeye Karşı KİT'leri ve Sosyal Devleti Korumak ve Geliştirmek**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1998, 95 s.

TÜRK-İŞ Eğitim Merkezi, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu**, Ankara, 1964, 32 s.

TÜRK-İŞ Kooperatif Bürosu, **Katma Değer Vergisi ve Kooperatifler**, Ankara, (Tarihsiz), 54 s.

TÜRK-İŞ ve ILO İşbirliği İle Düzenlenen 1999 Yılı Bursa Çocuktan Çocuğa Eğitim Semineri Raporu, Ankara, 1999, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **1. İşçi Eğitim Şurası**, Ankara, 1973, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **10. Dönem Denetim Kurulu Raporları**, Ankara, 1975. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **10. Genel Kurul Çalışmaları (12-18 Nisan 1976)**, Yay.No.109, Ankara, 1976, 740 s.

TÜRK-İŞ, **10. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu (Nisan 1976)**, Yay.No.95, Ankara, 1976, 315 s.

TÜRK-İŞ, **10. Genel Kurula Sunulan Mali Rapor**, Ankara, 1976, 89 s.

TÜRK-İŞ, **11. Genel Kurul Çalışmaları (Nisan 1979)**, Yay.No.129, İstanbul, 1979, 462 s.

TÜRK-İŞ, **11. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu (Nisan 1979)**, Yay.No.122, Ankara, 1979, 402 s.

TÜRK-İŞ, **11. Genel Kurula Sunulan Mali Rapor**, Yay.No.123, Ankara, 1979, 58 s.

TÜRK-İŞ, **12. Genel Kurul Çalışmaları (24-28 Mayıs 1982)**, Ankara, 1982, 450 s.

TÜRK-İŞ, **12. Genel Kurul Ön Komisyonlar Raporları, TÜRK-İŞ Anatüzüğü ve İlkeleri**, Ankara, 1982. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **12. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Yay.No.139, Ankara, 1982, 544 s.

TÜRK-İŞ, **12. Genel Kurula Sunulan Denetim Kurulu ve Onur Kurulu Raporları**, Ankara, 1982. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **12. Genel Kurula Sunulan Mali Rapor**, Yay.No.139, Ankara, 1982, 75 s.

TÜRK-İŞ, **13. Genel Kurul Çalışma Raporu (2), Sağlıklı Bir Demokrasi İçin**, Ankara, 1983, 220 s.

TÜRK-İŞ, **13. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1983, 165 s.

TÜRK-İŞ, **13. Genel Kurul Türk-İş Mali Raporu - Ek Rapor**, Ankara, 1983, 25 s.

TÜRK-İŞ, **13. Genel Kurul Türk-İş Mali Raporu**, Ankara, 1983, 108 s.

TÜRK-İŞ, **13. Genel Kurul, Genel Kurul Tutanağı**, Ankara, 1994, 352 s.

TÜRK-İŞ, **1317 sayılı Yasa ile İlgili Olarak Anayasa Mahkemesinde Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç'un Yaptığı Konuşma ve Sunduğu Dokümanlar (8 Haziran 1971)**, Ankara, 1971, 128 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **14. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1986, 273 s.

TÜRK-İŞ, **14. Genel Kurul Çalışma Raporu, Sağlıklı Bir Demokrasi İçin (Belgeler)**, Ankara, 1986, 479 s.

TÜRK-İŞ, **14. Genel Kurul Mali Raporu (Ek Rapor)**, Ankara, 1986, 13 s.

TÜRK-İŞ, **14. Genel Kurul Mali Raporu**, Ankara, 1986, 92 s.

TÜRK-İŞ, **15 Ocak 1962 İcra Heyetinin Mümessiller Meclisine Sunulan Raporu**, Yay. No.8, Ankara, 1962, 26 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **15. Genel Kurul Çalışma Raporu (1986-1989)**, Ankara, 1989, 421 s.

TÜRK-İŞ, **15. Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler)**, Ankara, 1989, 388 s.

TÜRK-İŞ, **15. Genel Kurul Mali Raporu (1986-1989)**, Ankara, 1989, 84 s.

TÜRK-İŞ, **16. Genel Kurul Çalışma Raporu (1989-1992)**, Ankara, 1992, 362 s.

TÜRK-İŞ, **16. Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler)**, Ankara, 1992, 438 s.

TÜRK-İŞ, **16. Genel Kurul Mali Raporu (1989-1992)**, Ankara, 1992, 109 s.

TÜRK-İŞ, **17. Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler)**, Ankara, 1995, 736 s.

TÜRK-İŞ, **17. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1995, 584 s.

TÜRK-İŞ, **17. Genel Kurul Mali Raporu**, Ankara, 1995, 123 s.

TÜRK-İŞ, **17. Olağan Genel Kurul (5-10 Aralık 1995) Görüş ve Talepler**, Ankara 1996, 18 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **18. Genel Kurul (1-5 Aralık 1999) Genel Kurul Kararları**, Ankara, 1999, 24 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **18. Genel Kurul Çalışma Raporu (1995-1999) - Belgeler**, Ankara, 1999, 845 s.

TÜRK-İŞ, **18. Genel Kurul Çalışma Raporu (1995-1999)**, Ankara, 1999, 552 s.

TÜRK-İŞ, **18. Genel Kurul Mali Raporu (1995-1999)**, Ankara, 1999, 150 s.

TÜRK-İŞ, **1980 Dünya Ekonomik Durumunun İncelenmesi**, Yay.No.134, Ankara, 1980, 113 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **1994'den 1996'ya 5 Nisan Kararları**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1996, 55 s.

TÜRK-İŞ, **1996 Yılı Eğitim Çalışma Programının Değerlendirilmesi**, Ankara, 1996, (Çoğaltma),

TÜRK-İŞ, **2. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara, 1953, 12 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **24 Ocak Kararları (1980-1994)**, Ankara, 1994, 89 s.

TÜRK-İŞ, **24 Ocak Kararları ve Kayıplarımız**, Ankara, 1994, 31 s.

TÜRK-İŞ, **24 Şubat - 4 Mart 1993 Tarihlerinde Yapılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gezisi ile İlgili Rapordur**, Ankara, 1993 (7 s. rapor ve 178 s. ses kayıt çözümleri). (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasaları**, Yay.No.154, Ankara, 1983, 128 s.

TÜRK-İŞ, **2821-2822 Sayılı Yasalarla 1475 Sayılı Yasanın 33. Maddesinin Değişiklikleri ile İlgili Doküman**, Ankara, 1985. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **3 Genel Kurul Kongre Zaptı**, Ankara, 1957, 13 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **3. Genel Kurul İdari ve Mali Faaliyet Raporu (8.8.1953-31.5.1957)**, Ankara, 1957, 18 s. (Çoğaltma).

- TÜRK-İŞ, 3. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, Ankara, 1957, 16 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, 4. Genel Kurul İcra ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporları, Ankara, 1960, 40 s.
- TÜRK-İŞ, 40 Yılda Çalışma Hayatımıza Vurulan Damga, Türk-İş, Ankara, 1992, 115 s.
- TÜRK-İŞ, 4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Ankara, 1996, 23 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, 5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri ve Sonuçları Sempozyumu, Ankara, 1995, 130 s.
- TÜRK-İŞ, 5. Genel Kurula Sunulan İdari ve Mali Raporlar (Bursa, 27 Ocak 1964), Ankara, 1964, (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, 500 Günün Anatomisi, Ankara, 1993, 27 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, 5000 Tüketici Ailesi ile Gerçekleştirilen Tüketici Sorunları Araştırması, Ankara, 1996, 41 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, 6. Genel Kurul Çalışmaları, Yay.No.50, Ankara, 1966.
- TÜRK-İŞ, 6. Genel Kurul Denetim Kurulu Raporları, Yay.No.49, Ankara, 1966. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, 6. Genel Kurul İcra ve Yönetim Kurulları Çalışma Raporları (Mart 1966), Yay.No.48, Ankara, 1966, 216 s.
- TÜRK-İŞ, 7. Genel Kurul Çalışma Raporları (Nisan 1968), Yay.No.60, Ankara, 1968, 590 s.
- TÜRK-İŞ, 7. Genel Kurul Çalışmaları (Ankara, 1968), Yay.No.62, Ankara, 1968, 169 s.
- TÜRK-İŞ, 7. Genel Kurul Denetim Kurulu Raporu (15 Nisan 1968), Ankara, 27 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, 7. Genel Kurul Komisyon Raporları, Ankara, 1968. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, 7. Genel Kurul Denetim Kurulu Raporu, 15 Nisan 1968, 27 s.
- TÜRK-İŞ, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, Ankara, (Tarihsiz), 16 s.
- TÜRK-İŞ, 8. Genel Kurul Çalışma Raporu (Mayıs 1970 - Erzurum), Yay.No.67, Ankara, 1970, 640 s.
- TÜRK-İŞ, 8. Genel Kurul Çalışmaları (Mayıs 1970), Yay.No.73, Ankara, 1970, 201 s.
- TÜRK-İŞ, 8. Genel Kurul Denetim Kurulu Raporu (11 Mayıs 1970), Ankara, 1970, 22 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Basın ve Halkla İlişkiler Özel Raporu, Ankara, 1973, 12 s.
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, Mali Bölüm, Ankara, 1973, 83 s.
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, Yay.No.77, Ankara, 1973, 778 s.
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Çalışmaları, Yay.No.82, Ankara, 1974, 464 s.
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Denetim Kurulu Raporu (28 Mayıs 1973), Ankara, 1973, 17 s.
- TÜRK-İŞ, 9. Genel Kurul Eğitim Özel Raporu, Ankara, 1973, 10 s.
- TÜRK-İŞ, Adres Rehberi, Yay.No.121, Ankara, 1979, 85 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, Aile Planlaması (2. Basım), Yay.No.143, Ankara, 1985, 7 s.
- TÜRK-İŞ, Aile Planlaması, Yay.No.143, Ankara, 1982, 8 s.
- TÜRK-İŞ, Aktin Feshinde Yargı Denetimi Sempozyumu, Yay.No.180, Ankara, 1992, 230 s.
- TÜRK-İŞ, Almanya'daki Türk İşçileri, Yay.No.100, Ankara, 1976, 108 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki, Yay.No.27, Ankara, 1964, 110 s.
- TÜRK-İŞ, Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki, Yay.No.40, Ankara, 1965, 109 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük ve Yönetmelikler, Ankara, 1984. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, 1993, 31 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, Ankara, 1987, 34 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, Ankara, 1990, 30 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, Ankara, 1996, 32 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, Ankara, 2000, 47 s.
- TÜRK-İŞ, Ana Tüzük, Yay.No.160, Ankara, 1984, 59 s.
- TÜRK-İŞ, Anayasa Konferansı, Ankara, 1982, 32 s.
- TÜRK-İŞ, Anayasa Tasarısı İşveren İsteklerine Göre Hazırlandı, İşte İspatı, Ankara, 1982, 39 s.
- TÜRK-İŞ, Arabuluculuk, Tahkim ve Uzlaştırma, Yay.No.64, Ankara, 1970.
- TÜRK-İŞ, Asgari Ücret, Raporlar-Belgeler-Görüşler-İncelemeler-Endeksler, Ankara, (Tarihsiz), 128 s.
- TÜRK-İŞ, Asgari Ücret, Yay.No.119, Ankara, 1978, 491 s.
- TÜRK-İŞ, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk-İş Tarafından Düzenlenen Kompozisyon Yarışmasında Derece Alan Eserler, Yay.No.138, Ankara, 1981, 111 s.
- TÜRK-İŞ, Avrupa Birliği Kıbrıs, Ermeni Soykırımı İddiaları, Azınlıklar-Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye'den Ne İstiyor, Ankara, 2001, 16 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, Avrupa Birliği Kıbrıs, Ermeni Soykırımı İddiaları, Azınlıklar-Bölücülük, Ege Sorunu, Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, IMF Programları Konularında Türkiye'den Ne İstiyor, TÜRK-İŞ'in Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Sunduğu Rapor, Eğitim Yay.No.73, Ankara, 2002, 64 s.

TÜRK-İŞ, **Avrupa Ekonomik Topluluğu ve İşgücü Hareketleri Semineri - Ocak 1970, Ortak Pazar İşçi Hareketleri**, Yay.No.66, Ankara, 1970, 221 s.

TÜRK-İŞ, **Avrupa Konseyi Sosyal Politika Bülteni**, Yay.No.128, Ankara, 1979.

TÜRK-İŞ, **Avrupa Sendikacılık Hareketi**, Yay.No.42, Ankara, 1966, 179 s.

TÜRK-İŞ, **Avrupa Topluluğu Bibliyografyası (1992-1994)**, Ankara, 1995, 17 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Boyutu ve Sendikaların Rolü**, Ankara, 1994, 40 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Avrupa Ülkeleri Sosyal Politika Uygulamasına Ait Örnekler**; Yay.No.118, Ankara, 113 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Ayakkabıcılık ve Sayacılık Sektöründeki Tehlikelerin Çalışanların Sağlığına Etkileri ve Korunma Yöntemleri**, TÜRK-İŞ ve UÇB Ankara Bürosu Ortak Yayını, Ankara, 1996, 16 s.

TÜRK-İŞ, **Az gelişmiş Ülkelerde Sendika-Kooperatif İşbirliği**, Yay.No.136, Ankara, 1980.

TÜRK-İŞ, **Başbakanımız Sayın Tansu Çiller'e TÜRK-İŞ Tarafından Sunulan Rapor (2 Mart 1994)**, Ankara, 1994, 22 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kurulu Açıklaması ve Genel Başkan Şevket Yılmaz'ın Konuşması**, Ankara, 1990, 14 s.

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kurulu Olağanüstü Toplantısı (18 Eylül 2000)**, Ankara, 2000.

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Raporu (14 Şubat 1993)**, Ankara, 1993, 70 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan TÜRK-İŞ'in Özelleştirme Konusundaki Görüşleri (Belgeler) (7 Temmuz 1993)**, Ankara, 1993, 56 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kurulu'na Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (15 Ağustos 1996)**, Ankara, 1996, 124 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu, 6 Temmuz 1999**, Ankara, 90 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (30 Temmuz 1998)**, Ankara, 1998, 108 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu**, Ankara, 1997, 148 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (4 Nisan 1996)**, Ankara, 1996, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (13-14 Nisan 1984)**, Ankara, 1984, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (25-28 Eylül 1984)**, Ankara, 1984, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (27-28 Aralık 1984)**, Ankara, 1984, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (10-11 Nisan 1985)**, Ankara, 1985, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (1-3 Ağustos 1985)**, Ankara, 1985, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (28-29 Kasım 1985)**, Ankara, 1985, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (19-21 Şubat 1986)**, Ankara, 1986, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (30 Nisan 1986)**, Ankara, 1986, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (21 Haziran 1986)**, Ankara, 1986, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (27-28 Ekim 1986)**, Ankara, 1986, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (3 Temmuz 1987)**, Ankara, 1987, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (13-14 Ocak 1988)**, Ankara, 1988, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (30 Haziran 1988)**, Ankara, 1988, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu Eki, 2821 ve 2822 Sayılı Yasalarda Yapılan Değişiklikle İlgili Çalışmalar (30 Haziran 1988)**, Ankara, 1988, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (27 Aralık 1988)**, Ankara, 1988, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (20 Temmuz 1989)**, Ankara, 1989, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (6 Nisan 1990)**, Ankara, 1990, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (24 Eylül 1990)**, Ankara, 1990, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (11 Mart 1991)**, Ankara, 1991, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (7 Ocak 1992)**, Ankara, 1992, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (14 Şubat 1993)**, Ankara, 1993, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (7 Temmuz 1993)**, Ankara, 1993, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (4-5 Kasım 1993)**, Ankara, 1993, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (21 Mart 1994)**, Ankara, 1994, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (28 Haziran 1994)**, Ankara, 1994, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (18 Kasım 1994)**, Ankara, 1994, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (17-18 Mart 1995)**, Ankara, 1995, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (11 Temmuz 1995)**, Ankara, 1995, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (3 Aralık 1996)**, Ankara, 1996, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 75inci Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1988, 34 s.

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (30 Temmuz 1998)**, Ankara, 1998, 108 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Raporu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Uluslararası Çalışma Konferansı 87. Toplantısı Çalışmaları**, Ankara, 1999, 29 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Raporu, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Uluslararası Çalışma Konferansı 86.Toplantısı Çalışmaları**, Ankara, 1998, 24 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Raporu, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Uluslararası Çalışma Konferansı 85. Toplantısı Çalışmaları**, Ankara, 1997, 24 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Raporu, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Uluslararası Çalışma Konferansı 88. Toplantısı Çalışmaları**, Ankara, 2000, 29 s.

TÜRK-İŞ, **Batı Ülkelerindeki Uygulama Örnekleriyle İşçi-Politika-Sendika-Parti İlişkileri**, Yay.No.92, Ankara, 1976, 211 s.

TÜRK-İŞ, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (I) (1952-1963)**, Ankara, 1995, 402 s.

TÜRK-İŞ, **Belgelerle Türk-İş Tarihi (II) (1963-1980)**, Ankara, 1995, 405 s.

TÜRK-İŞ, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisi Hakkında Türk-İş'in Temel Görüşleri**, Bursa, 1982, 13 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Bilimsel Danışma Toplantısı (Bilim Adamlarının Görüşleri)**, Yay.No.141, Ankara, 1982, 102 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Bingöl Depremi Yardımı**, Yay.No.103, Ankara, 1976, 35 s.

TÜRK-İŞ, **Bir Tertip ve Belgeleriyle Gerçekler**, Ankara, 1985, 9 s.

TÜRK-İŞ, **Birinci İşçi Kurultayı (Mart 1975 - Ankara)**, Yay.No.83, Ankara, 1975, 386 s.

TÜRK-İŞ, **Birinci Yılında Gümrük Birliği**, Ankara, 1997, 58 s.

TÜRK-İŞ, **Birleşik Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği**, Ankara, 1974, 12 s.

TÜRK-İŞ, **Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Tarafından Kabul Edilen Tüketicinin Korunmasına İlişkin Temel Esaslar**, Yay.No.174, 1989, 15 s.

TÜRK-İŞ, **Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel'e TÜRK-İŞ Tarafından Sunulan Rapor (5 Şubat 1994)**, Ankara, 20 s. (Çoğaltma)

- TÜRK-İŞ, **Cumhuriyetin 75.Yılında Türk Sendikacılık Hareketi ve 46.Yılında TÜRK-İŞ Sempozyumu** (Ankara, 31 Temmuz 1998), Ankara, 1998, 142 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Çocuklar (Türkiye’de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış)**, Ankara, 1994, 152 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları, Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu (16-17-18 Mayıs 1995, İzmir)**, Yay.No.188, Ankara, 1995, 156 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Çocukların Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi İçin TÜRK-İŞ Modeli**, Ankara, 1997, 6 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Çocukların Sorunları, Gelecek Beklentileri ve Sendikalara Düşen Görevler (İstanbul Deri İşkolunun Ayakkabıcılık Alt Sektöründe Bir Alan Araştırması)**, Ankara, 1995, 53 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Çocukların Toplumsal Profili, Ankara Sanayiinde Bir Saha Araştırması**, Ankara, 1994, 107 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Kadınlar 1. Ulusal Kurultayı (20-21 Mart 1989)**, Ankara, 1989, (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Kadınlar ICFTU Politika ve Programları**, Ankara, 1996, 40 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışan Kadınlar, ICFTU Hareket Tarzları ve Programları**, Ankara, 1991, 32 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışanların Tasarruflarını Teşvik Hesabı (Zorunlu Tasarruf) ve Konut Edindirme Yardımı Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara, 1996, 31 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Çalışma Hayatını Düzenleyen Yasa Değişiklikleri Paneli (13 Ekim 2000)**, Ankara, 2000, 176 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışma Hayatının Sorunları ve Taleplerimiz**, Ankara, 2003, 127 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışma Yaşamından Beklentiler Toplantısı (16-18 Nisan 2001)**, Ankara, 2001, 316 s.
- TÜRK-İŞ, **Çalışma Yaşamının Uluslararası Kuralları**, Ankara, 1989, 121 s.
- TÜRK-İŞ, **Çevre ve İşçi Sağlığı İş Güvenliği Ders Notları (2. Basım)**, Ankara, 1997, 159 s.
- TÜRK-İŞ, **Çevre ve İşçi Sağlığı İş Güvenliği Ders Notları**, Yay.No.190, Ankara, 1999, 159 s.
- TÜRK-İŞ, **Çevrenin Korunmasında Sendikaların Rolü**, Ankara, 1996, 28 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Çocuk İşçiliğine Hayır, Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleriyle Mücadele, 182 Sayılı ILO Sözleşmesi**, Ankara, 2000, 16 s.
- TÜRK-İŞ, **Çokuluslu Şirketler ve Uluslararası Sendikacılık Semineri**, Yay.No.125, Ankara, 1979, 226 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Denetim Kurulu Raporu (31.3.1978)**, Ankara, 1978, 13 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, **Denetim Kurulu Raporu**, Ankara, 1983. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Denetim ve Onur Kurulları Raporları (16 Nisan 1979)**, Ankara, 1979. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Denetim ve Onur Kurulu Raporları (12 Nisan 1976)**, Yay.No.99, Ankara, 1976.
- TÜRK-İŞ, **Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Eğitim Semineri**, Ankara, 1995, 92 s.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları - 1 (2. Basım)**, Yay.No.38, Ankara, 1965, 128 s.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları - 1**, Yay.No.28, Ankara, 1964, 109 s.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları - 2**, Yay.No.32, Ankara, 1964, 94s.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları - 3**, Yay.No.34, Ankara, 1965, 73 s.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları, Anatüzük**, Yay.No.4, Ankara, 1960.
- TÜRK-İŞ, **Ders Notları, Yönetmelikler**, Yay.No.5.
- TÜRK-İŞ, **Devlet Memurları Kanunu ve İşçinin Durumu**, Yay.No.44, Ankara, 1965, 42 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **DİSK, KESK/ TMMOB/ TTB, 3.Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (1.Cilt)**, Türk Tabipleri Birliği Yay., Ankara, 1998, 288 s.
- TÜRK-İŞ, **Dünden Bugüne, Bugünden Yarına TÜRK-İŞ**, Ankara, 1998, 111 s.
- TÜRK-İŞ, **Dünya Gıda Durumu (Mevcut ve Gelecek)**, Yay.No.87, Ankara, 1975(?), 346 s.
- TÜRK-İŞ, **Dünya Ülkeleri Çalışma Hayatı ve Sosyal Politikası**, Yay.No.111, Ankara, 1976, 84 s.
- TÜRK-İŞ, **Dünyada Kadın**, Ankara, 1995, 14 s. (Çoğaltma),
- TÜRK-İŞ, **Eğitim ve Teşkilatlanma Koordinasyon Toplantısı**, Yay.No.133, Ankara, 1980, 172 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Ekmek, Barış Özgürlük İçin**, Ankara, 1986, 99 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekmek, Barış, Özgürlük Yolunda Elele, Omuz Omuz**, Ankara, 1985, 80 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekmek-Barış, Özgürlük İçin**, Ankara, 1989, 166 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekmek-Barış-Özgürlük, Dünya Sendikacılık Hareketinin Tarihi**, Yay.No.59, Ankara, 1968, 200 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekonomik Göstergeler**, Ankara, 1989, 51 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekonomik Kalkınma ve Sendikacılık Semineri**, Yay.No.127, Ankara, 1979.
- TÜRK-İŞ, **Ekonomik ve Sosyal Alandaki Gelişmeler**, Ankara, 2001, 68 s.
- TÜRK-İŞ, **Ekonomik ve Sosyal Alandaki Gelişmeler**, Ankara, 2003, 80 s.

TÜRK-İŞ, **En Son Değişiklikleriyle İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Yasaları**, Yay.No.176, Ankara, (Tarihsiz), 335 s.

TÜRK-İŞ, **Endüstriyel Demokrasi ve Yönetime Katılma Semineri**, Yay.No.124, Ankara, 1979 (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Enerji Raporu**, Yay.No.102, Ankara, 1976, 76 s.

TÜRK-İŞ, **Federal Almanya'daki Türk İşçi ve Talebelerinin Aşırı Siyasi Faaliyetleri**, Ankara, 1972, 11 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Genç İşçilerin Sorunları Semineri** (Genişletilmiş 2. Baskı), Yay.No.135, Ankara, 1980, 239 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Genç İşçilerin Sorunları ve Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu**, Yay.No.170, Ankara, 1988, 304 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Genç İşçilerin Sorunları**, Yay.No.135, Ankara, 1980, 205 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Genel Kurul Kararları**, Eğitim Yay.No.41, Ankara, 2000, 64 s.

TÜRK-İŞ, **Gezici Tarım İşçilerinin Sorunları**, Ankara, 1985, 23 s.

TÜRK-İŞ, **Grev ve Toplu Sözleşme Seminer Notları**, Yay.No.13, 1962 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?** (2. Basım), Yay.No.40, Ankara, 1965.

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?** Yay.No.17, Ankara, 1965, 32 s.

TÜRK-İŞ, **HABITAT II, Sendikalar Açısından Bir Değerlendirme**, Ankara, 1996, 15 s.

TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TESK, KESK, **Çocuk İşçiliğine Karşı Küresel Yürüyüş, İlk Adımı Atalım**, 8 s.

TÜRK-İŞ, **Hayat Pahalılığı ile Bilinçli Mücadele, Tüketim Kooperatifçiliğinde Eskişehir Deneyimi**, Ankara, 1986, 20 s.

TÜRK-İŞ, **Hükümet Tarafından Meclise Sevk Edilen İş Kanunu Tasarısı**, Yay.No.29, Ankara, 1964, 36 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **I. Bilimsel Danışma Toplantısı (Bilim Adamlarının Görüşleri)**, Yay.No.141, Ankara, 1982, 91 s.

TÜRK-İŞ, **İcra Heyetinin 20 Mayıs 1959 Mümessiller Heyetine Sunulan Raporu**, Ankara, 1959, 26 s.

TÜRK-İŞ, **İcra Heyetinin Mümessiller Meclisine Sunulan Raporu (15.1.1962)**, Yay.No.8, Ankara, 1962.

TÜRK-İŞ, **İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanun ve İlgili Tüzük**, Yay.No.52, Ankara, (Tarihsiz), 67 s.

TÜRK-İŞ, **İlkbahar Bölge Kurultayları (Diyabakır, Samsun, Sivas, Eskişehir)**, Yay. No.88, Ankara, 1976, 550 s.

TÜRK-İŞ, **ILO Çalışmaları (1990-1992)**, Ankara, 1992, 111 s.

TÜRK-İŞ, **In Search of Healthy Democracy (TÜRK-İŞ Views and Recommendations on the Draft Constitution)**, Ankara, 1982, 20 s.

TÜRK-İŞ, **İnsan ve Çevre**, Ankara, 1992, 184 s.

TÜRK-İŞ, **İstihdam, Emek-Yoğun Yatırım Programları**, Ankara, 1985, 159 s.

TÜRK-İŞ, **İş Dönüşü (Radyo Programları)**, Yay.No.58, Ankara, 1968, 205 s.

TÜRK-İŞ, **İş Dönüşü No.2 (Radyo Programları)**, Yay.No.65, Ankara, 1970, 167 s.

TÜRK-İŞ, **İş Güvencesi Yasası ile İşimi, Yerli Malı Tüketimi ile İşyerimi Korumak İstiyorum**, Ankara, 2000, 6 s.

TÜRK-İŞ, **İş Hayatı ve Ekonomide Olumlu Düzenleme Politikası**, Yay.No.130, Ankara, 1979, 190 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **İş Hukuku: Araştırmalar, Kazai İçtihatlar, Mahkeme Kararları, Yorumlar**, Yay.No.61, Ankara, 1968, 244 s.

TÜRK-İŞ, **İş Hukukunun Çıkmazları ve Parlamentodan Beklenenler, Çalışanların Temel Hak ve Özgürlükleri Işığında Bir Değerlendirme**, Ankara, 1988, 16 s.

TÜRK-İŞ, **İş Kanunu Tasarısı**, Yay.No.11, 1962, 8 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **İş Kanunu**, Yay.No.57, Ankara, 1967.

TÜRK-İŞ, **İş Kanunu**, Yay.No.72, Ankara, 1970.

TÜRK-İŞ, **İş Kanunu**, Yay.No.74, Ankara, 1970.

TÜRK-İŞ, **İş Kazalarından Korunma Yöntemleri**, Yay.No.176, Ankara, 1999, 71 s.

TÜRK-İŞ, **İş ve Aile Politikası**, Ankara, 1996, 31 s.

TÜRK-İŞ, **İşçi Dayanışması Uluslararası Örgütlerle Elele İşçi Haklarını Koruma Çalışması**, Ankara, 1989, 51 s.

TÜRK-İŞ, **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kurulları Hakkında Tüzük**, Yay.No.146, Ankara, (Tarihsiz), 14 s.

TÜRK-İŞ, **İşçi Sağlığı ve İşyeri Güvenliği**, Ankara, 1987, 38 s.

TÜRK-İŞ, **İşçi Sendikaları ve Üst Kurullar Listesi (1.11.1961)**, Ankara, (Tarihsiz), (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **İşçi Sigortaları Kurumu Teşkilat Kanunu Tasarısı**, Yay.No.12, Ankara, 1962.
TÜRK-İŞ, **İşçi Temsilcileri ve Sendikacılara Cep Kılavuzu**, Yay.No.90, Ankara, 1976, 235 s.
TÜRK-İŞ, **İşçi Temsilcileri ve Sendikacıları Cep Kılavuzu**, Yay.No.162, Ankara, 288 s.
TÜRK-İŞ, **İşçi Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Sorunları Araştırması**, Ankara, 1986, 107 s.
TÜRK-İŞ, **İşçi-Memur Ayrımı Sorununun Çözümü Hakkında Türk-İş Özet Görüşü**, Bursa, 1982, 3 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **İşçi-Memur Ayrımı Sorunu**, Yay.No.101., Ankara, 1976, 115 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **İşçinin Yönetime Katılması, Türkiye'de ve Dünya'da**, (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **İşçi-Politika-Sendika-Parti İlişkileri**, Yay.No.92, Ankara, 1976, 211 s.
TÜRK-İŞ, **İşsizlik Sigortası Kanunu Tasarısı**, Yay.No.45, Ankara, 1965 (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **İşyeri Temsilcisi Görev ve Sorumlulukları**, Ankara, 1980, 9 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **İşyerinde Cinsel Taciz: Bir Sendika Rehberi**, Ankara, 1996, 16 s.
TÜRK-İŞ, **İşyerinde İşçilerle İşverenler Arasında Dayanışma ve İşbirliği**, Yay.No.19, Ankara, 1963, 37 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **İşyerleri İçin Aile Planlaması**, Ankara, (Tarihsiz), 23 s.
TÜRK-İŞ, **Kaçak İşçiliğe Son, Sigortasız Çalışmaya Hayır Kampanyası**, Ankara, 1996, 6 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Kadın Hakları Konusunda Uluslararası Sözleşmeler, Türkiye'nin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler, Türkiye'de Çalışan Kadın Konusundaki Yasal Düzenlemeler, Avrupa Sosyal Şartı**, Ankara, 1991, 24 s.
TÜRK-İŞ, **Kadın İşçilerin Sorunları Semineri**, Yay.No.126, Ankara, 1979, 179 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Kadın Sendikacılar Kurultayı (4-5 Eylül 1995)**, Ankara, 1995, 49 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Kamu İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Problemleri**, Ankara, 1966, 47 s.
TÜRK-İŞ, **Kıbrıs Konusunda Türk Tezi Aleyhine DİSK'in WFTU (Dünya Komünist İşçiler Konfederasyonu) ile İşbirliği Nasıl Yapıldı? (Belgeleriyle)**, Ankara, 1976, 22 s.
TÜRK-İŞ, **Kıbrıs Konusunu Aydınlatma Heyetinin Raporu**, Ankara, 1974, 38 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Kıdem Tazminatı Fonu Kanun Tasarısı Hakkında Öneriler**, Bursa, 1982, 5 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **Kıdem Tazminatı Sorunu**, Yay.No.105, Ankara, 1976, 208 s.
TÜRK-İŞ, **Kollektif Müzakereler (ILO)**, Yay.No.18, 1963.
TÜRK-İŞ, **Kooperatif Mevzuatı**, Yay.No.166, Ankara, 1985, 151 s.
TÜRK-İŞ, **Kooperatifçilik Semineri (1- 4 Mayıs 1974), Tebliğler ve Tartışmalar**, Ankara, 1974. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Kooperatifçilik Temel Bilgileri (Ders Notları)**, Yay.No.164, Ankara, 1985, 105 s.
TÜRK-İŞ, **Malullük, Yaşlılık, Ölüm Sigortaları, Yararlanma Koşulları, Sosyal Sigortalar Kurumuna Başvurma Yöntemleri**, Yay.No.75, Ankara, 1972, 35 s.
TÜRK-İŞ, **Mezarda Emekliliğe Hayır**, Ankara, 1999, 16 s.
TÜRK-İŞ, **Milletlerarası Çalışma Örgütü'nün Türkiye Tarafından Onaylanan Sözleşmeleri**, Yay.No.123, Ankara, 1979.
TÜRK-İŞ, **Milletlerarası Hür Sendikalar Konfederasyonu Nedir? Nasıl Çalışır? Ne Yapar?** Yay.No.2, Ankara, 1960, 38 s.
TÜRK-İŞ, **Milletlerarası Hür Sendikalar Konfederasyonu Statüsü**, Yay.No.1, İstanbul, 1952, 24 s.
TÜRK-İŞ, **Modern Yönetim Semineri (Ders Notları)**, Yay.No.144, Ankara, (Tarihsiz), 179 s.
TÜRK-İŞ, **Mümessiller Heyeti Zabıt ve Raporları - 1958**, Ankara, 1959, 117 s.
TÜRK-İŞ, **Niçin - Nasıl Kooperatif Üyesi Olalım?** Ankara, 1982, 16 s.
TÜRK-İŞ, **Nüfus Politikası**, Ankara, 1985, 30 s.
TÜRK-İŞ, **Olumlu Eylem, Sendikalar İçin Politikalar ve Anahatları**, Ankara, 1996, 23 s.
TÜRK-İŞ, **On Batı Ülkesinde İşçi-Politika-Sendika-Parti İlişkileri**, Yay.No.112, Ankara, 1976, 288 s.
TÜRK-İŞ, **Ortak Pazar İşgücü Hareketleri**, Yay.No.66, Ankara, 1970, 221 s.
TÜRK-İŞ, **Our Fight for Bread, Peace and Liberty**, Ankara, 1986, 37 s.
TÜRK-İŞ, **Özelleştirme Bibliyografyası**, Ankara, 1994, 84 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **Özelleştirme Raporu**, Ankara, 1993, 190 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **Özelleştirme ve Kadın İşçiler Semineri**, Ankara, 1994, 80 s.
TÜRK-İŞ, **Özelleştirme ve KİT'ler**, Ankara, 1993, 27 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ, **Polonya Olayları Sempozyumu**, Ankara, 1982, 22 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Report on the Trade Union Situation in Turkey (1992-1996)**, Ankara, 1996, 13 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, **Report on the Trade Union Situation in Turkey (ICFTU-APRO Yönetim Kurulu'na Sunuldu)**, Ankara, 1995, 16 s. (Çoğaltma)

- TÜRK-İŞ, **Report on the Trade Union Situation in Turkey (ICFTU-APRO Yönetim Kurulu'na Sunuldu)**, Ankara, 1994, 20 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Report on the Trade Union Situation in Turkey (ICFTU-APRO Yönetim Kurulu'na Sunuldu)**, Ankara, 1993, 12 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Resmi Gazeteler Fihristi (1971-1979)**, Yay.No.131, Ankara, 1979, 63 s. (Çoğaltma) .
- TÜRK-İŞ, **Sağlıklı Bir Demokrasi İçin, Türk-İş'in Anayasa Tasarısına İlişkin Görüş ve Önerileri**, Ankara, 1982, 31 s.
- TÜRK-İŞ, **Seminer Ders Notları**, Eğitim Yay.No.86/1, Ankara, 1986, 56 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendika Maliyesi**, Yay.No.13/A, 1963.
- TÜRK-İŞ, **Sendika Organizasyonu**, Yay.No.33, Ankara, 1964, 32 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Sendika Temsilcisi** (3. Basım), Yay.No.47, Ankara, 1966, 52 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendika Temsilcisi ve Görevleri**, Yay.No.21, Ankara, 1963.
- TÜRK-İŞ, **Sendika Temsilcisi**, Yay.No.26, Ankara, 1964, 64 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendikacılık Eğitimi**, Yay.No.25, Ankara, 1964, 27 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Sendikal Haklar ve Türkiye, ILO, 80. Oturum**, Ankara, 1993, 16 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendikalar Kanun Tasarısı**, Yay.No.10, Ankara, 8 s. (Tarihsiz, 1960'lar başları), (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri (22 Aralık 1993)**, Ankara, 1994, 60 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendikalar ve Grev, Lokavt Hakları**, Yay.No.35, Ankara, 1964, 1191 s.
- TÜRK-İŞ, **Sendikaların Mali ve Muhasebe İşleri**, Yay.No.7, Ankara, 1961, 15 s. (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, **Siyasi Parti Liderlerinin İşçi ve Yurt Sorunlarına Bakışı**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1991, 101 s.
- TÜRK-İŞ, **Siyasi Parti Liderlerinin İşçi ve Yurt Sorunlarına Bakışı**, Teksif Yay., Ankara, 1992, 101 s.
- TÜRK-İŞ, **Siyasi Partilerden Hesap Sor!**, Ankara, Mart 1994, 14 s.
- TÜRK-İŞ, **Siyasi Partilere Yapılan Sunuş Cevapları ve Karar: İşçi-Politika-Sendika-Parti İlişkileri**, Yay.No.116, Ankara, 1977, 50 s.
- TÜRK-İŞ, **Siz ve Sendikalar**, Yay.No.16, Ankara, 1963, 25 s.
- TÜRK-İŞ, **Son Değişiklikleriyle İşçi Sağlığı İş Güvenliği Mevzuatı ve Genel Bilgiler**, Yay.No.177, Ankara, 1999, 392 s.
- TÜRK-İŞ, **Son Değişiklikleriyle Sosyal Sigortalar Kanunu**, Yay.No.120, Ankara, 1979, 195 s.
- TÜRK-İŞ, **Sonbahar Bölge Kurultayları (Adana, İzmir, İstanbul)**, Yay.No.89, Ankara, 1976, 263 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlik Kavramı ve Uygulaması**, Yay.No.96, Ankara, 1976, 315 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlik Raporu**, Ankara, 1998, 113 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlik Sorunları**, Ankara, 2003, 38 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar Uygulaması**, Yay.No.115, Ankara, 1977, 60 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlik**, Ankara, 1992, 120 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Güvenlikte Yeniden Yapılanma ve Kayıtdışı İstihdam Paneli**, Ankara, 2001, 160 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Sigortalar Kanunu**, Yay.No.30, Ankara, 1964.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Sigortalar Kanunu**, Yay.No.63, Ankara, 1970.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Sigortalar Kanununa Göre Malullük Aylığı**, Yay.No.91, Ankara, 1976, 77 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Sigortalar Kanununa Göre Sigortalılıkta 25 Yıl (1950-1975)**, Yay.No.84, Ankara, 1975, 86 s.
- TÜRK-İŞ, **Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü 44. Genel Kuruluna Katılacak TÜRK-İŞ Delegelerine Sunulan Sosyal Güvenlik Raporu**, Ankara, 1997, 70 s.
- TÜRK-İŞ, **Sürekli Devalüasyon, Para, Kredi ve Bankalar**, Yay.No.113, Ankara, 1976, 38 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Şube Yöneticileri "Çalışanlar ve Medya" Anketi**, Ankara, 1997, 12 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Taleplerimiz, Adana İşçi Kurultayı (6 Kasım 1993)**, Ankara, 1993, 10 s. (Çoğaltma)
- TÜRK-İŞ, **Tarım İş Kanun Tasarısı ve Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Problemleri**, Yay.No.46, Ankara, 1966 (?), (Çoğaltma).
- TÜRK-İŞ, **Tarım İşçilerinin Ekonomik ve Sosyal Durumu**, Yay.No.31, Ankara, 1964.
- TÜRK-İŞ, **Tarım-İş, İşçi ve Tüketici Sağlığı Açısından Zehirli Tarım İlaçları**, Ankara, 1997, 31 s.
- TÜRK-İŞ, **Teşkilat Albümü - 1985**, Ankara, 1985, 168 s.
- TÜRK-İŞ, **Teşkilat Albümü - 1987**, Ankara, 1987, 161 s.
- TÜRK-İŞ, **Teşkilat Albümü - 1990**, Ankara, 1990, 165 s.
- TÜRK-İŞ, **Teşkilat Albümü - 1993**, Ankara, 1993, 176 s.
- TÜRK-İŞ, **Teşkilat Albümü-1996**, Ankara, 1996, 191 s.

TÜRK-İŞ, **The Confederation of Turkish Trade Unions, What it is, What it does, How it Works**, Yay.No.23/A, Ankara, 1964.

TÜRK-İŞ, **Toplu İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku, Sosyal Güvenlik Alanında Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara, 1985, 6 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu İş Sözleşmeleri 1984-1985**, Ankara, 1985, 205 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu Pazarlık** (3. Basım), Yay.No.37, Ankara, 1965, 40 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu Pazarlık**, Yay.No.15, Ankara, 1962, 29 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu Pazarlık**, Yay.No.20, Ankara, 1963, 32 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı**, Yay.No.9, Ankara, 1962, 9 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Tüketici ve Çevrenin Korunması**, Ankara, 1997, 16 s.

TÜRK-İŞ, **Tüketiciler ve Gıda Güvenliği**, Ankara, 1996, 12 s.

TÜRK-İŞ, **Tüketicinin Korunması Mevzuatı**, Ankara, 1996, 343 s.

TÜRK-İŞ, **Tüketicinin Korunması**, Ankara, 1986, 137 s.

TÜRK-İŞ, **Tüketim Kooperatifçiliği**, Ankara, (Tarihsiz), 12 s.

TÜRK-İŞ, **Tüketim Kooperatifleri ve Birlikleri Muhasebesi**, Yay.No.108, Ankara, 1976, 86 s.

TÜRK-İŞ, **Türk İşçi Hareketi Türk-İş**, Yay.No.68, Ankara, 1970, 64 s.

TÜRK-İŞ, **Türk İşçisini Bölmek İsteyenlerin İçyüzü**, Ankara, 1967, 16 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ - ODTÜ Uluslararası İlişkiler Semineri**, Ankara, 1999, 171 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ 10 Yaşında**, Ankara, 1962, 31 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ 18. Genel Kurul Kararları**, YOL-İŞ, TEKGIDA-İŞ, TES-İŞ, ORMAN-İŞ Ortak Yay.No.9, Ankara, 2000, 64 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ 1975**, Yay.No.94, Ankara, 1975.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ '97 Yıllığı, Cilt 2, 1990'ların Bilançosu (Değerlendirme Yazıları)**, Ankara, 1997, 536 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü ve Yönetmelikleri**, Yay.No.110, Ankara, 1976, 169 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü**, Ankara, 1976, 25 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü**, Yay.No.110 (Aynı yayın sayılı iki yayın vardır), Ankara, 1976, 59 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü**, Yay.No.71, Ankara, 1970, 59 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzüğü**, Yay.No.78, Ankara, 1973, 47 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Ana Tüzük ve Yönetmelikler**, Yay.No.55, Ankara, 1966, 119 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Anatüzüğü**, Ankara, 1983, 12 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu Bildirisi ve Özelleştirme Konusunda Türk-İş Başkanlar Kurulu Kararı, 9 Temmuz 1993**, Ankara, 12 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Bölge Toplantıları (1996)**, Ankara, 1997, 159 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Kadın Sendikacılar Kurultayı (4-5 Eylül 1995, İstanbul)**, Ankara, 1995, 49 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Mevzuat Komisyonunca Hazırlanan Kanun Teklifleri**, Yay.No.97, Ankara, 1976 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Nedir? Ne Yapar?, Nasıl Çalışır?**, Yay.No.23, Ankara, 1964, 32 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1966-1967 Birinci Yıllığı**, Ankara, 1967, 39 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1967-1968 İkinci Yıllığı**, Ankara, 1968.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1968-1969 Üçüncü Yıllığı**, Ankara, 1969.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1969-1970 Dördüncü Yıllığı**, Ankara, 1970.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1970-1971 Beşinci Yıllığı**, Ankara, 1971.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji 1971-1972 Altıncı Yıllığı**, Ankara, 1972.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Sendikacılık Koleji Yönetmeliği**, Yay.No.51, Ankara, 1966, 8 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Tanıtma Kitabı**, Yay.No.132, Ankara, 1980.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Teşkilat Albümü - 2000**, Ankara, 2000, 204 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve 9. Genel Kurulu İçin Yazılanlar**, Yay.No.81, Ankara, 1974, 265 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve 10. Genel Kurulu İçin Yazılanlar**, Yay.No.107, Ankara, 1976, 107 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve Kıbrıs Davamız**, Orman-İş Yay., Ankara, 2003, 64 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve Kıbrıs Davamız**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 2003, 63 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve Polonya Olayları Sempozyumu**, Ankara, 1982, 9 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ ve Tüketicinin Korunması**, Ankara, 1995, 14 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Yıllığı '99, I, 1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri**, Ankara, 1999, 639 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Yıllığı '99, II, Yüzyıl-Binyıl Biterken Dünyada ve Türkiye'de Durum**, Ankara, 1999, 715 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ Yönetim Kurulunun 21-23 Temmuz 1976 Tarihli Olağanüstü Toplantısı Müzakere Tutanağı**, Ankara, 1976, 172 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ, Turkish Trade Union Movement**, Yay.No.70, Ankara, 1970, 64 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ, Türkische Arbeiterbewegung**, Yay.No.69, Ankara, 1970.

TÜRK-İŞ, **Türk-İş/Ostim Çıracılık Eğitimi Merkezi, Çalışan Çocukların Sorunları Semineri (3 Mayıs 1994)**, Ankara, 1994, 66 s.

TÜRK-İŞ, **Türk-İş: Kuruluş, İşleyiş ve Etkinliği**, Ankara, 1982, 43 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'e Bağlıyız**, Ankara, 1967, 16 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel'e Sunduğu Rapor**, Ankara, 1995, 15 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in İzleyeceği Politika ve Siyasi Partiler Raporu: I**, Ankara, 1976. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in İzleyeceği Politika ve TÜRK-İŞ 24 İlkesinin Açıklaması Raporu - II**, Ankara, 1976, 73 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in Kadın İşçilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve İstihdamda Muamele Eşitliği ve Kadınların Sendikal Kuruluşlarla Bütünleşmesi**, Ankara, 1991, 36 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in Talepleri**, Ankara, 1995, 16 s.

TÜRK-İŞ, **TÜRK-İŞ'in Yasa Değişiklikleri Önerisi**, Ankara, 1990, (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, 1996, 103 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Nizamnamesi**, Ankara, (Tarihsiz), 20 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü (18 Temmuz 1983 Günü Yapılan Olağanüstü TÜRK-İŞ Genel Kurulu'nda Kabul Edilmiştir)**, Ankara, 1983, 12 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Muvakkat İdare Komitesi Raporu**, İstanbul, 1952, 19 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yönetmeliği**, Ankara, (tarihsiz, 1960'lar), 19 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu**, Yay.No.23, Ankara, 1964, 32 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun 8-11 Ağustos 1953 Tarihinde Yapılan Umumi Heyet Toplantısı Zaptıdır**, Ankara, 1953, 20 s.(Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Türkiye'de Demokratikleşme**, Ankara, 1996, 18 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Durumu**, Yay.No.24, Ankara, 1964, 45 s.

TÜRK-İŞ, **Türkiye'nin Taraf Olduğu İşgücü ve Sosyal Güvenlik Anlaşmaları**, Yay.No.76, Ankara, 1973, 187 s.

TÜRK-İŞ, **Tüzük, Bütçe, Öneriler Ön Komisyon Raporları (1 Şubat 1976)**, Yay.No.98, Ankara, 1976 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **TV'de İki Açık Oturum ve Bir Yorum**, Yay.No.104, Ankara, 1976, 152 s.

TÜRK-İŞ, **Ulusal İhtiyaçlar Yardım Fonu Hesabı (Kıbrıs)**, Yay.No.106, Ankara, 1976, 99 s.

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Uluslararası Çalışma Konferansı 83. Toplantısı (4-20 Haziran 1996) Hakkında Yönetim Kurulu'nun Başkanlar Kurulu'na Sunduğu Rapor (15 Ağustos 1996)**, Ankara, 1996, 23 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 73. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1987, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 75. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1988, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 76. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1989 (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 77. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1990, 25 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 78. Dönem Konferansı Çalışmaları Raporu**, Ankara, 1991, 34 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 79. Dönem Çalışmaları**, Ankara, 1992, 18 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 80. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1993, 33 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü 81. Dönem Konferans Çalışmaları**, Ankara, 1994, 23 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü ILO**, Ankara, 1992, 8 s.

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Örgütü, Türkiye ve Türk-İş'in Çalışmaları**, Ankara, 1995, 70 s.

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Teşkilatı ILO, Türkiye Tarafından Onaylanan Sözleşmeler**, Yay.No.137, Ankara, 1980, 269 s.

TÜRK-İŞ, **Uluslararası Çalışma Teşkilatı ve Avustralya Sağlık Sigortası Komisyonu'na Hazırlanan Sosyal Güvenlik Reformu Araştırması Hakkında Değerlendirme Raporu**, Ankara, 1996, 32 s.

TÜRK-İŞ, **Uygulamalı Bölgesel Kooperatifçilik Çalışması, İzmir Programı, Açış Konuşmaları ve Tebliğler**, Ankara, 1982, 216 s.

TÜRK-İŞ, **Ücret Analizi - Haziran 1975**, Yay.No.86, Ankara, 1975, 119 s.

TÜRK-İŞ, **Ücret Politikası**, Yay.No.43, Ankara, 1965, 52 s.

TÜRK-İŞ, **Ülkemizin Temel Sorunları ve Bunların Çözümlerini Öneren Muhtıra**, Ankara, 1977, 34 s.

TÜRK-İŞ, **Üye Kuruluşlar Listesi**, Yay.No.36, Ankara, 1965, 92 s.

TÜRK-İŞ, **Üye Kuruluşlar Listesi**, Yay.No.56, Ankara, 1967, 215 s.

TÜRK-İŞ, **Ve Kalbimizde Demirsoy Vardır**, Yay.No.93, Ankara, 1976, 96 s.

TÜRK-İŞ, **What is TÜRK-İŞ? What does it do?**, Ankara, 1992, 12 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri**, Ankara, 1965, 16 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu 9.Dönem 6.Toplantısına Sunulan 4.Mali Rapor, 15 Mayıs 1972**, Ankara, 1972 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu 9.Dönem 6.Toplantısına Sunulan 4.Mali Rapor, 15 Mayıs 1972**, Ankara, 1972 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Çalışma Raporu (21 Şubat 1983)**, Ankara, 1983, 62 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Çalışma Raporu (Ağustos 1981)**, Ankara, 1981, 85 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Çalışma Raporu (Nisan 1981)**, Ankara, 1981, 119 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Çalışma Raporu (Ocak 1982)**, Ankara, 1982, 141 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Aralık 1980)**, Ankara, 1980, 96 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Aralık 1979)**, Ankara, 1979, 88 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Ekim 1978)**, Ankara, 1978, 103 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Eylül 1979)**, Ankara, 1979, 112 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Eylül 1980)**, Ankara, 1980, 97 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Eylül 1979)**, Ankara, 1979, 112 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Mayıs 1978)**, Ankara, 1978, 106 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Nisan 1980)**, Ankara, 1980, 111 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Şubat 1978)**, Ankara, 1978, 100 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu İdari Raporu (Şubat 1978)**, Ankara, 1978, 100 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Rapor (Nisan 1981)**, Ankara, 1981, 38 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Rapor**, Ankara, Ağustos 1981, 37 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Rapor**, Nisan 1981, Ankara, 38 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (21 Şubat 1983)**, Ankara, 1983, 57 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (Aralık 1980)**, Ankara, 1980, 34 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (Ekim 1978)**, Ankara, 1978, 33 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (Mayıs 1978)**, Ankara, 1978, 30 s. (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (Ocak 1982)**, Ankara, 1982, 42 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu (Şubat 1978)**, Ankara, 1978, 66 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Mali Raporu, Eylül 1979**, Rize, 31 s.

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (1 Temmuz 1974)**, Ankara, 1974, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (15 Kasım 1972)**, Ankara, 1972, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (15 Mayıs 1972)**, Ankara, 1972, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (1978)**, Ankara, 1978, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (2 Nisan 1975)**, Ankara, 1975, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Raporu (20 Kasım 1974)**, Ankara, 1974, 127 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Raporu (4 Aralık 1973)**, Ankara, 1973, (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (6 Mart 1974)**, Ankara, 1974, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (Ekim 1975)**, Ankara, 1975, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (Eylül 1976)**, Ankara, 1976, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (Haziran 1975)**, Ankara, 1975, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kuruluna Sunulan İcra Kurulu Raporu (Haziran 1977)**, Ankara, 1977, 120 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (Kasım 1977)**, Ankara, 1977, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulu'na Sunulan İcra Kurulu Raporu (Mart 1977)**, Ankara, 1977, (Çoğaltma).

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulunun 21-22 Nisan 1977 Tarihli Olağanüstü Toplantısı Müzakere Tutanağı, (Konu: İşçi-Politika)**, Ankara, 1977, 107 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulunun 21-22 Nisan 1977 Tarihli Olağanüstü Tutanağı**, Ankara, 1977, 109 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulunun 21-23 Temmuz 1976 Tarihli Olağanüstü Toplantısı Müzakere Tutanağı**, Ankara, 1976, 173 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetim Kurulunun Tetkik Edeceği Mevzuat Komisyonu Teknik Raporu**, Ankara, 1981. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yönetmelikler**, Ankara, 2002, 110 s.

TÜRK-İŞ, **Yurtdışındaki Türk İşçilerinin Sorunları**, Yay.No.114, Ankara, 1976, 184 s. (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Yürürlükteki 101 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Mart 1973**, Yay.No.79, Ankara, 1974, 75 s.

TÜRK-İŞ, **Yürürlükteki 250 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Mayıs 1975**, Yay.No.85, Ankara, 1975, 194 s.

TÜRK-İŞ, **Yürürlükteki 80 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Eylül 1973**, Yay.No.80, Ankara, 1974, 70 s.

TÜRK-İŞ'le ve Türkiye Tütün Müskirat ve Yardımcı İşçi Sendikaları Konfederasyonu ile İlgili Açıklamalar Bu Raporumuzda Yer Almış Bulunmaktadır, Samsun, 1967, 24 s. (Çoğaltma)

Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi, **CIA-AAFLI-TÜRK-İŞ İlişkileri Üzerine**, Ankara, 1976, 4 s.

Türkiye Gazeteciler Sendikası, **Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın Görüş ve Önerileri, TÜRK-İŞ İşçi Kurultayı**, Ankara, 1975, 4 s.

Uluslararası Çalışma Bürosu, **İşçi Sendikaları ve ILO, İşçi Eğitimi El Kitabı**, Türk-İş Yay., Ankara, 1993, 135 s.

Uluslararası Çalışma Bürosu, **Sosyal Güvenlik, İşçi Eğitim El Kitabı**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1995, 115 s.

Uluslararası Çalışma Bürosu, **Toplu Pazarlık, İşçi Eğitim El Kitabı**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1995, 123 s.

Uluslararası Çalışma Bürosu, **Uluslararası Çalışma Örgütü ILO**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 6 s.

Uluslararası Çalışma Bürosu, **Ücretler, İşçi Eğitim El Kitabı**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1995, 185 s.

Uygur, S., **Kadın İşçiler ve Sorunları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.27, Ankara, 1999, 64 s.

Uzuner, H., **Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.23, Ankara, 1999, 64 s.

Vargı, S., **Bilinçli Tüketim**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.28, Ankara, 1999, 64 s.

- Vargı, S., **Çevrenin Korunması ve Sendikalar**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.9, Ankara, 1999, 64 s.
- Vargı, S., **Neden Yabancı Sigara İçiyoruz?**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.51, Ankara, 2000, 64 s.
- Vargı, S., **Sendika - Kooperatif İşbirliği ve Kooperatif Rehberi**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.45, Ankara, 2000, 64 s.
- Vargı, S., **Tüketici Hakları**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.2, Ankara, 1998, 64 s.
- Vargı, S., **Tüketimden Gelen Gücümüz, Yerli Malı ve İşçi - Tüketici Bilinci**, TÜRK-İŞ Yay.No.58, Ankara, 2000, 64 s.
- Vargı, S., **Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Alınması Gereken Tedbirlerin Araştırılması**, TÜRK-İŞ Kooperatifler ve Tüketici Danışma Bürosu, Ankara, 1991, 48 s.
- Yazıcı, E., **Yeni Bir Dünyanın Eşiğinde Türk-İş ve Değişim**, Sistem Yay., Ankara, 1993, 190 s.
- Yazıcı, E., **Yeni Bir Dünyanın Eşiğinde TÜRK-İŞ ve Değişim**, Türk Metal Yay., Ankara, 1993, 190 s.
- Yıldız, Ş. - Kurdakul, Ş., **Sosyalist Açından Türk-İş Yargılanıyor**, Ataç Kitapevi, İstanbul, 1966, 43 s.
- Yılmaz, Ş., **Başkanlar Kurulu Açıklaması ve Genel Başkan Yılmaz'ın Konuşması, (20 Aralık 1990)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1990, 14 s.
- Yılmaz, Ş., **Bursa Kapalı Salon Toplantısı, 12 Nisan 1985, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın Konuşması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1985, 14 s.
- Yılmaz, Ş., **Çalışma Hayatımızın Bugünü ve Geleceği**, İstanbul, 1984, 8 s. (Çoğaltma)
- Yılmaz, Ş., **Çalışma Meclisi'nde Yaptığı Konuşma**, Türk-İş Yay., Ankara, 1992, 10 s.
- Yılmaz, Ş., **Demokrasi ve Hür Sendikacılık Konferansı, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın Açış Konuşması: 6 Eylül'de Yasaksız Bir Demokrasi İçin Evet (Balıkesir, 27 Ağustos 1987)**, Ankara, 1987, 7 s. (Çoğaltma)
- Yılmaz, Ş., **Genel Başkan Şevket Yılmaz'ın 15. Genel Kurul Açış Konuşması**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1989, 11 s.
- Yılmaz, Ş., **Genel Başkan Şevket Yılmaz'ın Türk-İş 16. Genel Kurulunu Açış Konuşması**, Türk-İş Yay., Ankara, 1992, 22 s.
- Yılmaz, Ş., **Genel Başkan Şevket Yılmaz'ın TÜRK-İŞ'in 14. Genel Kurulunu Açış Konuşması (22 Aralık 1986)**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1986, 16 s.
- Yılmaz, Ş., **TÜRK-İŞ 40. Yıl Kutlama Töreninde Genel Başkan Şevket Yılmaz'ın Konuşması**, Ankara, 1992, 8 s.
- Yılmaz, Ş., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın 1 Mayıs Töreninde Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1992, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 14 s.
- Yılmaz, Ş., **Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın Biyografisi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1982, 3 s.
- Yılmaz, Ş., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın Göreve Başlarken Belirttiği Görüş ve Düşünceleri**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1982, 8 s.
- Yılmaz, Ş., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın Konuşması, Üçüncü İktisat Kongresi**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 15 s.
- YOL-İŞ, **Genel Kurul Kararları, TÜRK-İŞ, 16. Olağan Genel Kurulu (7-13 Aralık 1992), T.Yol-İş Sendikası 4. Olağan Genel Kurulu (9-11 Ekim 1992)**, Yay.No.12, Ankara, 1993, 109 s.
- Zaim, S., **Sanayide İşçi Eğitimi ve Sendikaların İşçi Eğitimi Faaliyetleri**, TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği (Samsun) Yay., Samsun, (tarihsiz), 26 s. (Çoğaltma)

EK.2.2. DİSK KAYNAKÇASI

- Akalın, İ., **DİSK Kısa Tarih (1960-1980)**, Öteki Yay., Ankara, 1995, 191 s.
- Aral, F. - Paşaoğlu, T. - Pekin, F., **Bir İnsan (Abdullah Baştürk)**, DİSK Basın Ajansı, İstanbul, 1992, 48 s.
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu - TÜRK-İŞ - DİSK, **Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinin Sosyal Boyutu ve Sendikaların Rolü**, İstanbul, 1994, 202 s.
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu - TÜRK-İŞ - DİSK, **The Social Dimensions and the Role of the Trade Unions in the Relations Between the European Union and Turkey**, İstanbul, 1994, 197 s.
- Aybar, M.A., **Sıkıyönetim Anayasaya Aykırıdır**, DİSK Yay.No.4, İstanbul, 1970, 40 s.
- Basın-İş, Devrimci Sağlık-İş, İlerici Deri-İş, Sine-Sen, Yeraltı Maden-İş, **DİSK Yeniden Örgütlenirken**, (Tarihsiz), 28 s.
- Baştürk, A. - Ögünç, Ş. - Mısırlıoğlu, H. - Topkar, İ., **1971 Türkiyesinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız: Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar (14.1.1971 Günü Toplanan TÜRK-İŞ Yönetim Kuruluna Takdim Edilmiştir)**, DİSK Yay., 1971, 177 s. (Çoğaltma).
- Baştürk, A., **Defence of Abdullah Baştürk**, PSI Yayınları, Fransa, 1986, 199 s.
- Baştürk, A., **İşçilerin Yalnız Ücretini Değil, Toplumsal Rolünü de Değiştireceğiz**, DİSK Yay. No. 6, İstanbul, 1993, 44 s.
- Baştürk, A., **Yargı Önünde Savunma**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1986, 495 s.

Baykal, D., **Emeğin Bütünlüğü, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın DİSK 9. Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma**, CHP Yay., Ankara, 1994, 23 s.

Belek, İ. ve Diğerleri, **DİSK'in Ören Tezleri ve Sosyalist Tavır**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1992, 191 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Genel Fihrist ve Sanık Kimlikleri**, İstanbul, 1986, 104 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Hüküm**, İstanbul, 1986, 148 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Davaya Genel Bakış**, İstanbul, 1986, 271 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-A, DİSK**, İstanbul, 1986, 580 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-B, DİSK**, İstanbul, 1986, 618 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-C, DİSK**, İstanbul, 1986, 478 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), **Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-D, DİSK**, İstanbul, 1986, 419 s.

Birleşik Metal-İş, **DİSK 11. Genel Kuruluna Gideren DİSK Yeniden Yapılanmalıdır, Disk Yeniden Örgütlenmeli**, İstanbul, 2000, 8 s.

Birleşik Metal-İş, **Temel Sendikal Dersler, Eğitim, Üretim ve İnsan, Üretim Biçimleri ve Sınıflar, Sendikaların Doğuşu, DİSK ve Sendikamız**, İstanbul, 2002, 95 s.

Ceyhan, H., **Ortak Pazar ve Türkiye**, DİSK Yay.No.14, İstanbul, 1974, 124 s.

Dev Maden-Sen, **Dev Maden-Sen'in DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organlar Toplantısına Sunduğu Rapor**, Ankara, 1993, 51 s.

Dev Maden-Sen, **DİSK Ana Tüzük Değişiklik Önerileri**, Ankara, 1994, 6 s. (Çoğaltma).

Dev Maden-Sen, **DİSK Olağanüstü Genel Kurulu (26-28 Ocak 1996), Görüş ve Önerilerimiz**, Ankara, 1996, 16 s.

Devrimci Demokrat Platform, **DİSK 9. Genel Kurul Değerlendirmesi**, İstanbul, 1994, 30 s.

Devrimci Demokrat Platform, **DİSK Genel Kurul Bildirgesi ve Karar Önergeleri**, İstanbul, 1994, 26 s. (Çoğaltma).

DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), **Türk-İş Çıkmazı**, Yay.No.1, İstanbul, 1967, 40 s.

DİSK Araştırma Enstitüsü, **Ekonomik Rapor-1978**, DİSK Araştırma Enstitüsü Yay.No.1, Ankara, 1979, 96 s.

DİSK Devrimci Demokrat Delegeleler, **Yeniden Yapılanma İçin İleri**, İstanbul, 2000, 8 s.

DİSK Yayınevi, **DİSK Eğitim Notları: Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığı**, İstanbul, 1977, 360 s.

DİSK, **1 Mayıs, Dünya İşçilerinin Birlik Mücadele Dayanışma Günü**, Yay.No.19, İstanbul, 1976, 64 s.

DİSK, **1 Mayıs**, Yay.No.25, İstanbul, 1978, 64 s.

DİSK, **10. Genel Kurul Çalışma Raporu (12-14 Eylül 1997)**, İstanbul, 1997, 235 s.

DİSK, **11. Genel Kurul Çalışma Raporu (28-30 Temmuz 2000)**, İstanbul, 2000, 239 s.

DİSK, **11. Genel Kurul, Yönlendirici Belge ve Kararlar, Yeni Bir Süreçte Yeniden DİSK (28-30 Temmuz 2000)**, Yay.No.32, İstanbul, 2000, 32 s.

DİSK, **12 September and After: A Dossier on the Junta in Turkey**, Brüksel, 1982, 21 s. (Çoğaltma)

DİSK, **13 Şubat 1967 - 13 Şubat 1978, İşçi Sınıfının Devrimci Sendikal Birliği Yolunda 11 Yıl**, İstanbul, 1978.

DİSK, **1979 Ekonomik Rapor**, Yay.No.35, Ankara, 1980, 139 s.

DİSK, **1990'larda Türkiye İşçi Sınıfı, Sosyal ve Ekonomik Göstergeler**, İstanbul, (Tarihsiz), 82 s.

DİSK, **4. Olağan Genel Kurul Denetim Raporu**, İstanbul, 1973, 4 s. (Çoğaltma).

DİSK, **4. Olağan Genel Kurul Hesap Raporu**, İstanbul, 1973, 8 s. (Çoğaltma).

DİSK, **5. Dönem Çalışma Raporu**, Yay.No.15, İstanbul, 1975, 141 s.

DİSK, **5. Genel Kurul Belgeleri**, Yay.No.17, İstanbul, 1975, 55 s.

DİSK, **6. Genel Kurul Çalışma Raporu (Aralık 1977)**, İstanbul, 1977, 271 s.

DİSK, **6. Genel Kurul Kararları**, Yay.No.24, İstanbul, 1978, 48 s.

DİSK, **7. Genel Kurulu Çalışma Raporu (Haziran 1980)**, Ankara, 1980, 600 s.

DİSK, **8. Genel Kurul Belgeleri**, İstanbul, 1992, 64 s.

DİSK, **9. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Yay. No. 8, İstanbul, 1994, 345 s.

DİSK, **9. Genel Kurul Kararlar Komisyonu Raporu**, İstanbul, 1994, 7 s. (Çoğaltma).

DİSK, **9. Genel Kurul Kararları**, İstanbul, 1994, 32 s.

- DİSK, **Ana ve Emekçi Olarak İşçi Kadınının El Kitabı** (2. Basım), Yay.No.18, İstanbul, 1976, 48 s.
- DİSK, **Ana ve Emekçi Olarak İşçi Kadınının El Kitabı**, Yay.No. 18, İstanbul, 1976, 48 s.
- DİSK, **Anayasa Mahkemesinin İptal Kararı**, Yay.No.8, İstanbul, 1972, 63 s.
- DİSK, **Çalışan Kadınlar**, Yay.No.12, İstanbul, 1995, 24 s.
- DİSK, **Çalışma Raporu, 2. Genel Kurul (24-25 Şubat 1968)**, İstanbul, 1968, 68 s. (Çoğaltma).
- DİSK, **Çalışma Raporu, 3. Genel Kurul (1968-1970)**, Yay.No.4, İstanbul, 1970, 105 s.
- DİSK, **Daha Fazla Kar, Daha Fazla Kan**, Yay.No.31, İstanbul, 1979, 127 s.
- DİSK, **Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri**, Yay. No. 28, İstanbul, 1979, 40 s.
- DİSK, **DİSK 6. Genel Kurul Kararları**, Yay.No.26, İstanbul, 1978, 40 s.
- DİSK, **DİSK Ana Tüzüğü**, İstanbul, 1977, 24 s. (Çoğaltma)
- DİSK, **DİSK Ana Tüzüğü**, Yay.No.13, İstanbul, 1974, 48 s.
- DİSK, **DİSK Ana Tüzüğü**, Yay.No.18, İstanbul, 1975, 48 s.
- DİSK, **DİSK Ana Tüzüğü**, Yay.No.20, İstanbul, 1976, 70 s.
- DİSK, **DİSK Anatüzüğü**, Yay. No. 27, İstanbul, 1978, 38 s.
- DİSK, **DİSK Çalışma Raporu (1970-1973)**, Yay.No.9, İstanbul, 1973, 32 s. (Çoğaltma)
- DİSK, **DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün Sorulara Yanıtları**, Yay.No.23, İstanbul, 1978, 30 s.
- DİSK, **DİSK Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirisi ve Komisyon Kararları, 9-11 Temmuz 1998**, Yay.No.26, İstanbul, 1998, 30 s.
- DİSK, **DİSK Nedir?** Yay.No.33, İstanbul, 1979, 96 s.
- DİSK, **DİSK Ören Kararları: Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri**, Ankara, 1979, 64 s.
- DİSK, **DİSK Tarım Raporu**, Ankara, 2000, 21 s.
- DİSK, **DİSK Umuttur**, Yay. No. 2, İstanbul, 1993, 15 s.
- DİSK, **DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organ Toplantısı (Ören, 20-26 Haziran 1992), Belgeler**, İstanbul, 1992, 40 s. (Çoğaltma)
- DİSK, **DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organ Toplantısı, Ören 20-26 Haziran 1992**, İstanbul, 1993, 111 s.
- DİSK, **DİSK Yürütme Kurulu Uyarıyor: İşçi Sınıfı Disiplini Açısından Sendikal Birlik**, Yay.No.32.
- DİSK, **DİSK'in İş Yasası Taslağı Değerlendirmesi, Kuralsızlık Yasalaştırılıyor**, Yay.No.36, İstanbul, 2003, 16 s.
- DİSK, **DİSK'in Dört Mücadele Yılı**, Yay.No.5, İstanbul, 1971, 16 s.
- DİSK, **DİSK-Kent Konut Kampanyası**, İstanbul, 1977, 12 s.
- DİSK, **Dünyanın Değişen Ekonomik Koşulları ve Uluslararası Sendika Hareketinin Sorunları**, Yay. No. 5, İstanbul, 1993, 36 s.
- DİSK, **Ekonomik ve Sosyal Konsej, Görüş ve Önerilerimiz**, Yay.No.35, İstanbul, 2003, 16 s.
- DİSK, **Emeğimize, Ekmeğimize, Geleceğimize Sahip Çıkalım. Özelleştirmeye Hayır**, Yay. No. 4, İstanbul, Kasım 1993, 16 s.
- DİSK, **Erdemir Grevinin İçyüzü**, Yay.No.11, İstanbul, 1974, 188 s.
- DİSK, **Genel Af (DİSK Açık Oturumu)**, Yay.No.12, İstanbul, 1974, 192 s.
- DİSK, **Göçmen İşçiler Sorunu**, Yay.No.21, İstanbul, 1976, 29 s.
- DİSK, **Hazırlanmakta Olan İş Kanunu İşçi Sınıfının Çıkarlarına Aykırıdır**, Ankara, 1967, 12 s.
- DİSK, **İnadına Sendika, İnadına DİSK, 11. Dönem DİSK Yönetim Kurulu Şubat-Mart-Nisan Uygulama Programı, DİSK Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Kararları**, Gönen, 7-8 Şubat 1998, İstanbul, 1998, 27 s.
- DİSK, **İş ve Aile Politikası**, Yay.No.13, İstanbul, 1995, 23 s.
- DİSK, **İşçi Sağlığı - İş Güvenliği (Daha Fazla Kar - Daha Fazla Kan)** (2. Basım), Yay.No.31, İstanbul, 1980, 127 s.
- DİSK, **İşçi Sınıfı ve Halkımız Açısından Yeni Vergi Tasarısı Üzerine Görüşler**, Yay.No.25, İstanbul, 1978, 31 s.
- DİSK, **İşçilerin Uyanışı, Sosyal Bilim ve Fikir Adamlarının Klemi ile**, Yay.No.3, İstanbul, 1967, 80 s.
- DİSK, **İşçilerin Yalnız Ücretini Değil, Toplumsal Rolünü de Değiştireceğiz**, Yay.No.6, İstanbul, 1993, 44 s.
- DİSK, **Kuruluş Bildirisi - Anatüzük**, Yay.No.2, İstanbul, 1967, 70 s.
- DİSK, **Neden Sendika, Neden DİSK?**, Yay. No. 1, İstanbul, 1992, 16 s.
- DİSK, **Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu (26-28 Ocak 1996)**, Yay.No. 20, İstanbul, 1996, 163 s.
- DİSK, **Olaylar ve Tanıklarıyla DİSK Tarihi**, Yay.No.22, İstanbul, 1997, 162 s.
- DİSK, **Ortak Pazar ve Türkiye**, Yay.No.14, İstanbul, 1974.
- DİSK, **Ören Toplantısı Kararları (1-5 Ağustos 1978)**, DİSK Yay., İstanbul, 1978, 38 s. (Çoğaltma).

DİSK, **Pozitif Ayrımcılık, Sendikalar İçin Politikalar ve Anahatlar**, Yay.No.11, İstanbul, 1995, 15 s.

DİSK, **Sigortasız Çalışma**, Yay.No.12, İstanbul, 1996, 14 s.

DİSK, **Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Disiplin İlkeleri Açısından Onur Kurulu Kararı**, Yay.No.29, İstanbul, 1979, 20 s.

DİSK, **Tek Tip Demokratik Tüzük**, Yay.No.30, Ankara, 1979, 40 s.

DİSK, **Toplu Sözleşmeye Yetkili Sendikanın Tespitinde En Geçerli - Gerçekçi Yol: Referandum**, Yay.No.10, İstanbul, 1973, 64 s.

DİSK, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Kuruluş Bildirisi**, İstanbul, 1967, 6 s. (Çoğaltma)

DİSK, **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Tüzüğü**, İstanbul, 1991, 14 s. (Çoğaltma)

DİSK, **Türkiye İşçi Sınıfını 2000'li Yıllara DİSK Taşıyacaktır, Sendikal Hedefler ve Politikalar**, İstanbul, 1996, 21 s.

DİSK, **Türkiye'de Özelleştirme**, İstanbul, 1994, 134 s.

DİSK, **Tüzük ve Yönetmelikler**, Yay.No.3, İstanbul, 1993, 96 s.

DİSK, **Tüzük, 11. Genel Kurul'da Yapılan Değişiklikle**, Yay.No.33, İstanbul, 2000, 30 s.

DİSK, **Tüzük**, İstanbul, 1991, 14 s. (Çoğaltma).

DİSK, **Tüzük**, İstanbul, 1994, 16 s.

DİSK, **Yeni Vergi Yasası Taslağının Getirdikleri**, Yay.No.34, İstanbul, 1980, 48 s.

DİSK-AR, **Sanayi İşçisinin Kimliği, İstanbul İmalat Sanayii İşçilerine Yönelik Bir Alan Araştırması**, İstanbul, (Tarihsiz, 1993?), 91 s.

Doğan, C., **DİSK'in İçyüzü**, Sağduyu Yayınları, İstanbul, 1979, 237 s.

Genel-İş, **Sendikal Örgütlenme ve DİSK**, Ankara, 1995, 55 s.

Güney Bölgesi Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası (Güney Bölgesi Tes-İş), **DİSK Nedir, Ne Değildir?**, 1975, 40 s.

Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği, **Vakbondsstrijd en Militaire Diktatuur in Turkije, 15 Jaar DİSK**, Amsterdam, 1982, 40 s.

ICFTU, **Sendikalar İçin Küreselleşme Rehberi**, DİSK Yay., İstanbul, 2003, 184 s.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, **İddianame, DİSK, DİSK'e Bağlı Sendikalar, DİSK ile Ortak Amaç ve Faaliyetlerde Bulunan Kişi ve Kuruluşlar Soruşturması I, DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Davası)**, İstanbul, 1981, 817 s.

İşçi Hareketi Gazetesi, **DİSK'in Kuruluş Amaç ve İlkeleri, Dünü Bugünü, 10.Genel Kurul ve Tavrımız**, İstanbul, 1997, 64 s.

İşıklar, F., **DİSK Davasında Savunma**, Gür Yayınları No. 22, İstanbul, 1986, 387 s.

Karadeniz, H., **Kapitalsiz Kapitalistler**, İTÜ Öğrenci Birliği ve DİSK Ortak Yayını, İstanbul, 1968, 46 s.

Koç, C., **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu**, Ankara, 1982, 69 s. (Çoğaltma)

Köyşe-İş Sendikası Merkez ve 5. Bölge Şubeleri, **Sarı Sendikacılık, Türk-İş ve DİSK Üzerine**, Ankara, 1975, 30 s.

Kurtuluş, **DİSK'in Yeniden İnşası İçin 9. Genel Kurula Giderken Nasıl Bir DİSK İstiyoruz**, İstanbul, 1994, 16 s.

Maden-İş - Bank-Sen - Baysen-İş, **DİSK'in Verdiği Son İhraç Kararı Üzerine Gerçekler ve Belgeleri (22.12.1977-15.3.1979)**, Maden-İş Yay., İstanbul, 1979, 159 s.

Maden-İş, **DİSK-Ören Toplantısına Sunulan Görüş ve Öneriler**, İstanbul, 1992. (Çoğaltma)

Mkrтчian, A., **Bugünkü Amerikan Sendikacılığı, Temel Sorunlar ve Eğilimler**, DİSK Yayınevi, No. 2, İstanbul, 1978, 249 s.

Nakliyat-İş, **Nakliyat-İş, DİSK'in Adını, Tarihini, Mücadele Geleneğini Daha da Geliştirerek Yaşatıyor**, İstanbul, 1997, 140 s.

Nebioğlu, K., **DİSK Genel Başkanı Kemal Nebioğlu'nun 1 Mayıs 1992 Konuşma Metni**, Ankara, 1992, 3 s. (Çoğaltma)

Nebioğlu, K., **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı Kemal Nebioğlu'nun TÜRK-İŞ Kongresinde Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)

Orta Anadolu Bölgesi Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası (Konya Tes-İş), **DİSK Nedir, Ne Değildir?**, (Tarihsiz), 40 s.

Öz, R. (der.), **Kemal Türkler Kürsüde**, Cilt 1, Kemal Türkler Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 2003, 383 s.

Öz, R. (der.), **Alinterinin Onuru Kemal Türkler Kürsüde**, Cilt 2, İstanbul, Kemal Türkler Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 2003, 279 s.

Sevim, M., **Birleşmeye Evet! "İltihak"a Hayır! Yaşasın Maden-İş, Yaşasın DİSK, Yaşasın Metal İşçilerinin Birliği**, İstanbul, 1993, 24 s.

Sosyal-İş, **İlirici Sendikal Birlik DİSK İlkeleri ile DİSK'te Sağlanacaktır**, Ankara, 1977, 40 s.

Sülker, K., **İki Konfederasyon: TÜRK-İŞ ve DİSK**, Koza Yay.No.9, İstanbul, 1976, 160 s.

Tekstil Sendikası, **DİSK Tüzüğü, Tekstil İşçileri Sendikası Tüzüğü, Yönetmelikleri**, Yay.No.8.
TİB - DİSK - Çağdaş Metal-İş - ASİS, **Türkiye'de İşçi Ücretleri ve Enflasyon**, Yay.No.5, Ankara, 1975, 70 s.
TİB - DİSK - Çağdaş Metal-İş - ASİS, **Türkiye'de İşçi Ücretleri ve Enflasyon (2. Basım)**, Yay.No.5, Ankara, 1975, 70 s.
Tinay, M.T., **TİP'in Emrinde DİSK ve Türk Sendikacılığında Komünist Entrikaları**, Zonguldak, 1967, 64 s.
TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi), **Demokratik Güçbirliği, TSİP'in DİSK'e Önerileri**, Yay.No.12, İstanbul, 1978, 24 s.
TÜRK-İŞ 6. Bölge Temsilciliği (Samsun), **DİSK'in İçyüzü**, Samsun, 1975, 23 s. (Çoğaltma).
TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **From the Streets into School, Guiding Working Street Children into Education**, Ankara, 2002, 32 s.
TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **Sokaktan Okula, Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi**, Ankara, 2002, 40 s.
TÜRK-İŞ, DİSK, KESK/ TMMOB/ TTB, **3.Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (1.Cilt)**, Türk Tabipleri Birliği Yay., Ankara, 1998, 288 s.
TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TESK, KESK, **Çocuk İşçiliğine Karşı Küresel Yürüyüş, İlk Adımı Atalım**, 8 s.
TÜRK-İŞ, **Kıbrıs Konusunda Türk Tezi Aleyhine DİSK'in WFTU (Dünya Komünist İşçiler Konfederasyonu) ile İşbirliği Nasıl Yapıldı? (Belgeleriyle)**, Ankara, 1976, 22 s.
Vatan Partisi, **DİSK 6. Kongre Değerlendirmesi**, İstanbul, 1978, 77 s.
Vatan Partisi, **DİSK ve 6. Kongresine Düşen Görevler**, İstanbul, 1977, 24 s.
Vatandaş Kütüphanesi, **DİSK Burjuva Sosyalizmi ve İkinci Kuvayı Milliye Sendikacılığımız**, Yay.No.1, İstanbul, 1977, 48 s.
Yaşasın DİSK: Sınıf ve Kitle Sendikacılığında Atılım (1975-1977), Konuk Yay. No.42, İstanbul, 1977, 320 s.
Yeraltı Maden-İş, Dev Sağlık-İş, Basın-İş, Deri-İş, Devrimci Yapı-İş, Limter-İş, Keramik-İş, **İşçilerin DİSK'i İçin, 20-26 Haziran 1992 Ören Toplantıları**, İstanbul, 1992, 28 s.
Yeraltı Maden-İş, Devrimci Sağlık-İş, Sine-Sen, Deri-İş, **Yeraltı Maden-İş, Devrimci Sağlık-İş, Sine-Sen ve Deri-İş'in DİSK 8. Genel Kuruluna Sunduğu Karar Tasarıları**, İstanbul, 6 s. (Çoğaltma)

EK.2.3. HAK-İŞ KAYNAKÇASI

Aktan, C.C. (ed.), **Haklar ve Özgürlükler Antolojisi**, HAK-İŞ Yay., Ankara, 2000, 900 s.
Avşar, B.Z., **Ombudsman (Kamu Hakemi) Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, HAK-İŞ Eğitim Yay.No.38, Ankara, 1998, 163 s.
Çelik, N(ecati), **17. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Genel Başkan Necati Çelik'in Basın Toplantısı**, Hak-İş Yay., Ankara, 1992, 37 s.
Çelik, N(ecati), **Genel Başkan Necati Çelik'in 1 Mayıs Günü Yaptığı Konuşma Metni**, Hak-İş Yay., Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)
Çelik, N(ecati), **Genel Başkan Necati Çelik'in 3. İzmir İktisat Kongresi'nde Yaptığı Konuşma**, Hak-İş Yay., Ankara, 1992, 13 s.
Çelik, N(ecati), **Genel Başkan Necati Çelik'in 5. Büyük Genel Kurulu Açış Konuşması**, Hak-İş Yay., Ankara, 1986, 13 s.
Çelik, N(ecati), **Genel Başkan Necati Çelik'in HAK-İŞ Konfederasyonu 7. Olağan Genel Kurul Açış Konuşması**, Hak-İş Yay., Ankara, 1972, 32 s.
Çelik, N(ecati), **HAK-İŞ 10. Kuruluş Yıldönümü Genel Başkan Necati Çelik'in Basın Toplantısı**, Hak-İş Yay., Ankara, 1985, 15 s.
Gürol, M.A., **Bir Sosyal Özelleştirme Yöntemi: Çalışanların Pay Ortaklığı (Türkiye Uygulaması)**, Hak-İş Yay. No. 18, Ankara, 1994, 131 s.
HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Haziran 1998)** Ankara, 1998, 181 s.
HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Temmuz 1998)** Ankara, 1998, 305 s.
HAK-İŞ, **Çalışma Hayatı ve Kadın, Panel, İstanbul, 8 Mart 1998**, Ankara, 1998, 112 s.
HAK-İŞ, **1475 Sayılı İş Yasası**, Yay. No. 4.
HAK-İŞ, **15. Kuruluş Yıldönümü Beyannamesi (22 Ekim 1990)**, Ankara, 1990, 23 s.
HAK-İŞ, **16. Kuruluş Yıldönümü Etkinlikleri**, Yay. No. 14, Ankara, 1992, 232 s.
HAK-İŞ, **18. Kuruluş Yıldönümü Etkinlikleri**, Yay. No. 21, Ankara, 1994, 175 s.
HAK-İŞ, **1980 Sonrası Yapılanmanın Emek Üzerindeki Siyasi, İktisadi ve Sosyal Etkileri**, Yay. No. 1, Ankara, 1991, 129 s.
HAK-İŞ, **2. Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu**, Ankara, 1979, 37 s.

HAK-İŞ, **2000'e Doğru Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Geleceği**, Ankara, 1997, 145 s.

HAK-İŞ, **2821 ve 2822 Sayılı Sendikalar ve TİSGL Yasaları**, Yay. No. 5.

HAK-İŞ, **3. Büyük Genel Kurul Açış Konuşması**, Ankara, 1981, 13 s. (Çoğaltma).

HAK-İŞ, **3. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1981, 170 s.

HAK-İŞ, **3.11.1976 Günü Yapılan Basın Toplantısında Yayınlanan Kuruluş Beyannamesi**, Hak-İş Yay., Ankara, 17 s.

HAK-İŞ, **4. Büyük Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1983, 155 s.

HAK-İŞ, **5. Büyük Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu**, Ankara, 1986, 284 s.

HAK-İŞ, **6. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu**, Ankara, 1989, 578 s.

HAK-İŞ, **7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (Görüşler)**, Ankara, 1992, 296 s.

HAK-İŞ, **7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1992, 457 s.

HAK-İŞ, **7. Olağan Genel Kurul, Basında Hak-İş**, Ankara, 1992.

HAK-İŞ, **8. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (30 Kasım - 1,2,3 Aralık 1995)**, Ankara, 1995, 526 s.

HAK-İŞ, **9. Olağan Genel Kurul (26-29 Kasım 1999, Ankara), Faaliyet Raporu 1, Faaliyetler**, Ankara, 1999, 118 s.

HAK-İŞ, **9. Olağan Genel Kurul (26-29 Kasım 1999, Ankara), Faaliyet Raporu 2, Görüşler**, Ankara, 1999, 341 s.

HAK-İŞ, **Anayasa Kurultayı (27-29 Şubat 1992)**, Yay. No. 15, Ankara, 1992, 493 s.

HAK-İŞ, **Asgari Ücret Tesbiti Hakkında Görüşlerimiz ve Tekliflerimiz**, Ankara, 1985, 13 s. (Çoğaltma).

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ağustos 1998)** Ankara, 1998, 301 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ağustos 1998)**, Ankara, 1998, 301 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ağustos 1999)**, Ankara, 1999, 305 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Aralık 1996)**, Ankara, 1996, 190 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Aralık 1997)**, Ankara, 1998, 175 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ekim 1996)**, Ankara, 1996.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ekim 1997)**, Ankara, 1997, 133 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Eylül 1997)**, Ankara, 1997, 234 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Eylül 1999)**, Ankara, 1999, 150 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Eylül-Ekim 1998)**, Ankara, 1998, 310 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Haziran 1997)**, Ankara, 1997, 141 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Haziran 1998)**, Ankara, 1998, 181 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Kasım 1996)**, Ankara, 1996, 78 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Kasım 1997)**, Ankara, 1997, 178 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Kasım-Aralık 1998)**, Ankara, 1999, 351 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mart 1997)**, Ankara, 1997, 174 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mart 1998)**, Ankara, 1998, 267 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mart 1999)**, Ankara, 1999, 84 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mayıs 1997)**, Ankara, 1997, 171 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mayıs 1998)**, Ankara, 1998, 210 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Mayıs-Haziran 1999)**, Ankara, 1999, 288 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Nisan 1997)**, Ankara, 1997, 224 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Nisan 1998)**, Ankara, 1998, 200 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Nisan 1999)**, Ankara, 1999, 124 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ocak 1997)**, Ankara, 1997, 195 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ocak 1998)**, Ankara, 1998, 199 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Ocak 1999)**, Ankara, 1999, 197 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Şubat 1997)**, Ankara, 1997, 140 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Şubat 1998)**, Ankara, 1998, 194 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Şubat 1999)**, Ankara, 1999, 178 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Temmuz 1997)**, Ankara, 1997, 117 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Temmuz 1998)**, Ankara, 1998, 305 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ (Temmuz 1999), Sosyal Güvenlik Mücadelesi**, Ankara, 1999, 647 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ**, Ankara, 1996, 135 s.

HAK-İŞ, **Basında HAK-İŞ**, Ankara, 1996, 250 s.

HAK-İŞ, **Çalışma Hayatı ve Kadın, Panel, İstanbul, 8 Mart 1998**, Ankara, 1998, 112 s.

HAK-İŞ, **Çalışma Hayatında Diyalog ve İşbirliği, Emek Zirvesi Emek Platformu Ortak Açıklamalar**, Ankara, 1999, 182 s.

HAK-İŞ, **Çizgilerle 5 Nisan**, Ankara, 1994.

- HAK-İŞ, **Deprem Kılavuzu**, Ankara, 2000, 23 s.
- HAK-İŞ, **Ekonomik Panorama ve Model Arayışları, Genel Ekonomik Durum, 1998 Bütçesi ve Hedefler**, Ankara, 1998, 120 s.
- HAK-İŞ, **Globalleşme ve Uluslararası Sendikal Hareket**, Ankara, 1999, 249 s.
- HAK-İŞ, **Güneydoğu Sorununa Alternatif Yaklaşım ve Çözüm Önerileri**, Ankara, 1995, 7 s. (Çoğaltma)
- HAK-İŞ, **Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü**, Ankara, 1995, 16 s. (Çoğaltma)
- HAK-İŞ, **HAK-İŞ Ana Tüzüğü**, Ankara, 1989, 65 s.
- HAK-İŞ, **HAK-İŞ'in Siyasi Sistem ve Seçimlerle İlgili Temel İlkeler (22 Mart 1994)**, Ankara, 1994, 31 s.
- HAK-İŞ, **HAK-İŞ'in Siyasi Sistem ve Seçimlerle İlgili Temel İlkeleri (19 Eylül 1991)**, Ankara, 1991, 16 s.
- HAK-İŞ, **Hükümetin 500 Günü, Ne Dediler, Ne Yaptılar?**, Ankara, 1993, 217 s.
- HAK-İŞ, **İnsan Hakları ve Türkiye**, Ankara, 1998, 96 s.
- HAK-İŞ, **İşsizlik Sigortası, İş Kurumu, İş Güvencesi Semineri**, Yay. No. 16, Ankara, 1992, 232 s.
- HAK-İŞ, **Sanayide Çalışan Çocuklar Raporu (Report of Child Labour in Industry), Sakarya Pilot Bölge Araştırması (Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Bölge Eylem Komiteleri Eğitim Seminerleri: Gaziantep, Karaman, Sakarya)**, Ankara, 2000, 202 s.
- HAK-İŞ, **Tehlikenin Eşiğinde**, Yay. No. 2, 1977.
- HAK-İŞ, **Türkiye Nereye Gidiyor, Panel, Ankara, 28 Şubat 1998**, Ankara, 1998, 144 s.
- Karademir, A., **Çizgilerle 5 Nisan**, Hak-İş Eğitim Yay., No. 20, Ankara, 1994.
- Koç, Y., **Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş**, Açık Yayıncılık, Ankara, 1995, 184 s.
- Taşçı, M., **HAK-İŞ Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu 3.11.1976 Günü Yapılan Basın Toplantısında Yayınlanan Kuruluş Beyannamesi**, Hak-İş Yay., Ankara, 1976, 17 s.
- TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **From the Streets into School, Guiding Working Street Children into Education**, Ankara, 2002, 32 s.
- TÜRK-İŞ - HAK-İŞ - DİSK, **Sokaktan Okula, Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi**, Ankara, 2002, 40 s.
- TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TESK, KESK, **Çocuk İşçiliğine Karşı Küresel Yürüyüş, İlk Adımı Atalım**, 8 s.
- Uslu, S. - Cassina, G., **Türkiye'den Avrupa'ya Göç**, HAK-İŞ Yay., Ankara, 1999, 126 s.
- Uslu, S., **Bütün Yönleriyle 1 Mayıs**, HAK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 63 s.
- Uslu, S., **HAK-İŞ 23 Yaşında, Açış Konuşması**, HAK-İŞ Yay., Ankara, 1998, 24 s.
- Uslu, S., **HAK-İŞ 9. Olağan Genel Kurul Açış Konuşması**, Ankara, 1999, 37 s.
- Uslu, S., **İkibine Doğru Yeni Bir Sendikacılık ve Yeni Bir Türkiye Düşünmek, HAK-İŞ 21 Yaşında, 21. Yüzyıla Doğru Çağdaş Sendikal Anlayış**, Ankara, 1996, 51 s.
- Ünal, A., **Çalışma Hayatı ve Kadın**, HAK-İŞ Yay.No.37, Ankara, 1998, 112 s.

EK.2.4. KESK KAYNAKÇASI

- Devrimci Sendikal Dayanışma, **Sendikal Hareketin Bütünü Kucaklayacak KESK İçin**, İstanbul, 1999, 67 s.
- Evren, S., **Genel Başkan Sami Evren'in Açılış Konuşması**, KESK Yay., İstanbul, 2002, 28 s.
- Kaygısız, İ., **Basında KESK (Ağustos 1996 - Ağustos 1998)**, İstanbul, 1998, 344 s.
- KESK, **1. Kadın Kurultayı**, İstanbul, 1998, 447 s.
- KESK, **1. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 1996, 176 s.
- KESK, **2. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (Ağustos 1996- Ağustos 1998)**, İstanbul, 1998, 223 s.
- KESK, **2002 Bütçesi Kimler İçin? Emekçiler Yok, Çalışanlar Yok, Üretenler Yok, Halk Yok**, İstanbul, 2001, 12 s.
- KESK, **3. Genel Yönetim Kurulu Toplantısı**, Ankara, 1997, 12 s. (Çoğaltma)
- KESK, **3. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (25-28 Ocak 2001, İstanbul)**, İstanbul, 2001, 232 s.
- KESK, **4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul, 2002.
- KESK, **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Çalışma Hayatı Alt Komisyonu, Kamu Çalışanlarının Sendikal Hakları Konusunda Görüşler**, İstanbul, 1999, 18 s. (Çoğaltma)
- KESK, **Barış ve Demokrasi Sempozyumu, Dünya, Ortadoğu, Kıbrıs, Türkiye**, İstanbul, 2003, 96 s.
- KESK, **Bu Çiğliği Duyun**, İstanbul, 2003, 12 s.
- KESK, **Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar**, İstanbul, 2003, 165 s.
- KESK, **İşyeri Örgütülüğünün Önemi ve Temsilcilerin Rolü**, İstanbul, 2002, 72 s.

KESK, **Kamu Emekçileri Mücadelesi ve Sahte Sendika Yasasının Eleştirisi**, İstanbul, 1998, 60 s.
KESK, **Kamu Emekçileri Mücadelesi ve Sahte Sendikacılık**, İstanbul, 1998, 12 s.
KESK, **Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (1995) Anafütük**, İstanbul, 20 s.
KESK, **Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu Tüzüğü**, İstanbul, 1995, 12 s. (çoğaltma)
KESK, **Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu Tüzüğü**, İstanbul, 2002, 47 s.
KESK, **Kamu Emekçileri Sendikalaşma Hareketi ve KESK**, İstanbul, 1996, 10 s. (Çoğaltma)
KESK, **Kamu Emekçileri ve 2000 Bütçesi, IMF Patentli Yoksulluk ve Talan Belgesi**, Eğitim Dizisi No. 5, İstanbul, 1999, 20 s.
KESK, **Kamuda Esnek Çalıştırma ve Toplam Kalite Yönetimi**, İstanbul, 2003, 64 s.
KESK, **KESK-TCO Ortak Eğitim Çalışmalarından Notlar ve Devre Eğitim Kılavuzu**, Eğitim Dizisi 1, İstanbul, 1997. 40 s.
KESK, **Kurula Giderken, 1. Olağan Danışma Kurulu Toplantısı (18-20 Nisan 2003, Ankara)**, İstanbul, 2003, 46 s.
KESK, **Public Employees Trade Union Movement and KESK**, İstanbul, 1996, 14 s. (Çoğaltma)
KESK, **Sermaye Küreselleşirken Küçültülen Kamu**, İstanbul, (tarihsiz), 31 s.
KESK, **Sendikal Yasaklar ve Taleplerimiz**, İstanbul, (tarihsiz), 56 s.
KESK, **Sendikamla Güçlüyüm, Neden Sendika, Neden KESK**, Eğitim Dizisi No.7, İstanbul, 2000, 29 s.
KESK, **Yoksulluk ve Faiz Bütçesi, Vergiyi Veren Emekçi, Kullanan Rantiye**, Eğitim Dizisi No.11, İstanbul, 2003, 14 s.
Sendikal Birlik Eğitim-Sen İstanbul Yürütmesi, **Demokratik Güçlü Türkiyecı Eğitim-Sen ve KESK İçin Sendikal Birlik**, İstanbul, 2001, 24 s.
TÜRK-İŞ, DİSK, KESK/ TMMOB/ TTB, **3.Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (1.Cilt)**, Türk Tabipleri Birliği Yay., Ankara, 1998, 288 s.
TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, TESK, KESK, **Çocuk İşçiliğine Karşı Küresel Yürüyüş, İlk Adımı Atalım**, 8 s.

EK.2.5. TÜRKİYE KAMU-SEN KAYNAKÇASI

Akay, R., **Genel Başkan Resul Akay'ın Türkiye Kamu-Sen 3. Olağan Genel Kurulu Açılış Konuşması (25-26 Aralık 1999)**, Ankara, 1999, 31 s.
Birinç, E., **Dünden Bugüne Türkiye Kamu-Sen**, Türkiye Kamu-Sen Yay., Ankara, 1995, 190 s.
Tartan, H., **Avrupa Birliği'nde Yasama Faaliyeti ve Sosyal Tarafların Katılımı**, Türkiye Kamu-Sen Yay.No.3, Ankara, 2001, 166 s.
Taşçı, E., **Memurlar, Sendikal Haklar ve Türkiye Kamu-Sen**, Nüans Kitapçılık, Ankara, 1996, 288 s.
Türkiye Kamu-Sen Kütahya İl Temsilciliği, **Alışveriş Rehberi**, 2001, 108 s.
Türkiye Kamu-Sen, **2. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu, 1992-1996, 22-23 Haziran 1996**, Ankara, 1996, 94 s.
Türkiye Kamu-Sen, **3. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu (25-26 Aralık 1999)**, Ankara, 1999, 238 s.
Türkiye Kamu-Sen, **Basında Türkiye Kamu-Sen, 2000-2002**, Ankara, 2002, 240 s.
Türkiye Kamu-Sen, **Ekonomik ve Sosyal Konsey**, Ankara, 2002, 78 s.
Türkiye Kamu-Sen, **Faaliyet Raporu ve Mali Rapor, 1. Olağan Genel Kurul (30-31 Mart 2002)**, Ankara, 2002, 29 s.
Türkiye Kamu-Sen, **Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü**, Ankara, 1992, 35 s.
Türkiye Kamu-Sen, **Kamu Görevlileri Sendikaları Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu Tasarısı ve Türkiye Kamu-Sen Gerekçeli Değişiklikler Teklifi**, Ankara, 1994, (Çoğaltma), 26 s.
Türkiye Kamu-Sen, **TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Gündemindeki Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu Tasarısı ile İlgili Türkiye Kamu-Sen'in Önerileri**, Ankara, 1999, 20 s. (Çoğaltma)
Türkiye Kamu-Sen, **Türkiye Kamu-Sen Toplu Görüşme Teklif Metni (15 Ağustos 2002)**, Ankara, 2002, 107 s.
Yapı-Yol Sen, **Türk Kamu-Sen Nedir? Ne Değildir? Kamu Çalışanlarının Sendikal Hakları Konusunda Anayasa'da Neler Değişti?** Ankara, (Tarihsiz), 16 s.
Yokuş, F., **Dünden Bugüne Memur Sendikacılığı, Türkiye Kamu-Sen'in Sendika Anlayışı ve İlkeleri**, Türk Büro-Sen Yay., Ankara, 1997, 34 s.

EK.2.6. MEMUR-SEN KAYNAKÇASI

Akar, M. ve diğerleri, **Eğitimcinin ve Tüm Memurların Hak Arama Usulleri El Kitabı**, Memur-Sen Yay.No.1, Ankara, 1998, 189 s.
Aydoğan, K., **Memur Sendikacılığı ve Memur-Sen'in Yaklaşımı**, Memur-Sen Yay., Ankara, 1999, 32 s.

Memur-Sen, **1. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu**, Ankara, 2002, 4 s. (Çoğaltma)
Memur-Sen, **2000-2001 Faaliyet Raporu, 3. Olağanüstü Genel Kurul, 26 Mayıs 2001**, Ankara, 2001, 150 s.
Memur-Sen, **4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu**, Ankara, 2001, 56 s.
Memur-Sen, **Basında Memur-Sen (1997-1999)**, Ankara, 1999, 126 s.
Memur-Sen, **Basında Memur-Sen**, Ankara, 2001, 136 s.
Memur-Sen, **Basında Memur-Sen, Seçmeler (1992-1997)**, Ankara, 1997 (Çoğaltma).
Memur-Sen, **Eğitimcinin ve Tüm Memurların Hak Arama Usulleri El Kitabı**, Ankara, 1998, 189 s.
Memur-Sen, **Faaliyet Raporu, Ankara, 1999**, 13 s. (Çoğaltma)
Memur-Sen, **Memur Sendikaları Konfederasyonu 1. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu**, Ankara, 1995, 12 s.

EK 3. TÜRKİYE'DE GREV VE EYLEMLERE İLİŞKİN KAYNAKÇA

Türkiye'de grev ve eylemlere ilişkin en önemli kaynaklar, sendikaların ve üst örgütlerin gazeteleri, dergileri, bildirimleri ve genel kurul çalışma raporlarıdır. Bazı örgütler, eylemlerle ilgili özel sayı çıkarmıştır. Örneğin, Türk Tabipleri Birliği'nin yayın organı olan **Toplum ve Hekim**'in Temmuz 1993 sayısı (No.55), 1988-89 yıllarındaki hekim eylemleri özel sayısıdır. 165 sayfalık özel sayı, bu konuda önemli bir kaynaktır. Eğitim-Sen'in **Eğitim ve Yaşam Dergisi** Kış 1999 sayısı ise "TÖS'ün Büyük Öğretmen Boykotunun 30. Yılı" özel sayısıdır. 160 sayfalık bu özel sayı da bu konuda araştırma yapacaklar için temel başvuru kaynağıdır.

May Yayınları tarafından yayımlanan **Sosyalist Kültür Ansiklopedisi**'nin 6. 7. ve 8. Ciltleri ve İletişim Yayınları tarafından yayımlanan **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** ve **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**'nin Türkiye'ye ilişkin bölümlerinde grev ve eylemler konusunda bilgi bulunabilir. Tarih Vakfı tarafından yayımlanan **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** bu konuda da temel bir başvuru kaynağıdır.

1960-1969 dönemi işçi ve memur eylemlerinin dökümü için Canan - Yıldırım Koç'un bir çalışmasına başvurulabilir: Koç, C.- Koç, Y., "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri," **TÜRK-İŞ Yıllığı 1999**, C.1, Ankara, 1999, s.597-639.

Ayrıca ulusal ve yerel basının da taranması gereklidir.

1963-1980 döneminde grev ertelemelerinin listesi için önemli bir kaynak Tunç Tayanç'ın **ODTÜ Gelişme Dergisi**'nde 1981 yılında yayımlanan makalesidir.

Akbay, M., "**Grev Hakkı**"na Dair Yeni Neşriyat, Güney Matbaacılık, Ankara, 1951, 36 s.

Akçaylı, N., **Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanunu Tatbikatında Dayanışma Aidatı**, İstanbul, 1966, 104 s.

Akin, C., **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt; Birinci Kitap**, BASS Yay., Ankara, 1985, 54 s.

Akin, C., **Toplu Pazarlık, Toplu Sözleşme ve Grev Düzeni**, Türkiye Yeni Metal-İş Sendikası Yay., Ankara, 1978, 115 s.

Akol, O., **Grev Meseleleri**, Ankara, 1960.

Akova, Ş., **Neden ve Niçin Grev Kararı Aldık?**, DYF-İŞ Yay., Ankara, 1971, 22 s.

Aksel, M., **Grev '95**, Ankara, 1996, 92 s.

Aksol, Ş., **Türk Hukukunda Grevin Hizmet Akdine Tesiri**, İstanbul, 1967, 135 s.

Aksoy, M., **Devrimci Öğretmenin Kiyımı ve Mücadelesi (Cilt I)**, Ankara, 1975, 720 s.

Aksoy, M., **Devrimci Öğretmenin Kiyımı ve Mücadelesi (Cilt II)**, Ankara, 1975, 577 s.

Aksu, O.S., **Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları Açıklamaları**, İstanbul, 1974, 80 s.

Aktay, N., **Avrupa Birliği Ülkeleri Toplu İş Hukuku, Tarihi Gelişim, Sendikalar, Toplu İş Sözleşmeleri, Grev - Lokavt**, Kamu-İş Yay., Ankara, 1997, 196 s.

Alınmaz, S., **Yeni Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1983, 117 s.

Alinteri Yayınları, **Genel Grev Genel Direniş**, İstanbul, 1996, 92 s.

Alinteri Yayınları, **Hedef: Süresiz Genel Grev**, Broşür No. 9, İstanbul, 1995, 6 s.

Alper, E., **Türk Hukukunda Kanun Dışı Grev**, (Doktora Tezi), A.Ü.SBE, Ankara, 1987, 254 s.

Ankara Gazeteciler Sendikası, **Sendikacılık, Toplu Sözleşme, Grev**, Yay.No.1, Ankara, 1963, 28 s.

Arçelik A.Ş. - Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Kanun Dışı Grev Davasına İlişkin Mahkemenin Direnme Kararı ile Temyiz Layihası, İstanbul, 1966, 16 s.

Arınır, T., - Öztürk, S., **İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran: Olaylar, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar**, Sorun Yay., No.4, İstanbul, 1976, 534 s.

Armağan, S., **Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır**, Yeni Asya Araştırma Merkezi, İstanbul, 1979.

Arol, M. - Gülboy, K., **İzahlı ve Notlu Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1963, 91 s.

Ateş, H., **Grevimiz Üzerine**, Emekçinin Eğitimi Dizisi, İstanbul, 1987, 32 s.

Atılım, **Genel Grev Genel Direnişi Örgütlemek İçin İleri**, İstanbul, 1995, 21 s.

Aydemir, M., **Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları**, Selüloz-İş Yay., İstanbul, 2001, 223 s.

Aykan, F., **İşgal, Boykot, Yığın Atılımı; Türkiye'de Sosyalizm Akımının Maddi Temeli**, İstanbul, 1976, 174 s.

Bakanlıklararası Prodüktivite Merkezi, **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu, İlgili Mevzuat, Sendikaların İşkolları Yönetmeliği**, Ankara, 1963, 110 s.

Banka-İşveren, **Grevin Başlama Tarihi Hakkında İnceleme (Kanun Dışı Grev)**, Türkiye Banka İşverenleri Sendikası Yay.No.1, İstanbul, 1966, 38 s.

Bank-İş, **1 Mayıs İşçi Sınıfının Birlik, Dayanışma ve Mücadele Günü**, Bank-İş Yay.No.11, İstanbul, 1979, 68 s.

Bank-İş, **Grev, Grev Kararının Bildirimini Takip Eden 7. İşgünü mü Uygulanmalı**, Bank-İş Yay.No.1, İstanbul, 1965, 80 s.

Barkın, R., **CHP 12. Kurultay, CHP'nin Sosyal Politikası, Sosyal Adalet ve Sosyal Emniyet, İşçi Meseleleri, Sendika, Grev ve Lokavt Üzerinde Mütalaalar**, İstanbul, 1956, 8 s.

BASS, **2821 Sendikalar Kanunu, 2822 Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, 1475 İş Kanunu**, Ankara, 1995, 200 s.

Başarı, O., **Gerekçeli-Notlu Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanunu**, İş Hukuku Cep Kitapları, No.6, İstanbul, 1963, 147 s.

Başarı, O., **Gerekçeli-Notlu Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanunu (2. Basım)**, İstanbul, 1964, 151 s.

Başarı, O., **Gerekçeli-Notlu Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu, Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ve İlgili Mevzuat (3. Basım)**, İstanbul, 1967, 168 s.

Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Gn.Md, **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1963, 22 s.

Bayer, İ. (Derleyen), **Gerekçeleriyle Değişiklikleri İşlenmiş, 1 Tüzük ve 3 Yönetmeliği Ekli Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, 120 s.

Baykara, B., **Grev Kazanı (2. Basım)**, Akıyar Yay., İstanbul, 1974, 229 s.

Baykara, B., **Grev Kazanı**, Milliyetçi Yayınlar, İstanbul, 1970, 206 s.

Baykurt, F., **Sendika ve Grev**, TÖS Eğitim El Kitabı No.2, Ankara, 1969, 39 s.

Berksun, A. - Eşmelioğlu, İ., **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Açıklamalı, Gerekçeli, İçtihatlı**, Seçkin Kitapevi, Ankara, 1989, 1093 s.

Budak, H., **Grevler ve Direnişler**, Diyalektik Kitap Dizisi 5, İstanbul, (Tarihsiz), 125 s.

Buldaç, O. - Dinç, T., **Sümerbank'ta Neden Grev? Nasıl Lokavt Kararı? Ve Sonuçları**, Teksif Yayınları No. 33, Ankara, 1969, 199 s.

Bülbül, Ş., **Türk Hukukunda Lokavtın İş Sözleşmelerine Etkisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniv.SBE, İzmir, 1988, 169 s.

Can, S., **Emin Dayı, Zonguldak'ta İlk Grev ve Toplu Sözleşme**, Kdz.Ereğli, 1995, 74 s.

Çalışma Bakanlığı, **Beyaz Kitap: Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanun Tasarısı Hakkında**, Ankara, 1961, 143 s.

Çalışma Bakanlığı, **Grev Olayları ve Türkiyemiz**, Yay. No. 18, Ankara, 1950, 110 s.

Çalışma Bakanlığı, **Grev ve Dünyamız**, Ankara, 1950, 110 s.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **2822 Sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı Taslağı**, Ankara, 1994, 15 s. (Çoğaltma).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Kamu Görevlileri Sendikaları, Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu Tasarısı Taslağı**, Ankara, 1994, 18 s. (Çoğaltma).

Çatma, E., **1965 Madenci Direnişinin Öyküsü, Kömür Tutuşunca**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1997, 160 s.

Çelebi, R., **'89 Bahar Eylemleri**, Yeni Açılım Yay., İstanbul, 1989, 24 s.

Çelik, N(ecati), **Genel Başkan Necati Çelik'in 1 Mayıs Günü Yaptığı Konuşma Metni**, Hak-İş Yay., Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)

Çelik-İş Sendikası (Y.Koç, A.Tekin), **137 Gün Süren Grevimiz**, Ankara, 1989, 406 s.

Çetingüleç, M., **Ferman Padişahın Vurgun Bizimdir, Demir Çelik Grevinin İcyüzü (4. Basım)**, Ankara, 1989, 64 s.

Çıladı, S., **Zonguldak Havzasında Karşı Eylemler**, Krd.Ereğli, 1996, 42 s.

Çilingir, Y., **Hekimhan Grevi, Kayısı Çiçeği ve Faşizm**, Yeraltı Maden-İş Yay., Ankara, 1978, 74 s.

Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, **Grev ve Lokavt Fonu ve Aidat Yönetmeliği**, Ankara, 1980, 5 s. (Çoğaltma)

Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, **Uygulamada Toplu İş Sözleşmeleri Grev ve Lokavt Semineri**, Ankara, 1991, 103 s.

Çimse-İş, **1475 sayılı İş Kanunu, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1997, 177 s.

Çimse-İş, **176 Günlük Onur Mücadelemiz**, Ankara, 1992, 136 s.

Çimse-İş, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Dernekler Kanunu ve İlgili Tüzük ve Yönetmelikler**, Ankara, 195 s.

Çolakoğlu, S., **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Hukuku**, İş Hukuku Yay., No.1, Ankara, 1971, 472 s.

Değişen Maddeleriyle Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1968, 46 s.

Demir, İ., **Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975**, İstanbul, 1980, 191 s.

Demir, İ., **Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit (1962-1975)**, Diyalektik Yay., İstanbul, 1994, 191 s.

Demiryol-İş, **Anayasanın İş Hukuku ile İlgili Hükümleri, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Dernekler Kanunu**, Yay.No. 50, Ankara, 1985, 140 s.

Demiryol-İş, **Demiryolu İşçilerinin 1995 Grevi**, Ankara, 1996, 225 s.

Demiryol-İş, **T.C. Anayasası, Borçlar Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1994, 234 s.

Denizer, Ş., **Zonguldak Gerçeği**, Genel Maden-İş Yay., Zonguldak, 1991, 272 s.

Derman, H., **Çizik Karikatür Albümü, Grev**, 1980.

Dev Maden-Sen, **29. Yıldönümünde 15-16 Haziran İşçi Direnişi**, Ankara, 1999, 28 s.

Dev Maden-Sen, **Grev**, Yay.No.1, Ankara, 1978, 18 s.

Devrimci Demokrat Sendikal Birlik, **1 Mayıs Harbiye Direnişi, Savunmalar, Belgeler**, Umut Yay.No.10, İstanbul, 1992, 128 s.

Devrimci Proletarya Yayınları, **1 Mayıs Eylemi ve Yeniden Hortlatılan Sağcı Provokasyon Teorisi**, Yay.No. 9, İstanbul, 1978, 64 s.

Devrimci Sendikal Muhalefet, **15-16 Haziran İşçi Sınıfının Yolunu Aydınlatıyor: Özgürlük ve Sosyalizm İçin İleri**, Yay.No. 2, İstanbul, 1979, 32 s.

Devrimci Sendikal Muhalefet, **Mersin Soda İşçilerinin Mücadelesi**, Yay.No. 3, İstanbul, 1979, 36 s.

DİE, **Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt İstatistikleri**, Yay.No.658, Ankara, 1972.

DİSK, **1 Mayıs, Dünya İşçilerinin Birlik Mücadele Dayanışma Günü**, Yay.No.19, İstanbul, 1976, 64 s.

DİSK, **1 Mayıs**, Yay.No.25, İstanbul, 1978, 64 s.

DİSK, **Erdemir Grevinin İcyüzü**, Yay.No.11, İstanbul, 1974, 188 s.

Diyarbakır Yol-İş, **Sendikalar Kanunu, Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu**, Yay. No. 2, Ankara, 1967, 119 s.

DLH-İŞ, **Grev**, Eğitim Yay.No.4, Ankara, 1975, 29 s.

Doğan, A., **Türk Hukukunda Grevin Hizmet Akdine Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bilim Dalı Master Tezi, Ankara, 2000, 121 s. (Çoğaltma)

Dönem Yayıncılık, **Merhaba 1 Mayıs 1987, Tarihçe, Konuşmalar, Basında 1 Mayıs**, Ankara, 1987, 72 s.

Dönen, M., **TBMM'de Demir Çelik Grevi**, Ankara, 1989, 42 s.

Durmaz, H., **Ölüm Yürüyüşü Güncesi**, Devrimci Emek Kitap Dizisi No. 1, İstanbul, 1992, 70 s.

DYF-İŞ, **En Son Değişiklikleriyle Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, İş Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu**, DYF-İŞ Yay., Ankara, 1976, 236 s.

DYF-İŞ, **Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile İlgili Yönetmelikler**, Yay.No.5, Ankara, 1966, 110 s.

DYF-İŞ, **Toplu İş Sözleşme ve Grev Yönetmeliği**, Ankara, (Çoğaltma).

Eker, M., **Memur Hareketi: Grev Silahını Daha Etkili Kullanırsak Kazanacak**, Öz Basım-Yayımları, İstanbul, 1995, 44 s.

Ekin, N., **Work Conflicts in Turkey - Strikes and Lockouts**, İstanbul, 1967, 29 s. (Çoğaltma)

Ekmekçioğlu, H. - Tuncel, F., **Grev Nasıl Yapılır? TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.15**, Ankara, 1999, 64 s.

Ekmekçioğlu, H. - Tuncel, F., **Grev Nasıl Yapılır?**, YOL-İŞ, TEKGIDA-İŞ, TES-İŞ, ORMAN-İŞ Ortak Yay.No.6, Ankara, 2000, 64 s.

Ekonomi, M. - Ulucan, D., **İHU İş Hukuku Uygulaması**, And Yay., İstanbul(Cilt V: **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile İlgili Kararlar ve İncelemeler.**)

Eksen Yay., **20 Temmuz Dersleri**, İstanbul, 1994, 71 s.

Eksen Yayıncılık, **Gebze Direnişi'nin Ardından, Bir Kez Daha Küçük-Burjuva Devrimciliğinin Eleştirisi**, İstanbul, 1994, 69 s.

Eksen Yayıncılık, **Politik Genel Grev**, Broşür Dizisi 2, İstanbul, 1993, 29 s.

Ekşioğlu, K., **Sendikal Yasalar - Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (5. Basım)**, Yasa Yayınları, İstanbul, 1979, 152 s.

Elbir, H.K., **Collective Bargaining in Turkey, Legal Principles of Strike and Lockout**, İstanbul, 1967, 12 s. (Çoğaltma)

Emeğin Bayrağı Yayınları, **Grev ve İşçi Sınıfı**, İşçi Eğitim Dizisi 2, İstanbul, 1989, 56 s.

Emeğin Bayrağı Yayınları, **Memur Hareketinin Güncel Sorunları ve Genel Grev, Genel Direniş**, İstanbul, 1993, 60 s.

Emek Yayınları, **1 Mayıs**, İstanbul, 1977, 16 s.

Erbulak, F., **Epik Bir Grev**, Broy Yay., İstanbul, 1990, 112 s.

Erdemir, M., **1 Mayıs**, Yeni Dünya Yay. No.3, İstanbul, 1978, 47 s.

Erdoğan, A(yhan), **Memurların Grevli Toplu Sözleşmeli Sendikal Haklarının Hukuksal Dayanakları**, BTS Yay., İstanbul, 1995, 77 s.

Erkul, İ., **Türk İş Hukuku Dersleri, 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Uygulaması**, Eskişehir, 1976.

Ersoy, Y., **Çalışma Hürriyetine Karşı Suçlar**, A.Ü.SBF Yay.No. 345, Ankara, 1973, 335 s.

Esener, T., **İş Hukuku: Genel Kavramlar, Hizmet Akdi, Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi, Uyuşmazlıkların Çözümü, Grev ve Lokavt**, A.Ü.Hukuk Fak.Yay.No.315, Ankara, 1973, 607 s.

Esener, T., **İş Hukukunda Uyuşmazlıkların Barış Yolu ile Çözümü**, İstanbul, 1970, 100 s.

Etingü, T., **Kömür Havzasında İlk Grev**, Koza Yay., No.14, İstanbul, 1976, 156 s.

Feyzioğlu, T., **İşte Gerçek, 16 Haziran Ayaklanmasının Ardındaki Aşırı Sol Tahriklerinin İyüzünü G.P. Genel Başkanı Prof.Turhan Feyzioğlu, Millet Meclisi Kürsüsünden Nasıl Açıkladı**, Ankara, 1970, 37 s.

Fişek, K., **Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili**, A.Ü.SBF Yay.No.274, Ankara, 1969, 205 s.

Genel Maden-İş, **Genel Maden-İş Sesleniyor: Sonuna Kadar Direneceğiz, Kazanacağız, Toplu Sözleşme - Grev**, Eğitim Dizisi No.4, Zonguldak, (Tarihsiz), 16 s.

Genel Maden-İş, **Ulusal Basında Genel Maden-İş 1990-1993**, Zonguldak.

Genel-İş, **Grev Nedir? Uygulanması**, Yay.No.4, Ankara, 1966, 28 s.

Gökçe, E., **Kavel Önünde 36 Gün**, İstanbul, 1963.

Göldaş, İ., **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, İstanbul, 1984, 96 s.

Gülboy, K.F., **Toplu İş Hukuku 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, İlgili Yasa, Tüzük ve Yönetmelikler**, Tekgıda-İş Eğitim Yay.No.7, İstanbul, 2000, 112 s.

Gümüüş, F., **Türk İş Hukukunda İş Uyuşmazlıkları ve Uzlaştırma, Yabancı Sistemlerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Ankara, 1972, 295 s.

Günay, C.İ., **Toplu Hak Uyuşmazlıkları**, Türk Harb-İş Yay., Ankara, 1995, 160 s.

Günay, C.İ., **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Hukuku, Açıklamalar, Kararlar, İlgili Mevzuat**, İstanbul, 1999.

Gürel, N., **İki 1 Mayıs**, Gür Yay.No.1, İstanbul, 1979, 336 s.

Gürkan, K.İ., **Darülfünun Grevi**, Harman Yayınları, İstanbul, 1971, 84 s.

Güzel, Ş., **De L'Empire Ottoman a Nos Jours le Mouvement Ouvrier et L'Histoire de Greves en Turquie** (Doktora Tezi), Aix-Marseille, 1975.

Güzel, Ş., **Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, 150 s.

Güzel, Ş., **Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı**, Bilimsel Yay., Ankara, 1980, 132 s.

Haklar ve Özgürlükler Bülteni, **1 Mayıs '96**, İstanbul, 1996, 20 s.

Hava-İş, **Belgelerle THY ve HAVAŞ Toplu İş Sözleşmeleri (1992-1994)**, Eğitim Dizisi 20-6, İstanbul, 216 s.

İleri, S., **1 Mayıs**, Yeni Dünya İçin İleri Yay., İstanbul, (tarihsiz), 16 s.

İLKSEN (Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası), **Eylemimiz ve Sendikal Mücadelemiz Ekmek ve Özgürlük İçin**, İlksen Eğitim Bürosu Yay.No.3, Ankara, 1970, 31 s.

İnce, E., **Toplu İş Hukuku, Açıklamalı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasaları**, İstanbul, 1983, 309 s.

İnce, F., **1 Mayıs'ı Kazandık**, Öz Basım Yayım, İstanbul 1996, 64 s.

İnkılap ve Aka Kitapevleri, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1968, 46 s.

İstanbul Deniz Ulaş-İş Sendikası, **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Grev ile İlgili Hükümleri Hakkında Açıklama ve Grev Talimatı**, İstanbul, 1971, 23 s.

İstanbul Deniz Ulaş-İş, **Grev Bildirisi ve D.B.Deniz Nakliyatı T.A.Ş.İşyeri Grevi İle İlgili Belgeler**, İstanbul, 1974, 40 s.

İstanbul Gazeteciler Sendikası, **10 Ocak ve Ötesi**, İstanbul, 1963, 96 s.

İstanbul Gazeteciler Sendikası, **Sendikalar ile Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1963, Yay.No.17, 24 s.

İstanbul Tekstil, Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası, **Kollektif Pazarlık Sistemi ve Grev Hakkı (TÜRK-İŞ ve İCFU ile Müştereken Tertiplenen Seminer Notlarından)**, İstanbul, 1962, 14 s.

İstanbul Üniversite Kitapevi, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Dernekler Kanunu** (2. Basım), İstanbul, 1983, 116 s.

İşçi Sağlığı Derneği, **Sendikal Eylemin Sorunları - İstemler, Sendikal Platform, Görüşlerimiz, Önerilerimiz**, İstanbul, 1995, 29 s.

İzmir Gazeteciler Sendikası, **İzmir Gazeteciler Sendikası Grev, İşsizlik, Eğitim ve Sosyal Yardım Statüsü**, İzmir, 1964, 2 s. (Çoğaltma)

Kamu-İş - TÜHİS - Türk Kamu-Sen, **İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ve İlgili Yargıtay Kararları**, İstanbul, 1989, 571 s.

Karakaş, S.N., **Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, 258 s.

Kayı Matbaacılık Yayınları, **Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1983, 144 s.

Kemal, O., **Grev - Hikayeler**, Ok Yayınları, İstanbul, 1968, 304 s.

- Kessler, G., **Grev, Lokavt, Kara Liste ve Boykot Gibi İş Mücadeleleri Hakkında Bazı Mülahazalar**, İstanbul, 1948, 113 s.
- Kimya Mühendisleri Odası, **Mersin Soda Olayı-II, Mücadele Sürecektir**, Ankara, 1979, 16 s.
- Kimya Mühendisleri Odası, **Soda İşçileri Yalnız Değildir: Mersin Soda Olayı**, Ankara, 1979, 16 s.
- KİPLAS, **Türkiye Kimya, Petrol, Lastik ve Plastik Sanayii İşverenleri Sendikası Grev ve Lokavt Yönetmeliği**, İstanbul, 1984, 14 s.
- Kıral, Ş., **En Son Değişik Şekliyle 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Gereğçeli-İçtihatlı**, Basisen Yay. No. 19, İstanbul, 1988, 325 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Grev Hakkı**, TÜRK-İŞ Eğitim Yay.No.14, Ankara, 1999, 64 s.
- Koç, Y., **Türkiye'de Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı**, Tez-Koop-İş Yay., Ankara, 30 s.
- Konuk Yayınevi, **Şanlı 1 Mayıs**, Yay.No.37, İstanbul, 1977, 208 s.
- Konuk Yayınevi, **Türkiye İşçi Sınıfının Yükselen Hareketi İçinde 1 Mayıs 1978**, Yay.No.55, İstanbul, 1978, 109 s.
- Kristal-İş, **1 Mayıs Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, 2001, 16 s.
- Kristal-İş, **Anayasanın Çalışma Yaşamına İlişkin Hükümleri, İş Yasası, Sendikalar Yasası, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası**, Eğitim Yay. No. 6, İstanbul, 1989, 213 s.
- Kristal-İş, **Paşabahçe Direnişi**, İstanbul, 1992, 74 s.
- Kurtuluş Yolu, **1 Mayıs Bildirisi**, İstanbul, 1977, 14 s.
- Kurtuluş Yolu, **Şanlı 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişinin Derslerini Doğru Kavrayalım**, Kurtuluş Yolu Yayınları, No. 7, İstanbul, 1977, 61 s.
- Küpeli, B. - Ürtiş, M., **Türk İş Hukukunda Grev**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1996, 210 s.
- Lastik-İş, **1 Mayıs Birlik Mücadele Dayanışma Günü Hepimize Kutlu Olsun**, Lastik-İş Yay., İstanbul, 1996, 31 s.
- Löker, E., **Grev? Grev ve Grev Meseleleri üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma**, Ankara İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları No. 1, Ankara, 1951, 127 s.
- Maden-İş Araştırma Dairesi, **Türkiye'de Grevler, Maden-İş'in Grevleri**, İstanbul, 1975.
- Maden-İş, **1980 Grevleri Basın Konferansı**, MAHA Ajansı Eki, İstanbul, 1980, 53 s.
- Maden-İş, **274 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1963, 60 s.
- Makal, A., **Grev, Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar**, Verso Yay., Ankara, 1987, 235 s.
- Makal, A., **Grev: Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar**, A.Ü.SBF Yay., Ankara, 1987, 250 s.
- Meral, B., **1 Mayıs Nedir**, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1993, 32 s.
- Meral, B., **1 Mayıs Nedir**, Yol-İş Yay.No.1991/5, Ankara, 1991, 30 s.
- Meral, B., **Niçin Grev? Yol-İş Yay., Eğitim Yay. No. 8**, Ankara, 1991, 31 s.
- Meral, B., **Yaşasın 1 Mayıs, Yaşasın Türk-İş**, Türk-İş Yay, Ankara, 1993, 32 s.
- MESS, **1976 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları**, 1977(?), 15 s.
- MESS, **1977 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları**, İstanbul, 1978(?), 12 s.
- MESS, **Belediye-İş / Çöp Grevi**, Yay. No. 184, İstanbul, 1992, 200 s.
- MESS, **Ereğli Demir Çelik Grevi: Neden? Niçin?**
- MESS, **Grevdeki İşçiler Listesi - 2.**
- MESS, **Grevdeki İşçiler Listesi (2. Basım)**, 1980.
- MESS, **Grevdeki İşçilerin Listesi**, İstanbul, 1980, (yaklaşık 300 sayfa).
- MESS, **Grev-Lokavt Yardım Fonu ve Sendika Aidatı Yönetmeliği Tadil Teklifi ve Gereğçesi**, 1974.
- MESS, **Grev-Lokavt Yardım Fonu ve Sendika Aidatı Yönetmeliği**, 1970.
- MESS, **Grev-Lokavt Yardım Fonu ve Sendika Aidatı Yönetmeliği**, Yay.No.7, İstanbul, 1968, 36 s.
- MESS, **İşçi Arkadaş, Niçin Grev?** 1977(?), İstanbul, 5 s.
- MESS, **İşçi Arkadaşımız! Grev Nedir?**, İstanbul, 1977(?), 7 s.
- MESS, **İşyerlerinde Yapılan Grev Oylamalarının Sonuçları Hakkında Rapor**, 1977(?), İstanbul, 12 s.
- MESS, **MESS Üyelik Aidatı, Grev ve Lokavt Yardım Fonu Yönetmeliği**, 1984.
- MESS, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1983, 87 s.
- MESS, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1988.
- MESS, **THY Grevi**, Yay. No. 165, İstanbul, 1991, 125 s.
- Mis, O. - Özsoy, E., **Hazırlık Çalışmalarıyla Birlikte Karşılaştırmalı-Gereğçeli 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ongun Kardeşler Matb., Ankara, 1983, 262 s.
- Narmanlıoğlu, Ü., **Grev Hakkı, Hukuki Grev Kavramı, Kanunu Grevin Şartları**, Dokuz Eylül Üniv.Yay., Ankara, 1990.
- Nebioğlu, K., **DISK Genel Başkanı Kemal Nebioğlu'nun 1 Mayıs 1992 Konuşma Metni**, Ankara, 1992, 3 s. (Çoğaltma)
- Nesin, A., **Büyük Grev**, İstanbul, 1978, 391 s.

- Oğuzman, K., **Hukuki Yönden Grev ve Lokavt**, Banka ve Ticaret Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul, 1964, 157 s.
- Oğuzman, K., **Hukuki Yönden Grev ve Lokavt, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Sistematik Tahlihi ve İlgili Mahkeme İçtihatları** (2. Basım), İstanbul, 1967, 251 s.
- Oğuzman, K., **Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi, Grev, Lokavt, Tahkim ve Arabuluculuk Düzeni Nasıl Olmalıdır?** Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yay.No.107, İstanbul, 1973, 229 s.
- Orman-İş, **2821 Sendikalar Kanunu, 2822 Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, 1475 İş Kanunu, 506 Sosyal Sigortalar Kanunu**, Ankara, 1990, 315 s.
- Otomobil-İş, **2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Eğitim Yay.No.16, İstanbul, 1983, 95 s.
- Ökçün, A.G., **Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar**, A.Ü.SBF Yay. No. 503, Ankara, 1982, 164 s.
- Özçelik-İş, **Son Değişiklikleriyle İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Yay. No. 1991/1, Ankara, 1991, 167 s.
- Özek, Ç., **Emekçi Sınıfı ve Grev**, İzlem Yayınları No. 60, İstanbul, 1969, 79 s.
- Özgen, G., **Türk Hukukunda Yasa Dışı Grev**, Karadeniz Teknik Üniv.Yay., No.117-32, Trabzon, 1980, 127 s.
- Özkan, H., **Grevden Sonra**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, 288 s.
- Özsoy, S., **Türk Hukukunda Sendikalar, Toplu Pazarlık ve Grev Hakkı**, Teksif Yay., Ankara, 1999, 128 s.
- Özsoy, S., **Yeni Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanunu Hükümlerine Ait Şemalar**, Teksif Yay.No. 215, Ankara, 4 şema.
- Öztürk, S., **15-16 Haziran Direnişin Anıları**, (2. Basım), Sorun Yay., İstanbul, 1990, 136 s.
- Öztürk, S., **Gelenekten Geleceğe 15-16 Haziran**, Sorun Yay., İstanbul, 1996, 75 s.
- Öztürk, S., **İşçi Sınıfı ve Sendikalar ve 15/16 Haziran, Olaylar, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar**, 2. Basım, Sorun Yay., İstanbul, 2001, 564 s.
- Partizan Yayınları, **Yaşasın 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi**, Partizan Yay.No.1, İstanbul, 1978, 47 s.
- Pehlivan, K. - Aksoy, N. - Yılmaz, H., **İzmir'den Ankara'ya Ölüm Yürüyüşü**, Sun Yayıncılık, İstanbul, 1992, 64 s.
- Petrol-İş, **1 Mayıs, Birlik Mücadele Dayanışma**, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1996, 16 s.
- Petrol-İş, **63 Grev, 63 Mücadele**, Yay. No. 16, İstanbul, 1987, 168 s.
- Petrol-İş, **9370 Üye, 63 İşyeri, Grev Dosyası**, İstanbul, 1987, (Çoğaltma).
- Petrol-İş, **Ana Tüzük, Sendika Temsilcileri Yönetmeliği, Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Yönetmeliği**, Yay. No. 2, İstanbul, 1965, 68 s.
- Petrol-İş, **Greve Davetse Evet!**, Yay. No. 21, İstanbul, 1989, 32 s.
- Petrol-İş, **İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Yay.No.1996/5, İstanbul, 1996, 156 s.
- Reisoğlu, S(eza), **2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi**, Ankara, 1986, 494 s.
- Reisoğlu, S(eza), **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi** (2. Basım), A.Ü. Hukuk Fak., Yay. No. 359, Ankara, 1975, 581 s.
- Reisoğlu, S(eza), **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi**, A.Ü.Hukuk Fak.Yay.No.286, Ankara, 1971, 496.
- Reisoğlu, S., **2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi**, Ankara, 1986, 494 s.
- Roy, D.A., **The Zonguldak Strike, A Case Study of Industrial Conflict in Turkey** (Doktora Tezi), 1968, 544 s.
- Samsun Yol-İş, **Toplu Sözleşme ve Grev Düzeni**, Yay. No. 2, 1967(?), 31 s.
- Saymen, F.H., **İş Kanunumuzda Grev Yasak mıdır?**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, 12 s.
- Saymen, F.H., **Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Ders Notları**, Eskişehir, 1965, (Çoğaltma)
- Selüloz-İş - Genel Sanayi-Sen, **Basında SEKA Direnişi**, Ankara, 1998, 800 s.
- Selüloz-İş, **Türk Basınında SEKA Grevi ve Selüloz-İş**, İzmit, 1990.
- Seylan, N., **275 Sayılı Kanuna Göre Toplu İş Sözleşmesi İş Uyuşmazlıkları, Grev ve Lokavt Kanunu**, Tekel Genel Md. Yay., 1963-64, I. Kısım 170 s., II. Kısım 170 s.
- Sezer, S.- Özyalçiner, A., **Ekmek Kavgası**, Emek Öyküleri I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998, 222 s.
- Sezer, Ş. - Özyalçiner, A., **Grev Bildirisi**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998, 219 s.
- Sipahi, C. (Ed.), **Sendika, Uluslararası Sendikacılığın Doğuşu ve Gelişmesi, İşçi Sendikaları, Grev, Yönleri ve Faktörleri, Endüstriyel Demokrasi**, Ankara, 1971, 111 s.
- Sosyalist Parti Kartal İlçe Örgütü, **Reformculuğun Gerçek Yüzü ve Kartal İşçilerinin Görevleri**, İstanbul, (Tarihsiz), 8 s.
- Sosyalist Parti, **Bahar Rüzgarı Türk-İş Yönetimine**, Ankara, 1989, 20 s.
- Sosyal-İş, **1 Mayıs**, Ankara, 1977, 19 s.

- Sönmezsoy, R. - Aslıyüce, E., **En Büyük Grev**, Türk Metal Sendikası Yay., Ankara, 1991, 854 s.
- Sönmezsoy, R. -Aslıyüce, E., **En Büyük Grev** (3. Basım), Türk Metal Yay., Ankara, 1991, 854 s.
- Sönmezsoy, R., **Türkiye'de Grevlerin Tarihi ve Grevlerimiz**, Türk Metal Faydalı Cep Kitapları No. 2, Ankara, 1992, 86 s.
- Sun Yayıncılık, **Kartal Belediye İşçilerinin Direnişi**, Emeğin Bayrağı Yayınları Dizisi 11, İstanbul, 1992, 32 s.
- Sunar, O., **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Anlam ve Uygulanması**, İstanbul, 1965, 448 s.
- Sur, M., **Grev Kavramı, Türk ve Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme**, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniv., İzmir, 1987, 158 s.
- Sülker, K., **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**, Gözlem Yay.No.10, İstanbul, 1976, 302 s.
- Sülker, K., **Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün**, Yazko Yay., İstanbul, 1980, 156 s.
- Sülker, K., **Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün - 15-16 Haziran**, (2. Basım), Verso Yayınları, Ankara, 1987, 135 s.
- Sümerbank Gn.Md., **Grev ve Lokavt Kararları ve Bazı Açıklamalar**, 1969, 9 s. (Çoğaltma).
- Şahhüseyinoğlu, H.N., **Hekimhan Dağlarında 335 Gün İşçilerin Direnişi**, Başak Yayınları, Ankara, 1992, 112 s.
- Şanda, H.A., **1908 İşçi Hareketleri**, Gözlem Yay., İstanbul, 1976, 42 s.
- Şanda, H.A., **Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri**, Evren Yay., İstanbul, 1962, 30 s.
- Şanda, H.A., **Yarı Müstemele Oluş Tarihi, 1908 İşçi Hareketleri**, Gözlem Yay.No. 10, İstanbul, 1975, 246 s.
- Şeker-İş, **2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Yay.No. 51, Ankara, 246 s.
- Şeker-İş, **Türkiye Şeker Sanayiinde İlk Grev (25-28 Ağustos 1970)**, Yay.No.16, Ankara, 1970, 244 s.
- Şen, S., **İşçi Sınıfı Eylemleri ve Devrimimiz**, Diyalektik Yayınları No. 3.
- Talas, C., **Sümerbank Toplu Sözleşme, Grev, Lokavt Seminerinde Prof.Cahit Talas'ın Konuşması**, İstanbul, 1963, 32 s.
- Tarım-İş, **1475 Sayılı İş Kanunu, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, İlgili Yasa, Tüzük ve Yönetmelikler**, Ankara, 1999, 459 s.
- Tarım-İş, **3 Yılda 4 Büyük Grev**, Ankara, 1992.
- Tekgıda-İş, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1972, 107 s.
- Tekgıda-İş, **Tekgıda-İş Genel Kurul Yönetmeliği, Sendika İşyeri Temsilcileri Yönetmeliği, Personel Yönetmeliği, Yolluk Yönetmeliği, Grev Yönetmeliği**, İstanbul, 1973, 95 s.
- Tekgıda-İş, **Tekgıda-İş Genel Kurul Yönetmeliği, Sendika İşyeri Temsilcileri Yönetmeliği, Grev Yönetmeliği, Personel Yönetmeliği, Yolluk Yönetmeliği**, İstanbul, 1975, 90 s.
- Teksif, **Anayasa, İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Dernekler Kanunu**, Ankara, 1999, 336 s.
- Teksif, **Son Değişiklikleriyle 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1976, 71 s.
- Teksif, **Son Değişiklikleriyle 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1995, 46 s.
- Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası Bursa, **Ana Tüzük, Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği**, İstanbul (Tarihsiz), 54 s.
- Tekstil Sendikası, **Tariş İplik Fabrikası ve Faşist Saldırıları, Olaylar, Belgeler**, İstanbul, 1976, 78 s.
- Tel Yayınları, **Grev**, Yay.No.4, İstanbul, 1971, 128 s.
- Tes-İş Federasyonu, **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 94 s.
- Tes-İş Federasyonu, **Toplu İş Uyuşmazlıkları, Grevler**, Ankara, 1975, 67 s.
- Tez Büro-İş, **2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasaları**, Ankara, 128 s.
- Tez Büro-İş, **Toplu İş Sözleşmesi ve Grev, İşyeri Temsilcileri Seçim ve Delege Yönetmelikleri**, Ankara, 1977, 48 s.
- Tez-Koop-İş, **1475 İş Kanunu, 2821 Sendikalar Kanunu, 2822 Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1998, 174 s.
- Tez-Koop-İş, **2821 Sendikalar Kanunu, 2822 Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Eğitim Yay.No.12, Ankara, (Tarihsiz), 96 s.
- Tez-Koop-İş, **İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1998, 174 s.
- Tez-Koop-İş, **Sendikalar Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, 1985, 144 s.
- Tezmen, N. - Atakan, T., **Notlu İzahlı Sosyal Sigortalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ve Sendikalar Kanununu Tadil Eden Kanunlar, Yurt Dışında Çalışan İşçilere Konut ve Küçük Sanat Kredisi Açılması ve Ödünç Para Verilmesi Hakkında Kanun**, İstanbul, 1964, 160 s.

Tezmen, N. - Bocutoğlu, M.S., **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu, İş Mahkemeleri Kanunu**, Ankara, 1970, 234 s.

TİB (Y.Koç), **Grev**, Resimli İşçi Dizisi No.4, Ankara, 1976, 40 s.

TİKP, **Tariş Olaylarının Ardındaki Gerçek**, Yay. No. 9, İzmir, 1980, 32 s.

TİP, **1 Mayıs '79, İşçi Sınıfı Unutmayacak ve Affetmeyecektir**, Yay.No.22, İstanbul, 1979, 88 s.

TİP, **İşçi Sınıfının Uluslararası Dayanışması ve 1 Mayıs**, Yay.No.10, İstanbul, 1976, 43 s.

TİSK, **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Teklifi ile İlgili Görüşümüz**, Yay.No.10, Ankara, 1969, 27 s.

TİSK, **2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Uluslararası Normlara Uygunluğu**, Yay.No.81, Ankara, 1986, 64 s.

TİSK, **Conformity of Unions' Law No.2821 and Collective Labour Agreement, Strike and Lockout Law No. 2822 to International Norms**, Ankara, 49 s. (Çoğaltma).

TİSK, **Genel Grev ve Dayanışma Grevi Hakkında Muhtıra**, Ankara, (Tarihsiz), 12 s.

TİSK, **Grev Sırasında Stokların İşyerinden Çıkarılması**, Yay.No.133, Ankara, 1994.

TİSK, **İşyerlerinde Vuku Bulan Kanun Dışı Olaylar Hakkında Raporu**, Yay.No.8, Ankara, 1968, 20 s.

TİSK, **Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Yay.No.71, Ankara, 1983, 87 s.

TİSK, **Yasa Dışı Davranışlarda İşverenlerce İzlenecek Yol**, Yay.No.94, Ankara, 1989, 52 s.

TİSK, **Yasa Dışı Davranışlarda İşverenlerce İzlenecek Yol**, Yay.No.46, Ankara, 1979, 35 s.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), **Soda Raporu: TMMOB, Mersin Soda Sanayii A.Ş. Grevcileriyle ve Örgütleri DİSK Petkim-İş'le Dayanışma İçindedir**, Ankara, 1978, 12 s.

TMTF-İTÜTB-İYTOTB-İTÜTOTB-ODTÜÖB, **Singer Damgalı Malların Ardındaki Oyun ve Grev**, Ankara, 1967, 8 s. (Çoğaltma)

TOBB (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği), **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanun Tasarısı Hakkında Görüşümüz**, Ankara, 1962, 35 s.

TOBB, **Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı Hakkında Muhtıra**, Ankara, 1962, 20 s.

TOTSİS (Türkiye Opera Tiyatro Sanatkarları ve Yardımcı İşçileri Sendikası), **Kuruluş, Direniş, Grev**, Ankara, 1965, 31 s.

TÖDMF, **Büyük Eğitim Mitingi**, İstanbul, 1964, 260 s.

TÖS, **Öğretmen Boykotu**, Ankara, 1971, 40 s.

Tuna, O. - Kutal, M., **Grev Hakkı: Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi**, İ.Ü.İktisat Fak. Yay.No.131, İstanbul, 1962, 175 s.

Tuna, O., **Grev Hakkı, İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti**, İ.Ü.İktisat Fak. Yay. No. 57, İstanbul, 1951, 114 s.

Tuna, O., **Grevlerin İktisadi Hayat ve İstihdam Şartları Üzerindeki Tesirleri**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1965, 36 s.

Tuna, O., **Sümerbank Tarafından Tertiplenen Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Seminerinde Prof.Orhan Tuna'nın Konuşması**, İstanbul, 1963, 40 s.

Tuncer, A., **Tariş: Yangından Aydınlığa**, İzmir, 1981, 82 s.

Tunçomağ, K., **İş Hukuku, Cilt II, Toplu İş Sözleşmesi, Uzlaştırma ve Tahkim, Grev ve Lokavt, İş Muhakemesi**, İ.Ü.Hukuk Fak. Yay.No.609, İstanbul, 1980, 501 s.

Tunçomağ, K., **İş Hukuku, Sendikalar, Toplu İş Sözleşmeleri, Arabuluculuk ve Tahkim, Grev ve Lokavt (2. Basım)**, İstanbul, 1985, 638 s.

Tüm-Der İstanbul Şubesi, **1 Mayıs**, İstanbul, 1977, 16 s.

Türk Harb-İş Sendikası, **Grev'de 69 Gün, 23 Temmuz 1998 - 29 Eylül 1998, ABD Askeri İşyerlerinde; İnancın, Direncin ve Dayanışmanın Doruğu**, Ankara, 1999, 175 s.

Türk Harb-İş, **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Yay.No.21.

Türk Harb-İş, **İşçi Sınıfının Birlik ve Dayanışma Günü 1 Mayıs'ta Elele**, Ankara, 1994, 16 s.

Türk Metal, **12 Eylül 1980 Sonrasında Yapılan Grevlerin Sayısal Değerlendirmesi**, Yay. No. 1989/2, Ankara, 1989, 24 s.

Türk Metal, **1475 Sayılı İş Kanunu, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu**, Ankara, (Tarihsiz), 236 s.

Türk Metal, **62 Günlük Grevin Hikayesi ve Gerçekler**, Ankara, 1988, 395 s.

Türk Metal, **Grev ve Grevlerin Koordinasyonu Hakkında Yönetmelik**, Ankara, 1984, 4 s. (Çoğaltma)

Türk Metal, **Grev**, Ankara, (Tarihsiz), 16 s.

Türkel, M., **8 Günlük Hukuk Savaşı, Balıca Sigara Fabrikası'nda Verilen Hukuk Mücadelesinin Gazete Haberleri ve Yazışmalarla Öyküsü**, Tekgıda-İş Yay., Ankara, 1999, 41 s.

Türkel, M., **Bir Hak Arama Mücadelesi Öyküsü, Tokat'ta 40 Gün**, Tekgıda-İş Yay., Ankara, 1999, 100 s.

TÜRK-İŞ, **2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasaları**, Yay.No.154, Ankara, 1983, 128 s.

TÜRK-İŞ, **Birleşik Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği**, Ankara, 1974, 12 s.

TÜRK-İŞ, **Grev ve Toplu Sözleşme Seminer Notları**, Yay.No.13, 1962 (Çoğaltma)

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?** (2. Basım), Yay.No.40, Ankara, 1965.

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?** Yay.No.17, Ankara, 1965, 32 s.

TÜRK-İŞ, **Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?**, Yay.No.17, Ankara, 1963, 31 s.

TÜRK-İŞ, **Sendikalar ve Grev, Lokavt Hakları**, Yay.No.35, Ankara, 1964, 1191 s.

TÜRK-İŞ, **Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı**, Yay.No.9, Ankara, 1962, 9 s. (Çoğaltma)

Türkiye Denizciler Sendikası, **Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)**, Eğitim Dizisi No. 8, İstanbul, 1987, 175 s.

Türkiye Kamu-Sen, **Kamu Görevlileri Sendikaları Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu Tasarısı ve Türkiye Kamu-Sen Gerekeçli Değişiklikler Teklifi**, Ankara, 1994, (Çoğaltma), 26 s.

Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası, **Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği**, İstanbul, 1979, 11 s.

Türkiye Maden-İş Federasyonu, **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile İlgili İçtihat ve Mahkeme Kararları**, Ankara, 1980 (?), 760 s.

Türkiye Sosyalist Partisi, **Grev, İşçi Sınıfının Tek Korunma Silahıdır, Türkiye Sosyalist Partisi'nin Grev Hakkı Üzerindeki Görüşleri**, İstanbul, 1951.

Türkiye Toprak, Seramik ve Çimento Sanayii İşverenleri Sendikası, **Aidat ve Grev-Lokavt Yardım Fonu Yönetmeliği**, İstanbul, 1980, 6 s. (Çoğaltma)

Ulucan, D., **Streik und Aussperrung in der Türkei**, (Doktora Tezi), Köln Üniv., Köln, 1971, 156 s.

Uluç, İ., **Toplu İş Sözleşmesi Muhtevası, Hazırlıkları ve Grevler**, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1971, 6 s. (Çoğaltma).

Umut Yayıncılık, **Genel Grev Nedir? Ne Değildir?**, İstanbul, 1991, 64 s.

Uslu, S., **Bütün Yönleriyle 1 Mayıs**, HAK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 63 s.

Ülkücü İşçiler Birliği, **Komünizmin İhtilal Provası (15-16 Haziran)**, Yay. No. 1, Ankara, 36 s.

Vakıfbanksen, **2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasaları**, Ankara, 1983, 128 s.

Yaraşır, V., **Birlik, Mücadele, Dayanışma, 1 Mayıs**, Tezkoop-İş Eğitim Yay.No.7, Ankara, 2001, 39 s.

Yasa Yayınları, **Sendikal Yasalar, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, İstanbul, 1975, 157 s.

Yazar, E., **Boğaziçi İşgali: Katledilen Madencinin Haykıran Soluğu**, Yurt Kitapları, Ankara, 1992, 140 s.

Yazıcı, F., **Sendika ve Grev Hürriyeti**, İşçi Kitapları Serisi No.1, İstanbul, 1949, 48 s.

Yeni Çözüm Yayınları, **Migros Grevi ve Grevlerin Genel Bir Değerlendirmesi**, İstanbul, 1987, 96 s.

Yılmaz, H., **İşçi Sınıfı Eylemlerinin Meşruluğu**, Koral Yay., İstanbul, 1990, 77 s.

Yılmaz, H., **Tariş Olayları**, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987, 77 s.

Yılmaz, Ş., **TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın 1 Mayıs Töreninde Yaptığı Konuşma**, Ankara, 1992, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 14 s.

Yirmisekiz Ocak Yayınları, **1 Mayıs 1979**, İzmir, 1979, 48 s.

Yol-İş, **Anayasanın İlgili Maddeleri, 1475 Sayılı İş Kanunu ve İlgili Tüzükler, Yönetmelikler, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Yargıtay Karar Özetleri**, Ankara, 1998, 288 s.

Yol-İş, **Grev Nedir?**, Yay. No. 91/6, Ankara, 1991, 59 s.

Yorgun, S., **Toplu Pazarlık Sistemi ve Grev**, Toleyis Eğitim Yay. No. 3, İstanbul, 1994, 131 s.

Yurtsever Devrimci Mühendis ve Mimarlar, **Faşizmin Artan Saldırılarına Karşı Grevli Toplu Sözleşmeli Sendika Hakkı İçin Genel Greve Hazırlanalım**, (Tarihsiz - 1980 öncesi), 16 s.

Zeren, M., **1982 Anayasası'nın İlgili Maddeleri, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Özdemir-İş Eğitim Yay., Ankara, 1988, 123 s.

Zeybek, H., **Alpagut Olayı**, Koral Yay.No.23, İstanbul, 1977, 112 s.